

Գիրքը յուսադատճեցահանվել է

կայքի՝ www.freebooks.do.am

կողմից եւ ներկայացվում է իր

այցելուների ուշադրությանը:

The book created by "PanArmenian E. Library"

Գիրքը կարող է

օգտագործվել միայն ընթերցանության համար...

For more info: www.freebooks.do.am

Library

ՄԱՌԻ ԱՆՔՆԱԿՆԻ ՎԱՐՈՂ ԵՔ ՁՅԻ ՆՅՐԿՈՒՄՆԸ ԱՐԿԵՍԱԸ ԼՅՅԱՅԱՑ
ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ ՏԱՐԱԾՄԱՆ ԳՈՐԾՈՒՄ ԵՎ ԻՐԱՆՈՂ
ԼՈՒՄԻՆՈՍԱՑՆԵԱՄԱՆԵԸ ԳՐԵՐԸ:

Ք-ՈՒՅՈՒՆ ԳՐԵՐԻՆ ԽՏԵՐՈՄԱՆ ՄԱՆԸՄԱՐԱՄԵՆԸՈՎ ՎԱՐՈՂ ԵՔ
ԻՄՈՒՍԱՆ "ՏԱՐԱԾՄԱՅՔԱՎԱՆ ԷԼԵԿՏՐՈՆԻՍՏԻ ԳՐԱԿՈՐՄԱՆ" ՎՈՅՔԻՆ:

www.freebooks.do.am

ՇԱՐՁՄԱԿԱՆ ԵՒՔ, ՈՐ ՕԳՏՎՈՒՄ ԵՔ ՄԵՐ ՎՈՅՔԻՆ:
ՏԱՐԱԿՈՒՄ ԵՒՔ ԼՈՒՍԵԼԻ ԸՆԹՐՏՈՒՆՈՒԹՅԱՆ:

ԳՐԵՐ ԱՐԵՔ freebooks@yambler.ru

Նստած նայում եմ կարոտով՝ խորհրդավոր Մասիսին,
Իմ դադերի դադերի սար, իմ վիրավոր Մասիսին,
Միտք եմ անում, թե դադերիս ի՞նչ դասասխան դիտի քան,
Երբ որ զարթնեն՝ գերի տեսնեն կալանավոր Մասիսին:

ՇԻՐԱԶ

ԳՄԴ 84Հ7-5

Հ

Ե 641

ՇԻՐԱԶ Հ.

Ե 641 ընկեր երկեր: /5 հասորով/
Հովհաննես Շիրազ
Հաստ առաջին. 296 էջ

4702080202

782/01/

ԳՄԴ 84Հ7-5

ISBN 5-8079-0382-X

© ՄԻՓԱՆ ՇԻՐԱԶ

© «ՇՈՒՇԱՆ» Հրատարակչություն 1992.
Ձեռագրման եւ հրատարակության համար

«Շուշան»

հրատարակչություն

Տնօրեն՝ Համլետ Հակոբյան

Երևան-23

Արշակունյաց 2

Հեռ. 52-16-91

ՄՊԻՏԱԿ ԵՂԵՈՆ

Էլ ինչիս է լույս երեւանն այս հսկա,
երբ գաղտնորեն, արծաթ լեզուն օսարի
Կուլ սալ կուզե Յայոց լեզուն իմ ոսկյա,
Էլ ցավս ինչ դադարի:

Չեն օրօրվում հայ օրոցֆներն հայերեն,
Էլ հույսս չեն շուրթերն այս հայ մայրերի,
Օսարին կյանք, մայրենուս մահ կբերեն
Ծով շոյանմներն օսարի:

Կարմիր ջարդից հետո ծերմակ ջարդն հասավ,
Մորս կաթի մահասագնադն է հուզվում,
Օսար լեզվածովում դառած ծեղկած նավ
Յայոց լեզուն է սուզվում:

Աւխարհակալ Տիգրան մեծն էլ գլխիկոր
Նահանջում է՝ ծերմակ ջարդից հաղթրված,
Կուչ է գալիս հայոց արծիվն, ինչդես լոր,
Էլ ոնց երգեմ վանդակված:

Երբ հայ մանկունք չեն թոթովում հայերեն՝
Արյունարցունք կուլան աչերն հայ լեզվի,
Օրոցֆները հանց գերեզման կբուրեն,
Էլ ազգն ինչդես չկիզվի:

Երբ չեն մորուց հայ դասանի՜ հայ խոսում
Ինձ թվում է՝ մորս լեզուն կողկեն.-
Ախ. մայրս ինչ. երբ կորչում է մայր լեզուն.
Էլ ոնց չոեն ես անեն:

Երբ չեն երգում. երբ չեն դարում հայերեն՝
Ինձ թվում է՝ հայոց բոլոր դարերի
Անմահներին իմ երգի հետ կթաղեն
Լեզվաբահերն օսարի:

Երբ լռում ես, իմ ազգամայր հայերեն՝
Ինձ թվում է՝ ոսկորներն էլ Մաճոցի
Օսար լեզվով գերեզմանից կհանեն՝
Կճգեն ծովն արցունի:

Երբ չեն դաճում հայ սերունդներն հայ լեզուն՝
Ինձ թվում է խարույկի մեջ օսարի
Հազարամյա հայոց գրերն են կիզում
Թաղելով ազգն իմ բարի:

Երբ չեն խոսում ծախված հայերն հայերեն՝
Ինձ թվում է. թե իմ գրկից խլելով
Իմ որդոցը աչիս առաջ կմորթեն
Ձեռիս շղթա դնելով:

Երբ իմ ազգն է գաղտնի մաղված այլերեն՝
Գողացումով հայոց թռռան ու ծոռան՝
Ինձ թվում է՝ նախահայրերս համբուրեն
Շիրմից վրաս կգոռան:

Երբ սուզվում է հայոց լեզվի նավն այսօր
էլ ինչիս է երեւանն էլ այս վճիս.-
Իր կյանով էլ, խոյանով էլ այսօր վեհ՝
Չարժե թեկուզ մի խճիթ:

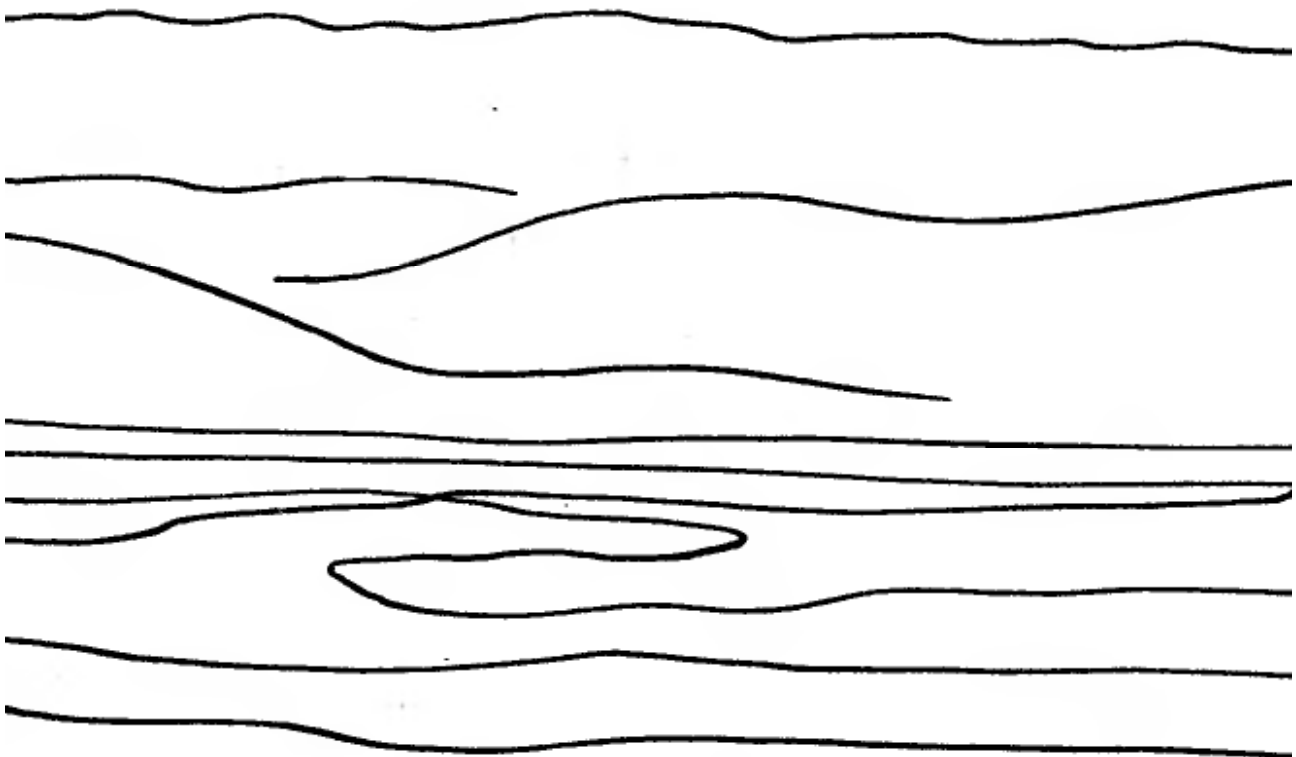
Երբ չեն խոսում խաբված հայերն հայ լեզվով՝
Կուզեն իջնել խորանն իմ հայ Մաճոցի.
Սիրսս խրեն՝ իննասոյան լինելով՝
Գրիչն իմ լույս ամրոցի:

Ախ, թե ոյիսի մեռնի հայոց սուրբ լեզուն՝
Մահվան որնը հաղորդագին թող բախվի.
Թող փոսը վերադառնա եւ անհույս
Ասված ինն էլ թող կախվի:

Չարթնիր, Մաճոց, զարթնեցընենք Վարդանանց,
Հայաստանում զուլում, զուլում է հայոց,
Ամենատոյա Ավարայրով մեր անանց
Փրկենք Մասիսն է դեռ գոց:

Հովհաննես Երազ

ՆԱԽԵՐԳԱՆՔ

(Հայոց համայնադասկերը)

ԵՐԿԻՐ ՆԱԻՐԻ

1. Հայաստանի ամեն մի լեռ
 Մի ֆարագած հայ է անմեռ:
 Ամեն մի լեռ՝ մի ճգնավոր,
 Մի իշխան է, մի թագավոր:
 Առնու լեռը՝ հովիվ է ֆաջ՝
 Բլուրների հոսն իր առաջ:
 Անդոկ լեռը՝ հայ մարգարե՝
 Միրսը՝ կրակ, դեմքը՝ ֆարե:
 Աչքն ադոթող՝ ծովն է Վանա՝
 Նարեկացին՝ սարն է Սասնա:
 Վարագա լեռն՝ արծվի դեռ
 Քարացեղ է՝ Հայրիկն է, տե՛ս:
 Առնակ սարն էլ, առնակցիներ,
 Ձեզ Մուռ կանչող Իշխանն է ձեռ:
 Վիհ-Շարան է Արագածը,
 Որ տեղում է Կարսա հացը:
 Արարսը՝ Հայկն է վիճված՝
 Երեսանվող հույսի դիմաց,
 Վար կնայե՛ մեկ Երեսան,
 Հազար ու մեկ՝ դեղ Մուռ ու Վան:
 Ազնանց փոքր Միերն էլ Միս՝
 Ժայռի մեջ է, վա՛յ աչքերիս:
 Տավրոս լեռը՝ գի՛մ Կիլիկիանի՝
 Ինքն է հայոց վերջին արքան:
 Ազգ իմ, Գրգուռ, Նեմրոթն էլ ին,
 Ծովասարն էլ՝ ամոթի ներքո՝
 Վարժանակված հայոց վեճով,
 Հոնքը կիսել վե՛ն ու վրդով՝
 Ասրուանի կրակն ընկած՝
 Շնչում, ինչդեռ Թոնդրակն հանգած,
 Խող ծխում են՝ ելք են փնջում,
 Մթնաբողը դահ մի դասում,

Այրվում, նայում Արարափն՝
 Հուր են ուզում ժայթել չորս դին
 Անդ շրթայված լեռներս վեհ,
 Իմ աշխարհը, որ երբեք
 Գահ չի դառնա ժանտ ոտխիսն՝
 Ասված կիջնի դեռ մեր հողին.
 Միտ չենք մնա
 Աստասակված,-
 Մի՛ դարձենա,
 Անզգամված...
 Հայոց լեզուն՝ բուրն է հայոց,
 Թուր կայծակին՝ ընդդեմ վայոց:

 Հայաստանի ամեն մի լեռ՝
 Վաղն հրարուխ է մի անմեռ...

2. Ո՛վ անմեղաց մեջ անթերված հայոց անբույժ վերք ու վիշ,
 Ո՞վ չի երազել մոռանալ ձեզ միտ,-
 Բայց ո՛չ, այս անգամ դուրս են կանչում ձեզ
 Բոլոր խորեերից բուն ու մոռացման,
 Թեկուզ ինձ խոցեք չար երազի դեմ,-
 Բայց, ելե՛ք՝ ձեզ են կանչում այս անգամ:
 Մոլին իր վերքը մտքից չի հանի,
 Ձեզ չի մոռանա իմ ազգը, սակայն՝
 Թեկուզ մի սիրտ էլ մոռացած լինի՝
 Չարթե՛ք, դառն հուճեր, դեմք եք այս անգամ...
 Ո՛վ դուք՝ վաճառե՛ք հավերժավրե՛ծ հայոց եղեռնի,
 Ո՛վ դուք՝ որ դատարանն այս անգույճ մեղքի կոկորդից բռնի,
 Հաճուցման արժիվն իր ժեռ վանդակից ի լույս սլանա,
 Որդես աշխարհում իր միակ բառին՝ Մասիս բարձրանա,
 Ելնեն ժեռ բանցից իմ Մհերն ու ձին,
 Որ գեթ աղ բերեն իմ հույսի հացին:

 Եւ թող այս գիրքը դասագիրք դառնա
 Մանուկ մարդկության սեղանի վրա:

ԱՌԱՋԻՆ ԳԻՇԵՐ

ԳԼՈՒԽ ԱՌԱՋԻՆ

Վստահը շատ վեր ունի, բայց ո՞ւմ հետ համեմատեմ իմ փոքրիկ ազգի մեծ վերերը, որ սիրսու հովանա: Թե չչորանային մնացած հայ մայրերի ու որք մանկանց արցունքները՝ այժմ ջրասույզ կանեին հայոց վերի դեմ մեծալուռ ողջ հողագունդը: Եւ ի՞նչ մեծ ազգ կարող է իր մեծ վերերով չափվել այս փոքրիկի մեծ վերերի հետ. ի՞նչ դժոխք կարող է չափվել այս փոքրիկի մեծ վերերի հետ. ի՞նչ դժոխք կարող է չափվել, կամ համեմատվել հայ կոստրածների արնածովի հետ. - ո՞ր ես, ո՞վ մուսյլ Դանթե, դո՛ւ, որ Վիրգիլի հետ այցելեցիր դժոխքի կրակե եւ կոյրե մեռեցները, դո՛ւ. որ շեսար ասվածային դասժով դասժվածների հավիտենական սանջանքները եւ սուկացիր, ի՞նչ կասես, թե ի՞նչ շեսնես, իմ ազգի՛նը, հայսնվի՛ր, հա՛յր իմ, անիրականից իրականը սանեմ քեզ, ո՞վ այժմ դրախտի մենակյացդ, բեր գեթ աչքերդ իմ հայոց վերի կետե՛րը դարձնեմ:

Թող անցյալ վերերը դասագիրք դառնա
Մանուկ ներկայի սեղանի վրա:

2. «Ո՞վ ասվածային դժոխքի Դանթե,
Թե թափառում ես դու դեռ դժոխքում,
Թե հիանում ես դեռ մահով, կամ թե
Քարավանն ի վեր՝ մեղից ես նողկում,
Կամ թե լուսաթեւ քո Բեասրիչեն
Դեղի դրախտ է քեզ սուաջնորդում,
Եւ կամ նրա հետ ճախրում ես արդեն
Քո անմահության կաղույս դրախտում.
Ուր էլ որ լինես, հորս ոգու յետ,
Ուր էլ որ այժմ ճախրես դու անհոգ,
Իջի՛ր մի վայրկյան, դադարում եմ քեզ,
Իջի՛ր՝ քեզ սանեմ այնուխի դժոխք.

Որ դու մոռանաս դժոխքը երգիդ,
 Որ ասածն ճակտին անեծք խարանես
 Եւ մահից խնդրես քալասան՝ վերհիդ:

Բայց ների՛ր, վարդէ՛ս, ների՛ր դասանուս,
 Քանզի ե՛ս յիսի բեզ առաջնորդեմ,
 Քանզի այս միակ՝ իրավ դժոխքի
 Դժմաբայլ ուղին, ավա՛դ, ե՛ս գիտեմ,
 Քանզի երբեւէ չյիսի անցնենք:
 Խորերկրյա ցնորք գետն Ախերոնի,
 Չյիսի ոչ մի Քարոնի հայցենք,
 Որ մեզ դժոխքիդ սեւ ափերն հանի:
 Ավա՛դ, նա ժայթքել ու ծխում է դեռ
 Երկրի երեսին՝ նման քաց վերհի,-
 Այնտեղ, ուր անզոյաթաղանը կեռ
 Հեղեց իմ երկրում դժոխքն իր մեղքի:
 Իջի՛ր, թե ունես դեռ լացող աչքեր՝
 Կիսելու վիճքը մի կիսված ազգի...»:

Պաղատում էի այսդես գիշերով,
 Մասիսի առջեւ՝ կարոտով նրա,
 Երբ որ լուսաթեւ մի ամո՛ղ՝ հուշերով՝
 Անեցուկ իջավ իմ լեռան վրա,
 Եւ ինքը դանդաղ հալվեց վերսին՝
 Իմ դեմ թողնելով Դանթեին անձայն.
 Նա դափնեդասակ ուներ ճակատին,
 Եւ աչքերի մեջ՝ ժղիհ հարցական,
 Խոսքի հետքն անգամ չկար օրթունքին,
 Բայց ես կարդացի հայացքն հայրական՝
 Երբ գրկեց գլուխս ու աղետց լոխն՝
 Գերմակ տանելով մանուկ մազերիս...
 - Օ՛, զմանք, հա՛յր իմ, քանամ քո առջեւ
 Գերմակ մազերիս գաղտնիքները սեւ...

3. Ազգերի ծովում իմ Հայասանը մի լեռնակղզի՝
 Աղամանակուռ իր Արարատով՝ գահը Կովկասի:
 Յոթը ազգերի դարերով չոված աչերը վրան՝
 Ինչդեռ Մեծիկն՝ ժայռի մեջ առան՝ սեղմեցին նրան,
 Բայց ամենամեծ սեղմողը դարեր
 Սելջուկի զարմն է. որ սեղմում է դեռ...
 Ինչդեռ քաջ հովվին իր հոսից խլես՝
 Անտերունչ թողնես ողջ հոսը նրա,
 Խեղդես գամփռներն, հույսը խարխլես,
 Բաց թողնես գայլիդ գառների վրա,
 Այդդեռ քորենին արծվին վանդակեց,
 Չասեց հայ ազգից ուժը դարմանի,
 Չենքի հասակի հայ ուժն հավաքեց՝
 Լուծեց զորքի մեջ իր յաթաղանի,
 Չթողեց հայոց ոչ մի զենքի հույս.
 - «Ո՛չ մի հայ կսրի՞ծ թուրք բանակից դուրս,
 Ես հայությանն էլ հայր եմ՝ հովանի,
 Մահմեդի ֆույրն է Մարիամը ձեր կույս,
 Հայի ֆիթն անգամ էլ չի արյունի,
 Գահնկեց արինք մենք վայ Համիդին,
 Որ էլ վայ չգա հայ Արարատին...
 Վկա՛ հուռիաթը. էլ ի՞նչ հայոց զորք...
 Անցուկ-մոռցուկ է Համիդն անողոք,
 Մի երկրում երկու բանակ չի լինի.
 Մեկը մյուսի աչքը կհանի...
 Տեսա՞՛ք ի՞նչ արին մեզ Չեյթունն ու Վան,
 Հայ մի հայդուկն էլ ահն է մեր վաղվան,
 Անդրանիկն հաղա, Սմբատը՝ բազեն,
 Բազեն են հայոց կանայք էլ անգեն,
 Մի շերտն էլ մահ է, էլ ո՛ւր մնաց թուր,
 Թուր է Ֆիդային, երբ ունի շամփուր...
 Հայոց ոչ մի թուր կամ շամփուր սանը», -
 Այսդեռ հրաման հանեց Սուլթանը:

Գիտեր, որ՝ փչ ենք, քայց հայ ենք, գիտեր,
 Ու զատեց, ինչդեռ ցուրին՝ հոսից,
 Տրեց հայ զորքը՝ մեզ թողեց անսեր,
 Ողջ հոսը կսրեց հույսի արոսից...
 Եվ ինչդեռ Արաֆան՝ իր Կաստից ծովում
 Կորավ հայ զորքը օսման զորքի մեջ,
 Ինչդեռ ծովասույզ արվող նավը խեղճ,
 Անգե՛ն մնացին հայոց յոթն հեռվում
 Մանուկ անթոխներն ին Հայասանի,
 Անդաճեցան, ինչդեռ կղզյակը ծովում,
 Անդարիսոյ, որդես ֆանդված մի Անի,-
 Այսդեռ սկսվեց հայ միջնաբերդում
 Աժաարհում անզույգ եղեռն հայասուգ՝
 Մուռում, Բաղեում, Տիգրանակերսում,
 Վանում, Տարոնում, Վասդուրականում,
 Գառներ մնացին առյուծի բերում,
 Երախի առաջ վագրի զինավառ՝
 Մնացին միայն կույսերը մեր գառ,
 Մնացին միայն հարսները ծոցվոր՝
 Արեից զատված՝ լուսինը ոնց որ,
 Մնացին միայն եղնիկներն անհույս՝
 Անգոր մնացին, ինչդեռ վանքի կույս,
 Մնացին՝ թուրքին զինվոր գնացած
 Հայ զորքի մայրերն՝ անգոր մնացած,
 Մնացին ֆույրերն այն Դավիթների,
 Որ թակարդն ընկան, մնացին գեղի,
 Թոռն ու ծոռները մեր նորաթոթով,
 Անթիվ ֆույրերը՝ երբոր կարոսով,
 Կարոսով իրենց գողացված զորքի,
 Զորք, որ գոհ դառավ գաղսնի դժոխքի,
 Մնաց ազգն, ինչդեռ կուսանոցն անսեր,
 Որ, ալաղ, միայն աղոթել գիտեր,-
 Ու դարձավ այսդեռ անամրոց, անզորք,
 Մանուկ Հայասանն՝ հսկա մի օրոցք,-

Եւ համաշխարհի առաջին սեւեղ դասերագնը սեւ
Թորքի սեւ գործը կրակե քողով ծածկեց իր ետեւ՝
Իբրիհասն առավ.

«Բաղձալին հասավ.

Սա մեզ երմանուց ործում կբերի՝
Հուր փարդի ետեւ էլ չենք համբերի.

Այժմ մեզ հսկող ամեն դէտութիւն
Լոկ ինքն իր համար կմնա արթուն,

Սոսկ ինքը իրեն փրկել կջանա.

Ո՞ւմ դարդն է կտել, որ ի՞նչ իմանա,

Թե ո՞ւմ ենք ջնջում բոց փարդի ետեւ,

Հիսո՞ւս են թաղում, թե՞ հայ սերնդ սեւ.

Մեծն Թորանի ճամփեն կբանամք՝

Թե վերջին հայոց վերջին վերջը սանք:

Վաղը դասանք է հայ հողն՝ հայ գլխին»:-

Եւ հրամայեց յուր խաւովող խալխին

Հանել՝ զինելով բանսվածոց անգամ.

«Մեզ զինվորչալ է կուռ մանչն էլ զարկան...»:

Եվ հայ աղբիլի քսան եւ չորսին

Վազրը ճանկն առավ իր եղնիկ որսին:

Ու խոլ հայտնվեց երկրում կողոտկված

Այն, որ դարերով գաղտնի էր կոխված՝

«Հայաստանն՝ առանց հայի... օ՞ն, ի զեն...»:

Ու կեսգիշերով երկրում ամայի,

Երբ խոր քնած էր Հայաստանն անզեն,

Ինչդեռ թեւերը կտրված բազեն,

Երբ խոր քնած էր ծերուկն հայութեան,

Երբ խոր քնած էր մանուկն հայութեան,

Երբ մոր ստիճում կաթն էլ էր քնած՝

Չորքն... Օրոցի դեմ գրոհի զնաց...

Օ՛, Դանթե, եւ ի՞նչ, կտուկա՛ր ոգիդ.

Թե երբ որ տեսնեիր հեղեղումը ժանս,

Կարծես դժոխսիդ՝ գույժով դժոխսիդ՝

Օրոցֆիս քախվեց խուժով մահաւանք...
 Շենց Հայասանն այնդէս, որ իր հե՛
 Դարերում այսդէս չէր օճել երբեք,-
 Կարծես հե՛ֆաթի վիշաղներն էին
 Վայրի վիհերից խելագար խուժում
 Դեղի գյուղերս, քաղաքներս հին,
 Որ նիրհում էին ոսկե մօլոմում,
 Մորս աչքերի նման միջ լացած
 Հայոց աշխարհը խուժեցին հանկարծ՝
 Հանկարծ. օ՛, հանկարծ, աղամամութի՛ն,-
 Երկրաւարժ թվաց եւ Արարաշին...
 Ինչդէս ոհմակը վազենազրահ
 Խուժե եղնիկի ձագերի վրա՝
 Մորը հոճե՛ս, ձագերին ու՛սե,
 Ձագերին ու՛սե, մորը հոճե՛ս,-
 Այդդէս գործ գայլը հազարոհմակ
 Խուժեց փարախներն հայոց դառնակյանք,
 Խուժեց, խժո՛եց ծերին ու մանկան՝
 Պես-դէս ձեւերով ցեղասպանության,-
 (Ուր մարդու գործից զա՛յլն էլ է նողկում...):
 Ախ, գնանք, հա՛յր իմ, որ աչքով տեսնես
 Ինչ որ չես տեսել ասածո դժոխքում,
 Մարդկային վճի ձեւերը դէս-դէս,
 Չարհորատեսիլ ու քսմանամ...
 Կտեսնես, որ քո դժոխքն էլ չունես,
 Անմեղ դժոխքն էլ քո ասվածատեսող,
 Որ սանջարանն է լոկ մեղավորաց,
 Մինչ այստեղ՝ վերջն է մի ազգ-անմեղաց,
 Ինչդէս յոթնաթեւ մարդկության հավից
 Շֆեղ մեկ թեւը դոկէս երկնից:

4.

Հայտնվե՛ք եւ դո՛ւք, ո՛վ հայ անմահներ,
 Իջե՛ք, թե իրավ անմահ է ոգին,
 Դո՛ւ, արեւ Մաճոց, գեթ սսվերդ թեր,

Քո ուրվականն էլ մահ է մողոփին,
 Հայսնվիր եւ դո՛ւ, մեծ Նարեկացի,
 Ո՛վ ասվածադէտ, մոնչա եւ դո՛ւ,
 Դո՛ւ, որ բուրվառն ես մեծ առեղծվածի.
 Որ կռում էիր մեղքերը մարդու,-
 Ասծո՞րդդ էիր Ասծո՞րդդ հետ խոսում,-
 Իջիր, որ ազգիդ վիճեն էլ կռես
 Կոստրածների լաքիրիւթոսում,
 Մեղքից զարհուրած՝ ոխդ բուրվառեն,
 Ահեղ դասասանն աշխարհ քերելով,
 Ուր մեղքն անդաշտիլ ու դեռ վիճեն է ծով:
 Հայսնվիր՝ որ գեթ ինքն աշխարհ գաս,
 Լուռ Ասծո՞րդդ սեղ ինքն մոնչա...»:-
 Լու՛ռ դարդասեցի ես վերջին անգամ
 Մասիսի առջեւ իմ դառնաապէռ,
 Եվ իսկույն իջան մեր ասվածազարմ
 Հայոց մեծերի ոգիներն անմեռ՝
 Վարսուն անմահներն իմ Հայասանի:
 Եվ Դանթեն շիկնեց՝ ինչդես դասանի,
 Երբ Նարեկացին ասաց. «Իմ որդակ,
 Դժոխքն այնտեղ է, ուր դիտի գնանք.
 Ուր այս մանուկը մեզ կառաջնորդե,
 Ուր աչքեղ դիտի Հորդանանն հորդե՛
 Մինչ մայր-Արաբսս ցամաքեց լալուց՝
 Եղբայվածի մոտ եղբայված գալուց...»:
 «Դո՛ւ էլ հայսնվիր,- ձայնեցի,- սուրբ խեղ,
 Որդես մեծ վկան կեսուկենդանի,
 Քանգի աճյունվեց միտքդ հանճարեղ,
 Լոկ սիրոյ վրկվեց, ո՛վ մեծսրանի,
 Չոհեցիր միտքդ սրով արնաբամ,
 Այս, վա՛յ, քեզ գոհվի սիրոյ այս անգամ,
 Թե այս էլ տեսնես՝ ինչ դիտի տեսնենք,
 Երբ յոթնադժոխք Դեր-Չորներն հասնենք,
 Օ՛, հայր Կոմիասս, գեթ սրով էլ եկ՝

Դասելու հայոց կորուսն անեզերf...»,-

Բայց չհայսնվեց՝ թեկուզ լեզվակը դոկամ զանգս նուր,

Ախ, միթեանի մնացած սոխակն իմ անենասուրբ:

Եվ ճամփա ընկանք մենք ոգելոին

Դեղի եղեոնը՝ ազգի յոթն ածու,-

Եւ լոկ աստերը մեզ ճամփու դիմ՝

Որդես աչերը հայոց Ասծու:

ԳԻՇԵՐ ԱՅԳԱՀԱՌԱՉ

ԳԼՈՒԽ ԵՐԿՐՈՐԴ

Այն աչքերը, որոնք ոչ մի կաթիլ արցունք չեն թափել այլոց ցավերը տեսնելով,- այն քար ու աղակալ աչքերը շղիսի ընկնեն այս իմ գրքի ոչ մի էջի վրա, ես անիծում եմ նրանց, նոքա օծերի գլխին շողացող թագերին եմ նման: Իմ այս բազմահավիտենահառաչ ամեն սոնետի, ամեն սողի սակից ես թափնված կնայեմ ձեզ, ո՛վ գալիքի բազմալեզու սերունդներ: Ամեն մի սողիս սակ կույ եկած՝ ես ղիսի լսեմ հառաչանքն անգամ աչքերի, որոնք գեթ մի կաթիլով կիսելով իմ ազգի վիշտը՝ մոռնում են իրենց արցունքն լռությամբ...

Ո՛չ, մարդը աշխարհ կգա...

2. Եվ ահա երբ որ գիտե՛ր՝ աչքը խավարը կոխեց
 Լուսինն Աստուծո՛ հավերժալատիկ կանթեղը կախեց
 Մեր գլխի վրա՝ մեր ճամփաներին,
 Որ անվախ այցենք հայոց դերգորված մահ-ճամբաներին:
 Եվ ճեղքել էինք գեղը մոռացման,
 Որ ափ դուրս գայինք հուշերի նավով
 Երբ Անդրանիկի ոգին էլ անձայն
 Եվ սղառագեն հայսնվեց ցավով:
 Ու մունջ զարմանա՛նքով ես վեր նայեցի
 Եվ ճանաչեցի ոգին, որդու ղես:
 - Օ՛, նայի՛ր, Դանթե,- մեղմ շունչացի,-
 Վե՛րսի վկան է մեր ամենաճես,
 Աչքով է տեսել կոսորածն հայոց՝
 Հայոց կոսորածն՝ այնքան բազմահոծ.
 Որ չէր անբարի քո դժոխքն անգամ,
 Ու որդես հորը կորուսն իր որդոց՝
 Մահից այն կողմ էլ լկում է նրան,
 Երբ որ հիշում է նախիրներն հայոց՝

Գայլոց ծով-մեղեքն հավերժակնի...
 Եւ ճամփազխիւն մեր այս անդրանիկ
 Հայոց նոր ոգի Անդրանիկը լուս
 Հոնքերի աղեղն աչքերով զինեց,
 Բարբառեց որդես մերկացող մի թուր՝
 Ասես սրբությամբ ինձ էլ այդանեց,
 Բանալով մի հին վեցի վարագոյր,
 (Որ դեռ չի բացել ոչ մի հայ գոսան,
 Ոչ մի բանաստեղծ), - ու, որդես օձից՝
 Նա այս վեցով էլ խոցված ինձ նման,
 Լեզվի բոցն հանում ւրսի հնոցից՝
 Բացում էր դժոխքն հայ դանթեական:
 Մի աչքը թրի նման էր շողում,
 Մյուսն արցունքի նման էր դողում,-
 Այդանել ուզեց հայ դոնտերիս,
 Քանզի ինձ նայեց իր աչքի սակով,
 Թե՞ լուս կեսամբեց նա ողջ հայերիս՝
 Մեր դիմը լուսթյան դաժան հրաւերով...
 - Ո՞վ է այս ոգին,- հարցուց լուս Դանթեն,-
 Աչքից էլ զենք ու գրահ կկաթեն...
 - Գարիբալդին է,- ասացի,- հայր իմ,
 Հայ Աստուծոն էլ զենքով մտերիմ...
 Բայց թող իր ողջն էլ երկնքի դեռ դիմջ ալլահին հասնի՝
 Միայն թե իր սուրբ արցունքի սեսածն աշխարհ չսեսնի:
 Եւ խորհրդավոր ուրվականը մեծ՝
 Հայ Գարիբալդին, իսկույն հառաչեց,
 - Ախ, յավրում, հայեր, ի՞նչ ասեմ ձեզի,
 Ի՞նչ շուք մոռացաք մերոնց ու մեզի...
 - Օ՛, հայր իմ,- ասի,- եւ քե՞զ մոռանանք,
 Շինելոյ թափի սա՛ս՝
 Արժիճե կարկուտ կթափվի դեռ սաք,
 Արցունքների դես մայրերի՝ վայոց,
 Որոնք հեղեցին այս եղեռնն հայոց:
 Եւ քե՞զ չսայինք մեր դարսքը՝ մանկուց,

Ո՞վ մեզ կրակից մայր Արազն անցուց՝
 Քարավանների չորս կողմը վահան՝ ձին ծառս հանելով,
 Ճիւղ յոթը հարյուր հազար հայերուս մահը վանելով,
 Ուր սղիսակդ վրնջուն սեւն էր օսմանի գորհաց,
 Քիչ է Մասիսն էլ՝ թե ճամփիդ փոռնի՝ ի սեղ մեր գորգաց,
 Օ՛. քիչ է, հայր ին, աստղածով գորգն էլ...
 - Հաղթա ինչո՞ւ է աճյունս դրսում...
 Բայց շղթայվեցավ մեր սիրո գորգն էլ...
 Ի՞նչ ունի հայը մեղսափարիզում,
 Մոռացա՞ք միթե մեղքը Ֆռանգի,
 Օ՛. զիմ Կիլիկիան՝ էլ ո՞վ սի փրկի,-
 Ու վրաս կիսեց իր թուր հոնքերը՝
 Ասես փնտրելով իր քաջ գորգերը...
 Նոցա սեղ գսավ լոկ Նարեկացուն,
 Եվ ինձ խեթ նայեց. նա՛ վեր, ես՛ ցածում:
 - Բայց, հայ գոսաններ, ինչո՞ւ լոնցիք,
 Երբ հուճերն անգամ սիրս են կեղեփում,
 Ինչո՞ւ լոնցիք՝ երբ սեսաք, լացիք՝
 Բայց ձեր ոչ մի տղն այն չի հեկեկում,
 Ինչ աղաղակում ու ողբում են դեռ:
 Սեւ ծովից մինչեւ վիհը Դեր-Չորի,
 Թե անաղասում հայ ոսկորների
 Չյունակույսերն են՝ հուր արեփի սակ՝
 Մնում այն օրից դեռ մինչեւ այսօր,
 Եւ նրանից են ճերմակել նրանք,
 Ուր անմեղ էին, ինչո՞ւնս ձյունը նոր,
 Ինչո՞ւնս օրոցից մայր կանչող տղան,
 Ուր մայր էր կանչում, ո՛չ թե յաթաղան,
 Լոնց գորավարն այժմ ուրվագեն,
 Մահից այն կողմ էլ ազգաբերդ քազեն,
 Երբ խոսքը կցեց ինչո՞ւնս աղն հացին,
 Երկնից վրդովված հեփ Նարեկացին.
 - Իրավ է զայրդ, հայրդ մեր գորաց,
 Քո սուրբ աճյունն էլ գանձն է մեր կորած.

Պարսֆ է դեռ ֆաջիդ մեր խոսքն՝ ականջիդ...
 Մեզ ինքն Աստված էլ արեց մտախան,
 Եւ կրծքիդ՝ օտար հող է. ի՞նչ վախան...
 Ո՛վ արծիվ՝ այժմ աղավնյա ոգի,
 Այն դիպած օրերում ընդդեմ մողոֆի՝
 Մեզ հույս չմնաց քո սրից բացի...
 Տես՝ Մասիսն ինքը երկնի աչքն է՝ մեր վրա հառած,
 Բայց ստուած աչքն է երկնում առեւածի...
 Էլ ինչդե՞ս կույ սամ նեխարն իմ հացի,
 Երբ դեռ հուճերի ձեռքը կարեւեր
 Ո՛ր ֆարդ էլ վերցնի՝ ախ, վկադ արդար,
 Դուրս կգան սակից գանգերն անհամար
 Ու կմոնչան յոթերկինքն ի վեր.
 - Ո՛վ ցավերի ծով ծնած դիպած դախեր,
 Ո՛վ մահիկակետ դու նեռ յաթաղան՝
 Ջրդեղված ափին ժանս Հոննոսի...
 Դո՛ւ ես հայ անստուն արել տեղահան՝
 Այրել դժոխքում այս սարսարոսի:-
 Եվ լռեց մի դաս իր սուրբ թախիծով:
 «Ո՛վ սաղայելի գրիչ յաթաղան,
 Այն դո՛ւ գրեցիր կոսորածն հայոց՝
 Անաղասների մագաղաթներին՝
 Մելան դարձնելով արյունն իմ որդոց.
 Այնդեռ գրեցիր, որ դարեր կարդան
 Գանգե լեռների բազմակետերով,
 Որ դարը դարին ակնադիւ իւր հարց տա,
 Թե՛ «Է՞ր է գրվել արնագետերով
 Հայ դանթեականն ու այսֆան դժնի՝
 Ո՞ր մեղքի համար հայոց գոթանի...»:
 - Հայոց ո՞ր մեղքիս,- ֆրժմնջաց անգոստ,
 Կրկնեց սուրբին գորավարը սուրբ,-
 Ինչո՞ւ նեղ ժամիս ինձ մեմակ թողիք.
 Որ այսդեռ մնանք առանց հայրենի՞ք:
 Եւ դեռ մեծվում են օտարի հողով

Ի՞նչ ոսկորներն էլ՝ օտար հողի տակ...-
 Ողբաց Անդրանիկն ու սրժի դողով
 Ես մրմնջացի. «Ախ, հա՛յր իմ, գնանի,
 Քո սուրբ աճյունն էլ դեռ տուն կբերենի՞
 Աճյունի նման մեծ Կոմիտասի,
 Քո անմահ սրին դասյան կդարձնենի
 Միայն արժաթյա ձյունը Մասիսի,
 Միակ դասյանը հայոց թերի.
 Գալի՛ք առսանակն հայ գիր-մոմերի...
 Միայն Մասիսն է՝ իղձը մեր վաղվան,
 Որ մեր գետերն էլ կարմիր չթվան...

Ժոթաց հուր ոգին թուր Անդրանիկի՝
 Պասյանից ցայտող թրի շողի դեմ,
 Հսկելու ելավ մեզ՝ դառած ոգի,
 Եվ ուր գնայինք ուղեկցում էր մեզ՝
 Մեր գլխով քննու՞ սահող հավի դեմ,
 Կամ ինչդեմ լուսինն՝ սփռվող լացով,
 Նույնիսկ շուրջը ոգեթերի
 Մենք լսում էինք երկրում ավերի:

Դեռ ննջում էին հող, երկինք ու ծով,
 Երբ անցանք Արագն հուրերի նավով՝
 Ու մտանք մթին անտառ մի, սակայն
 Մեզ ճամփա բացեց համր լուսնկան,
 Եվ աչքերս, հանկարծ, խոսի մեջ սամուկ
 Ինչ-որ մարդկային ոտնահետք գտան:
 Առաջ գնացինք լուռ ու անշուշտ՝
 Ճեղքելով վայրի սեզը կուսական,
 Եւ ահա ինչ-որ ձայներ լսվեցին,
 Նիրհող ծառերի սոսափի նման,
 Ու խորից ինչ-որ աչքեր մարդկային
 Նայեցին ահով ու նորից կորան,
 Ու Բագրեւանդի այս լեռնահովտում

Հայսնվեց հրաւեւ մի դառն ու սրտուն,-
 ... Պառկել եր եղնիկն, ու նրա կրծքին
 Երկու կաթնակեր մանուկներ տեսանք.
 Որ ծծում էին կուրծքը եղնիկի՝
 Իրենց այս իսուր բախտին անտեղյակ:
 Աչքերը թխլիկ, սեռուակ էին
 (Սեւ աս է սվել հայ ասվածն հային...),
 Կաթը սառել էր մեկի օրթունքին,
 Եղնիկի կաթը՝ վա՛յ սալով... թուրքին,
 Խաղում էր անհոգ ձագն էլ եղնիկի
 Մանուկների հետ՝ մի մանուկի դես...
 Ու նայում էինք աչքով զարմանքի,
 Երբ մայր եղնիկը գլուխը ծոց
 Ու մեղմիկ լիզեց մազերը մեկի:
 Ու մի մոր նման անտան հառաչեց,
 Հառաչեց խումբն էլ մեր քազմահոգի,
 Ու նայում էի, մտրում սակայն,
 Թե ո՞ր է նրանց մայրը իսկական...
 Մինչ այս թախիծն էր իմ սիրքը կրծում՝
 Տեսա, որ Դանթեն ժողում է կրկին,
 Եւ աչքն ու հայացքն՝ իր հոգու լեզուն՝
 Օրհնության դես էր ձգել եղնիկին...
 - Օ՛, զնանք, Դանթե, ու ճամփա ընկնենք,
 Ու քեզ դեռ անհայտ մեր ճամփաներին
 Գուցե նրանց մոր մի մազը զսնենք,
 Եւ գուցե այնտեղ քո օրթունքներին
 Ժողիքը հանգչի ու սրակեղեփ՝
 Դու երանի սաս այս մանուկներին,
 Որոնց այս վայրի եղնիկն է փրկել.
 Մինչ մարդը միակ մորից է զրկել...
 Բայց սա դեռ շիթն է մեր ծով եղեռնի,
 Որ մեր կոկորդից նոր դիտի բռնի

3. ... Ելանք անտառից, բայց դեռ սիրսս խեղճ
 Հայ մանուկների բախսն էր արժանավուն,
 Լուսինն էլ՝ ամողի ղաղ բարուրի մեջ՝
 Իմ աչքին մի որք մանուկ էր թվում,
 Որ մայրը՝ Ասված, նե՛սել կես ճամփին՝
 Ինքը աղետից փախել էր ճիշով...
 Ու գնում էինք, դեռ անցնում լռին
 Որքացած լուսնի արցունքի միջով...
 Բայց Դանթեն ի՞նչ էր խորհում չգիտեմ,
 Դեռ ճակատը հարթ ու սիրտը բնած՝
 Լոռթյան ֆայլով գալիս էր անդեմ,
 Երբ որ գիտերվա ծովը անդորրած
 Ինչ-որ ձայներով վե՛սվե՛սաց նսեմ,
 Հայտնվեց ինքն էլ՝ լուսինն էլ կորած,
 Դարձավ Ասծո մի աչքն այսուհետ,
 Ու մեծանալով ձայները՝ մոր ղես
 Հերարձակ խմբով հովից հասան մեզ:
 Վրդովեց սիրած անդորրն իմ սիրած,
 Եւ ահա ցրիվ աղմուկն սմբոխվեց,
 Խարազան օաչեց ու մայրեր լացին,
 Խավարում մեկը օղթա թափ սվեց
 Ու մեկն հառաչեց, ու հայտնվեցին
 Հայ մոր ու մանկանց դեմքերով հյուծված՝
 Քարավանի ղես ելան մեր ճամփին,
 Ու նրանց օտրջը, սեւ ձիերն հեծած,
 Ասկյարներն էին վայրագ մոլեգնում,
 Նախադասի ղես ֆելով նրանց,
 Ծեծելով նրան, ով ես էր ընկնում,
 - Չփլե՛ք, գյավուրներ, ալլահն թուր ունի,
 Ձեր Ասվածն ի՞նչ է, երբ որ թուր չունի...
4. Մեր խումբը ճամփից ընկրկեց մի ֆայլ
 Ու մտածե՛ն նայում էր լռին,
 Ու դեռ գալիս էր ամողի ղես մոռյլ,

Խոլ ու խռովյալ գետը մարդկային,
 Ձգվում էր երբը հառաչով գոցված,
 Թողած Վան ու Մուս ու թողած Բերկրի,
 Հայոց երկիրը մի սիւս էր խոցված՝
 Ու երբը կարծես մըմունջն էր երկրի.
 Հայ մայրերն էին, հայ բույրերն էին՝
 Եղթանոսներն ու Եղթանոսներն,
 Գեղջուկներ էին, որոնց գերանդին
 Ձեռքից խլել էր ռոտիսն արտերում,
 Եղթայել ձեռքերն ու երկրից հանում
 Գլխասելու էր իմ ազգին սանում...
 Բայց ով էս մնար երթից մի վայրկյան
 Նստեր մի քարի, որ հանգստանար,
 Գետնին կմխտեր զնդակը նրան,
 Որ այն քարի դես էլ վեր չկենար...
 Բաւում էր ահից ձեռքը մայրական
 Բնած, բայց ահից քայլող մանուկին,
 Բայց մանուկն հանկարծ, սերելի նման,
 Մոր ձեռքի ծառից ընկնում էր գետին,
 Հեծվորը հասնում զարկում էր սրով,
 Խոցում էր անգամ մանկանը վսիս.
 Շփում էր մորը... իր սմբակներով՝
 Թե՛ ինչո՞ւ, գյավո՞ւր, էս մնաց որդիդ,
 Գնա՛, որ տեսնեմ Բաղդադի խորմա,
 Անադասն՝ աչքիդ ավագե սուրմա...
 Ձեր Հայաստանը էլ չեմ տեսնի դուք,
 Չդիտի մնա ոչ մի հայ մանուկ:
 Խային է հայ ցեղն՝ ընդդեմ ջեննաթի,
 Խայինը խային թայն է ջիտդին...
 Չփվե՛ք... ջեննաթին ի՞նչ ասվածաւումնչ...»:
 Եվ քարավանը ձգվեց անմոռնչ.
 Հազար հազարներ էին ցնցոսի,
 Հազար հազարներ՝ քոկոսն, անոթի,
 Ընթանում էին ե՛ւ ընթոս, ե՛ւ հեզ,

Չենները խլված՝ գերի գորհի ղես.

Ծովացած ամբխն, ասես լեռան սակ՝ համր կռահում.

Իր մեջքին առած անեսս վիթխարի իր խաչն էր սանում.

Դարեր արեկ էր, էլի՛ կսանի՝

Մինչեւ մեզ վրա Ասված իր երկու աչքը բաց անի:

Բայց մեզ վրա Ասված իր երկու աչքը բաց անի:

Բայց դեռ մայր հողին, Անթեյի նման:

Ընդդեմ մայր հողից սեղահանության՝

Մոռնչ էր հանում հայությունը հեզ,

Շղթայված, անգեւն մի առյուծի ղես.-

Եվ ահա ճակասն արյունած մի կին

Կռացավ արագ, մի ֆար վերցրեց,

Չարկեց հեծվորին, եւ այնդե՛ս ուժգին.

Որ մահիկնանեղ ճակասը ցրեց.

Թափվող արյունը ճերմակ նժույզին

Շիկնող ամոթի շաղիկ հագցրեց՝

Երբ ընկավ իր դեւ հեծվորն ահագին.

Ու կախվեց մնաց ոսֆն աստանդակին.

Եվ ձին ֆառ թալով՝ կրկնակի ղաւժեց՝

Փերելով թուրհի գանգը, բայց թե՛ ի՞նչ՝

Մոր մեծ կտորն էլ ականջը մնաց

Սմբակների սակ այն ձիախրխինջ.

Ալլահաբրհիջ ճամփեֆին արնած...

5. ... Լուսինն ամղահար՝ հոնները կիսեց.

Մի կին իր գրկի բարուրը գաղսնի

Գանձի ղես ափի ծաղկանց մեջ նսեց.

Հույսով, որ բախսը որդուն կգնի...

Եվ շարունակեց ճամփան, մի վայրկյան

Ե՛ս նայեց, ճչաց, թե՛ մերոնի կգա՛ն.

Թե՛ հայրը կգա՛. Անդրանիկը կա՛.

Աղբյուր Սերոբը, Սմբասը կգա՛.

Կա՛ Անդրանիկը, կգա՛ հայ ֆեռին.

Գերի չի մնա հայր ձեր ձեռին.

Վայ՛ ձեզ, ասկարներ,- ճշաց կիսաւունչ,
Նեւկեց Մուրադ զեհն հայրենամոռունչ:-
Դանթեն իր դափնին հանեց ճակատից
Ու բաց գլխի հեռ խոնարհեց կարծես,
Դուրս ելավ մի ղառ լուսինն էլ ամդից,
Մայր գետնում խեղդված մոր դիակի ղես...

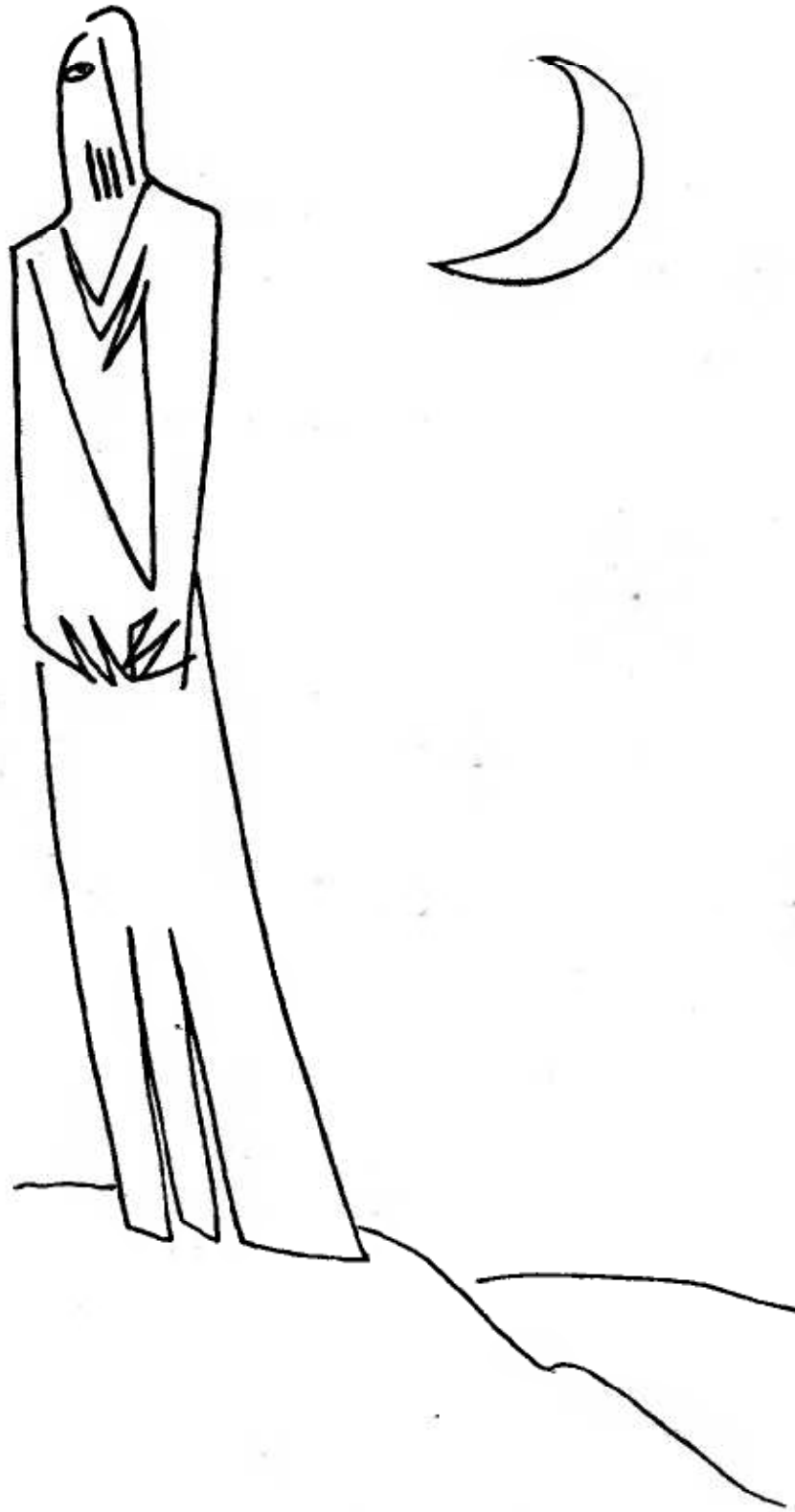
Ու բռնագաղթը վճռով անբռնիվում
Եվ այնդես ծանր է ընթանում, որ, տե՛ս՝
Հայրենի հողն է ոտքերից կախվում,
Մանկան փեշիցը տուն քաշող մոր ղես,-
Ինչդէ՞ս թողնեին իրենց տանն ու բոյն՝ քախտի հովանի,
Ինչդէ՞ս լինին Հայկ աստղի արմատ դրախտը Վանի,
Հով Արսամեսի խնձորի ծովը՝ այս ո՞ւմ են թողնում,
Որ թո՞ւրքը վխտա Բյուրակնի եղեմ ծաղկե անկողնում...
Օ՛, նայի՛ր, հայր իմ, մեծ Նարեկացի,
Ո՞ւր դիտի զտենն թոնիրն էլ հացի,
Վանա ծովն՝ անուռ բոյրը Սեանա,
Ինչդէ՞ս թողնեին անհայ՛ սեանա...
Մի՞թե՛ վայ չի գա գոյզ հայոց հացին...
- Իրա՛վ,- հառաչեց մեծ Նարեկացին,-
Օհ, ինչդէ՞ս անհոգ անցնեին, ինչդէ՞ս,
Երբ վանդակ դրված արտոյսների ղես
Քովում, սարվում են վանդակն հրակեզ՝
Անաղասները՝ հազարներն այս հայ,
Հազար-հազարներն այս հազարավայ,
Այս գեղջուկները եւ այս գաղջկուհիք,
Այս ղարձաններն, այս ղարձանուհիք,
Այս անհարսնացած հարսներն Հիսուսի,
Արժանի սիրոյն լոկ Քրիստոսի,
Վանից, Տարոնից, Սասունից հանվում
Դեմի դժոխք են դրախտից վանվում,
Եվ ինչդէ՞ս մարմինն իր սիրը տանի,
Երբ արտից կախ է հողը հայրենի:-

Ծառս էին հանում դիտով հնօրյա •
 Քուրբերը ձիերն ամբոխի վրա՝
 Մահվան ֆետլով անճեւ ամբոխին,
 Առաջ մղելով ես մնացողին...

Հանկարծ Պայտակեց՝ զինամահ լուծ
 Հայր Կոմիտասը՝ աչքերը չուծ,
 Գողացին գունաս շուրթերը կարկամ,
 Ինչդեռ կես մահից փախած ուրվական:
 Լուռ արձանացավ, ինչդեռ դժոխում,
 Ծովեցին աչքերն՝ առավել սուկուն,
 Սրով դեռ կենդան, մսով անգրահ՝
 Ասես լուռ մեխվեց ամբոխի վրա,
 Քարացավ՝ մինչեւ ֆարվանը ֆվեց՝
 Տեղահան հայ ազգն անհետ մեռուվեց
 Դեղնադագաղում անառիակների,
 Որոնց ալլահն էլ դժվար թե ների...

Կնճովում էինք, ու երբը կարծես
 Իմ խոցված ու խոր սրտից եր էլնում,
 Հեռանում ելնող հառաչանփա դես,
 Բայց արցունքիս դես աչքիս մեջ մնում:
 Եվ արժանավում եր լուսինն էլ կանգնած,
 Մահից փրկված մորս դես լոին,
 Քանզի ֆեում եր ոտխը կանանց՝
 Լուսնից էլ անմեղ լուսնի ֆույրերին,
 Նոր հարս-մայրերին, ֆույրերին իմ կույս,
 Վարդ-աղջիկներին սանում եր նա դուրս՝
 Մահի՞՞՞ դարձնելու իր գիտերներին...
 Դուրս էին սանում, որ խոլ կործանեն
 Հղի հարսներին, որ էլ չծնեն,
 Որ մարվի ազգը - ձեռ ֆալե Մասսից,
 Չֆանա հայը երկրի երեսից...

Օ՛, չգա՛ն Հիսու՛ս, քե՛ն դե՛ռ ողի՛սի գա՛ս՝
Քե՛զ էլ կ՛սանեն խաչե՛լու... չգա՛ն...

ԳԻՇԵՐ ՎՇՏԱՀՈՒՇԻ

ԳԼՈՒԽ ԵՐՐՈՐԳ

Ես հիշում եմ իմասունի խոսքը՝ վեսեր կան, որոնց մոռացումը վարդեր կբանա կենաց տարեցում, վեսեր կան, սակայն, որոնց մոռացումը մայր է նոր վեսերի, այդ հեժերն են տասերազմի՝ որդեկորույս վեսերը մարդկային հոգիներում. վա՛յ մոռացողաց՝ գոչում է դարերի մազադաթյա իմաստությունը, վա՛յ մոռացողներին՝ գոչում է սիրսս, սիրսս՝ տասառոսված երեկվա ահեղ տասերազմի դաւեսերի նման. ուրեմն բալասան չես այժմ, ո՛վ մոռացումի, վե՛ր կացե՛մ, ո՛վ մեծ ու փոքր ազգ ու ցեղերի մեծ ու փոքր որդիք, գնանք ի մի ոգիացած՝ ամեն սրտով մեկ՝ աշխարհով մեկ արթնացնելու խիղճը... ե՛ս վերցնելու հողերն իմ հայոց. Մասիսն իմ գերի...

2. ... Եվ բռնագաղթը գե՛սն անցավ ահով,-
 Ին՛ն էլ արցունքի մի գե՛ս-բարավան,-
 Ու Դանթեն լռին ու հոգեխոռով
 Թիկնեց մի ժայռի հավերժ մի վայրկյան.
 Առաջին անգամ ճակասք կնճռում,
 Մարում էր դանդաղ ժողիսն աչերին,
 Գիշերն էլ համր, ծանր հեռանում՝
 Խավարն ավար էր սանում աստերին...
 - Օ՛, գնանք, հա՛յր իմ, լոկ մի շիթն է սա
 Այն գե՛սի, որ դեռ նոր դիտի տեսես,
 Օ՛, ի՛նչ գե՛ս, Դանթե, մի սեւ ծով ասա,
 Ի՛նչ ծով, երբ դիտի դժոխսներն հասնես,
 Դժոխսն՝ օրոցում. մոր կրճի վրա,
 Հայ թոնիրները՝ հայ մանկանց մոխրով՝
 Քեզ դիտի վառե մոխիրն էլ նրանց:
 Թե խիղճդ տեղն է, թե մե՛սախոռով
 Խղճիդ աչերը չարը չի հանել.

Թե դեռ մարդ ես խոր, թե խիղճ ես ցանել՝
 Ո՞ր է չի ծլում ցանաժող ոսկի.
 Մի՞թե հանճարի ոսկին չի ծլում,
 Ուրի՛ւ է. հա՛յր իմ, հանճարը խոսի՛
 Նա ժայռից անգամ կայծեր է խլում...-
 Այս խոսի մեջ եր շուրթս մի վայրկյան,
 Տեսա, որ Դանթեն՝ էլ ինձ չեր լսում,
 Նայում եր երկրից դուրս մղվողներին,
 Ասես ես գլխից մեր վիճեսն եր կիսում...
 Եվ ես ճշացի.

- Ախ, հա՛յր իմ լռին,

Քանդի՛ր կաղանկը՝ որ բանեց լեզուդ:
 Ինչո՞ւ չես ճշում գեթ մի շուկով.
 Թե՞ դու Եվրոդն ես՝ լուսքյան սուգով...
 Մի՞թե լոռն ես՝ լուսքյանք ցեղիդ,
 Մի՞թե խոսելդ մեղք է անմեղիդ,
 Ի՞նչ ֆրիսոնյա, Հոռ՞մդ... մի՞թե,
 Իր սեւ լուսքյանք, օ՛. ների՛ր, Դանթե:

Ու գնում էինք, եւ դեռ խավարում
 Լույսի դագաղ եր ամեն խորեն ասես,
 Լոկ աստղերն էին մեզ մխիթարում,
 Մահից փրկված մանուկների ղես.-
 Ու ես մերք նայում Դանթեին մոայլ
 Ու տեսնում էի համր սանջանով,
 Որ խոսեր, բայց նա լոռն եր դարձյալ.
 Իմ վիճեսն եր կռում աչքի կետեմով.
 Մերք մի կնճիռն եր ճակատին չոքում,
 Մերք առեղծվածը նրա լուսքյան
 Թվում եր հայոց վեճով է խոկում,
 Եվ լուռ գալիս եր նա էլ մեզ նման -
 Ոճնահետեմով մեծ Նարեկացու,
 Որ ընթանում եր տեսով Ասծու.
 Գլխավորելով ոգեհույլը ողջ

Մեր խղճի երթով՝ հավիտյան անխոնջ:
 Եվ անցնում էինք գյուղերով ամա
 Մենք անխոցելի, որդես լույս ու մահ,
 Որդես բուրմունքը բալասան ծաղկի
 Կամ անկասելի երթը լուսնյակի:

.
 Հավասա՛, Դանթե, Մասիսն է վկա,
 Վկա կրեւեմ բոլոր աստերին,
 Կնքեր հայոց հողն էլ երեկվա՛
 Երկնային բոլոր քո դրախտներին:
 Հայոց եղեմն էր այն հողն անսահման,
 Եվ մանկուց անմեղ աչքերիս նման
 Բաց էր հայոց դուռն ամենիս առաջ՝
 Թե՛ քուրդի առաջ, թե՛ անգամ թուրքի,
 Սուրբ աղ ու հացով մեր սիրահառաչ,
 Սիրասփյուռ էր Նարեկն հայ խռնկի,
 Սիրո առաջին գիշերվա հույսով՝
 Հարսանփասան դես շենուղ էր Վանը,
 Հայ գինու հնձան իր մայր Արաբսով
 Խրախճանում էր հայ Նախիջեանը՝
 Յոթն հազար սարվա հին գինով Նոյան
 (Որի մի թասում գորբեր էլ կորան...),
 Տարունից մինչեւ դաշտերը Հայոց,
 Մինչ Դարաբաղը՝ Արցախը հայոց՝
 Ի հուշ Արսաւես Աւխարհակալին,
 Եվ հայ կռանն էր զնգում հայ սալին,
 Ինչդեռ իմ կրծքից իմ սիրսն անբաժան,-
 Բայց դողունկացավ մեր բախսը դաժան,
 Այնդեռ, որ Դանթեն էլ՝ թե հայ դժոխքը ծայրեծայր շեսնի՝
 Վա՛յ թե կես ճամփին այս Կոմիտասի խեղճանը հասնի:

.
 Եվ իջնում էին հովերը մեզ հետ,
 Զնած վարդերին համբուրում, անցնում,
 Դեռ կախարդող էր ուղին ծաղկավետ

Ու վօթի ձայնը դեռ մեզ չէր հասնում,
 Պառնասից աշխարհ դեռ չէինք իջել,
 Աչքս՝ այրերի աչք ու երեսին,
 Սիրսս սենչում էր դասմել ու դասժել
 Իմ հայոց վերքի՝ իմ վօթի մասին:
 Ու դասմում էի, թե դարեր ի՞նչ էր
 Հայոց լուսնի սակ ամեն հայ խճիթ,
 Ու լալիս էի՝ թե ինչ է իջել
 Այժմ գոց երկրիս հույսին էլ վճիտ,
 Թե ի՞նչ էր, սիրո լուսինն անրջել՝
 Բայց թե ի՞նչ տեսավ՝ մահ է ականջիդ:

.
 Օ՛, հայր իմ, սակայն ո՞վ է ուժ խաչում
 Տեսնես՝ սուրբ լեզուդ իրավ՝ կխաչվի:
 Այստեղ անմեղն է մեղքին աղաչում.
 Այս դժոխքն հոգուդ հավես կդաջվի...

Օ՛, տնր դժոխքիդ լեզուն դաւանուս,
 Տնր, ոսկեզծեմ շուրթերս անեծքով. -
 Ես արնույսն էի դաւեսի մեր կույս
 Եվ լիքն էր մանուկ հոգիս հիացով,
 Վճիտ հայացով էի նայում ես
 Մարդուն ու վագրին ու վեր՝ ասդերին,
 Ներիր, թե հիմա մի Կայենի դես
 Օձեղեն աչքով նայեմ աշխարհին,
 Քանզի նա դարձավ լուսթյամբ իր չար՝
 Չար հեսանաւար այս յաթաղանին,
 Խաչեց մեր հույսը ու դոռնկանեկսար
 Նարգիլե դրկեց սուլթան ու խանին,
 Ու մահիկի դես նայում էր նա վար՝
 Թե ոնց են ճոճում մեզ կախադանին,
 Նայում էր աշխարհն ու չէր զարմանում,
 Թե ո՞նց էր անգույգ մի ազգ չհանում:

ՍՊԱՍՄԱՆՅ ԳԻՇԵՐ

ԳԼՈՒԽ ԶՈՐՈՒՐԴ

Գնանք, ուրեմն, իմ մայր ժողովուրդ, ահա քո մայր Արաբսն էլ գնում է ծովերը՝ քո խաղաղասենյակ եղբայրությունը խառնելու աշխարհի ծովերին: Արթնացիր՝ գնանք, քանի ներկայիդ գինեվարդ բաժակում մոռացած կլինես անցյալիդ վեճերը, որոնք քրերի հեճեր են, ինչդեռ ոսկե ձկան մեջքը փլերով՝ այնդեռ էլ քո կուրծքը վահանված է սողիներով, բաց կուրծքդ, ոգիացած եկ ինձ հեճ: գնանք ցույց տալու այն, ինչ որ չես ուզում կրկնվի: Դու, որ հիրավի ծովից մի բուռ ես մնացել, գնանք արերը դասյան դնել տալու ես քո հույսերի գութանախոտները արելու աշխարհի քոյր դաճերի վրա... Հիշիր, իմ ժողովուրդ, որ մեղքի մի կաթիլ էլ չունեիր քո յոթը միլիոն մեռցված զավակներիդ արյան ծովում, որով անաղասի ավազներն հագեցան, բայց ոտխը՝ ոչ...

2. Եվ անցանք ադա Մասիսի ձորով,
 Որ մեզ էր կանչում մութ ֆարայրներով:
 Ու երբ լուսնի հեճ մի ֆարայր մտանք,
 Մի հույլ լուսնադեմ կույսերի գտանք՝
 Լուսնից էլ լուսնյակ.
 Հայելու առաջ
 Իրար դեմք էին եղծում ինքնասանջ,
 Իրար դեմք էին ցավով էլ խարում
 (Ասծո շնորհն էին խաթարում...),
 Ինչդեռ մարմարի ողորկի եղծես,
 Ինչդեռ ասծո լուսնյակը դղծես...
 Փոսում էին վարդերն այսերի,
 Որ մրցողն էին անփուռ վարդերի,
 Երկար քարթիչներն անասված խանձում
 Վարդ շուրթերին էլ վերք էին բացում.

Արյան ցողերը շիկնում էին խեղճ
 Եղծուն այսերի փոսիկների մեջ:
 Բայց ինչդե՞ս փլեմ կամարն հոնների,
 Որ դիղծ հարեմին չընկնեին գերի...
 Խաչը... բայց խաչը ինչդե՞ս դոկոսեն,
 Որ սգեղանան, որ աչքից փրկվեն,
 Մուսակ, ադամանդ ասամներն անգամ
 Փերողներ եղան՝ որ սգեղանան:
 Երեմակ ճակատի մարմարն էլ փրում,
 Պալարներ էին դեմներին բերում,
 Որ ձեռ չօցեն փառեփն արնածոր՝
 Չողծեն... ադա չճամփեն Դեր-Չոր...
 Եվ ծղտում էին հայուհիք իմ դերձ,
 Թափվում էին ֆարայրների մեջ,
 Մութ վիհերի մեջ կիրճ ու փեծերի,
 Ավերակներում բերդ-ամրոցների:

.
 Հույժ գեղեցիկն էլ հույժ վիհես է բերում՝
 Երբ հույժ սգեղ է դեռ մարդն աշխարհում:

3. Ու գնում էինք ոգեխումք ու լուռ
 Հեժերով ճերմակ այն ձիավորի՝
 Դեղի նոր դժոխքն այս դանթեական,
 Դեղի մեղքի ծովն այն մեղավորի,
 Որ այս էլ, ահա՛, դժնի իննը դար
 Չի ծնել թեկուզ մի հեգ բանաստեղծ,
 Որ գղջար՝ իր հոր մեղքերը ողբար,
 Շիկներ՝ իր ցեղի մեղքերից այս մեծ,
 Մութք աղ ու հացով ես սար բյուրալեռ
 Մեր Հայաստանը, որ գերի է դեռ...
 Բայց մի ֆարիկ էլ չի սա Մասիսից,
 Որ գլխին զարկե սերն անհույս հերսից,
 Իր կերած գառին գայլը կսա՞ ես...
 - Այս Հայաստանը մեզ կվաթանվի՝

Թե հույս չկաղես սա Հյուսիսի հետ,
Ինչդեռ լուսինը՝ հետն այս արեւի:

Ու իջանք, որդես սուրբ խղճի նշխար՝
Դեղի դեռ այրող սղին վեճերի,
Դեղի Վան, Բիթլիս, դեղի հուճաւաւարհ,
Դեղի անմահը մահվաւան դաւեճերի,
Դեղի Կարս, Կարին, դեղի Մուճ, Տարն,
Աղա Կիլիկիա եւ աղա Խարբերդ,
Դեղի Դեր-Չորի դժոխսն անհարն,
Դեղի ասդաթիվ գոհերն իմ անհետ,
Դեղի հայախեղդ գեճերն իմ հայոց,
Դեղի մայր Արափս, Եփրատ ու Տիգրիս,
Որ հայոց էին, բայց դարձան վայոց...
Դեղի ծովից ծովն արնածով երկրիս,
Դեղի իմ ճորոխն՝ հայոց Ախերոն,
Դեղի Ախերոն ու դեղի Քարոն,
Դեղի խեղդվածներն անմեղ Եփրատի ու Արածանու,
Դեղի դժոխքը հայոց եղեռնի՝ հեճը բորենու,
Ուր դիտի մեղի կոկորդից բռնի
Պրկված բռունցի հայ արդարութեան...
Մի՞թե, ասված իմ, չդիտի՞ հառնի
Խղճի արգանդից մանուկն հասուցման:

Եվ այս կողմ թողինք Մասիսն իմ հույսի՝
Մենք այն կողմ անցանք, որ վիսու խոսի:

Ելավ լուսինը, մաւկած գանգի դես՝
Խաչված Հիսուսի գանգը թվաց մեզ,
Թե՞ շաղափն էին երկրոն թափթիված լերկագանգերի,
Այս օրը կրնկնի՝ ով ծածկե ծովը թուրաց մեղերի:
Լոխմանու աչից վերքը թափցրնողն անբույժ կմնա,
Տեղաստղանի ճամփեն չփանդողն՝ հազար կրանա...
Եվ ճամփա ելան մեզ հետ մեր բոլոր հուճերն ամբոխված,

Երբ ողջ զոհերի ոգին հայտնվեց՝ աստղերի փոխված,
 Անմարմին ոգիք աստղաբույսով,
 Մի երկինք լիքը խոռով աստղունի՝
 - Օ՛ն, հասուցումի՛, - ձայն սվին սուգով.-
 Գալիս են հեժով՝ դեռ մեղսաթուրքի՝
 Փնփրկու համար մարմիններն իրենց,
 Որ աղունել է այս եղեռնը մեծ,
 Թե՞ սփռվելու վեժերն հայ ոգու,
 Թե՞ վկայելու մեղքերն օսմանցոց,
 Որ ծովացել են այժմ էլ ահարկու՝
 Խլված անսահման երկրով իմ հայոց,
 Լցված ծիծաղով մերկ յաթաղանի,
 Եվ, ավա՛ղ, լացով փոքր Հայաստանի:
 Հայոց հողերի անտանն է գերի,
 Հազիվ մի ծառ է կացնից ազատված,
 Մի՞թե չես տեսնում, Ասվա՛ծ իմ բարի,
 Չե՞ս հայտնվելու երկրում անասված:
 Օ՛, յոթնաայրեր, հայրեր իմ երգի,
 Օ՛, տեսե՛ք մի ողջ ֆարեգ է խլված,
 Խլված ծովից - ծովն իմ հայրենիքի
 Պորքը Մասիսն է՝ մայր վանքս փլված:
 Օ՛, նայի՛ր, Դանթե,
 Որ ճիշդ կաթե...
 Մի հանված աչքս ծովն է մեր Վանա,
 Մյուսը չե՞ որ լույսն է Սեանա,
 Լույս, որ գիշերն էլ լալիս է ասես՝
 Թաղված աճյունից ելնող լույսի ղես:

4. Իմ վեժն, սակայն, դեռ չե՛ր հավատում
 Միայն դժոխքի վարդերը՝ Դանթեն:
 - Ե՞րբ դիտի,- ասի,- իմ վիճեն անդառնում
 Դժոխքը տեսած աչքերդ չափեն...
 Այն չէ իմ վիճքը, որ ցող է աչքիս՝
 Վիճքը մի սիրած, կորած աղջկա,

Այն է, որ նման մի հասիկ ծաղկիս՝
Իմ յոթը միլիոն ծաղկունքն էլ չկան...-

Ու գնում էինք, եւ հողմերը դեռ
Իմ հայոց բոլոր մոլոր կողմերից
Մրմունջներ էին բերում կիսամեռ.-
Այդ գոհերն էին մոռացման հողից
Հոգուս ականջին միտք նույնը խոսում,
Թե՛ մեռյալն անգամ վրեժ է ուզում...

5. Ու գնում էինք՝ վկայում անեղ,
Դառած դասավորն ահավոր դահճի,
Լուռ եր Հոմերը, կույր աչքերի տեղ՝
Բաց էին անթիվ աչքերն իր խղճի:
Եւ ինքը Համլետն ու նսեմի դեմ
Դեռ վրեժխնդիր ուրվականն իր հոր,
Եվ նա, որ թե՛ հոր, թե՛ որդու վսեմ
Հայրն է եւ հայրը այրերիս բոլոր՝
Ինչդեռ վեհ լուսինն՝ ասդերում նսեմ,
Նարեկացու հեռ գալիս եր մոլոր՝
Իր նիզակակիր անունով անգամ
Վարդագունում եր մեր հույսն արնաբամ,
Ավոնի կարադոն արծաթալեզու,
Որ իսկույն ձայնեց՝ «Ո՞ւր ես, ո՞վ Հիսուս,
Օ՞, հասիր, թե դեռ սուրբ է հրեան,
Եկ, դանթեանանի, տես, թե ո՞ւմ կերան...
Ու դեռ հեզվում է՝ հուսալով քաղկիդ
Հայոց ազգն ահա՝ երկվորյակն ազգիդ,
Կրակի մոխրի այս ահեղ երկրում,
Ուր վարդն էլ է դիդ, թե շատ է բերկրում:
Հայտնվիր՝ առած աչքերն Արգոսի,-
Վե՛սեր տեսածը՝ վե՛սեր կկիսի»:
Եվ նիզակակիրն՝ իր ազգից լոկ ինքն ինձ հույս բուրվառած,
Նարեկացու հեռ՝ երկու մարմնով մի գլուխ դառած՝

Հայսնվում էին մեր ոգեկույլը գլխավորելով,
 Եվ այցում էինք դժոխից-դժոխի՝ հույս բուրվառելով:
 Անխոցելի եր մեր երթն ուրվաբայլ,
 Որդես լուսնի լույս ու որդես դայլայլ:

6. Ու գնում էինք մոռուցով ցասման,
 Որ խոսե խիղճը խոցված մարդկության,
 Ի՞նչ խոցված... Ե՞րբ է նա մի օր սաստել՝
 Որդես հսկա հայրն՝ իր գաճաճ որդուն,-
 Նա ներել մեղքը, մե՞զ է նվաստել,
 Եվ ա՞յն է, մի՞թե, իր խիղճն անանուն,
 Որ երբ այրվում եր երկիրն իմ հայոց՝
 Այս քար աշխարհը մի ձայն չեր հանում:
 Թե՛ ո՞ւմ ես այրում վանեցում այս գոց,
 Չէ՞ որ հային էլ Հիսուսն է ծնում...
 Թե՛ դու ժանիք ես՝ նա խելք է ու սիրս,
 Թե՛ դու Ալթայի խառնարածն ես դեռ՝
 Նա Հայկ անունով աստղիկն է, ո՛վ բիրս,
 Նա ե՛րզ է անմեռ,
 Դու երզն ես անում մայժմ առաթուր,
 Այս ո՞ւմ վրա ես թուր փառում, ո՛վ կույր,
 Նա էլ իմ կաղնու մի ճյուղն է հսկա,
 Թե՛ դու արծաթ ես՝ նա ցեղն է ոսկյա,
 Արծաթ ես, սակայն դառույնի կոթին,
 Քանզի օրթա ես անմեղաց ոսին:
7. Եվ անցնում էինք այս մտորմունքով,
 Ինչդեռ բուրվառը այրվող իմ խունկով,
 Եվ խունկի բույրը այս խոսքերն էին՝
 Նուրբ հասկացողի համար՝ երկնային.
 - Սգա, Հայաստան, այս ժայռաբթունք աշխարհը վկա՝
 Քո հին եղեռնը նոր օրթունքով էլ սզացող չկա,
 Դու որ չսզաս՝ քո մարմնացավը՝ ո՞վ է սզալու
 (Եվ անցնում էինք հազարադժոխի հայ վեժին հլու).-

Ես ողբերգում եմ ամորոզաց համար՝ հայ վերադարձաց,
 Որ ցույցի ելնեն՝ հոգեհանգիստը գոռան ընկնողաց,
 Ծով ցույցի ուսնեն ամորիյան ամեն քան եւ չորսին՝
 Նահասակների ողբը բուրվառեն աշխարհի չորս դին,
 Ծածկեն սաճարներն հայոց սրտաւե սուգի մարմաւուլ,
 Սեւաւե հազնեն ողջ աշխարհով մեկ հավերժավաւուլ,
 Անտաներ կանգնեն՝ որդես խաչանտա՝ զոհերի վրա,
 Հավիսյան խնկեն, որ չնոռացվեն հուշերն էլ դժնյա...
 Զգոն ու զգաս ահազանգում եմ զանգն ահազանգիս,
 Որ թե մի կես է՝ ծովանա, ծաղկի այս բանակն ազգիս,
 Այս կողմ բերելով դեռ նահասակվող մեր լեռներն ու ծով,
 Դարեր անիծեն եղեռնասասիս վրիժաբոցով,
 Նզովեն նոցա, որ հայակործան
 Շանթ ու կայծակով մեր գլխով անցան,
 Ու դեռ շանթ-ամոյ եմ Մասիսի գլխին,
 Շղթա եմ հողիս յոթնավիլայեթ,
 Հողին հայրարմաս, մայրարմաս հողին:
 Որ ով էլ խլեր՝ հայոց է հավեւ,
 Ուր հովերն անգամ հույս էին սույլով...
 Եվ անցնում էին լուռ աստղահույլով՝
 Մեծ Նարեկացին միշտ առաջ ընկած,
 Ետեից Դանթեն՝ ոգեորդու դես,
 Դեռ իջնում էինք, իրար հենակված,
 Դեղի ցեղաստղան դժոխքն աղեկեզ,
 Քամին գալիս էր մեր կուրծքը ծեծում,
 Լալիս էր քամին ու սանում էր մեզ,
 Թվում էր զոհվող հայերն հեծեծում՝
 Մեզ էին կանչում հեռվից աղեկեզ,
 Ու կարեկցանքով ելնում մեր ճամփին,
 Ահով էր քայլում լուսինն էլ մենակ՝
 Կարծես աստղերը կրակներ էին
 Մոխրի մեջ՝ ցանկած իր ոսկերի սակ...
 Ու մենք լուսնի դես, ահով անմեկին,
 Մոտիկ ծխացող իջեանն իջանք:

... Օհ, դժոխքն արդոք յիսի հավասա՞ր,
 Թե հորն անստոյն կախելու սարել,
 Իսկ մանուկներին կադոսել իրար,
 Նետել են խճիթ ու խճիթն այրել,
 Եվ մոխրացել է սնակն ու անցել
 Մրսիկների հետ երեք մանկական,
 Պասուհանները բաց են մնացել՝
 Մոր սարսափահար աչքերի նման:
 Ու երբ որ մայրը գրկել էր նրանց,
 Կրծքին էր սեղմել երեք բոտո մոխիր՝
 Ուզել կյանքը սալ արցունքով անանց՝
 Մո՛րն էլ են այրել, ասվա՞ծ իմ, փախի՛ր.
 Այստեղ, այս մի սան նման մոխրացած՝
 Յոթն հարյուր խճիթ սեսանք հրդեհված.

Ամեն մի խճիթ,

Օրոց մի վճիտ,

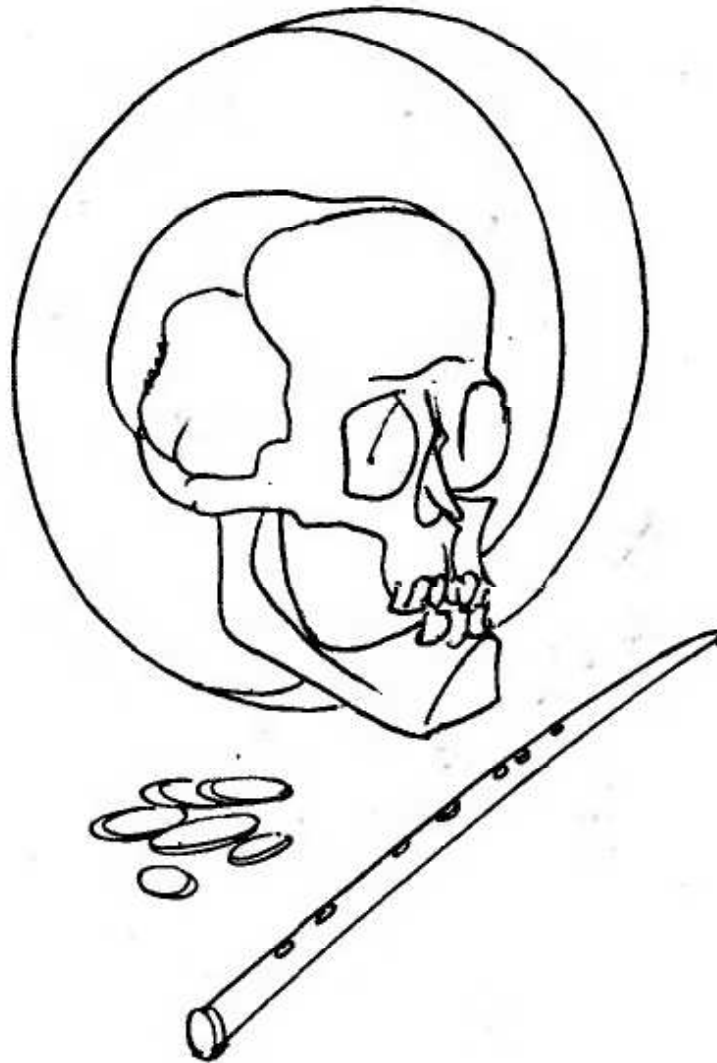
Ի՛նչ մի, ի՛նչ յոթը,

Ծո՛վ է իմ բոթը...

... Ո՛վ դու դժոխքում ծիծաղած Դանթե,
 Մի՞թե չյիսի արցունքդ կաթե,-
 Հիշեցի՞ր այժմ ռուսը դժոխքի,
 Բայց այս երեք բոտո մոխիրը բողբոջ՝
 Երեք կաթիլը նրանց մոր աչքի՝
 Խորն են, քան երգիդ Ախերոնը ողջ.
 Ու չեն հավասում, թե լոտո ես դեռ.
 Չէ՞ լոտ է մոմն էլ՝ այրվելով հալչող,
 Արդեն խոնարհում գլուխդ ալեհեր՝
 Աղբանքդ է մասնում ռուսիկ հառաչող.
 Գիտեմ՝ չես տեսել դժոխքում քո մառ
 Մահն այսօր դժնի ես այսօր անգութ,
 Բայց կուզեմ քեզնով աշխարհն էլ բանար
 Իմ հայոց վեժի վարագույրը մութ.
 Թե՛ր ինքն իրա լոտոյան վրա,
 Որ դեռ շոթա է յուր խղճի լեզվին,

Չէ՛, միակ խիղճը Եւհն էր հնօրյա,
Նորադար Եւհն է յոր միակ Եվին՝
Ուն երգի Եւհն է Ասկած էլ դարձ
Շահով նողկալի այս Եւհն աշխարհում...

.....

ԳՈՂԳՈԹԱՅԻ ԳԻՇԵՐ

ԳԼՈՒԽ ԶԻՆԳԵՐՈՐԴ

Եվ դո՛ւ, իմ հեռավոր եղբայր, նեղր ժողովուրդ, դո՛ւ, որ իմ հայ ժողովրդի քաղմասանջ անցյալն ունես, այժմ, իբրես ներկա, դու, որ վե՛սի մեջ էլ, կամֆիղ շղթայվածության մեջ էլ երգես սիրում, բանգի միայն չարը երգ չունի, դո՛ւ, որ արեսի համբյուրներն ունես արյանդ մեջ, ե՛կ դու էլ քո Ռոտյունի,- Նիազարայիդ մոնչյունով, Նիազարադ, որ թես ժայռերիդ մեջ գահավեժ նեղվում է դեռ, ցույց տալով դառը ներկայիդ տասկերը քեզ, քայց քո Ռոտյունի նման է քո հույսի երգը որոնացնում քոնության ժայռերի մեջ էլ: Դու սեսես: Բայց հալածանքների սասկությունը հոգիդ շիկացած երկաթ-կարմիր է դարձել. դու սեսաթույր ես, իմ հայ ժողովուրդը սիրում է քեզ, անբաժան է, անեղծ է այդ սերը. նա կարմիր կակաչ է, դու կակաչի արժի մեջ ես մի՛ս քո սիրով, ինչդես կակաչից անբաժան սեսաթավիճը կակաչի: Ե՛կ ես աչքովդ սես ես դու էլ գոցիր նոր տասերգմի ճանադարհները: Մե՛նք՝ հայերս, կոսորվեցինք: Չե՛մ ուզում ուրիշներն էլ արյունոտվեն. անհիշաչար է իմ դժոխախոց սիրքը:

2. Եվ լուռ ծովափին մուսյլ գիշերվա,
 Լուսնի մահիկն էլ՝ որդես նավաստի,
 Բացում է ամոյի առագաստն ահա,
 Որ ծով գցի նավն ու մե՛զ ուղեկցի.
 Ուզում է, ասես, փորձության մութից
 Մե՛զ էլ լուսավոր ափերը հանել,-
 Բայց ի՞նչ իմանա, թե ինքը մահն իսկ
 Չի կարող մե՛ր սուրբ երթը խափանել,
 Չի կարող ոչ մի ժանիֆն էլ չարի,-
 Գնում ենք քանանք աչքերն աշխարհի՝
 Իր չորս աչքերը՝ արեւելք, հյուսիս.

Հարավ, արեւմուտք, որ գոցված են դեռ...
 Որ չորսն էլ հույսիդ աչք չեն, ո՛վ Մասիս...
 - Գեն սղանող է հայսնվել, ազգեր,
 Չորանա՛ ձեզ էլ կանի սերմնամեռ,
 Ձեր մանկանց օլոքն հովերի շուրթին սրինգներ կանի,
 Ինչդեռ անում եր մասադ օլոքներն իմ Հայաստանի:-
 Հայսնվեց մեծն էլ մեր անգույզ երգի
 Վեղարասուգով՝ վկան այս վերի...
 - Ի՛նչ իմանայիք, թե ինչեր տեսա՛
 Մինչեւ ձեր խմբի ետեւից հասա,
 Լավ է հարցնեմ աչքերիս սամուկ,
 Բանդումահու մեջ քոյի մի լամուկ
 Երկու մարդազանգ իրար եր զարկում՝
 Որդես լեյիս համզան քուրդ աւիրաթին,
 Ասես Արագած եր գորքը դրկում,
 Ինչ օրի հասանք, վա՛յ Արարաթին...-
 Ու մեղմ ոլորեց աչքը մեզ վրա՛
 Մի աչքը՝ շանթող, մեկը՝ նինջի մեջ...
 Մրսով դեռ զինված, մտով՝ անգրահ,
 Մերթ հայսնվում եր, մերթ սուզվում եր խեղճ,
 Միտքը սրից շուտ գերեզման իջել՝
 Միամանթոյի մահով եր շիջել,
 Չոհրադի մահով-մահով մեր բյուրոց,
 Եվ այժմ հայոց օլոքը՝ մերթ օձ,
 Եվ մերթ սրինգ եր քվում, մերթ՝ Եվի,
 Այն եր՝ ինչ նույնի հանգած արեւի...

3. Լիալուսինը Չանգըլի ձորին՝
 Աչքերն եր թարթում, որդես՝ ահազանգ,
 Երբ սուրբ անեծքով իմ հայոց խորին
 Եղեռնադժոխս անդունդին հասանք.-
 Սարսափն եր սատել լուսնի աչքերին
 Նրանից՝ ինչ որ մենք հետ տեսանք:
 Ու գնում էինք մենք էլ ահառած.

Հոգեհանգստի բուրժումներ դառած,
 Ու մեծ Կոմիսսան աղբած աչերով
 Թարթիչնարի ղես շուրթերը թարթում
 «Տեր ողորմեա՛»-ի խոսքի խունկերով
 Հոգեհանգիստ էր գոհերին կարդում.
 - Եղե՛քն, ի՞նչ աղբիլ, այս ի՞նչ զարուն է,
 Հայ ժողովրդի սիրքը արյուն է...
 Այս ի՞նչ արյուն է, սե՛ր իմ, ողորմեա՛,
 Մեղա՛ աչերիս, որ տեսա, մեղա՛.
 Տեսնելն էլ մեղք է՝ ո՞ւր մնաց գործել...
 Վաթսուն հազար գյուղ՝ թե՛ մանուկ, թե՛ ծեր,
 Մորթվեցին՝ Աստու սիրուն էլ կողոպտա,
 Անձրեւից անգամ արյուն կցողա,
 Ամողը Գեւ-Չորի իմ հայ գոհերի
 Արյունն է խմել բերանով չարի,
 Արյուն կմաղե աշխարհի վրա
 Իմ արցունքի ֆոյր անձրեւն էլ նրա:-

Եվ զարհուրաբիր աչերը թարթում
 Հոգեհանգիստ էր գոհերին կարդում
 Գանթեաղծոխք մեր ողջ ճամփեհին,
 Ասես շիրիմ էր դնում ողջ ազգին:
 Հոգեհանգիստ էր խնկարկում խոսքով
 Առանց բուրվառի ու առանց խունկի,
 Աչքի բուրվառով, արցունքի խունկով,-
 Մերք մի գանգի դեմ գալիս էր ծունկի,
 Մերք մի դիակի առջես հառաչում,
 Մերք ողբում՝ ինչդես սաճարն ավերված
 Մերք մրմնջում էր ու մերք մոնչում
 Տեսնելով մանուկ ուղեղներ ցրված,
 Կարծես ուղեղը մահիկ էր խրվում,
 Իրա՛վ, ֆայլ առ ֆայլ միտքն էր խաթարվում,-
 Կրծքի մազերն էր դոկում զայրագին,
 Աչերը կարծես դուրս էին թռչում,

Ասածես ուղեղը խառանում էին,
 Գալիս եր՝ աղբյալ աչքը զոհերին,
 Մերք հառաչելով եւ մերք անհառաչ,
 Մերք ես եր ընկնում մեր ոգեխմբից, մերք ընկնում առաջ,
 Մերք ես եր թեփում՝ երկու ձեռքերը վեր բռնած գլխից,
 Ասես գլուխն եր դեռ փրկել ջանում ցեղասպան... ցեղից,
 Կամ թվում եր, թե անեստաներն էին ճակատին խփում,
 Ու ես եր թեփում ու ոսնամերկիկ գալիս եր սրսում,
 Մերք կանգ եր առնում մանկան սրինգված օլոքը ձեռին,
 Գալիս եր նորեն՝ ոգու յես լոխն:
 Եվ մտավախված՝ ձեռքի օլոքը դարձեց ձեռքի հետ,
 Մեզ ցույց տալ ուզեց մեծ Նոյան փրկիչ լեռը երկնավետ,
 Թե՞ ուզեց փախչել ծովից այս արշան,
 Բարձրանալ գահը մեր նվիրական,
 Վեցից կորցրածը հրաւերով զսնել,
 Զի՛ փրկված արտի հույսն էլ եր մթնել
 Իրավ՝ ծով մթնում երկրի հուսածոմ...

.
 Մասիսը՝ որդես Ասածո վառած երկնահաս մի մոմ՝
 Տեսանք վառվում է կերոնի նման հենված մայր հողին,
 Որ չկորցնի հայ ազգն այս մթնում յուր մայրաուղին...
 Վառվում ձյունաւող՝ հսկում է հավերժ
 Մութ ցեղերի մեջ այս իրարամերժ,-
 Ինքը վառվում է, բայց դարեր ահա որդիք են հալվում,
 Որդիք չհալվեն՝ ինքը կհալվի բռնության ծովում:
 Որդիք հալվում են, կամ խելագարվում,
 Այդդես վառվում է արյունս էլ անցեղջ
 Բոլոր տղերիս երակների մեջ:
 Եվ այս մողոքի դժոխաւարոն հեճերը բռնած,
 Նոր ճամփա ընկանք՝ հին ճամփից հառնած...
 Եվ անցնում էինք մեր ոգեհույլով,
 Երբ գլխին զարկող մորս վայվույլով
 Զամին ֆարայրից խանձահոս քերեց,
 Ու մենք ներս մտանք այն ֆարայրը մեծ՝

Վիճառաորդի քարաւրդ չարի.

Եվ ականջներիս լսածը՝ սեսանի.-

Տասներկու հազար հայ մանուկների
Մոխիրը սեսանի, այն, որ լուսնի սակ
Հաճընից, Մարաւից բերել են գաղտնի,
Լցրել են քարայրն ու այրել վայրագ,
Որ Ասված ինքն էլ հետքը չգտնի...

Մոսկաց մեր խումբը եւ ես ընկրկեց
Ծովացած մոխրից հայ ծղիկներին,
Խոնարհեց մոլոր Կոմիտասը մեծ

Վեղարը, որդես սեւ հազած Մասիս:

- Ո՛վ քարայր,- ասի,- ո՛վ մահաբարձիկ,
Տասներկու հազար կոյս մանչ ու աղջիկ,
Օ՛, թեկուզ մի հասկ, որ գար դարից դար
Տասներկու հազար արտոյի ծներ,
Արն էլ ծովից-ծով միտի ծովանար՝
Երկնից էլ ալլախի աչքն էլ կհաներ,
Ես միտի խլեր Վանա ծովն անգամ,
Որդես կադուսկած մեր աչքն արնաբամ...

Օ՛, Դանթե,- քրեաց ողբ Նարեկացին,-
Էլ ո՞նց հավասար լուսնի էլ լացին...
Տասներկու հազար... Երնե՛կ սոս լիներ,
Աչքիս սեսն՝ հոգոս աչքը չհաներ,
Ախ, երնեկ ցնորք թվար աչքերիս,
Ու դասրանի՞ր թվար եղկ ականջներին,
Սոս լիներ ողջը, ոչ ոք չսեսներ

Տիեզերամեծ եղեոն իմ հայոց,
Ոսկրամոխիրը ծնկիս՝ չհասներ,
Մարմնամոխիրը՝ այրված տղայոց,
Մին բանդագուռանի լիներ չարաւոյ
Հայ մանուկների մոխիրն անբոյ,
Չընկներ ոտի սակ ճամփին ոչ մի գանգ,
Մի՞ն լիներ դժոխքն այս հավերժագանգ,
Այս կոտորածներն՝ հայ աշխարհով մեկ՝

Լինեին դասրանքն աչխս վեսարեկ,
 Իմ եղկ ուղեղի հորինածը լուկ,
 Այս, թե լինեին դասրանքն իմ անհոգ՝
 Ձեզ կդաւսեմանի, ազգեր անսարբեր,
 Եվ չէի խորխի ես խղճին էլ ձերը...
 Երնեկ աչքերս չհավասային իմ ականջներին՝
 Չգայի այստեղ, որ չեսսնեի մոխրացածներին,
 Ինչ թաքցնում են աշխարհի աչքից,-

Բայց ո՞նց թաքցնես այս ամենասես սիրած լուսնյակից,
 Ո՞նց կթաքցնես մայր ծովից հազիվ մի բուռ մնացած
 Այս եղեռնադուրծ նոր Հայաստանից՝ ազգից իմ անանց,
 Անանց, բայց, ավա՛ղ՝ ծովից-ծով հողից մի Սեան մնաց,
 Յոթ փարսախս մնաց յոթն հազար փարսախս հողից ահարկու,
 Հայոց դրախտի յոթը գետերից՝ հազիվ մի Չանգու,
 Վեր արարատված յոթ լեռնադարից մեն՝ մի Արագած...
 Էլ ինչդե՞ս մնա հանգած հրաբուխ՝ Արագածն ամոյած,
 Ինչդե՞ս կայծակով չխաչակնե ճակչին մորս դես,
 Սիր՛ս իմ, հո դու էլ օսար Դանթե չե՞ս...
 Ելանք ֆարայրից, որ մեզ ստանեց,
 Եվ անցանք փլված կամուրջը Կարսի,
 Եվ մեզ լուսինը անադաս հանեց:
 - Գոքի անադաս, երնե՛կ եեզ,- ասի,-
 Որ օձ Թուրանը չի խուժել վրայ,
 Մինչ այստեղ, Դանթե, վա՛յ մեզ, Արարա՛՛ս,
 Տեսե՛ք վիսում են ի՛նչ օձ ու իժեր,
 Էլ ինչդե՞ս հայոց ծոցվոր չվիժեր,
 Ինչդե՞ս Կոմիսսան (օ՛, անեժք թուրքին)
 Մանկանց օլոքը չառնեք օրթունքին՝
 Նվագեր՝ վեցից իր խեղված խելքով,
 Ո՞վ փրկվեր... ես ի՞նչ հրաւեի ելքով...
 Յոթն հարյուր հազար հայեր մորթվեցին այս անադասում՝
 Ավազի թվով ոսկորներ, գանգեր են դեռ աղոթում,
 Խուճկ են աղերսում հոգեհանգստի հազարաբուրվար,

Այս էլ կես դար է, որ դեռ անթաղ են գոհերս անհամար,
 Գեղին ավազն է դեղին խունկի սեղ արեւի հրով
 Վառվում սխրածով այս անադասի հսկա բուրվառով,
 Ոչ ոք չի այցում, վերադրողներն էլ մոռացել, ասես,
 Ոչ յոթն են անում, ոչ ֆառատնիք ազգի ողջակեզ.
 Քար լռութուն է, մինչ մոնչում են խղճիս ղես բարի
 Դասարկ աչերն էլ անթիվ գանգերի,
 Ահազանգում են ազազում ու բարկ այս անադասում
 Եղեռնի, ջարդի, կոտորածների մասին են դասմում,
 Մղանդ, եղեռնը, ջարդը ցեղասպան-ջնջումն հուսկ հայի՝
 Կամոքն անասված թուրք-սասանայի:

4. Ելանք թողնելով եղեռնավկա անադասն հեռվում
 Դեռ անադասն էր առանց օազիս հոգուս մեջ վառվում,-
 Ասդերն էլ աղբած, հազիվ փրկված մանուկների ղես՝
 Յած էին նայում ու փնտրում մայրերին, ասես,
 Այրված մայրերին, քայրերին այրված, այրված հայրերին,
 Յած էին նայում Ասծո ղես աղբած, արցունքս՝ աչերին,
 Յած էին նայում քնած Ասծո աչերով արթուն,
 Երկնի աղբամբով մորս աչերի ղես էին թարթում:
 Մեր գթականթեղ լուսինն էլ լալիս,
 Ուր գնում էին՝ գլխին էր սալիս,
 Թե՛ այս ինչդե՞ս է աշխարհը լռում,
 Երբ Մասիսն անգամ իր մեջքն է ծռում
 Հայոց եղեռնի վեժի լեռան սակ,
 Այս ինչդե՞ս մնաց հայ ազգը մեռակ՝
 Վազրերով լիքը աշխարհ անսառում,-
 Թե՞ իսլացել են ասվածներն հեռվում...
 Մինչ փլուզումով բերդ երազներիս
 Սեւ աղետներն են ձյունել մազերիս:
5. Եվ անադասից մեզ այս անանուն
 Գլխաբաց լուսինն այս ո՞ր է սանում
 Էլ մի հարցնի, ո՞վ մեզ ուղեկցող:

Մենք մաքուր էինք՝ ինչդեռ երկնի ցող,
 Քայց ղոհորվեցինք ղիղծ ճամփաներին,
 Եվ շողերը մեզ Աստուծոս քերին,
 Ուր, ահա, Դանթեն էլ՝ թվում է՝ սուկաց,
 Ու դեգերեցինք լուռ, ուրվասուկած:
 Եվ հույսի թոճում առունս քերող քարունակներով
 Դեռ անցնում էինք նոր տեսիլների ղարունակներով,
 Երբ մի աստղաբույլ գլուխը ծոեց երկնից ի վար.
 Ներս նայեց վանքի նեղ լուսամուտով դժոխախաւար.
 Ներս նայեց՝ դառած ոգին բազմամբոխ իմ հայ գոհերի,
 Տեսավ՝ Նարեկա սաճարում ածուխն իր մարմինների.
 Այնքան խիտ էին, որ վառվելով էլ կանգնած մնացել՝
 Ածխացել էին, քայց իրար սեղմած՝ վեճ էին դարձել.
 Վար չէին թափվել մեր մարմնավորված անեծքի նման,
 Ահեղասեսիլ անեծքներիս դեռ՝ տենչով հասուցման,
 Դեռ կանգնել կանգուն՝ համառում էին, ինչդեռ լեռ ամրոց.
 Ու լուռ էին, քայց մոռնում էր լուսթյունն հայոց.
 Ածխացել էին, քայց ոչ մոխրացել՝ վար չէին թափվում.
 Ածուխ ամբողջված՝ ասես հրաճի հետ էին չափվում.
 Վար չէին թափվում, այրված փայտողով՝ ձեռքով անձարի,
 Ինչդեռ սեւացած սզացող սյուններն իրենց սաճարի.
 Վայր չէին փլվում մայրեր, մանուկներ՝ զգված, ածխացած,
 Մասների նման բոռուցված ահեղ՝ մեկ-մեկու գրկած...
 Լույս այս մեկը չէ, այստեղ՝ իմ հայոց վեց վիլայեթում
 Վանքերի աչքին մահիկից անգամ արյուն է կաթում,
 Երես երկու հազար գյուղ ու փաղափ է անհետ կործանվել՝
 Յոթն հարյուր հազար անմեղ հայեր են կախաղան հանվել,
 Փլվել հինգ հարյուր վանքեր ու սաճար ու եկեղեցի,
 Երես հարյուր վանք՝ մզկիթ է դարձվել, - դե՛, եկ՝ դիմացիր, -
 Ուր թուրքացվել են չորս հարյուր հազար հայեր շրթայված,
 Ծովերն են ձգվել՝ ով չի թուրքացել, ո՛վ հայոց ասված.
 Աղի արցունքի շիրիմ են գտել՝ հավաքի լացով՝
 Վանա մայր ծովում, Եփրատի մոլում, Տիգրիսում այս ծով,
 Այրվել են այսդեռ սաճարների մեջ, քայց չեն թուրքացել.

Ավարայրասուրբ Վարդանի նման հայ են մնացել
 Տրադիզոնում, Բիթլիսում, Վանում, վա՛յ Ադանայում,
 Ուր դեռ ավերված վաներիս վրա բուերն են վայում...
 Դժոխք դարձրին դրախսս, Դանթե,
 Ինչո՞ւ ես լռում, դժոխք չե՞ միթե...
 Քո միջ-դժոխքում վաներ կա՞ն վառվող,
 Մանուկներ կայի՞ն աչքերով... հանվող:
 Գերման կույր խիղճը, որդես դժոխքիդ բուրմ Ախերոնին՝
 Պարզասրե՞ց շփուցանով նավազ Քարոնին:
 Մինչ այստեղ՝ մանկանց զամբյուղով ծովը ձգելու համար
 Գերման դահիճը մակույկներ ձոնեց դահճին խելագար,
 Եվ Տրադիզոնն ու Սեւ ծովը՝ նեռ
 Այն յոթը մանկանց գերեզմանն են դեռ:
 - Ի՞նչ յոթը, Դանթե, իջի՛ր ընդհասակ,
 Դու բլուր դիտի զսնես ծովի սակ,
 Սուզյալ նավերի կմախքների դես՝
 Ուրի՛ս մի դժոխք ցույց կսան եւ քեզ,
 Կգոռաս այնժամ ծնմամբ քո ցալի՝
 Ինչդես հողմագարկ երեսը ծովի...
 Ո՛վ ասվածային դժնի դժոխքում ծիծաղած Դանթե,
 Մի՞թե չդիտի հայոց դժոխքում արցունքդ կաթե:
 Կկաթե... ահա սիրտդ կնճովում
 Իմ արտի նման, եւ մեջքդ է ծովում...
 Ի՞նչ կասեն վաղը, թե՛ այս Սեւ ծովից հանված կես ձկան
 Վիհ որովայնից հանվեն զանգիկներն այս յոթնամանկան,
 Ի՞նչ կասեն քեզ էլ սերունդներն հայոց,
 Ուր դեռ լռում ես լռությամբ այլոց...

6. Թողեցինք վանքը օսմանի վառած,
 Առաջ ճոճվեցինք՝ նոր բուրվառ դառած,
 Եվ անցնում էինք մեծ Հայքի միջով,
 Երբ քաջ Ֆիդային արծվի ճիչով,
 Նորեն հայսնվեց աղավաակերդիկ՝
 Այս անգամ հույսով ժղձաց մերմիկ.

Խոնարհվեց մի քարք մեծ Նարեկացուն,
 Նա քրի գլխին, մենք վարը՝ ցածուն,
 Ու Դանթեի ղես ոգով հայտնվեց,
 Մերկացող թրի նման ձայն սվեց,
 - Ազգեր, այնքան եմ ահեղ զայրացել,
 Որ թվում է, թե լուսնի երեսին
 Իմ ասամների հեժն է մնացել՝
 Որ դեռ գերի եմ սեսնում Մասիսին,
 Եվ դեռ անթաղ են դիերն անհամար
 Անադասներում այն մահաբուրջառ,
 Օ՛, դեռ անթաղ են դիերն հայ մանկանց՝
 Տրադիզոնում դեռ գլխիկներ են ջրերես ելնում,
 Աչերս նրանց դագաղն է դեռ թաց,
 Աչերս ինչ, քիչ է Վանա ծովն անգամ
 Իբրես ծով-դագաղ հայ մոր ու մանկանց,
 Իբրես ծով-ժիրիմ գոհերին մեր սուրբ,
 Որ ասողեր էին, քայց դառան աստղ...-
 Եվ անեացավ հայ զենի ոգին,
 Մութի դասյանը մտնող թրի ղես,
 Հայտնվեց նորեն, չքացավ կրկին
 Եվ այսպես անդուլ հեժնում էր մեզ
 Ուրվացյալն՝ հեծած ուրվանժույզին,
 Վահան դառնալով մեր ոգեզորին,
 Հեժնում էր մեզ ճամփեփին մեր ողջ՝
 Իր լուսթյամբ էլ դեռ ահեղագոչ,

.
 Եվ ահա խմբով մտնի Ադամա,
 Մեր դեմ քրջաց մի նոր սասանա՝
 Անունը հուտիաթ... անմիջուկ կճեղ.-
 - Վա՛յ մեզ, Արարա՛՛ս, քայց հորդի՛ր, իմ վեղ,
 Երեսուն հազար հայեր մորթվեցին,
 Երեսուն հազար ռանչդար ու հերկվոր...
 Ո՛վ լիրք հուտիաթ, մեզ լավ դասրեցին
 Այն ձյուն Ալթայից թուրքերը եկվոր.

Ո՛վ խաբեություն՝ ինքն քեզ փրկած
 Սուրբ հայդուկներից՝ խոլ անդրանիկված...
 Երեսուն հազար, որ դիտի ծներ երեսուն դարեր՝
 Արյան ծովն ընկան, որդես երեսուն... կայծահան ֆարեր,-
 Օ՛. ինչ կայծահան, գառնե՛ր անեղջյուր. գառնուկնե՛ր ասա,
 Խաբված այրերն էլ՝ հարսներ հեզասահ,
 Մի գիշերվա մեջ, որ մահի նման
 Լուսաբաց չունի՝ այն էլ հավիտյան...
 Անդ՝ իմ հայակյաց նույն Ադանայում.
 Երեսուն հազար քու է դեռ վայում՝
 Ավերակներում հայ սնակների,
 Ուր ֆաղցն է իշխում թուրք սնակների:
 Դժոխք դարձրին իմ հայ Ադանան.
 Դժոխք դարձրին, որ դրախտ գնան...
 Բայց այդ դրախտն էլ դժոխավի դիտի՝
 Թե դեռ մեծ ազգաց հուսկ խիղճը ցնդի:
 Եվ Ադանայի կորստով հայից՝ գերման ժանտ արքան
 Նվեր ուղարկեց ադամանդակուտ մի շքանշան՝
 Այն քանի հմար, որ Արարախին
 Վա՛յ քերեց Կարմիր սուլթանը մթին-
 Ծիծես երեք հարյուր հազար հայերի յոթ կողմից քերավ՝
 Փեղծելով, որդես չնչին ճայերի, ծովասույզ արավ:
 (Իսկ Իթթիհաշին ի՞նչ է ձոնելու,
 Որ երեք միլիոն եւ ութը հարյուր մահ է... տոնելու...
 Այնտեղ՝ Դեր-Չորում, այստեղ՝ տոսանի վիհերում մթին.
 Մի՞թե գալիքն էլ չդիտի գոռա՝ վա՛յ Իթթիհաշին):

 Մինչ անցնում էինք հազար վայ սալով.
 Տեսանք բնության հայելի ծովը ծափեց խայտալով՝
 Տեսնելով իր Մեծ Մտերմին եկող՝ հեռն աղբած իր Եան,
 Եան վզից կախած ադամանդակուտ մի շքանշան:
 Ծովին մոտեցավ՝ լռին, գայրահար,
 Ցեղասպանին դասժելու համար՝
 Սուլթանի ձոնած շքանշանը Եան վզից հանեց

Եվ թե՛նց վրան ղղծանուանի եւ ծովը նե՛սեց...
 Հայ ազգի ւրսով վրիժաձարավ,
 Որդես սուլթանի ղիղծ աչքաբար՝ ծովամույն արավ...
 Եվ ծովի ջրով Եան դարանոցը լվաց գայրագին.
 - Տե՛ր, փրկիր,- ասաց,- իմ քանդվող ազգին...
 Կան իմ ազգին էլ առ դարսդիդ մեջ՝ դա՛հիր անվթար.-
 Դանթեի աչքերն աղետցին չոված,
 Ադա ժղսացին Եուրթերն էլ լոված,-
 Եվ իսկույն այստեղ երկու Հովհաննես իրար գրկեցին,
 Եվ կու՛ս համբուրեց փոքրիկը մեծին:

7. Ու գնում էինք դեռ բազմաոգի,
 Ու մեր լասն ահա՛ հույսի մի փե՛տուր,
 Մեր թիավարը՝ Եողը լուսնյակի,
 Մեր հանգրվանը՝ չգիտեմ թե ուր...

.
 Եվ դարդ անելով,
 Բոսֆորն էլ անցանք նեղ Դարդանելով,
 Հասանք Բյուզանդիոն՝ հողն Աֆիլլեսի,
 Ուր հունաց չֆնաղ հե՛սֆն էլ հայսնվեց.
 - Օ՛, հա՛յր իմ, Հոմե՛ր, վեր նայե՛նք,- ասի:
 - Ո՛վ հույն ասվածներ,- ծերը ձայն սվեց,
 Երբ մեր դեմ ելավ հրա՛ճֆն Հիսուսի՝
 Սուրբ Սոֆիայի մայր սաճարը հոգյաց,
 Հայ սրդասա՛ւեն չֆնաղ գմբեթից մեր խաչը դոկած,
 Խաչի տեղ-ցցած կիսալուսինը՝ աներես մի հյուր,
 Ուր լեզու հանեց մեր առջե՛ս՝ որդես յաթաղան մի թուր:
 Սուրբը ֆերել են՝ դարձրել... Այա,
 Քերել-ջնջել են հունաց սուրբ լեզուն...
 - Օ՛, նայիր, հա՛յր իմ, սուրբ Սոֆիայիդ առջե՛ս ենք ահա:-
 Թարթեց մեծ Հոմերն աչքերն ամայի,
 - Ահա թե ինչն են դարձրել մզկիթ,
 Այսդես յաթարել՝ լկել են ազգիդ:-
 Չորս նիզակաձե՛ս իսլամասյուներ՝

Պաշարել էին վանքը գույգ ազգի,
 Որդես գալթիչի ֆարե դառնայններ՝
 Թրի օրենքով ցեղասպան քազկի...
 Եղբայել էին սաճարը՝ որդես հունաց թագուհուն,-
 Քանզի լուել է Դանթե- Եվրոդան՝ նախանձով հունաց,-
 Սոս ֆրիսունյա շեղ... անողան:
 (Ինչդես հայակեր հայսնվեց... Կորան)...

Այսդես խորհելով առաջ գնացին,
 Եվ դեռ ծառերին չհասած՝ լացին.
 Մեր առջես ելան (հետ իմացանք) հարեմից փախած
 Չֆնաղ յոթ գլուխ՝ մազերից կախած՝
 Յոթը հայ ու հույն կանանց գլուխներ՝ յոթն էլ անմարմին,-
 -Օ, նայի՛ր, Հոմեր, ո՞նց է թուրքն առում հայ ու հույն զարմին...
 Ո՛վ ասելոթյուն, գեղեցկոթյուն էլ քեզ չի դիմանում.
 (Թեղես սուլթանն էլ քերանի համը լավ է իմանում
 Պիղծ հարեմելով քոլոր մոլորյալ գեղանիներին.
 Ե՞րբ դիտի ասված հարեմի քոլոր սուլթան-խաներին):
 - Օ՛, ինչ նրբի՛ն են,- հառաչեց իսկույն Հովհաննեսը մեծ,
 (Իրավ... բայց ցավով մեր ոգեխումբը վեշից կարկամեց).
 -Օ՛, ի՞նչ չֆնաղ են,- լուռ կրկրնեցին, բայց ի՞նչ ցավալի...
 Նուրը աչքե՞րն են, թե՞ քերաններն են նուրերն սալելի.
 Կուզես համբուրել շուրթերն էլ մեռյալ
 (Օ՛, իմ նուրք արվես, անխաթար մնա, քույր իմ անայլայլ):
 Փոքրիկ քերաններն այժմ դրախտի դռներն են գոցված,-
 Ախտառում էին խմբուլին խոցված...
 Մեզ էին նայում աղբանքով շեմած
 Տասնչորս աչքեր՝ անկայծ, մեռելված.
 Ասես փնրելով մարմիններն իրենց,-
 Որդես քույրերին՝ լուսինն համբուրեց,
 Այնդես նուրք էին. թեկուզ անկենդան,-
 Այս մեղքին միայն մեղքը կների, մեղքն էլ լուրթյան:
 - Օ՛, նայիր, Դանթե, ես ի՞նչն եր մեղքը այս անմեղների.
 Ո՛վ ներող ասված, կույր է՝ ով ների,-

Ու գրի առանք այս մեղսածովն էլ մենք հայահառաջ՝

Մեզ լեզու հանող մահիկի առաջ...

- Օ՛, գնանք, հա՛յր իմ,- ասի Հոմերին՝ ականջ-աչքի մեջ.

Տխուր նայելով իր մար մոմերին, որ թարթում էր խեղճ:

Երբ ոլորվեցինք սաճարից այն կոճղ.

Տեսանք ողբում էր մեկն աղիողորմ.

Մե խեղճ թրճիկի ելնում էր, իջնում՝

Ծունկի էր իջել՝ աղոթքի նման նամազ էր անում,

Քանզի Ելողը սաճարն արել էր մզկիթ-թանգարան.

Եվ մրմնջում էր կինը, մեղմիրան.

- Լա ա-իլլա, ալլահ,

Անմեղ են, վա՛լլա...

Ախր, երմանին դուժման չէր մեզի.

Ախր, սրանք էլ Ասված էլ ունեն,

Մեր վզին օձ է մեղքը Ելողի.

Որդուս եմ երդվում սրանք մեղք չունեն.

Ծովեց արյունը խեղճ հայ տղայոց.

Անեծքը թոկ է վզին մեր որդոց.

Ցեղ են մորթում, ցե՛ղ, այն էլ զարմնով.

Ելող, խեղդըվե՛ս էս ծով արյունով,-

Ելնում-իջնում էր՝ նման նամազի.

- Ախր՝ երմանը դուժման չէր մեզի...

Ու ետև թողինք մի գույգ սրբություն՝

Մեկն՝ Այա-Սոճիան, մեկն այս թրճիկին:

Եվ լուսինն ինքն էլ փնտրում Ասծուն,

Աղոթք էր անում երկնի գահին:

Մենակյաց լուսինն Հուսո ղես նորում՝

Իմ մտրածն էր անխոնջ մտրում:

Եվ էս Հոմերի աչքերը դառել՝

Ասես էս էի լուսնյակը վառել.

Որդես կանթեղը համր գթության.

Միակ արթունը բնած մարդկության:

Եվ ինչ տեսնում էր իմ հայացքը խեղճ՝

Մղվեց Հոմերի սուրբ ականջի մեջ,
 Հայոց ու հունաց դասի սրբությամբ:
 Եվ անցնում էին հույսով դեռ անամոլ...

8. Եվ ներմղեցի տեսիլներն անեւջ
 Մեծն Հոմերի ծով ականջի մեջ,
 Թե երբ հրթիռվեց օրն հուռիաթի,
 Այնտեղ՝ Բյուզանդից խլված ուսանում,
 Ադանայի մեջ մահիկնալաթի՝
 Խոլ հանկարծակվեց ողբն Հայաստանում,
 Մի գիւտերվա մեջ ընկավ Ադանան,
 Երբ հանկարծագեւն ելավ սասանան...
 Բայց երթանք, հա՛յր իմ ափիլլարեժ,
 Որ գույգ ականջդ տեսնեն յոթ դժոխք,
 Նզովվեն բոլոր գահերն հայամերժ,
 Հունամերժ գահերն՝ այս հավերժանողկ...
 Տեն, սյուններն ահա կախադանների...
 Այս ի՞նչ է, տե՛ր իմ, Ասված իմ անգութ
 (Վաղվա բուրբն այս ծով մեղքը չի՛ ների...):
 Կախադանասյունն ողջ անտառ մի մութ,
 Յոթ հարյուր Հիսուս ծառերից կախված,
 Հիսուսից էլ սուրբ հայերն իմ բարի,
 Յաթադանի դեմ՝ Հիսուսից խաբված՝
 Խաչ բռնած՝ ընդեմ յաթադանների,
 Անգեւն հիսուսներ զինված գորհի դեմ,-
 Ահա՛ թե մեր բախտն ինչու էր դժխեմ...
 Մանուկներ կախված՝ հիսուսներ թխլիկ,
 Մայրեր ու ֆույրեր, եղբայրներ խաչված,-
 Չե՞ս կնճովելու, ո՛վ արդար գալիք,
 Չե՞ս սփռոփելու իմ սիրքը սանջված,
 Ա՛խ, միտի դատե՞ս, ո՛վ մեծ դատախազ,
 Թե՞ միտի մնա վրեժս՝ երազ...
 Դեռ դեռ ծիծաղե՞ս միտի, ո՛վ դահիճ...
 Բայց ահա ջահել

Կախված մի կտրիճ
 Լեզուն էր հանել
 Քո դեմ, ո՛վ դահիճ,
 Կախված տեղով էլ
 Լեզուն էր հանել:
 Լեզուն էր հանում ոտխի վրա,
 Լեզուն՝ կրակե ծիծաղը նրա,
 Անեցջ հրի ղես կախվածի լեզուն
 Անմիտ կախողի ցեղին էր կիզում,-
 Քանզի կախողից բարձր է կախվողը...
 Ահա թե ինչու Թալեաթ ոտխը
 Խող հրամայեց. «Վա՛ր կախադանից՝
 Ցած քերե՛ք, ղոկե՛ք լեզուն քերանից»:
 Ու ցած քերեցին
 Լեզուն ղոկեցին...

Բայց հայոց լեզուն մի քերանում չէ.
 Հայոց մայր լեզուն գեներն են հայոց,
 Հրազդանն հավերժ ղիտի դողանջե,
 Թեկուզ ցամաքի Սեանն ալեկոճ...
 Հայ լեզուն թուրն է քաջ Անդրանիկի,
 Որ ղիտի խոսի նման կայծակի՝
 Ինչդես կայծակեց վանի ուրից էլ մեծ Առաքելոց,
 Ճեղփից՝ դուրս թռավ գորադաննեից կարկամած գայլոց)
 Եվ ափ ի քերան մնաց գորբը թուրք,
 Որ գիտե մորթել ու մեկ էլ՝ մտարք...
 ... Ու լուռ ելանք դուրս
 Կախադանասյուն դառած անտառից,
 Որ մահասոսափ սրսփում էր՝ «Սուռ՝ա,
 Աւխարհի վերջն է՝ տե՛ր, փրկի՛ր որդուս»:
 Եվ անեժ՛ք դարձավ իմ օրթունքներին
 Թուրքի անունն էլ՝ հայոց եղեռնով,
 Հանդերձյալ կենաց դժոխքը մթին
 Մանկացավ այստեղ...
 Ու հոգեխոռով

Գեո անցնում էին, երբ որ հայ մի կին
Խելագարվելով փախչում էր ճիշով.

Մորթոսել էին յոթը զավակին...

Մայրը փախչում էր դիերի միջով,

Իրենց ավերված խճիթի առաջ,

Մերթ առյուծագոչ, մերթ դառնաբառաչ,

Մերթ որդոց գլխի արյունը սրբում.

Մերթ աչերն էին արյունով հարբում,

Խելիքը մերթ գնում, խելիքը մերթ գալիս՝

Կոմիսասի դես

Մոնչում էր հեզ,

Մորթոսված որդոց անունն էր սալիս,

Մերթ անիծում էր, մերթ խաչակնքում,

Հանկարծ խելահեղ՝ մագերն էր դոկում,

Մերթ դիակներից նողկում էր, կարծես,

Ակնադիւս նայում, անիծում էր մեզ,

Հերարձակ ու խոլ, վեժից խելագար,

Գիերը լքում, ինչդես լուսնահար,

Ճիշով փախչում էր, նորեն ետ գալիս,

Ընկնում դիերին, ճանկոտում էր, լալիս:

Հանկարծ ծիծաղում, դարում էր հանկարծ,

Հանկարծ ուզում էր իր աչերն հանել,

Հանկարծ գոռում էր՝ դիերը գրկած,-

Գժոխսն այս վիճեղ չէ՛ր կարող սանել:

Հանկարծ երկնիին գրող էր չափում,

Հանկարծ չոքում էր՝ համր աղոթում,

Խաչակնքում էր եւ թքում հանկարծ,

Հանկարծ դարձում էր նորից ահագնած,

Հանկարծ ստիճիկն էր անեռակ հանում՝

Մորթված իր մանկանց քերանն էր դնում,

Հանկարծ վեր թռչում

«Իմ ա՛՞զգ» էր գոչում...

Էլ ի՞նչ, ո՞րն ասեմ,

Ո՞ր վիճես կիսեմ,-

Ինչդե՞ս է, որ դեռ չեմ խելագարվում,
 Երբ իմ ձեռքով է այս ողջը գրվում,
 Արագրվելով մորս աչքերից,
 Ո՞նց է, որ խելքս գլխիս է նորից՝
 Աչքերս ադոսող արցունքիս նման,
 Ո՞նց չեմ ցնորվում, վի՛ս իմ անսահման,
 Չլինի՞ հայ չեմ, նույն արյունը չէ՞,
 Որ ինձ կրծելով վրեժ կկանչե:
 Օ՛, Դանթե, ֆայլ-ֆայլ զգում եմ խորքդ...
 Օ՛, ճշա՛, Հոմեր՛, ձա՛յն տուր՝ գա զորքդ...
 Վեր ափիլեսպիր, ո՛վ երգի անգուսդ՝
 Որ աշխարհ սանեմ հայոց դասն էլ սուրբ:

.
 Թուրքը հայ արևից ձեռքերը հանում՝
 Ասծո արցունքի մեջ է լվանում,
 Մրբում սրբիչով ազգերի սլաժ,
 Մրբիչ լուռթյամբ նոցա անասված:
 Մրբիչ են ողջը, հարավ թե հյուսիս,
 Դեռ դռները չեն անդոնակ հույսիս,
 Մի՞թե դու էլ ես, ո՛վ մեժ Զրիսոս,
 Ինչո՞ւ խելք սվիր, խիղճ սվիր բույսիս,
 Եվ դրկից սվիր՝ այսֆան բարբարոս:
 Ո՛վ դու սմարդի մարդասիրություն,
 Այս մորն հարցու, թե դեռ ի՞նչ ես դուն,
 Թե ի՞նչ հրեւ ես՝ ի՞նչ արևով հարբած,
 Այս մորն հարցու՝ ո՞ւմ Ասվածն ես դու...
 Հարցու նրա քերամին փրփրած,-
 Իր յոթն աստղերի մոխրին հարցու...
 Ի՞նչ յոթը, տե՛ր իմ, ի՞նչ յոթանասուն,
 Մղանվող ազգ է, ոչ թե անասուն...
 Եվ անցնում էին լուսնի ոյես սեւամոյ,
 Եվ իմ ճակատին՝ խոսող լուռթյամբ
 Դանթեն իմ եայոց մասյանն էր թերթում
 Մեր հազարդարյա ցավերն էր կարդում...

Բայց երբ դեղի Կարս դորվեց ուղին՝
 Մենք ա՛յս էլ տեսանք, վա՛յ մեր ոսոխին,-
 Իր բռունցքի մեջ մի բուռ հող դահաձ՝
 Ամուր սեղմելով մասներով դեղին՝
 Տեսանք մեռնում էր հայ մի զարհուրած.
 Իր մահով անգամ թափցնում էր, ասես,
 Ոսոխի աչքից հողն Հայաստանի...
 Ու մի հառաչանք դուրս թռավ արես.
 - Քանի հայ հողը ղեզ նմանն ունի՝
 Մի բուռ հողից էլ նորից կծաղկես,
 Ուրիշի հողը զավթել չի լինի...
 Թող ղեզ սղանող կտրիճն իմանա՝
 Բանսել չի կարող հայոց հողն անմահ.
 Ինչդեռ որ մարդաս ոգին չես բանի.
 Բանսել չե՛ք կարող ձյունն Արարաի.
 Քանի կերես ձյունը՝ Ասծո անհաս թաղի ոյես՝
 Աշխարհն Արարա տղեռնից ես էլ չի մնալու ձեզ...

9. Երբ առաջ անցանք՝ ինչ-որ մի մոլլա
 Վեր՝ մուգեիկից՝ ազանեց. «Ալլահ,
 Առանց վաթան բավ է լացեմք,
 Այս եղեռնով դուռ կբացեմք.
 Որ Թուրանի ճամփեն բանանք.
 Մեծ Թուրանի ճամփեն դեռ փակ,
 Փականին՝ հայոց այս ցեղն է դեռ,
 Որ կադում է մեր ոսն ու ձեռ,
 Թե չլինի սա մեր ճամփին՝
 Մերն է Իթլ գեհն էլ մեր հին,
 Մեծ Թուրանը վաղը կասի՝
 Ո՛ւմն է հողն էլ ողջ Կովկասի:
 Հայոց կուսենք՝ հանց մեկ նեխար՝
 Կղուրանվի արար աշխարհ,
 Հայաստանը մեզ վաթանվի.
 Որ անվաթան վրեժն հանվի...

ԳԻՇԵՐ ԽԱՉԵԼՈՒԹՅԱՆ

ԳԼՈՒԽ ՎԵՑԵՐՈՐԴ

Եվ դո՛ւ, հեփաթագեղ հնդիկ ժողովուրդ, դո՛ւ, որ քազմամիլիոն ես, ինչդեռ աստերը, քայց դու խավարի մեջ ես, ինչդեռ աստերը, տո՛ւր ինձ դու էլ ու՛ժ ու մ՛տի, հոգու աչքերը, եւ ականջներդ տուր շուկներիս ու ե՛կ ինձ հե՛ս ստանալու ու մոռացման աչքացոյ ոսկե վարագույրը օրերի եւ աչքով ինձ եղեռնադատելու եւ խաղաղության ոչ թե համակիր, այլ դու էլ զինակիր դարձիր... Թուխս նստիր, ո՛վ դու խաղաղության թխափեսուր հսկա աղավնի, իմացի՛ր, ծագող արեւը ոչ այլ ինչ է, եթե ոչ վե՛տի գիշերվա խավարում խարխափող աստերի միացումն արար... Քանզի երբ ցրված էին աստերը, երբ ամենայն ազգ միայն ինքն իր սան կանթեղն էր վառում, երբ աշխարհում գողի ու գայլի գիշերն էր թագավորում, ելավ գայլագլուխ յաթաղանը՝ իմ՝ դարերով արդեն փոքրացած հայ ազգին զխասելու վերջադեպ, հայոց փայտերն էլ լացին, քայց այլոց խիղճը ֆնած մնաց, եւ դո՛ւ, որ ես վերցրիր քո Գոյան, որ հինգ դար գերի էր, մի՞թե չես իջնում, զնք մարդորեն, որ գերի են դեռ Մասիսներս...

2. Եվ անցնում էին նոր սկիզբ առած՝
Յոթը հայր գեթի եւ մի առվի դեպ,
Մեղեքի կետոֆ-դասարան դառած՝
Յույց սալով, անգլ, քո մեղեքն էլ քեզ:
Դո՛ւ, եղկելիդ, որ կղզու ես նման՝
Կղզի՛ դառարված ծովով էլ այլոց՝
Իմացի՛ր, որ ծովդ արցունքն է հայոց,
Դու չսանձեցիր եղեռնը դաժան:
Ծովդ ինչո՞վ է էլ աչքն Ասծու,
Երբ չփրկեցիր անգույզ մի ածու:
Եվ ինչքան դարեր դեռ ծովի նայես՝
Լամանեիդ նման դեռ դիտի վայես...

Թողեցինք ինչ որ տեսանք մոտ-հեռվում,
 Թողեցինք հուշերն համր վեժի ոլես,
 Ու լուսնի ձեռին կանթեղս վառվում
 Մեզ առաջնորդում ու սանում էր մեզ,
 Բայց ո՞ւր, չգիտեմ, ուր էլ որ սաներ՝
 Պիտի հույսերիս աչքերը հաներ,
 Քանզի ավազանն համայն հայրության
 Լցվեց ամենուր լացով հայ արյան,
 Ու դեռ ողբն ահա վեժի անսնգույր,
 Կանչում է, որդես հեռավոր մի հայր,
 Թե՛ քորհը եկավ, հա՛յ-հարա՛յ, հասե՛ք,
 Թե լոխմանի եք այս ցավը կիսեք:
 Թե՛ «Հասե՛ք արորն հանեցին արտից, եզները սարան,
 Հայոց մայր լեզվով անուշ դայլայլող գառներիս կերան,
 Վանի գմբեթից ղոկեցին խաչը, ծովը ձգեցին,
 Բայց ծովն Հավլունի թրի կարոտով չհեծավ հուր ձին,
 Լուսնին է նայում՝ հայեր է փնտրում, որ էլի մորթե,
 Որ այս եղեռնով ողջ Հայաստանի մայր հողը շորթե,
 Սա մեզ ջարդում է ընկույզի նման
 Որ սեփականե հայ հողն անսահման,
 Քանզի Հայաստանն առանց հայ կուզի,
 Ինչդեռ մանուկը՝ միջուկն ընկույզի,

3. Եվ անցնում էին գույգաչք Տղմուտով
 Մի աչքը լիքն էր Ասծո գութով,
 Ասվածագոհի՝ Վարդանով իմ քաջ,
 Մյուսն՝ ընկրկանքն այս հիսուսախաչ,
 Որ երկինքն ընտրեց՝ քերդեր քաջության,
 Լեց երկիրը յոթն Ասվածության,
 Միասվածությանն հուսաց ծնկաչոք,
 Թրեք աղերսեց երկնից անօգ,
 Թուլացավ կամքը, ծուլացավ խաչով,
 Չիմացավ, որ լուռ իր խաչն է... խաչող:
 Անսալով դարսիկ Անակի որդուն՝

Թրե՛ր սղասեց կայծակից երկնի,
 Լեց ռազմիկ երկիրն իմաստն,
 Եվ մարեց արեւն հայոց Վահագնի,
 Կարկանդեց առյուծ ուժն էլ հայ բազկաց՝
 Ի մեջ հայահոռ հեթանոս ազգաց...
 Եվ այս կրոնով՝ որդին Անակի
 Հանեց վրեժը խարդախող իր հոր,
 Վրեժը դարսից գանափախ ազգի,
 Եվ քանաստեղծն էլ՝ ողբն հայրենիքի՝
 Եղեռնի ընդդեմ մտորում է խոր,
 Թե արդյո՞ք նենգող խավարիչը չէ՞ր,
 Որ հաւսնեց հայոց գորհին հեթանոս,-
 Դո՞ւրից դասասխանեմ, ո՞վ խարված խաչեր,
 Ո՞վ լուռ գմբեթներ, այրե՛ր խնկախոս,-
 Օ՞ր թե հեթանոս մնային՝ մենի դեռ
 Չէ՛ր մորթըվելու՝ ցեղը Վահագնի,
 Չէր բազկալվի մեր ազգն էլ անմեռ,-
 Վա՛յ՝ ով դեռ այլոց ուռկանը կընկնի...
 Ինչդէս առաջին մեծ ֆրիսոնյան,
 Որ մեծ լծի սակ սուզվեց հավիսյան:

4. Թողեցին հեռվում Տղմուսն էլ խլված՝
 Վե՛սից ճերմակած մոր մազերի դէս,
 Անցանի Մաւեսոցի կամուրջով փլված,
 Մենի հողմից հզոր, հովերից էլ հեզ,-
 Եվ առաջ սարս ոգեհայրերիս,
 Որդես ճամփագետի ավերվող երկրիս,
 Եվ աղա լացող մի գետակի հետ
 Վանա մի հովիսն իջանի փորագին,
 Ուր հայնվելով մայրակառժմ մի գետ՝
 Գիրկն առավ իսկույն մանուկ գետակին:
 Այդ Սեդրագետն էր հայոց դառնացած
 (Երեկվա ցուլը՝ այսօր գառնացած),
 Լիքն էր հովիսը մըմունջով մի խոր.

Գեա՛կն եր արդո՛ք իր վիճը՝ դասնում
 Ինձ նման՝ գե՛տին այն խորհրդավոր,-
 Օ՛, ո՛չ, մանուկը՝ իր վիճն անդասում
 Մայրական գրկում՝ շուտ կճոռանա.
 Եվ ահա լո՛ւտց մրմունջն անծանոթ,
 Ելավ անդերից մեր ճրագն աղո՛ս՝
 Ջրերին դողաց թախիծը նրա՛
 Ինձ արցունքի դեմ՝ աշխարհում այս կեղծ,-
 Երբ վեր նայեցի լուսինն այս անգամ
 Ինձ թվաց ճաղաս մի մասե՛նագիր, բանաստեղծ մի մեծ՝
 Գրի է առնում՝ ինչ որ տեսնում է երկրում արնաֆամ,
 Ասդե գրեով գրի էր առնում, օ՛, հա՛յր իմ, նայի՛ր,
 Վա՛յ ձեզ, վա՛յս ձեզ, ո՛վ ցեղալստյան նով մեղսակերներ,
 Անջնջելի են ասդագրերը եւ հավերժ աններ.
 Հայոց Մեղրագե՛տ խոյս գառնացած
 Մի՛նչ չի մնալու այսդեմ դառնացած,-
 Ժայռից դուրս կգա Մե՛րն ահարկու՛
 Եղթայված Սասունն հայոց քաղ ոգու...
 Վաղուց փնտրում էր լուսինն իր կետը՝
 Մեր սուրբ ուղեկից ամենասեւը,
 Երբ գեղակարմիր մագաղաթն իրա
 Համակ երկինքն էր լուռ երկրի վրա:
 Եվ առանց նավակ, առանց Քարոնի
 Մտանք դժոխված դաճը Տարոնի,
 Ուր Մա՛րը մե՛կ՝ արծվիս քոյնը հավի էր դարձել.
 Աս էլ հրդեհը հայոց Ասծու՛ ռսֆերն էր խանձել՝
 Թողած հայ արյամբ հինայած մորուքն անխիղճ ալլախի,
 Թե ի՛նչ էր երեկ եւ ի՛նչ է այսօր՝ տե՛ս հունձքը մախի:
 Չորս հարյուր հազար կմախքներ կերար, ո՛վ Թալեաթ Քարոն,
 Ամայացրիր մի ողջ հայ Տարոն...
 Երեխան գրկած անդունդը նեւվեց այստեղ իմ Շաֆեն՝
 Փախած քառասուն քրդի նիզակից, ո՛վ նիզակաֆեն...
 Հու՛ւր, որ թե հայ սիրքը մոռանա՛
 Թող կոյրեր ծնի, ինքն էլ կուրանա:

5. Եւ Տիգրիս գետի խոյ գոռգոռայով
 Դեռ անցնում էին գետի էլ վայով...
 Եվ ահա հեռվից մռայլ մի ալիք
 Աղջկա մի դի գրկած բերեց դուրս,
 Եվ հառաչեցին ափի ոտենիք,-
 Ինձ թվաց, թե նա կորածն էր իմ կույս,
 Ու ես ափն ի վար կռացա իսկույն,
 Բայց, ալա՜ դ, նա չէր, ու լուսադժգույն
 Մթնում հեկեկաց մի մայր ոտենի,
 Գրկեց դիակը ու ողբաց վրան,
 Առեանգել էր ասկյարը դժնի,
 Եվ հազեմայով՝ հոռետել նրան,
 Ու գետն էր նետել, որ ծովեր սանի,
 Որ հայոց բախսը ծովերն իմանան...
 Ու... լռեն, ինչդեռ լռեցին այս բիրս
 Ասխարհի բոլոր ծովերը ֆարսիրս...
 Ասես մի կույս էր, ոչ թե մի ողջ ազգ՝
 Թորքի համար հայն ի՞նչ էր՝ փուչ մի հասկ...
 Մի վայրագ ցեղով վայրագ բզկվում
 Տեսնող Դանթեն էլ մեղքը չի ֆավում:
6. Օ՛. Դանթե, գթա՛ գեթ այս աղջկան,
 Խոսիր... Բայց էլ ի՞նչ, հառաչն ի՞նչ անի,
 Ո՞ր մեկի համար հառաչեմք, սակայն,
 Ասծո վերքն էլ բալասան չունի՝
 Անասված երկրում այս մեղսամական:
 Ու գնում էին գետի հեռ մոլոր,
 Եվ հանկարծ ափին՝ ցնո՛ւր դժնասես,
 Ընկած էր ափին ձկնորսն ալետո՛ր՝
 Կուրծքը ծակծկված իր ոռկանի դես:
 Ու խեղճ մի սղջիկ նայում էր կանգնած
 Տանջամահ արված հորն՝ ալետո՛րին,-
 Ահա թե ինչո՛ւ այնդեռ մոլեգնած
 Չարկում էր գետը գլուխն ափերին.

Ու հե՛ք աղջկա աչքերը փամփած՝
 Սիրսն էլ փամելով՝ դեռ լալիս էին.
 - Հայրս գեսն իջել ու ծուկն՝ եր բռնում,
 Մեկ էլ ի՞նչ տեսնեմ, թուրքերը հասան...
 - Ինչո՞ւ ես,- ասին, ջրերը խառնում,-
 Ես թափնվեցի,- լավ եր՝ չեստան,
 Աչքովս տեսա, թե ինչդեպ թռան,
 Ուղկանը հորս ձեռքից խլեցին,
 Գլուխն անցրին՝ «Ա՛ն, գլավո՛ւր,- ասին,-
 Հերիք չէ՞՝ անմեղ ձկները բռնես,
 Ալլահն իմացավ քո մեղքի մասին...»:
 Եվ ծակծկեցին կուրծքն՝ ուղկանի դեպ,
 Գետը գցեցին դիակն հայրիկիս,
 Որբացանք հորս Մեղրագեսն ու ես,
 Էլ ո՞վ կարքե արցունքն էլ արժա:
 - Որբո՛ւկս, գա՛նու,- Կոմիսսան ասավ,-
 Որբը մեր ա՛զգն է, որ այստեղ հասավ...

.
 Կարմիրը հագին, սեղը արժի մեջ՝
 Իրավ՝ հայ ազգը կակաչն է, որ կա,
 Բայց երգը վարդի բուրմունքն է անեծջ.
 Մեղր է մեղեդին, գեսակ է ոսկյա,
 Ո՞նց են մեռցնում հայոց մեղեդին՝
 Անչար, մարդաբաս, սիրաբաս հայոց,-
 Հանելուկներ են ազգերը մթին.
 Ինչո՞ւ են դարձնում հայոցը՝ վայոց...
 -Ա՛խ, բարի ծերուկ, դու ասածու նման
 Փայփայում էիր դստերը քո ժիր,
 Եվ դառեսի մեջ՝ զեղում նրան.
 - Թիթեղը մեղք է, նրան մի՛ բռնիր,-
 Եվ գտել էիր դու նրա քախիսի
 Ոսկե ձկնիկը հայ Մեղրագեսում,
 Եվ դասկեիր դեռ նրան դիտի,
 Եվ թոռան էիր դու դեռ կարոտում.

Բայց ծակծկվեցիր քո թռռի նման,
 Ո՞ր մեղքի համար մեր անմեղությամբ,
 Ո՞ր մեղքիդ համար, ո՛վ հայոց անմեղ,
 Ա՞յն, որ հայրենի գետի ղեռն քյուրեղ
 Քո մանուկ սիրտն էր լալիս. ո՛վ ծերուկ,
 Երբ տեսնում էիր մեռնող մի մանուկ:
 Չո՞ւկ էիր ծովում, ո՛վ հայոց Աստված,
 Երբ թուրքի թուրն էր հայ գլխին կախված...

7. Եվ անցնում էինք ելած Տարոնից՝
 Իբր փրկված այս գոռ Քարոնից,
 Որ դժոխք սանող ոգին էր ոռյաց,
 Եվ աս էր, որ իմ Դանթեն էլ խոկաց.
 - Ո՞ւր ես, Վիրգիլիոս,- (հազի՛վ մի բառիկ)
 Եվ էլի իր լուռն իբիտեց անառիկ...
 Ու գնում էինք. հանկարծ երկնի
 Մի աստղ ընկավ այրվող արցունքով,
 Կարծես երկնում աստղերից մեկի
 Գլուխը տոկվեց խավարի ձեռքով...
 Եվ հանկարծ ոսֆս դիտավ մի ֆարի
 Ու ցած նայեցի՝ սրտիս մեջ երկյուղ.
 Եվ չարագուշակ ոգին խավարի
 Իմ ձեռքը սվեց մանկան մի գլուխ.
 Քար զարհուրանքով նայեցինք մի դահ՝
 Արյուն էր ծորում իր թուխ մազերից,
 Ու դեռ բաց էին աչքերը նրա...
 Ու մենք լուսնի հետ համր ու թախծալից
 Թաղեցինք մոտիկ բլուրի վրա,-
 Մեռած՝ չթաղված իջանք բլուրից...
8. Օ՞ղու ցողունից կտրված ծաղիկ,
 Ո՞ւր է ցողունը քո լուսաբաղախ,
 Դու տղա՞ էիր արդյոք, թե՞ աղջիկ,
 Որտե՞ղ թողեցիր մարմինդ մասաղ.

Որտե՞ղ դարձեցից կանչեցին քեզ դուրս,
 Որտե՞ղ դուրս ելաք սիրտը նորածիլ,
 Որտե՞ղ կրեցին թաթիկների լույս,
 Որտե՞ղ մարեցին աչիկների քիլ,
 Որտե՞ղ ծվասեց շար ոտիսը քեզ,
 Որտե՞ղ եր հայրդ, որ չէիր կանչում,
 Իսկ մայրդ, մայրդ, մա՛րդ աղեկեզ,
 Որտե՞ղ է մայրդ հիմա հառաչում,
 Որտե՞ղ է լալիս ու որոնում քեզ,
 Իսկ դու որտե՞ղ ես, որտե՞ղ ես հանգչում:

Որտե՞ղ եմ, անթիվ իմ հայ քաղիկներ,
 Այս քնում մորթված հայոց գալիհներ:

9. Ու գնում էինք մեկտեղ ու մենակ,
 Չգիտեմ ի՞նչ եր Դանթեն էլ խորհում,
 Թվում եր մեկը կրնկներ ոսփի սակ,
 Թվում եր մեկը աչքերս եր փորում,
 Խարխալում էի, գլուխս բռնում,-
 Գլուխս, կարծես, գլուխն եր մանկան,-
 Խավարում մեկը կոկորդս եր բռնում
 Եվ ուզում էի բռնե՛լ ես նրան:
 Բայց լոկ ֆամին եր ու ոչ ոք չկար,
 Տեսիլներ էին մտփի խոնավում,
 Եվ հեռուներից խոլ ու խելագար
 Գալիս եր ֆամին ու կեծփի ոռնում,
 Ասես գլխասված իր որդոց համար՝
 Հերարձակ մայրս կոկորդս եր բռնում...

10. Եվ անցնում էինք ժայռն մոռունչով
 Հայ դանթեական դժոխքի միջով,
 Եվ ֆամի գնում չէինք հավասում,
 Որ թեմամին էլ մորից է ծնված,
 Ինչդե՞ս հավասաս, երբ ամեն հովում

Մանուկներ էինք ծեսնում հոսնված.
 Մեկի գլխի մոտ մարմինը չկար.
 Մեկի մարմինը գլուխն էր փնտրում.
 Մեկից՝ իր վկան մի թաթիկը կար.
 Մեկի հանված աչքն Ասծուց էր խնդրում
 Իր մորթված մորը, ու թափված անիստ
 Ոսկեներ մանկանց, մանկական մասներ,
 Որ չէին սրել եղունգն էլ մեղի.-
 Մեղսո՞ւս են միթե մասները ծաղկի:
 Նոր էին հայոց գիրը թոթովում
 Հա՛յ են... այս մեղքն են մանկամահ՝ փալում...
 Ու երկինք նայեց ոգին Մաեսոցի՝
 Փնտրելով ոգի՛ այս բոլոր մանկանց,
 Ուր գլխի նման ոսկեթաղ օձի
 Գեղին երախը բացելով հանկարծ.
 Մահիկն աստղերն էր հանգիստ կլանում,-
 (Ասված այնտեղ էլ դեռ չէ՛ր զայրանում).-
 Ու դալկում էին մթնում անսահման
 Աստղերը՝ հայոց գրերի նման.
 Աստղաբույլն. ինչդեռ այբուբենն հայոց՝
 Գողում էր արշամբ մորթված հայ ոտոց,
 Իսկ լուսաստղն՝ իբրև հայ գիրն առաջին
 Ե՛վ շողողում էր հավերժի լանջին,
 Ե՛վ այս մանկանցը ծեսնելով հանկարծ՝
 Մթնում էր, ինչդեռ ճրագ մի հանգած,
 Ու օրթումներն էր կրծում մոլեգրին
 Գալիֆնասեսիլ Մաեսոցի ոգին...
 Եվ մեզ երկնի աստղերը գոհար՝
 Խաչքարեր էին թվում անհամար,
 Ցածում՝ խաչքար էր Մասիսն էլ ինքը՝
 Տակին աճյունվող իմ հայրենիքը...
 Որ սմբակահար
 Ընկավ. ո՛վ աշխարհ.
 Գեռ վանի էլ լինես՝ շարժես կես նեխար:

ԳԻՇԵՐ ԳԵՏԱԹԱՌԱՆՉ

ԳԼՈՒԽ ՅՈՒԹԵՐՈՐԴ

ու քրդավաճառի անմահ որդու ժողովուրդ,
 դու, որ մինչև այժմ հառաչում ես Համլեսիդ
 քերանով՝ խոցված մարդկության քնության
 չարից, դու էլ ոգիացած եկ երգիս հետ ես թե
 իրավ չես տեսել երեկվա եղեռները՝ եկ՝ իջ-
 նենք մոռյլ հուճաաճխարհները եւ աչքովդ տես, եւ թարթիչ-
 ներդ կայրվեն անգամ հուճերի հրդեհներից, եկ, որ հանուն
 քո էլ վաղվա ծաղկման՝ դու էլ սանձես քո մեջ էլ որդերի
 ղես սիրտդ կրծող ճահաճենչ հրձիգ կոչված գայլերին, որ,
 դուք ձեր ճակատի քրտնով աղոթողներ, ինչդես ձեր հայրե-
 նիքն է քրտադասված ծովերով, այդ ժողովուրդների անցյալն
 ու ոմանց ներկան քրտադասված է արցունքներով երկու դա-
 ճերագմների - վա՛յ երրորդն հնարողներին... Ո՛վ դու, սակայն,
 եղկելի ու նողկալի սառույց անտարբերություն մեծաթիվ ազ-
 գաց, բայց էլ ի՞նչ մեծություն, որ փոքրերին առավել եւ փոք-
 րացնում՝ այսդես մճահողով կոտորածներով, եւ ձեր ի՞նչն է
 մեծ, որ մեր վիճքը չեք ճաճակում՝ իքրեւ Աստու առաքած
 սուրբ նճխար, եւ ես այլես նրան էլ չեմ աղոթելու, չեմ հա-
 վասում նրան էլ՝ քանի ահեղ դասասանը չկա, եւ դուք էիք
 մեղսակից հայոց եղեռնին երեկ, ո՛վ դուք, որ այժմ քար
 լռությամբ եւ մեղսակցում նրան:

2. Որդես Դանթեի դժոխքի միջով՝
 Դեռ անցնում էինք ու գրի առնում
 Մեր արտի վրա՝ մեր աչքի գրչով՝
 Հայոց եղեռնը, որ թուրքն էր խոնում:
 Հոմերն էլ տեսավ՝ աչքերով հունաց՝
 Հայ կոտորածներն այս սասվածուրաց,
 Եվ ինձ սփոփեց թեկուզ մի խոսքով
 Եվ ինքը՝ Դանթեն՝ լռության խորքով.

Քանզի դժոխքում մեղավորն ահեղ
 Այստեղ ծյուրվել է հին ազգ մի անմեղ,-
 Օ՛, անմեղ, ինչո՞ւն սոխակն է երգում,
 Որ կյանքն ու սիրո վարդերը բացվեն,
 Ինչո՞ւն ծաղիկը ծովի հասակում,
 Որ ցամաքներն էլ խունկերով լցվեն,
 Ինչո՞ւն լուսնյակի ծագումը խաղաղ,
 Որ մեղմել կուզե մութը մեղսաթաղ,
 Ինչո՞ւն սսինքը՝ մանկանց բերանին,
 Օ՛, անմեղ, ինչո՞ւն խաղողում՝ գինին,
 Ինչո՞ւն հացի սաղմն՝ հասկի սսինքում,
 Եվ անմեղ, ինչո՞ւն Ասված՝ երկնքում,
 Ինչո՞ւն չես գտնի մեղք մի հնօրյա
 Անմարդաբնակ լուսնյակի վրա:
 Դուրս ելանք՝ թողած Ուշայն հայազեն,
 Ուր հայ ֆաջերը ֆաջընկեց ընկան,
 Երեսուն հազար հայեր կարելիք,
 Ընկան՝ փրկելու հողն հայրենական,
 Բայց ախ, երեսունն՝ ինչո՞ւն վանդակեր
 Հինգ հարյուր հազար ազոավներ ու ցին,-
 Ընկան ֆաջերս, բայց թե գիշակեր
 Բյուրեքին մահվան վանդակը գցին...
 Դեղնեց ոսոխը եւ դուրս նահանջեց,-
 Հիսունն այս անգամ Մահմեդին խաչեց...

Եվ անցնում էին վե՛սերով դադված,
 Երբ տեսանք գետնին խաչված մի հայի՝
 Հիսուսի նման, բայց գետնին խաչված՝
 Ձեռքերը մեխված ճամփին ամայի,-
 Դեռ մեխված էին մայր հողի վրա
 Ոսկերն էլ նրա՝
 Ոսնաթաթերը մեկ-մեկու վրայ
 Երկնային աչքի առաջ Մասիսի,
 Այնտեղ, ուր Նոյը, երբ ջրհեղեղի ծով ջրերն իջան,

Իջալ Մասիսից եւ սնկեց խաղողն առաջին անգամ
 Վերասնկելով գոյը մարդկության,
 Վերածնելով, Ասծոն նման,
 Աբխարե բերելով մի նոր մարդկություն
 Եվ գինի՞ն մեր կյանք, ո՛չ թե մահաթույն...

3. Օ՛, Դանթե, գիտեմ, ցավից ես լռել,
 Բայց թող իմանան մարդիկ դեռ անհոգ,
 Դո՛ւ, որ դժոխքն ես մի օր թափառել՝
 Դու տեսե՞լ էիր նման մի դժոխք.-
 Տեսնելն էլ մեղք է, մեղք է անմեղիդ՝
 Խելահեղվում են աչքերն ուղեղիդ.-
 Ազգ մորթոսվե՞լ եր քո ասվածային անմեղ դժոխքում,
 Ուր այրվողները կորե կարասում՝ չէին բողոքում,
 Ջի անմեղ չէին, մեղք էին գործել՝ իրենց ողջ կյանքում,
 Ու վառվում են դեռ հավիտենական արդար սանջանքում:
 Իսկ այս դժոխքին ի՞նչ կասես, Դանթե, ի՞նչ կա քո հոգում,
 Ազգ մործասվե՞լ է քո մտքի ծնունդ ծծումք դժոխքում,
 Տեսե՞լ ես հազար-հազար մանկիկներ դժոխքիդ խորքում,
 Հազար ու հազար մայրեր տեսե՞լ ես, էլ ի՞նչ ես խոկում,
 Մի բռտ սրժի մեջ ծով անմեղություն, բայց ծովն էլ մորթված,
 Ողջն անմեղ, ինչդեռ արսույսի մի բույն, եւ ողջը ֆանդված,
 Երկիր մի ֆանդված ու ֆանուն սրված ձեռքով անասնի,
 Ուն կոխած հողում էլ սերմ չի բուսնի...
 Եվ աս եր ահա, որ Խորենացու ոգին հայտնվեց՝
 Ասես Դանթեի լոռքյան մեղքը մոռանչով ֆավեց,
 Մեզ միանալով, ողջը նորելով՝
 Վաղուց աճյունված խիղճը փնտրելով.
 - Օ՛, ո՞րը ողբամ, հի՞նը, թե՞ նորը,
 Ա՛յս է ամենից արեւսավորը.
 Նաիրյան երկրիս հազար ու հազար ֆաղաֆներ ընկան,
 Չորս հազարամյա հազար ու հազար գյուղերս չկան,
 Որով մուխ էին երեկ ծխանի՝

Հողմերի մեջ էլ Իրան-Թուրանի..
 Թագրնկեց ազգի հազար ու հազար անրոցներ փլված,
 Չորհը գողացված մի ողջ Հայաստան՝ գորհերով խլված.
 Աեխարհադասեիկ մի ողջ մեծ ազգիկ՝ մի անմեղ երկիր,
 Ո՞ւր ես, անասված, թե կաս գոնե դո՛ւ, Ասված իմ, փրկի՛ր...
 Լուսինն էլ սեսավ հազար-հազար հայ՝ Կարսում մորթոսված,
 Ասդերն էլ սեսան հազար-հազար հայ՝ Բիթլիսում ֆերթված,
 Արեւն էլ սեսավ հազար-հազար հայ՝ խեղդողված Մոսկուս,
 Օրերն էլ սեսան հազար-հազար հայ՝ Վանում ֆաջրնկեց,
 Դարերն էլ սեսան երեք միլիոն հայ՝ մահվան ֆառսում,
 Այժմ, օ՛, այժմ առավել ծնկեց
 Եղեռնված ազգըս, ու դեռ մորթվելը չէին վարանում
 Բյուր ու քյուր հազար արշան վրանում...
 Մզկիթն էլ գոռաց «Մորթե՛՛հ հիդրայի գլուխն էլ վերջին»,
 Մեջիդն էլ ճչաց՝ «Մի գինված հայն էլ ահ է արարչին»,
 Թալեաթն էլ թուրվեց՝ վերջին մոր կրծհին հայ վերջին մական,
 Չինգիզվեց թուրհը՝ «Չխղճա՛հ հային եւ ոչ մի վայրկյան»,
 Էնվերն էլ գորհվեց՝ աչերն էլ հանեց, սղանեց մոր հե՛ս,
 Նոր լեմկթեմուրվեց՝ «Չդիսի՛՛ շնչե այս ազգն այսուհե՛ս»,
 Դժոխաթուրվեց՝ «Կսրե՛՛հ (մեզ ահ է հանճարը հայի)
 Բոլոր գլուխներն հայոց հիդրայի»:
 Այսդեա եր հաշում ու հային ջնջում
 Ողջ Հայաստանի մահ մղձավանջում:

4. Ահա թե ինչու հավերժական ձյունն հայոց լեռների
 Եղեռնված ազգի՝ հայոց դարավոր անբույժ վերերի
 Ճերմակ վիրակաղ, հրեճակաթեւ բալզամ է թվում,-
 Միս, Մասիս, Մրմանց, Միփան սարերի
 Վիրավոր գլուխն ու սիրն է ցավում,-
 Ասված է կաղել վերերը նրանց,
 Ասված էլ դիսի ֆանդի... Անասված:
 Դու չես բալզամի վերերն իմ ազի...
 Թեղե՛ս անգույգ է ուժը ֆո բազկի...

Եվ անցնում էին եղեռնին ի սես,
 Մեծ Խորեացին մենսորվում էր մեզ.
 Ամեն մեկս էինք իրար մենսորվում
 Հսկայի մեղքը մենք էինք փայում,
 Երգի արփայի նման կիսվելով՝
 Կանցնեինք, կարծես, կոմիսսավելով,
 Լուսինն էլ մորթվող որդոց մոր նման
 Ամոլի մի ճեղքից դեղին մասներով
 Գրող էր չափում երկրին անսահման,
 Իր լացող լույսով անվախ մասնելով
 Չարի քաֆցրած մեղքերը մեկ-մեկ՝
 Գրող էր չափում: Գրողն ի՞նչ, ո՞վ հեք,
 Վե՛րց դալկացած գրող էր չափում,
 Եղեռնադժոխքն անդուլ քանալով՝
 Տեսած մորս դես արցունք էր թափում,
 Մեր ոգեհույլի հես անխոնջ գալով,-
 Ու սանում էի թափորն իմ խղճի
 Դեղի ոճիրներն անդա՛սիժ դահճի՝
 Ուր քանանք ճամփեն արդար դասժման,
 Ծամփեն յոթնահող՝ մեղքի հասուցման...
 Անսահման մեղքին անսահման դասիժ՝
 Ա՛յս է, լոկ ա՛յս է դասիժդ, ո՞վ իժ:
 Դո՛ւ, որ ծոնցիր իսլամի ճամփան՝
 Եղնիկի հանդեղ գայլի դես անբան,
 Այս քո գորքի էլ օլոքի միջով՝
 Քիչ է թե սուրա հողմն էլ մոռունչով...
 Եվ անցնում էինք Միփան սարերի լուսած լանջերով,
 Նույնիսկ հիսուսյան ահեղ դասասանն աշխարհ կանչելով,
 Ուր ողջ ցեղերի գոց ոգիներն էլ հեսախուզեինք,
 Հրաբուխ դահած լեռան լուռքյանը՝ ժայթեղ կուզեինք...

5. Ելանք Ռոտայից՝ ընկանք նոր ճամփա,
 Ու գնում էինք, ու Դանթեի դես
 Լուսինն է. կնճռում ճակասն արծաթյա՝

Ամո-ստագասով ուղեկցում էր մեզ:
 Ու լուսնի նման մեր ամեն ճամփին
 Հանդիպում էին մեր վոշի ամոյին,
 Ինքը՝ Կոմիսասն, իրեն կորցրնում
 Սիրսն էլ էր, ասես, հանգչում մտի ոյես.
 - Այս ո՞ւմ օլոքն է,- մեզ էր հարցնում...-
 Այս եղեգներն էլ օլոքն են, կարծես,
 Եվ ձեռքի օլոքն առած օրթունքին,
 Իբր նվագով թաղում էր ... թուրքին.
 Նույնիսկ մասներն էր նա վիսս արժում,
 Յեղաստղանի նենգ մահն էր հուռում.
 Եվ մենք սարսուռով խաչակնեցինք՝
 Մեծ մարդու այսֆան կիսվածը լացինք...
 Այս վոշի դեմ էլ էին ծառանում,-
 Այնոյես էր լվել Դանթեն էլ՝ կարծես
 Իր մոռ ոսկորներն էին դուրս հանում
 Եիրնից՝ որ սանջեն իր աչքի առաջ,
 Ինչոյես մերոնք են սանջում աննահանջ,-
 Բայց լուռ էր դեռ, գալիս ին՝ կողքից,
 Քանզի կարծես այս իր հին դժոխքից
 Յոթնահեղ ժանս է, մեղքերով այս նեռ՝
 Կոտորածներով այսֆան գանգալեռ.
 Եվ լուռ էր դեռ
 Դժոխքը տեսած-ծիծաղած Դանթեն,-
 Սակայն... ճակասն էր կնճովում արդեն...
 6.
 Ելանք Մեծ Հայքից, Փոքր Հայք հասանք,
 Դուք էլ չեսներ՝ ինչ որ մենք տեսանք,
 Ձեր կենաց ճամփին ոլորադուրս,
 Ախ, վա՛յ աչքերին մեր սեռ ու կադուրս...
 Մեծ Հայքը թողած աչքում Մասիսի,
 Դաշիլով հասանք Կարինն Հայկոսի՝
 Վաղենի ամրոցն այժմ ավերված:
 Եվ անցնում էինք, երբ լուռ սարսուռ՝

Մանուկ դիերի աչքը մեզ հառեց,
 Արնաբամ, դեղին եւ այնդեա սառած.
 Որ նայելուց էլ մեր աչքը սառեց.
 Նրանց արյունն էր ոտխըր քամել
 Ներարկել մեռնող իր զինվորերին...
 Օհ, այսդեա երբեք չէինք կարկամել...
 Եվ մեր աչքերին, երբ վեր նայեցինք,
 Լուսինն արեւի դիակը թվաց...
 Գիշերն հերարձակ սգում չորս կողմից,-
 Այս, գիշերն հսկա հեզ մայրն էր նրանց,-
 Եվ ասդերն էին իր թարթիչներից
 Արցունքների դեա կախվում քարացած,
 Թափելով աստղ կաթիլներն աչքից...
 Գունասված լուսինն այս արհավառես
 (Ո՛վ լուսնայիններ, ի՞նչ ասեմ ես ձեզ...),
 Լուսինն ասդերի սխաւթափորով
 Թաղման էր սանում երկնի սափորով՝
 Արնաբամ դիերն արնաբամ մանկանց,
 Թե՞ ասդերն էին դիերը նրանց...
 Հեռվում մայր Արաբսն ասիերն էր կրծում
 Դառած լեզվակը Մասիս մայր զանգի,
 Իր ողբաձայնը աշխարհն էր գցում,
 Բայց, այս, դուկվա՛ծ էր ականջն աշխարհի...
 Չէր նույնիսկ արտի աչքիկը բացում.

7. Թողեցինք Կարնո ամրոցը կարկամ,
 Թաղելով մանուկ դիերն արնաբամ
 Ուտիների սակ մոր դեա հեծեծում,
 Եվ ճամփա ընկանք, հեռված Ասծուն,
 Դեղի նահանջը Կարս ու Վանանդի
 (Ուր փոխվեց հայոց քերդն հայոց բանի):
 Հանկարծ մի գեղջուկ կրեց մեր ճամփան,
 Իմ ձեռքը սվեց հսկա մի մասյան

Խիս նոնած մի գիրք, երբ նուոր քանես՝
 Ամեն կաթիլով կարնոսի եւ քեզ...
 «Ես՝ Անդրանիկի զինվորն հասարակ.
 Իմ աչքերից եմ դեռ գրի առնում
 Այս տեսիլները, հուշերը վայրագ,
 Որ իմ սուրբ խղճի կոկորդն են բռնում,
 Ինչ որ ճամփեփին ականջով լսել՝
 Կոիվների մեջ աչքով եմ տեսել.
 Կոյսի ձախ կրծփին քրդի մի նիզակ.
 Աջին՝ ցցված եր թուրփինն հելուզակ.
 Մեր սան էլ ուղիղ յոթնայոթ շնչից
 Լոկ ես եմ փրկվել մեր ամենդ փնջից:
 Ախր, էլ ո՞րը գրի առնեի,
 Ո՞ր անադասը լացիս խառնեի,—
 Գաւեսերն արածող հայուսի կանա՞նց,
 Ուռած փորերով արածող մանկա՞նց,
 Ընկած ձիերի դիերն իբարից
 Խլխլող մարդկա՞նց,
 Ո՞րը մոռանամ, ո՞րն հիշեմ նորից.
 Խոսից կանաչած բերանիկներո՞վ...
 Թե՞ դասուսասող Անդրանիկներով...
 Օ՛, այն, որ մանկանց օլոփի միջով
 Հովերն էլ անցան՝ եղեոնի ճիչով՝
 Մրինգի փոխած օլոփն էլ հովվի,
 Օ՛, Դանթե, ա՞յս էլ քեզ չի խոսվի...»։

Եվ անցնում էին վշտով հարակա.
 Եվ ահա խեղված վանքը Վարազա,
 Ո՞ւր ես, արծիվդ Վաստուրականի,
 Աղի է, ինչդեա ծովը Վրկանի՝
 Մանուկ Յիսուսիդ արցունքն անարցունք,
 Ո՞ւր ես, փլեկած մեր արծվաբարձունք:
 Վանա ծովն՝ հսկա մի աչքի նման՝
 Հայրիկ մեծ, խղճիդ աչքն է, օ՛, գիտեմ.

Թե՞ Նարեկացու աչքն է անսահման,
 Որ այժմ ծառս է լինում երկնի դեմ:
 Գժոխիքը տեսածն անխոս էր, սակայն
 Կնճիռներն էին խոսում ճակատին,-
 Մեր դեմ թախծում էր. մեր ոգու նման,
 Դեռ նոր ավերած աղաւանի մի հին.
 Հոններն էր կիսել լռութունը քար,
 Բայց իր լեզուն էր ավերանքը չար...
 Ու տեսանք՝ ինչդեռ դժոխքի ձորից՝
 Երկու ոտք էին դուրս ցցվել թունից.
 Հացակերն ի՞նքն է այրել հացթուխին,
 Ելողն իր ցեղին այս ի՞նչ է դարձնում...
 Ո՞նց ընկավ մարդը գայլոց փակուղին,
 Տես, ծոված խաչն էլ՝
 Խեղճ հարցականի դեռ է հարցընում.
 - Մի՞թե այս վանքս մզկիթ է այրել,
 Մի՞թե քանդումն է հավատին վայել,
 Մի՞թե Իսալը հրամայում է խոսորել ճամփան,
 Մի՞թե Իսալիան, օ՛, հի՛եհի՛ր. Դանթե, այրել է մեչիդ,
 Գեթ մի մինարե քանդած կա՞, միթե հայ քրիստոնյան.
 Հավասը խիղճ է. ո՞վ կողոտրե հավասը վճիս.
 Մզկիթ տղծո՞ւմ է հավասն հայության,
 Մեչիդ փլե՞լ է ազգը Հյուզդի.-
 Եվ ո՞վ կողծի հավասը գոյի,-
 Ո՞վ Նիազարա. քո հորձանի մեջ
 Տակովդ արե՞լ ես սրբավանի մի տերճ.
 Թել-սարե՞լ ես հայոց սրբատուն մի եկեղեցի,-
 Ամենքը զուտդ են այլ հավասոց դեմ, Ելողից քացի...
 Մի՞թե վառած կանի մեմ գեթ մի Ղուրան՝
 Բոցերի մեջ էլ մեր ազգամարմնի,-
 Դու դիտի զղջա՞ս. ո՞վ այրող Թուրան,
 Կողջաս վաղը. քայց ո՞ւր կլինի...
 Վերջին հային էլ թե թաղես անհետ՝
 Վերջին հայն՝ ինքը Արարան է միտ՝

Մեր անփութի վանքն ասվածակերս,
Թաղվելու ցեղ չէ հայր հոսավիտ:

...
Ու լուսնի մոմը բռնած ներս մտանք
Վարագա վանքը, որ ավեր գտանք,-
Վերջին մի ջահ եր կախվել կամարից՝
Աղոթքի դահիճն խեղդվածի լեզուն,
Ու ահա հազիվ դրժել ավարից՝
Գլխով անցածի մասին եր խոսում...
Եվ ուզում էինք դուրս գալ Վարագից,
Երբ մեզ դարձրվեց մարդկային մի ձեռ.
Մեկը խորակված որմերի սակից
Դուրս գալու տեսչով ոգորում եր դեռ,
Ու ցույց եր տալիս իր ձեռքով, թե՛ «Տե՛ս՝
Կույ սվեց մզկիթն իմ վանքերն ու մեզ...»:
Կույ սվոյ է սա (վա՛յ թույլի հացին),
Տե՛ս, թե ինչ արավ եւ դեռ ինչ կանե
Զինված աղվեսը անգե՛ն առյուծին.
(Մի՞թե աղվես չէ աղվեսն ի ծնե...):
Թե միաբանվե՛ր ազգը յոթնակող,
Թե մասներիս ղես կուռ բռունցքվե՛ին,
Չե՛ր կարող ցրել ազգին ոչ մի հողմ
(Երբ ընկան՝ այնժամ միասեղվեցին).-
Այնինչ՝ խաբվելով մի կողմն ասում եր.
- Մեզ չեն սղանի,
Թորքը դաճնակաց աչքը կհանի...
- Հանում է հանի,- մյուս կողմն ասաց.-
- Կհանի սիրեն էլ արմենականաց...
- Մենք ի՞նչ ենք արել, որ մերն էլ հանեն...
- Մենք խոհարարն ենք հարեմի կանանց՝ մեզ ո՞նց սղանեն:-
Պայաններն ասին.
- Մերոնք են կերել դալասն Ելդզի,
Սուլթանի վաթսուն մեծ դալասները գործն են մեր հույսի,
Մեզ ո՞նց կսղանեն, թեկուզ ճամփե՛րին տեղահանության...

- Մենք էլ տոնավիճակներն ենք այս քուրք տեսությամբ.
 - Իսկ մենք տառապանք ենք վարդապետների, այգեդան ենք լույ.
 Մեզ ձեռք սվողին քուրքը չի ների... քուրք էլ կա խելով:-
 Մյուս կողմն ասաց.
 - Մենք ամբողջներն ենք տառապանք.
 Որտեղ խաղաղար՝ ոսկի ենք դիզել գաղտնի սարերով...
 - Իսկ մեր հին տոնը գործեր է ծնել՝ մեզ ո՞նց տղանի:-
 - Չէ՛, մեր քուրքի ազդը կհանի, վաղուց է ոտիս...
 - Վաթանկել կուզեն հողն Հայաստանի... ծովից ծովը ճոխ:
 - Չեզ էլ կնորթեն, որ ինձ քուր չեղաք,-
 Եվ քուրքը խնդաց. «Ինձ մեկ է՝ վարդ եք, թե մեխակ,
 Տուրք եք, թե ռուսաց, նարգիս, թե նարդոս,
 Հայ խոսն էլ վայ է, որ հայ եք՝ ձերն է մի եղևնուսիս,
 Ողջ հայ գույների մենք մի փունջ կանենք,
 Ի փխում տիտի ձեր ցավը... սանենք»:
 Եվ նայի՛ր, Դանթե, ցույց սամ մեկ առ մեկ.
 Այս դիակները չեզոքներն են հեք,
 Այս կողմ ընկած են դիտերն հնչակի,
 Այն կողմ դիտերն են խաբված դառնակի
 (Էլ քուր ու դառնակ չեն իրարու դեմ...):
 Եվ տառապանքը երբ վրա հասավ՝
 Մեզ վրա հասավ եւ քուրքը դժխեմ.
 - Որ հայ եք սասկե՛ք,- քուրքին ասավ:
 Եսնեց դառնակը, հնչակը ռուսեց,
 Երբ դարեր խաբված հավասն հաճովեց.
 Եսնեց, Եփրատեց արմենականը,
 Երբ քուրքը փառեց գերմանականը,
 Երբ դասարկվեցին տղախանութով.
 Յոթ օր յոթ գիշեր հացի էլ ծոմով:
 - Համաճարա՞կ է, թե՞ համաստղանդ:
 - Մղանվեն տիտի՛ իշխան, թե փաստանդ,
 Ո՞ւմ դարդն է կրել մինչ հարցնի,
 Որ հայ ես՝ քուրքը տիտի մեղցնի:
 Հիտո՛ւա չենք թաղում... խայի՛ն է հայը.

Ուռուս գորում էլ՝ ուռուսի թայը...
 Մեծն թուրանի ճամփան կբանանք
 Թե վերջին հայոց վերջին վերջը սանք.
 Սրբուհի լինի, կամ թե լրբուհի,
 Աղախին. թե ճոռս, թե իսխանուհի,
 Անբան հայ լինի, թե արհեսավոր,
 Ճարսար, թե անձար, գող է, թե բանվոր,
 Անմեղ, մեղավոր, հանձար, թե բանջար՝
 Չեք միակ մեղքը հայ ծնվելն է ձեր,
 Հայոց ի՞նչն է մարդ, ո՞վ մարդաբծեր,
 Գեղջուկ գյուղերի,
 Մանչուկ հյուղերի
 Մանուկ, թի ծերուկ, ինչ էլ որ լինի՝
 Սուրբ-սրբենք մահով հողն Հայաստանի:
 - Ախմախ...- ճչացին մանուկն ու ծերը.-
 Ահա ովքեր են մարդաբծերը,
 Տեղահանում են, որ ճիսս բռնեն,
 Ասխարհի աչփց հեռվում եղեռնեն...
 - Այնինչ թե հայի այս վերջին խելքը հայինը լինե՛ր՝
 Մեր ճակատագիրն հայ ազգ թաղողի աչքը կհաներ.
 Խելփի կբերեք ցեղասպան ցեղին,
 Որ աչք չդնեք այլոց մայր հողին...
 Թե սուր ձուլեինք խաչերից այնքան՝
 Չեք փոքրաթվի մեք ազգը այսօր:

Ու երբ դուրս եկանք մենք դանթալուր՝
 Մեր դեմ հայտնվեց մի մոխրամասուր,
 Մասնուս դառած մոխրասուրուեան,
 Օ՛, Նարեկ վառող հեթանոս խուժան:
 Եվ ահա մերկ հայն իր մոխրի վրա՝
 Իր գանգն՝ ուղեղի մոխրով եր լցվել,
 Որդես անեծքի վերջին խոսքն իրա՝
 Ճերմակած ձեռքն եր բռունցքված ցցվել...
 Օ՛, մահվան մեջ էլ վիհեղ չի լուսն՝

Ավերակի մեջ հայրենի իր սան,
 Հավիտենական բունն է խոռվում
 Չարաւոմ վիւսը անարդար մահվան...
 Եվ ինչի՞ս է դէտք, թե ով էր արդո՞ւմ
 Մա՛րդ էր... ահա՛ թե ով էր խորհակված,
 Մարդ, որ դեռ երեկ մեղվի դեմ անհոգ
 Լսում էր քաղցր հեփաթը ծաղկանց,-
 Բայց յաթաղանի գորքը քազմողո՞ւմ
 Չթողեց խոսի մեղուն ծաղկի հետ...

Բայց վրեժ ձեռքը ցցված է հավե՛ս:

8. Ու մենք դուրս ելանք այն ավերակից,
 Երբ քանին մի սափ մոխրակույս ցրեց,-
 Ու սեսանք դեռ սափ մոխրադժոխից
 Այրված, կիսայրված գրե՛ր դուրս քերեց,
 Եվ ահա զանգն էլ՝ որ սղիսակել
 Ու մեզ էր նայում, ասես ցույց տալով
 Մի ակնթարթում մոխրացած գրե՛ր,
 Որ ամրել էին անթիվ դարերով,
 Բարբառել անդույ, թե՛ «Մարդ մնացե՛ք,
 Գայլանալն հե՛տ է, դժվա՛րը դարձե՛ք,
 Դժվարն է նժարն այն մարդացույցի,
 Որ նոր երազն է եւ հինավուրցի...»:
 Օհ, այս մոխրացյալ զանգը մոռանալ՝
 Ասել է թուրքին մեղսակից դառնալ:
 Հանկարծ մղկաց լուռ Նարեկացին,
 Երբ մոխրի սակից Նարեկն հայտնվեց,
 Վառված էջերը սեւ կայծակեցին,
 Եվ Դանթեն ինքն էլ՝ զգացի՝ ցավեց...
 Բայց կրծքին սեղմեց սուրբ Նարեկացին աճյունը նրա՝
 Բարախեց իսկոյն վառված Նարեկը՝ իր կրծքի վրա,
 Ինչդեռ իր կրծքից ելնէր իր սուրբ սիրը մե՛ծ,
 Եվ ծունկի իջանք մենք սուրբի առաջ՝ յոթը քանաստեղծ.

... Ու նայում էին գանգին, գրեթե
 Ու խորհում խորին, թե այսֆան անգութ
 Այրելով հայոց մարմինն ու հոգին՝
 Ի՞նչ է քարքառում քարքարոսը քութ,-
 Անմահություն՞ն է թաղել երազում
 Այսդես մոխրելով մեր մագաղաթյա
 Հիշատակների մեջախոս լեզուն՝
 Դրախտի լեզուն՝ դժոխքում դժնյա:
 Դինջ է մզկիթը. Օ՛, երգիս հանգեր...
 Թալանված էին չորս հազար վանկեր
 Կարսում, Բիթլիսում, Սվազում, Մոկսում,
 Մուշում, Բաղեում,
 Այս էին ֆառում
 Թե ինչու վանկերն ամրոցներ չէին,
 Որ մեզ խաչողներն իրենք խաչվեին...

.
 Օ՛, Դանթե, մի՞թե դու լուրն ես դեռ,
 Դու՛, որ ամեն մի մեղքից ես նողկում,
 Դու՛, որ Աստու դժոխքում անմեռ
 Մեծ Վիրգիլի հետ անմեղ դժոխքում
 Ծիծաղում էիր վառվողներ դեմ,
 Հիմա ինչո՞ւ ես լուրն չգիտեմ,
 Անմեղների դեմ ես այն էլ այսֆա՞ն,
 Մո՛ւրթ անմեղություն՝ հավերժ կոսական,
 Չէ՞ որ կորչում է չնախարհ մի ցեղ՝
 Հողից էլ քերթի, հասկից էլ անմեղ,
 Հավված դարերից նմուշով մի ազգ,
 Գերանդու քերանն ընկած հեզ մի հասկ՝
 Ընկած ոսփի սակ Իրան-Թուրանի,
 Ինքը՝ մոմ, շուրջը՝ քոցը Ղուրանի,

9. Վհաս եր Դանթեն, որ դեռ իմ կրճում
 Կրակն եր վառվում հանգչող մոխիրի,
 Քամին գալիս եր ու գանգը ծածկում

Դեռ սաք մոխիրով՝ նրա խոհերի...
 Բայց, ո՛վ մոխրացյալ, ո՞ւմ գլուխն էիր,
 Որ զբերի հեռ խարույկի ելար,
 Հրաւճի լեզվով մի քառ խոսեիր՝
 Թե ինչդես մի հայ վանքի լուսարար
 Ամեն օր՝ ամեն մի մոմ վառելիս՝
 Գթոս աչքերը երկինք հառելիս՝
 Միես նույն աղոթքն էր երկինք առաքում.
 «Տե՛ր, փրկեա չարից ազգիս մեծաբոթ,
 Ինչո՞ւ չի, տե՛ր իմ, գութդ ճառագում,
 Թո՛ղ որ համբուրվեն գայլն ու գառնուկը,
 Թող ցամաքում էլ քաքախե ձուկը,
 Գայլոց ե՛ս մղիր»:
 Բայց էլ ե՞րբ, սի՛րս իմ,
 Ճողդում է ճահիճն ավելի ճղճիմ...

Ելանք Վարագա վանքից մահառիկ՝
 Չարին հեճանուս նոր ճանաղարհով,
 Ու գնում էինք լուսնի դես լռիկ՝
 Պարը դադարած հայ լեռնադարով.
 Կողքա մեծ հովսով, որ կանչում էր մեզ,
 Ինքը Սուրմալուն իմ մասխաւեսն
 Ուր օձն է նստել մեր քախսի վրա.
 Ո՛վ Ասվածամայր, մի՞թե չգիտես՝
 Որդուդ էլ խաչեց այս օձն հնօրյա:
 Հայնվիր՝ հան մեզ այս մեծ անդունդից,-
 Քո անունով է հողս մկրսված.
 Հան, փրկեա՛, մա՛յր իմ, Սուրմալիս քանցից՝
 Թե որդիդ շիւմից իրավ է փրկված...:

Եվ անցնում էինք... շուրթս՝ անեծքին,
 Վառված Նարեկը սեղմած իմ կրծքին,
 Եվ ուղեղիս մեջ ու աչքիս առաջ
 Մասյաններն էին մոխրանում դես-դես:

Ու թվում էր թե՛ դղիւրները հին
 Մոխրակույտերից արթնանում էին,-
 Ու տեսնում էի նոցա աչքերին
 Արցունքը՝ դարեր խոցված հայության,-
 Ու մոխրաւերթունք նզվում էին
 Ալթայից խուժած սելջուկի ճամփան,
 Գանգերն էլ՝ մոխրով իրենց խոտերի,
 Այն էին ասում, ինչդ ղիսի ասեմ,
 «Անեծք՝ ֆուրմերին թո՛ւ ու քոտերի՝
 Թե այդ դժոխքը չղիսի կասեմ,
 Ով այս եղեռնի դասրույզը թրջված՝
 Չորացնում է. որ վերսին վառի»:-
 Բայց անեծքն ի՞նչ է. ո՛վ անեծք Ասված,
 Երբ վերջն է քերում հայոց անտառի՝
 Քանգի նա հայոց հանճարի առջեւ,
 Իմ լուսնի առջեւ՝ մի ճրագ է սեւ...
 Ընդդեմ իմ հայոց ողորդանքների՝ անդառնալ մի ծառ,
 Բայց տես՝ անդառնալն այրում է անզույգ մի ողջ ազգ-անտառ:
 Թե ոչ... ինչո՞ւ է այսֆան վայրագվում,
 Անունն էլ մրում յուր խաբված ցեղի,
 Յեղ սղանողի ցեղն է խաթարվում,
 Կորցնում է կերողը մարդականթեղի:
 Յեղասղան ցեղն էլ ջնջել չի լինի,
 Ո՛ւր մնաց՝ անմեղ ցեղն Հայաստանի:
 Կարող ես Մարսի վրա դեզերել,
 Հայը ճրագ չէ. որ ջանաս մարել,
 Թե մեկն ու մեկը կարենա մարել կանթեղը երկնի,
 Թե երկիր քերել կարենա լուսինն ասվածականթեղ՝
 Էլի չի կարող՝ ինչ եղեռնով էլ՝ ինչդ ես էլ ճգնի՝
 Չի կարող խոթառ ջնջել ոչ մի ազգ, ոչ մի մարդացեղ:

... Ելավ լուսաստղը մտախոհ ու հեզ՝
 Մայրիկիս ձեռքով վառած մոմի դեւ,
 Երբ սխրաթափոր մեր ոգեխմբով

Նոր մի վայր հասանիս հին վեցի ամոլով:
 Եվ անցնում էին... Մեր առջեւ հանկարծ
 Քամին մազերի մի փունջ ծածանեց.
 Հայ մի ծերուկ էր կենդանի թաղված,
 Կարծես ինքն հողից իր գլուխն հանեց...
 Ախ, ո՛չ, դահիճը թաղել կենդանի՝
 Ու դուրս էր թողել գլուխն ակեհեր,
 Որ տեսնեն, ամոլեն լեռներն հայրենի,
 Խոնարհեն իրենց գլուխն անվեհեր,
 Բայց կխոնարհվի՞ լեռը երբեւ...
 Զիչ ենք, բայց հա՛յ ենք, իմացի՛ր, ոսոխ,
 Եղբայի մեջ էլ նա Մասիս է վեհ...
 Եվ թող իմանան ազգեր, ծով ու հող-
 Մի կույս էլ փրկվի կոսորածներից՝
 Փյունիկյանու է հայ ազգը նորից,
 Վայրի եղնիկի հետ էլ գգվելով՝
 Աւխարհ է գալու՝ ազգն հավերժվելով:
 Մահը մեծոքը երբեք չի մեռնի,
 Այս դժոխքից էլ հայը կհառնի,
 Զիչ չի մեռցվել ... ուր էլ ամբառնա՝
 Մի հաս ցորյանն էլ մի արտ կդառնա,
 Թե ամուլ լուսնին մի հայ էլ հասնի՝
 Մե կենս հայից էլ մի ազգ կբուսնի...
 - Այնուհետ չէ՞...- ասի հայր Նարեկացուն:-
 - Կադրեն, որդյակս, դեռ փառք Աստուծոն:-
 Եվ Նարեկացին՝ ճիշտ հազարամյա հորս հայրը մեծ,
 Դանթեին ասաց՝ «Այս տղայն էլի իմ արտից խմեց,
 Ինչդեռ կընդունի մանուկ օրերս Աստվածաճնչից,
 Թե հույսը թաղեն՝ կընկնեն ոչնչից...»-
 Եվ Նարեկացին էլ ո՞նց շտուկար,
 Երբ մեր կես ճամփին ինչ-որ մի ասկյար
 Հուսկ հայ մի կտրից մի ծովս տեսնելով՝
 Վիւսադ հողմի տես վրա հասնելով՝
 Մտավ ու մարեց օջախը վերջին...

Ես ճիշ հանեցի՝ եւ գրի առաւ անեծփս դահճին...
 Եվ Նարեկացին մոռնչ մասյանիս կնփահայր դառաւ
 Մասաղ գլուխս. որդես թեժ թոնիր, իր կրծփին առաւ,
 Համբոյրեց ճիշս մյուռոճարոյրով.
 Սրբեց թեմ աչքերն իր եղարե խաչոյրով.
 - Ոչ ոք չի կարող մեր ծուխը կտրել... Թոնիրը կա՛ դեռ,
 Եվ այս մասյանի հարակայությամբ կադրի հույսն անմեռ,
 Ինչդէս հանճարեղ չֆնաղ տեսիլը Եզեկիեւի՛
 Տրված օլոքներն էլի ծուծով են վաղը լցվելու,
 Տրված ոսկորներն՝ ինչդէս հողն-հողին՝ իրար են գալու.
 Ազգն են դառնալու ցրված-կորսված մասունքներն հայոց,
 Փլված ամրոցն էլ ամրոց է՝ եթէ ոգին է ամրոց:

10. Եվ առաջ անցանք ավերակներով.
 Ծչում էր աղետն հայոց գանգերով.-
 Ո՛վ դու դժոխքում ծիծաղած Դանթե,
 Չհալչի՞ր՝ դիտի շուրթը երկաթե
 Այծն էլ, երբ սուրը սվել հայուհուն՝
 Հրամայում են, որ մորթե որդուն,
 Որ մորթե որդուն՝ արյունը խմե...
 - Երբ խմես, գլավո՛ւր. նոր կհավասանք,
 Թե քաջ հայ կինը ասվածազարն է,
 Թե սրանց դիտի դուք էլ թուրքանանք,
 Դե՛, մորթե, խմե, արյունդ ողորձիր՝
 Դո՛ւ քո արյունը՝ դու քո ծնածից՝
 Ինքնադատածումով, որ հայ ես ծնել
 Եվ դեռ կուզեիր արծրվացրնել,
 Հայդուկել վայրագ, թուրդ ձեռքը սալ,
 Վրեծը լուծել Սասնո էլ անկյալ...
 Դե՛, մորթե՛, խմե՛,- գոռաց ասկյարը:
 Եվ թուրը քաշեց հայ որդու մայրը,
 Վերջին համբոյրով որդուն համբոյրեց,
 Ծանթի դէս խոցեց նախ սիրքը դահճի,
 Եվ աղա սուրը իր սիրքը խրեց.

Մի՛րս, որ ամբոց էր յոթ Սասնա ֆաջի:
 Ու ֆաջի մահով օրորվեց մայր, ընկավ մեղմավագ,
 Աղետեց զինավառ ոհմակը մի դահի հայ կնոջ առաջ,
 Աղետեց ժանճ փառան ոհմակագլուխ ու զմավայեց,
 Աղա նորից նոր դարձավ բորենի եւ հրամայեց.
 - Մորթել որդուն էլ այս ֆաժ ֆաջոհու,
 Թող ջնջվի հայոց հարցն էլ հայոց հետ...
 Զերթել որդուն էլ ժեյթանի ջաղվի.
 Մրանք չեն դառնա ֆույրը... բաջոհու,
 Չեն քորֆանալու՝ ողջ ցեղն էլ խաչվի,-
 Այս կինը կոսրեց սուրն էլ իմ դասվի:-

Եվ ցայեց իսկույն արյունն էլ մանկան,
 Ընկավ որդին էլ ընկած մոր կրծքին
 (Հավիտյան կանգած մոր կրծքին ընկավ...),
 Մոր ձեռքը բարձրեց, գրկեց մանուկին,
 Հանգավ... լոկ լոսիկն ամողի սեւն հազավ:
 Ու շուն դառավ Էնվեր փառան,
 Մոնչյունով դժոխքի շան՝
 Ոսքը դրեց մոր դիակին,
 Աղա դրեց մանկան կրծքին,
 Ոսքով հրեց, զցեց փոսը
 Դիերն անմեղ մոր ու մանկան,
 Մորից ծնված բարբառոսը
 Մոռացած կաթն էլ մայրական՝
 Հրամայեց՝ «Ողջն ավերել,
 Վերջին հայի վերջը բերել,
 Վառել ողջ գյուղն», - ու վառեցին,
 Վերջին հային խոսանգեցին,
 Ավերեցին, ավերեցին
 Մեր հողն ու ջուրն, էլ ո՞րն ասեմ,
 Ո՞ր մի հայի վիճը կիսեմ,
 Հիշեմ ո՞ր մի գյուղակն այրված,
 Ո՞ր մի սնակ-հյուղակն այրված,

Երբ հանդիպեց ողբն իմ աչքի
 Մի գոմի մեջ՝ մի խուրձ գանգի,
 Մի գյուղի մեջ՝ բյուրեւ հորած,
 Մի ֆաղափում՝ ծով կոսորած...
 Մորթողները՝ զորք հելուզակ,
 Հազար ու բյուր ֆրդի նիզակ,
 Մորթվողները՝ անսուր դասյան,
 Մի մեծ ազգիկ՝ մի ծով մասյան:-
 Ու գյուղն ինքն իրեն դառավ շրմափար,
 Ու հայ չմնաց.
 Որ մոռա դես լար
 Դիերի վրա եղեռնում այս մեծ,
 Որով մարդկության դասիվը խամրեց:

11. Եվ անցնում էին՝ լուռքյանք՝ մամռած
 Տաղանափարի նման սխրամած.
 Ու մոխրագյուղից երբ Պոլիս հասանք,
 Ո՛վ հեռվի ազգեր, տեսե՛ք ի՞նչ տեսանք.
 Մինարեի սակ ալլահի մթին,
 Վհուկի նման՝ մեջքը մեչիղիին՝
 Թազրեհ եր ֆառում խանուհի մի ծեր,-
 Ո՛վ ժանտ գարհուրանք, ի՞չ թազրեհ, ո՛վ նեռ.
 Էլ ո՞նց չթեմ ալլահի էլին,
 Քանգի դսուկներն հայ ստիճանների
 Կսրել, աղիստել, օարել են թելին՝
 Խլելով քերնից հայ մանուկների,-
 Չորք-թուրքերն էին իրենց տուն դրկել,
 Մորն են ողարկել, որ մայրը ֆաշե՛
 Իր ենիչարված ֆաջ ուղոցն հիշե,
 Թե ինչդես, իրավ, իր ծնած, սնած
 Չորքն... օրոցի դեմ գրոհի գնաց.
 Մոր ստիճան տառավ մանկանց քերանից
 Եվ հազար թազրեհ շինեց նրանից...

Ո՛վ Հիսուս, ինչո՞ւ երկինք անբարձրան.
 Թե մարդը սա է՝ ես գայլ կդառնամ,
 Ես օձ կդառնամ՝ թե մարդը սա է,
 Ասված իմ, թե որ մեկ էլ աշխարհ գամ՝
 Ինձ վա՛զր ծնիր՝ թե մարդը սա է...

Սա կթագրեհեր, հավասում եմ խոր՝
 Անստիկ կուրծքն էլ քո Ասվածամոր...
 Ո՛վ մանուկ Հիսուս, ներիր, թե ասեմ՝
 Մարգարե չէիր հույսին մեր վսեմ...
 Բայց թե դու սրի վրա խաչվեիր,
 Թե մեզ խաչի տեղ, Մահմեդի նման,
 Անողոք սրեր սված լինեիր,
 Թե աշխարհ գայիր դու սրով միայն՝
 Հիմա դու իրավ աշխարհ կգայիր,
 Փրկելով աշխարհն այս մղսադժոխք,
 Որ մեզ ջնջում է այոբան անողոք...

Եվ առաջ անցանք այսուես խորհելով,
 Եղեռնավայրերն անվերջ նորելով,
 Եվ դեռ չհասա՝ դժոխք Դե-Ջորին՝
 Վե՛ժի ծորն իջաք առավել խորին.
 Այստեղ թլղասեց զենի սեւ փառան
 Չորս հազար մանկանց մեր մարմնաւուռան,
 Ով ճիչ է հանել՝ թաղվել է իսկույն,
 Եվ ձորը դարձավ մեզ դազաղ ու թույն.
 Եվ օղը՝ ողսանք եւ աշխարհը՝ վիճ,
 Ո՛վ ոյիսի այս ծով մեղքերը քալի,
 - Ո՞ւր ես, ամորոտի ծնունդ ծխածան,
 Եղեռնից էլ ժանձ ամորո՞տ, ո՛վ անգութ.
 Թլղել-թլղասել՝ ասել է՝ անձայն,
 Անկոխ ձուլել սերնդեսերունդ,
 Չուլել Եսթարը՝ օճինդ ցեղին,
 Դրախտի աղբյուրն՝ անցորդ հեղեղին.-

Գոռաց Մուսնցը. «Բայց հայի՞ն թաղել՝
 Ասել է՝ աս է Հիսուսն հաղաղել.
 Օ՛, մի՞թե դիտի այս ճերմակ մահը
 Խարխալի հայոց նուրբ լեզվագահը.-
 Թլուսավե՛ս, ալլահ. այս իմ մանկանց դեմ,
 Թե հայոց ճանփան նոցա դեմ փակես,
 Թե դիտի ջնջվեն գրերս երկնառափ.
 Թլուսավի ցեղն էլ քո այս խայսառակ...»:

Ու ելանք վանի ծորից չարագույժ.
 Որ գնանք Դեր-Չորն այն եղեռնախուժ:
 Եվ ահա հասանք եզրը Դեր-Չորի, օագիս մի խեղճ.
 Ուր մի առվակ էր օլոֆի միջով գլգլում անվերջ,
 Եվ մեր վարդադեսն այլայլվեց խկույն
 (Եվ ո՞վ չի հսկա օլոֆից սուկում),-
 Եվ առաջ անցանք, ուր անադատում մեզ հույսից գրկեց,
 Բեղվինի հայ կինն այսդեմ դառնալով.
 - Մեր գյուղը ծաղկոս Միփան սարի սակ,
 Մեր տունը քառասուն մեղվի մի փեթակ.
 Քառասուն մեղվից մեկս փրկվեցի,
 Այն էլ ողջ կյանքում հուշերս լացի.
 Չորս հարյուր փեթակ ունեինք սարում,
 Եվ ամեն առունք մեղրի ծով էինք սարից վար քերում
 (Վանից էր գալիս մեր հացն ու գինին),
 Ամենից առաջ հայրս քաժին էր դրկում սուլթանին.
 Որ քաղցր բանար մեղրահացի դեմ աչիք մեզ վրա
 (Մեր մեղրուների, գաթանի կյանքն էլ ձեռքին էր նրա),
 Մայրս քաժին էր դրկում ֆրդերին, ուր վրա չսան,
 Իսկ թուրքերն. սուս, հայ սերերն էին մեր ողջ մեղրասան.
 Մեր գինեսանը թափվում էին՝
 Հարքած դուրս ճռնվում, աղքատվում... հային:
 Չէինք ազատվում հե՛տն էլ... արջերից,
 Որ իջնում Միփան սարի լանջերից,
 Գողունի մսնում փեթակաճուղի մեծաքաղ դռնով,

Գրկում այս կամ այն քնած փեթակը՝ երկու թաթ կունով,
 Իսկը մարդու ողես՝ սեղմելով կրծքին՝
 Մեր Արածանի մեծ գեսն էր գցում փեթակն ահագին.
 Որ մեղուները խեղդվելուց փախչեն
 (Երբ անուռ անի՝ իրեն շխայթեն),
 Ազատված փեթակն իր ափից գետից իսկույն դուրս փառում,
 Տանում սարերը անուռ էր անում որջի մի խորում:
 Բայց երկուսանի՞ մեր մեղրահացը մեզ հարամ արին,
 Մոռացան կերած մեր մեղրահացը, մեզ գուլում բերին.
 Ոչ մեր չորս հարյուր փեթակը մնաց,
 Ոչ մեր մի փեթակ տունը մեղրահաց,
 Զառասուն մեղվից (որ թուրքի բարձին չեղվի)
 Փախսի կես ճամփին, իբր. չեստան լույ մի հարս մեղվի.
 Հորս բռնելով Չանգըլի ձորում... աչերն են փորում.
 Մայրս ինձնախեղդ մեռավ ջրհորում,
 Զույրեր, եղբայրներ, հարսներ, բեռիներ՝ ինչքան որ կային՝
 Ինչո՞ղես մեղրակեր արջը փեթակներ՝
 Առանց գրկելու՝ անառայս սարան՝ վերջ սալով հային.
 Որ ասդեր էին, բայց մարմնեցին ոռո՞ղես ճրագներ...
 Զառասուն մեղվից մի հարսիկ փրկվեց՝ թեղվինի գրկում.
 Այն էլ ինձ մեր հին՝ մի՞ս նոր մեղրահաց՝ լեզվից է գրկում,
 Եվ արցունքները հիշեցին ծովը սուրբ մեղրահացի,
 Եվ մի՞ս ծաղկածով Միփան սարերը՝ բույն դառած օձի:

12. Լուսինը կախեց մեծավառն իրա
 Վերին ու վարին Բասենի վրա,-
 Եվ անցնում էին լուռ Դանթեի հե՛ս՝
 Վերին Բասենը Մասիսին թողած,
 Մենք վարինն իջանք հնուց հայկակիհր՝
 Աս էլ ոտխի զարմն էր խճողված.
 Հայերը՝ ինչո՞ղես վոնդվել էին,
 Նոցա սները այնո՞ղես էլ կային,
 Ոչ մի հայ դուսր՝ ոչ մի սնակում,
 Ոչ մի հայ ուսր՝ ոչ մի դղյակում.

Ոչ մի խրճիթում՝ ոչ մի հայորդի,
 Ոչ մի դռանը՝ ոչ մի հայ գութան,
 Ոչինչ չես թողել, ո՛վ ձորդ Տոսան,
 Ոչ հայ սերը կար, ոչ շունչը ճորժի,
 Ոչ մի հայ լեզվի հունչ ու գերդաստան,-
 Ամենուր այս էր՝ ո՛չ մի Հայաստան:

Երբ թողինք գույզն էլ՝ անցանք... ոչ բարով
 Այժմ ավերված մեր արքայական ուր ճանադարհով:
 Եվ անցանք ավեր մեր Դրո՞ւ գյուղով,
 Որ Բայրախսար էր դառել երկյուղով,
 Եվ մենք Ղարս մտանք՝ հայ բույնը բնիկ,
 Ուղեղը հանված զանգի մեջ էինք,
 Որ մեզ՝ վայրենի արջերի խուժած մի փեթակ թվաց,
 Միակ կենդանին՝ հավերժաթոթով գետը երեսաց,
 Անտեղյակներին՝ դեռ չցամաքաց արցունքն էր սանում՝
 Այն հե՛տ որդու դես, որ մոր շիճին էր նոր վերադառնում,-
 Եվ անցնում էինք խաչմերուկներով արքայակարոս,
 Ի՞նչ արքա, Դանթե, չզգաց ոռնգս ոչ մի հայահոս,
 Միայն խաշինքն էր ֆում սարն ի վար ֆրդի մի լամուկ,
 Միակ հայ ձայնը՝ կամօջի սակի գետակն էր սամուկ...
 Պատանձել էին յոթնազանգերը մեր Առաքելոց՝
 Ասես ներսում էլ հիսուսամահի օր էր մեռելոց,
 Հայոց խաչի սեղ զայլոց մահիկն էր ցցվել գմբեթին,
 Ի՞նչ արևով այժմ խաչակնեխինք մենք մեր ճակատին,
 Վանքն էլ չէր թվում թափառաբեջիկ լուսնին էլ հենակ,
 Ոչ մի հայ մեղու... բոռերի բույն էր Ղարսն էլ անբնակ,
 - Օ՛, նայի՛ր, Դանթե, խոս է մահահամ
 Խլում մեր աչքից վանքի դուռն անգամ,
 Ասածունն այժմ դարձել է. Դանթե, ոչխարի փարախ
 (Իսկ դու որե՞ղ ես, ազգ իմ գլխակախ...):
 Վանքից վեր բերդն է, ամրոցը Կարսի,
 Ինչդես ամային՝ անբնակ Մարսի,
 Դոյակների դես այս էլ թալանված.

Ինչդե՞ս խաբվեցար, հայ զենի Ասված:
Հայ ամրոցն, ասես, ելել թաթերին՝
Շամփա եր փնտրում խաբված հայերին...

ԳԻՇԵՐ ՀԱՌԱՉԱՆՔԻ

ԳԼՈՒԽ ՈՒԹԵՐՈՐԳ

Ո՛վ աշխարհի խիղճ՝ ո՛վ մսածող մարդ, քայց չե՞ս հարցնում. թե ո՞վ եր այս ցեղասպան հայաստանը, ի՞նչ է եւ ոսկի՞ց է արժանի՞ծել, ի՞նչ է սվե՛լ նա մարդկության զանձարանին, որ իմ խոսուն զանձերն է այսդես սղանում. ահա թե ինչ է, թող ինձը խոսի իր մասին:

«Ընի-Սաղասի»-ի մեջ Նեզին Արագ կգրե.

Մարդ չենք հասցուցած որեւէ մարզի մեջ... Այսօր մեր ամենամեծ հիվանդությունը՝ մարդ չունենալնիս է: Ընհրված, լավ հասած - կասարյալ մարդոցմե զուրկ ենք: Թուրքիան երկիրն է մարդոց, որոնց ընդհանուր մակարդակը արեւմտացիներու հետ քաղդասմամբ շա՛հ, շա՛հ ցածր է:

Երիտասարդ սերունդները հասցնող դրություն մը չկա, որ այդ սերունդները մեյմեկ դրության տեղ դառնան: Լավ քաղաքացիներն զուրկ ենք, որովհետեւ զուրկ ենք լավ համալսարաններ, լուրջ գիտնականներ, լավ լրագրողն եւ այլն: Կնեանակե՛ն թե հողը կորսումցած է իր որակը: Թուրքիա ոչ մեկ մարզին մեջ ընհրյալ մարդ, քացառիկ մարդ կհասցնե: Այդ դասձառով հեղափոխությունը՝ առաջնորդն զուրկ, խորհրդարանը՝ անորակ, կառավարությունն՝ անզլուխ մնացած է: Այս դասձառով շատեր տակավին հույս կտղասեն, 1920-ի հեղափոխությունը կասարողներն: Ըսել է, թե անցնող 42 տարիները որո՞ւ արժեքներ չաւուցեցին երկրին:

Այնքան ատեն, որ այս դակասը եւ այս դակասի ծնող սվող արմատական դասձառները չտեսնվին ու չըմբռնվին, մեր խնդիրներին շատերը դիտի չկրնան օրվան լույսին ելլել եւ արժեքալորիլ»:

2. Եվ այսդես դարեր մութ դիտի մնաք...
Չեմ չարախնդում, ո՛վ մութ քարքարոս,

Բայց զոհերս ինչո՞ւ թողիւր հողի սակ,
 Ինչո՞ւ ծածկեցիր ոճիրն արնահոս...
 Խոսովանանդ չի խոսովանում
 Կարիւնում, Կարսում, Բիթլիսում, ո՛վ ցին,
 Որ լեռնահար անաղասվեցին
 Եիս երեւ միլիոն հայերս անանուն,
 Ինչու թափցիր՝ ինչն աշխարհ գիտե,
 Մեղերի մեղքը քո մեղսացեղի,
 Զո դեմ ալլահն էլ հոնքը կկիտե՝
 Տեսնելով անթիվ մահերն անմեղի,
 Ինչո՞ւ հողեցիք լուսասու մի ազգ,
 Անտիկն՝ այս ի՞նչ դավով առնված,-
 Եվ անցնում էինք ծովով բռնված...
 Հայր Խորենացին զայրույթով հառնում
 Ամայությունը գրի եր առնում,
 Մագաղաթում եր՝ ինչ ամայանքովում եր՝ աջ ու ահյակում,
 Փեռագրչով եր այս անգամ երկնի դռնակն էլ թակում.-
 Մեզ էին մայում լուսամուտները՝ դեռ ջարդ ու փեռս՝
 Ի՞նչ իմանային, թե ո՞վ է իրենց համար ախա ֆառում,
 Այս ու այն դուռն էլ դեռ կրնկահան,
 Տեսանք՝ ճոխ Կարսի դաւեսերն էլ՝ խողան,
 Որ հայոց խոփերն էին լուռ հիւսում,
 Սերմի կարոտից ախա էին ֆառում:
 Ոչինչ չէր փոխվել՝ ինչ թողել էին տերերը խաբված,
 Ո՞ր ամոյի ետեւ էիր ծվարել, ո՛վ հայոց Ասված,
 Սարիղամիւի անտառներն անգամ կտրված էին,-
 Կարսն այս ո՞ւմ մնաց, մի՞թե Ասված չէր Ալլահն էլ վերին:
 Միայն Վարդանի մեր սուրբ կամուրջն էր մայր հողիդ կառչել՝
 Իր զույգ ձեռքով էլ կրծքին եր սեղմում Կարսը մեր առջեւ,
 Կրծքին եր սեղմում մեզնից կարոտով,
 Եվ անցնում էինք մեր վոճի մոտով. .
 Այս կամ այն կողմը հորթ եր արածում,
 Զուրդն ու թուրքն էին իրար ֆարկոծում,
 Զանգի հայ չկար, որ ֆարկոծեին՝

Հայ հողաց համար իրար կրծեին...
 Եվ անցնում էին ֆաղաֆներն հայոց,
 Որ հայոցն էին, բայց դարձան վայոց,
 Եիս յոթանասուն ոսանները մեր
 Ամայի էին, Կարսի դես աներ,
 Մեղվանոց խուժած արջերով լցված,-
 Այս ի՞նչ Ասված ես, ո՞վ հայոց Ասված:

3. Վե՛սից Եփրատը թափառում էր դեռ
 Սիրիայի Դեր-Չոր անառայաներում,
 Ուր հայ գանգերից բարձրացած մի լեռ՝
 Մի մեծ գանգ դառած՝ նույն խոհն է խորհում.
 Թե՛ ո՞ր չֆացան ոսկորներն իրա,
 Ոսկերեն անհամար իմ հայ զոհերի.
 Օ՛. թե կեսն անգամ հողից բարձրանա՝
 Անստ կղառնա դաճե՛ր Դեր-Չորի,
 Չարհուրյալ անստ հայ ոսկորների,
 Եվ հողմերն իբրև փողեր կփչեն
 Հայ բազուկների ոսկորներն անծուծ,
 Իբրև արինգներ դիսի հառաչեն՝
 Ողբալով այս դիղծ եղեոն հայացունց.
 Որ դու ծնեցիր, ո՞վ դու եմիչար.-
 Եվ կաղաղակեն ես կսառաչեն
 Հայ կմախֆների անստոներն անչար,
 Եվ ֆեզ, յաթաղան, դասի կկանչեն,
 Դու, որ յոթը դար ոխով ջրդեղված՝
 Հայ կեղեֆելով՝ երկրից վանեցիր,
 Որոնց հառաչանքն հողմերի փոխված
 Դեռ վայվոյում են՝ թե ինչդես անծիր
 Հայ խաղաղ դաճից հայ խոփն հանեցիր.
 Մաճկալն՝ ակոսում խեղդեցիր անփույթ,
 Օրոցի վրա մորը մորթեցիր,
 Գերեվարեցիր մի հին ժողովուրդ,
 Դու, որ մարեցիր օջախն ու դարձիր

Օջախաւարդ անգիր շիրմաւար,-
Քեզ հեծֆ ու անեծֆ, դահի՛ճ ոճրարար:

4. Ես մի թռչնակի բոյն էի քանդել՝
Երբ մանուկ էի մի շարածճի.
Ինձ դեռ այդ վոշի վանդակն է բանեել՝
Ճաղերը շինված խայթելով խղճիս,-
Իսկ դո՛ւք ինչդե՞ս եմ մայրեր թրատում
Հազար ու հազար, հազար ու հազար,
Հազար ու հազար մանուկներ մորթում,
Հազար ու հազար, հազար ու հազար,
Այս, թե սիրտ չունե՛ք ինչդե՞ս եմ ամբում,
Թե ունե՛ք ո՞նց եմ հող դառնում գերի,
Գինու տեղ ո՞նց եմ կարմիրով հարթում.
Բլուրներ դիզում անմեղ գանգերի,
Ո՞նց եմ ողջ ազգին դատանիք կարել
Անստիպանքով այն մահաւորջառ,
Ճրագներ, ո՞նց եմ արեղ մարել՝
Նա մի՛ս՝ այնքան վեր, դո՛ւք մի՛ս՝ այսքան վար...

Բայց ինչո՞ւ էիր հային նախանձում.-
Քանզի մի՛ս նա էր երկրի վարդերը,
Քո դատաստները հայն էր կառուցում,
Հայն էր քո երկրի ճարտարադերը,
Հայն էր քաղցկյան ու վաճառական,
Աշխարհաւերջիկ քարավաններով
Հայն էր ելումքս քո երկրի շուկան,
Հայն էր՝ մրցողդ, հայն էր դարերով
Քո աստղագետն էլ, ո՛վ ամբարտեւան...
Բայց խաւարածդ նախանձեց նրան՝
Հայոց խելքի հետ մրցման ճամփեքին,-
Եվ չդիմացավ հանձարին հայոց՝
Անձար մոնչաց՝ «Ջնջել հայ ազգին»,-
(Այս էր մրցանիդ, դարերով, այժ օձ):

Որ էլ չտեսներ հայ ու հրեա
 Միտ նորոյ աչի լուսնի էլ վրա...
 Այս մի գոյգ կաղնին այնքան քրատեց,
 Որ քարերիդ մեջ սուրբ աղամանդվեց:

Համիդ ու Էնվեր ու դահիճ Թալեաթ-
 Երեք գլխանի ահեղ մի Քարուն՝
 Դառած մի Ելդզ, դառած իթթիհաս՝
 Լափեցին Կարսից մինչ Մուե ու Տարուն,
 Խլեցին հողը Վասթուրականի,
 Ու Վանա ծովը ու Վանը՝ ոսան,
 Ողջ Հայաստանը դարձրին Անի՝
 Խլելով հայից մի ողջ Հայաստան,-
 Այս խոսովանիր, այս, այս, ո՛վ դժբախտ,
 Այս խոսովանեք, ո՛վ ոհմակենիք,
 Թե ոնց խլեցիք երկիրն իմ դրախտ՝
 Կուռ շղթայելով մի ողջ հայրենիք,
 Լոկ վաստակելով անարգ մի անուն
 Այս հավերժագիր ձեր մեղքով անհուն:
 Դու քո ցեղի էլ աչիդ հանեցիր,
 Թո՛ւրքիա, հանելով աչերն հայության,
 Հայ մահով դու քո վայր ծնեցիր,
 Կամուրջ կաղողիդ թաղեցիր, անքան,
 Մորթելով անգորք ազգին իմ մանուկ,
 Ցեղն սղանելով, որդես մի գառան,
 Եվ լուռ լռեցին ճամփեքդ քանուկ,
 Արեւի սակ էլ ջրերդ սառան,

.....
 Եվ ահա կես դար հագել է մամուռ
 Ողջ Արեւսյան Հայաստանս լուռ,
 Այստեղ՝ հայ խոփը քարից հող ծնում,
 Այնտեղ՝ իր հողն է դեռ խողան մնում,
 Այստեղ՝ արոն է գութանի փոխվել,
 Այնտեղ են իր ծով հողերն ամբոխվել,

Այստեղ խողանից դրախտ են ծնում,
 Մինչ իրենց դրախտն այնտեղ է այժմ դեռ խողանանում,
 Այստեղ լույսի մեջ, ա՛խ, ցամաքում է ծովը Սեանա,
 Այնտեղ ելնում է, ափերն է ծածկում ծովը մեր Վանա,
 Այստեղ հայ գութան, այնտեղ հայ խողան՝
 Բաժանված ձեռքով Ելդզիդ անբան...

5. Լսո՞ւմ եմ, արդյո՞ք, ազգեր ու մարդիկ,
 Լսո՞ւմ եմ ողբերն իմ արսակեղեֆ,
 Վանդակից վագրերն ինչո՞ւ բաց թողի՞ք
 Մեզ վրա ինչո՞ւ բաց թողի՞ք երեկ,-
 Մահաբժան է նա, ով մահ է սեսնում՝
 Դուրս չի վռնդում վագրին փարախից,
 Թեկուզ վագրն էլ վրա չի հասնում՝
 Խլելով վիթը վագրի երախից...
 Ինչո՞ւ բաց թողի՞ք, ֆարերն են ճշում,
 Սարերն են կանչում ինչո՞ւ բաց թողի՞ք,
 Սարեր կռող ցավերն են կանչում՝
 Հայ աչքում Մասիսն ինչո՞ւ լաց թողի՞ք,
 Թե քո մասներից մեկն ազգն է հայոց՝
 Ո՛վ ֆար մարդկություն, երբ նա խոցանգվեց՝
 Ինչո՞ւ չցավեց ֆար սիրո՞ղ, ա՛յ օձ,
 Լոեցիր, երբ հայն արմասահանվեց,
 Հայրենահանվեց՝ անառայս վանվեց...
 Եվ այժմ դժխեմ դեղին Դեր-Չորի անառայսն հեռվում
 Հոցնված, փռված իմ ժողովրդի դիակն է թվում,
 Անառայս ծածկող վիթխարի մորս դիակն անսահման,
 Չույզ սփնի սեղ զանգե բուրգերն են ուռել, ո՛վ հման,
 Եվ լոկ միրածն էր օազիսի ղես ծաղկեղաակով
 Իմ անսեր ազգի մեռյալ սնարին հայցնվում սուգով,
 Ոչ ոք չէր սգում, բացի միրածից...
 Ո՞նց է չի ղայթում սիրսս վրեժից:

6. Ազոավն հագեցած՝ ճախրում էր մթնում,

Բորենի՛ք նիրհում դիեիր վրա,
 Դեռ զնում էինք, մահերը զսնում՝
 Հոգեհանգստով հայոց հնօրյա:
 Եվ Կոմիտասը աղոթք էր ընչում,
 Խելիք մերք խամրում, խելիք մերք գալիս,
 Մեկ Դանթեի դես մտախոհ մնջում,
 Մեկ հանկարծահաս՝ մի ծայն էր տալիս.
 «Այս զանգերի մեջ խելիս եմ կորցնում,
 Չարը չի գթում, տե՛ր, դու ողորմես,
 Իմաստունին էլ խել եմ դարձրնում
 Սուրբ ցեղն ես մորթում, տե՛ր, դո՛ւ ողորմես,
 Աստվածներն անգամ խիղճ չեն հարցնում,
 Մի՛րսս էլ եմ փերթում, տե՛ր, դո՛ւ ողորմես...»:
 Եվ խիղճը մեզ էլ զանգ էր դարձնում,
 Լռում էր Դանթեն էլ, տե՛ր, դու ողորմես...
 Ու թողնում էինք աղոթքն ու անցնում,
 Ոսկրակույտերում դեռ մահակնի՛ք
 Այս ո՞նց է ձեր էլ խիղճը կարծրանում,
 Օ՛, դո՛ւք հեռավոր, անտեղյակ մարդիկ.
 Ձեր փայրերն էին հայերն այս մորթված,
 Ձեր փայրերն էին մորե մեկի դես.
 Մի՞թե իրարից վաղ եք խորթացած,
 Էլ ո՞ւր է խելիք ձեր հիսուսահեզ,
 Էլ ո՞ւր եք խաբում, թե Հիսուսը կա՛
 Ահեղ դասասանն աշխարհ է գալու,
 Էլ ե՞րբ է գալու...
 Էլ ի՞նչ դասասան, երբ չեն զարթնելու
 Հայոց բյուրավոր գոհերը բոլոր,
 Նահասակները դեռ մահահիլու,
 Հավերժագրի մեջ մահամուլոր:

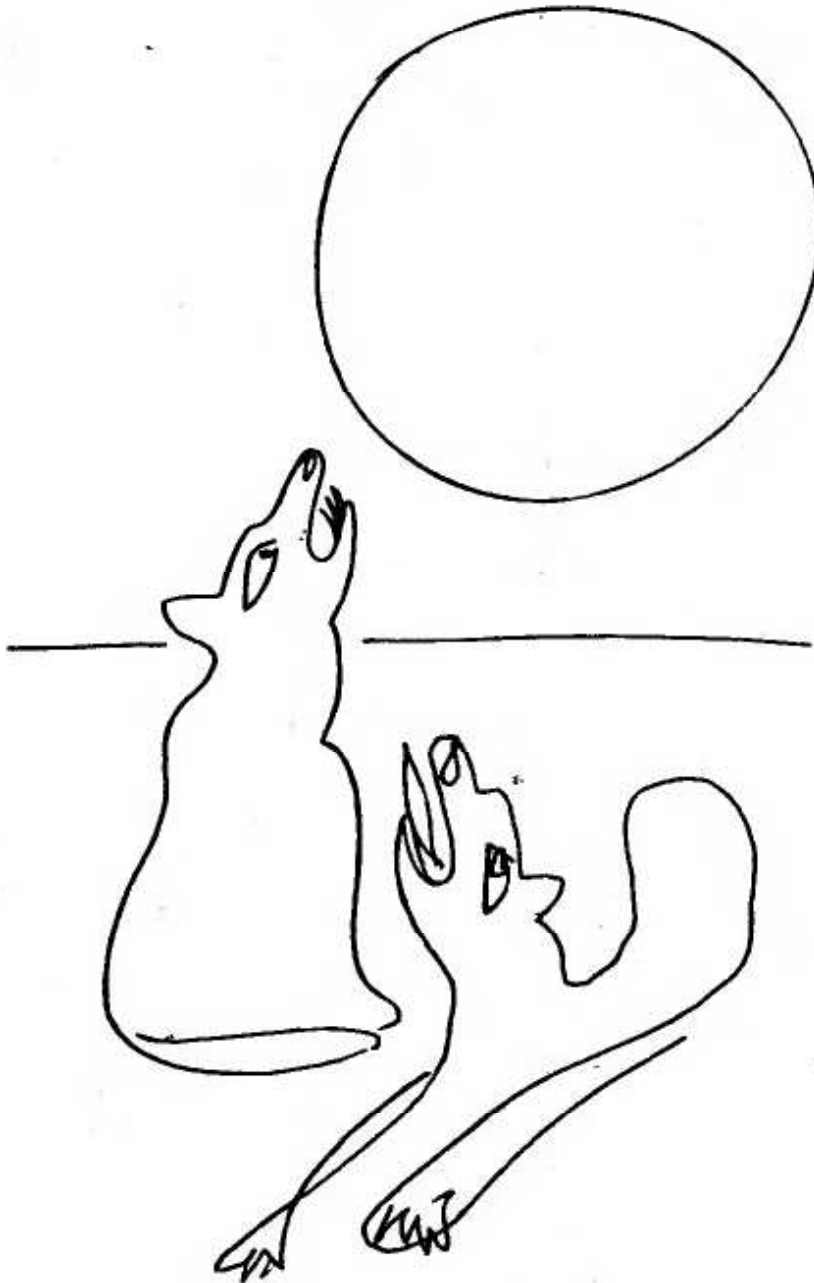
Ելանք Շասախից՝ Ես-ախոց հյու,
 Անցանք Նազուկա մթնած ծովափով,
 Որ իջնենք Բիթլիս՝ լուսնացույց մամիով:

Սակայն կես ճամփին՝ կիսավեր մի վանք
 Հայնսնվեց, որդես անլեզու մի զանգ,-
 Վեցից ֆարացած՝ Նարեկացու դես՝
 Կանգնել էր քրին վեղարված ու հեզ:
 Եվ անցնում էին՝ երբ վանքի շենքից
 Մարդկային ոտեր տեսանք դուրս ցցված:
 Կանգնեցինք աղբած, երբ նրա զանգից
 Դուրս նայեց դեղին օձ մի կծկըված.
 Փաթաթվել մարմնին հայ արեղայի,
 Հասնելով գլխին՝ ուղեղն էր կերել,-
 Ու մենք մի աչքում օձի ամենի
 Տեսանք հայակեր փառային Էնվեր,
 Մյուս աչքի մեջ՝ Թալեաթ փառային,-
 Օձն ասաց՝ «կուտն վերջին էլ հային»:

Բայց ես իսկույն կրակ դառա,
 Կրակ դառա, մի ֆար առա,
 Ջախջախեցի
 Գլուխն օձի,
 Գլուխն օձի՝
 Ջախջախեցի,-

Միքսս հովացավ հույսի մի վայրկյան,
 Հույսս ծովացավ, ինչդես Նազուկան,
 Իմ վրեժն ու դիմ ասես հանեցի,
 Ու շունչ ֆառեցի, թվաց՝ փրկեցի
 Եղեռնածովից ազգին իմ հայկյան՝
 Թեկուզ մի վայրկյան, թեկուզ մի վայրկյան...
 Ախ, չէ, այստեղ էլ հազարներ ընկան,
 Գողացված զորքի հազարներն անգեն,
 Անգեն աղոթող ազգն հիսուսազեն,
 Երբ աղոթում էր վանքերը մսած,
 Ենիչարները՝ սես դահլը զսած՝
 Խուժեցին հանկարծ, որ գերեվարեն,
 Այս վանքն էլ մի խեղճ մոմի դես մարեն:
 Եվ կմարենին՝ թե չվախեին

Հայոց ակնդէտ աստվածութիւնից.
Որ դիտի զարթնեալ թե չծախսէին
Մեզ ցեղասպանին՝ Եստի սեւ թույնից...

ՏԱՌԱՊԱՆՔԻ ԳԻՇԵՐ

ԳԼՈՒԽ ԻՆՆԵՐՈՐԳ

Ո՛վ դու անդրծովյան ժողովուրդ, որ խայսաճամուկ մի ծով խառնամբոխի ես նման, որ դեռ ազգ չես, դեռ ժողովուրդ ես ժողովված. ո՛վ Ամերիկա, ո՞ւր է, թե մարդասեր ես, ո՞ւր է քո իմաստության խիղճը, երբ դեռ թե ու թիկունք ես կանգնում անխիղճին ու ամենաանիմաստին, նրան, ով այս կոսորածներն արավ եւ Արարատներս գերի արավ ու ոչ հերկում է հողերս, ոչ սերմանում է. ոչ էլ ես է սալիս սերերին. թե ու թիկունք ունենալով քո վայրենի անգթությունը, ո՛վ խոսում՝ մարդասեր, գործով՝ մոխրափրփուր... Ես չեմ մոռանա քո մի կտոր հացը, երբ քնած ասածո ողորմածությամբ դու հասցնում էիր հայ որբերիս... Ես ամերալիս չեմ, ես հայ եմ, բայց ինչո՞ւ ես այժմ քար լոռությամբ նայում հայոց վե՛փս, որ գերի Մասիսներս են, ինչո՞ւ չես բացում հասուցման ճամփեքը...

2. Ազգեր, ինչո՞վ եք դեռ քրիստոնյա
 (Թեղեք իրավ եք Արեւիկն խղճում),
 Բայց սփինգսվեցի՞ք լոռությամբ դժնյա,
 Երբ քրիստոնյա հայ ազգն էր խաչվում:
 Երբ Կայեն թուրքը Արեւից անմեղ հային սղանեց
 Ձեր մեկ քերի աչքերի առաջ՝
 Ոչ մեկիդ սուրը ձայն չհանեց,
 Մի Եանթ չհանեց ոչ մի քրախաչ,
 Չթուրվեց մի խաչ՝ ի սաս ոսոխի,
 Եվ նա խողխողեց մի մեծ անմեղի,-
 Դուրս, որ Արեւի մահով եք սանջվում.
 Լոնցիք. երբ ողջ հայ ազգն էր ջնջվում
 Տեղահանությամբ, ցեղասպանությամբ՝ ողորմաբեղեղունով,
 Երբ ազգ էր ջնջվում՝ այսօր էլ վայրի մի ցեղի ձեռով.

Ա՛զգ եր կորչում, ա՛զգ, ոչ թե ինչ-որ ցեղ՝ եղկ հոսեմսնսի.
 Ա՛զգ, որ չի գործել ոչ մի թրամեղք երկրում քազմամեղ.
 Մաքուր եր՝ ինչդեա Նոյան համբուրած ձյունն Արարաւի.
 Իր Արարաւի սուրբ կանթեղի դեա՝ հավիտյան անմեղ,
 Վայրի ցեղերի խավարի մեջ էլ՝ վաղուց ազգացած
 Լուսարար մի ազգ, քայց թող հարցընե՛ ձեզ ինքը Աստված,-
 Մի՞թե լույս մի ազգ չարժեր մի Արել,
 Որ լուռ լռեցիք, երբ մորթվում էր նա,
 Ա՛զգ, որ ծով ձգեց հազար կուրք ու Բել,
 Դառաւ մարդասեր ու քրիստոնյա
 Ա՛զգ, որ ընդունեց
 Հիսուսի լույսը եւ թագաւրեց
 Իր քիթիական Մասիսի գլուխն Հիսուսի թագով,
 Եվ ճամփա քայցեց մեծ խաչեցյալին՝ հայն իր նիզակով...
 Առաջինն ինքը մարեց ասրուսանն հեթանոսության,
 Միաստվածութիւնն արձանեց՝ թափվող արյամբ հայության,
 Թագադրելով մեծ Խիղճն Հիսուսի
 Իր արքաների գլխին էլ՝ արքա,
 Չարեց թերն իր խաչաւույսի,
 Յարթադանաց մեջ ցեղերի ազաւ,
 Ինքն էլ դարեցդար խաչվեց արնաբամ
 Իր ոգելույսի՝ Հիսուսի նման.-
 Գայլ ազգերիդ մեջ, ինչդեա աղավնին խղճով իմաստուն,
 Լեց նազմի հեթանոս աստուն,
 Եվ կղզիացաւ՝ ձեր ասելության ծովում խելազար,
 Ինքն իրեն վառեց ու լուսավորեց մի ժայռե աւխարհ,
 Մի՞թե այս լույս ազգն Արել մի չարժեր,
 Որ ձեր գեթ մեկի խաչը զորվելով՝
 Ընդդէմ հայաստան զորքի՝ արեալեր,
 Յոթը միլիոն հայ-Արել փրկելով...
 Մինչ Քրիստոսի մի շիրմի համար՝ վրեժով անհաւ,
 Դուք խաչակրաց արեալում էիք, ազգեր խաչադաւ,
 Փրկելու համար դասարկ մի շիրմ, մի ունայնութիւն,
 Այնինչ լռեցիք՝ սասանայակերս աֆիմֆսի նման,

Երբ եղեռնվելով ջնջվում էր հայ ազգն հուր անառայսում,
 Զրկվելով իր մայր երկրից անսահման...
 Դուք դեռ հայ արյան ծով աղջամուղջում,
 Ծովը մոռանում մի շիթ Արեւի համար եւ խղճում,
 Եվ անիծում եւ մի մարդ սղանաւ Կայենին՝ դարեր,
 Մի՞թե Կայեն չէ մի ազգ եղեռնող յաթաղանը կեռ,
 Որ ազգ էր հնձում, ինչդեռ գերանդին՝ արսը ոսկեհոտ,
 Այս էլ ինը սեւ դարեր կայենվաժ անհավասը կույր...
 Օ՛, Դանթե, չունի Հիսուսն էլ ոչ մի կաժան էլ դարձի...
 Երբ չե՛ք զոջալով անիծում, սանձում Կայենին դաժան,
 Ա՛յս, ա՛յս Կայենին, որ կերավ հային,
 Մարելով Հայկ աստղն իմ ասվածային,
 Հոռոսեց, կերավ ոչ թե մի Արեւ, այլ չհնաղ մի ազգ,
 Ինչդեռ նախիրն է սմբակահարում մի փունջ ոսկե հասկ,
 Մի ողջ ազգ ջաջեց, ազգ մի ոգեմեծ,
 Ա՛զգ, որ ոչ մի շիթ արյուն չխմեց,
 Ա՛չգ, որ դարերով գաթան էր հողին,
 Ճարսար սարագն էր՝ թուրվաժ ոտխին,
 Ազգ, որ երկնի գիրքն էլ էր կարդում,
 Երբ դեռ ֆարայր էր սեղն Արեւմուտի,
 Նուրբ սաճարներ էր կամարակերտում,
 Դեռ է՛ն գլխից էր միտքն հասել կոտի,
 Երբ դեռ չէր ծնվել անունն էլ Եվրոպա՛
 Տաճար էր կերտում հայը ֆարակոփ,
 Պղինձ էր ձուլում չորս հազար սարի առաջ էլ, այսեղ,
 Պղինձ էր ձուլում, ո՛չ թե ազգ ու ցեղ,
 Վեր էր խոյանում աստղադիտարանն Ակնա լճափին,
 Վկան են՝ ղեղանք ու վկա՛ արփին,
 Եվ խաճուարած էր, եւ՛ մոգ էր երկնի հայը լեռներում,
 Եւ աստղադեղ էր, եւ՛ աղեղ էր հաղթ, լույս կար ձեռներում,-
 Ո՞ր մի կանթեղս ձեզ ղաւմարանեմ,
 Որ ձեր ուղեղի խավարը վանեմ,-
 Ա՛զգ, որ մի գիշեր նմանվեց Ասծուն՝
 Ծնելով անգույգ իր Նարեկացուն,

Բյուր անգամ թվաց, թե ասծուն կրկնեց,
 Երբ հազար ու մի հանձարներ երկնեց,
 Հանձարներ՝ երկնի գաղտնիքն ղեղող:
 Ա՛գգ, որի խիղճը երբեք չի փնել,
 Թեղեց ցավերի ծով եր մրկվող,
 Ա՛գգ, որ եռամեծ Մաեսոց է ծնել,
 Ա՛գգ, որ յոթերորդ խավարյալ դարում
 Մեծ Եիրակացվով իր այն աստղադեղձ
 Բացեց աստղերի գաղտնիքն աշխարհում,
 Գյուսեց, որ գունդ է երկրագունդն ահեղ,
 Որ ձվածեւ է գունդն հողագնդի,
 Կանգնած է օդում, ոչնչի վրա,-
 Մոլորակների, երկնագնքերի
 Զգողականն է դահողը նրա...
 Գյուսեց աստղերի ձգող ուժն անգամ՝ յոթերորդ դարում,
 Ասեւ Ասծուն ձայնեց՝ «Ես էլ կամ»
 Երեսունըվեց դյուցազնի բերնով՝ ձայնով Մաեսոցի,-
 Գյուս, որ վանեցրը փոխեց ամրոցի:
 Եվ ղիսի չաղեւ՞ք, երբ այժմ ասեմ,
 Որ այստեղ՝ առջեւ Մասիսի վսեմ,
 Այստեղ՝ Տիգրանի մայր Արսաւասում,
 Տիգրանը, հայոց աստվածաբան իմաստուն ու փաջ,
 Իր մեծ որդու հետ հայ թասրոնն հիմնեց հազարադասում
 Եիս երկու հազար եւ դեռ ավելի սարիներ առաջ,
 Երբ դեռ ֆարայր էր ուղեղն Իթըլի,-
 Ա՛գգ, որ դեմք ուներ՝ ցեղերում անդեմ ահեղ Աթիլի,
 Ա՛գգ, որ ցեղից-ցեղ՝ ուր անդունդ տեսներ՝ կամուրջ էր կադում,
 Բազում դարերի հայ իմաստության էլ ո՞ր մեկն ասեմ,
 Ո՞ր մի աստղն հիշեմ խրճիթում ծնված հայոց հանձարի,
 Հայ զենքի աստված Հայաստանաւեր Տիգրանի՞ց խոսեմ,
 Թե՞ մայր Անիից, որ մայրն է հազար ու մեկ սաճարի,-
 Հայն Անի ուներ հազարագնքեր, երբ դուք նոր էիք էլնում ֆարայրից
 (Բայց, օհ, ավերվեց հայն աշխարհակեր...):
 Մեր կորած հողի՞ց այժմ քարքառեմ, թե՞ Ավարայրից,

Թե՞ Կոմիսսից այս իմ հանձարեղ,
 Որ ահա գալիս եղեոնի ծովում,
 Անմեղ արյան մեջ իր ազգի անմեղ՝
 Իր ասվածընծա խելքն է թոցնում,
 Տեսնելով մահերն այս քյուրագանգյա՝
 Կործանվող խելքով կանգնելով վկա
 Հայոց եղեոնին, ջնջումին հայոց...
 Մինչ դուք քերանգո՞ց...

Չեսա՞՛ր, որ թուրքն հայ ստիճները թեզրեհեց թելին,
 Բայց չեանթեցի՞՛ր գորքով կայենված, մահմեդված Բելին,
 Էլ ո՞ր է խիղճը, թեկուզ Հիսուսի, էլ ի՞նչն է անմեղ,
 Երբ ջնջեց իմ հայ արելված ազգին կայենված մի նեղ,
 Խլեց նաիրյան երկիրը մեր ողջ,

Ջնջեց ողջ մի ազգ, որդես մի բողբոջ,
 Լեռները խլեց, ծովերը Վանա,

Եվ... մենակ ողբաց ծովը Սեանա:

Ո՛վ դեռ Հիսուսի վեղարներ հազած անհիսուս ազգեր,
 Կայենաց ընդդեմ ձեր լուսթյունը վագր էր հայակեր,
 Ձեր լուսթյունը չի ծնվել ահից,-

Այլ ամեն տղծանք ծնվում է Եսից...

Ու վերինն ինքն էլ ինչու՞ կլոն՝ թե չէ առաստել,-

Ամենակարող Ասվածն ինքն անգամ,

Թե անկարող էր Արել սղանող Կայենին գաղել,-

Դուք կարող էի՞ք եղեոնից փրկել ազգս արնաքամ,

Փրկել Եղթայված հողն Արարաթի,

Բայց չքանակվեց ոչ մի թրախաչ

Անհավաթի դեմ ձեր մահ Մահմեդի,

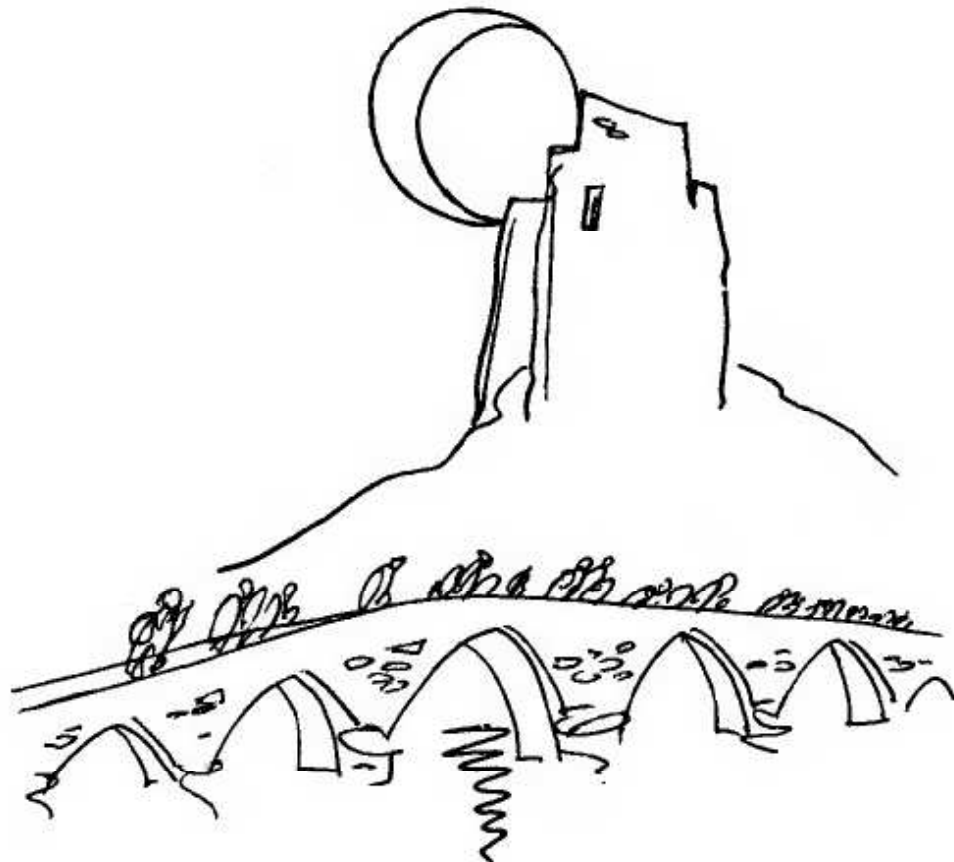
Եվ ազգիս ջնջեց ձեր աչքի առաջ

Ցեղը վայրենի այս նոր Կայենի,

Այս նոր Կայենի ցեղը վայրենի...

3. Եվ սանում էի դիրի միջով առեյալ Դանթեին՝
 Գ-սնելու համար հայոց փրկությանց հույսի Անթեյին:

Թողեցինք՝ ուր ուր դասներգում էի,
Առաջ ձգվեցինք մթնում ամեհի,
Թողեցինք Բիթլիսն (հին Բաղեսն հայոց),
Թողեցինք Փոքր Հայքն էլ հինավուրց,
Թողեցինք Յրոնքն ու Մուշը մեզած.
Թողինք Նազուկա ծովն էլ մեռելած.
Թողեցինք Խարբերդն՝ ավերանքի մեջ,
Անայություններն աղարանքի խեղճ,
Թողինք Օսական ամրոցը՝ մունջով.
Եվ անցանք Բանսումահու կամուրջով.
Աս էլ հայ գետը հայ դիտք սարավ,
Դեռ ծառս լինելով դասմելով անմեռ,
Թե՛ ո՛վ ցեղասպան բառն աշխարհ քերավ,
Ուրե՛ն լռեցին ու լռում են դեռ...
Ամաչե՛ք, ազգե՛ր, այս լուսնից անգամ,
Որ հայ վեցից է դառել արնաբամ,
Եվ ուր գնում ենք՝ գալիս է մեզ հե՛տ՝
Գեթ սփռվելու մեր սրտերը գեթ...
Եվ անցանք լուսնի լացող լամդարով
Չարին հեսամոս՝ նոր ծանաղարհով:

ԳԻՇԵՐ ՆՇԱՎԱԿԻ

ԳԼՈՒԽ ՏԱՄՆԵՐՈՐԴ

Բայց միայն քեզ նշավակեն... ո՛վ դու, բայց դողում է զայրույթս շուրթերիս, որ ուզում եմ անունդ տալ, դու՛, որ այս կոտորածներին հեղեղողի ծնողն ես՝ մթնուղեղ ու խաբված, ո՛վ խաժամուժ, ինչո՞ւ արյան գիրք հորջորջված ալ-կորանիդ հավասացիր եւ ծովածիր մեղսերդ ծովը սուզեցիր եւ հիմա չես կարող աղաչավել ու ֆավել, ինչդե՞ս ֆավես, կարո՞ղ ես Բաղդադի կամ Դեր-Չորի ծով անաղաղակներում մորթածդ բյուրերին հանել եւ կյանք տալ նորեն: Ինչդե՞ս չանհիծեմ ես քեզ, ասա՛, ինչդե՞ս: Եթե մենք լինեինք թուրք, դու՛ հայ, մի՞թե կլոնեիր, գեթ չէի՞ր անհիծի եւ մի՞թե չես գթալու դու քեզ, որ Իթքիհաթ ու Էնվեր ես ծնել, Համիդ ու Թալեաթ ես առել խաբված սիկիսներիդ եւ դեռ դու էլ ծծում ես հայ մոր սիկիս Վանա ծովս, ինչդե՞ս կաթնաղբյուրից Մասիսի... Հաղա Մասիսնե՛րս, հաղա Մասիսնե՛րս, հաղա Մասիսնե՛րս...

2. Եվ օձանման ուղին ոլորվում,
 Թողնում եր Կողբը ու սանում եր մեզ,
 Ու սուզվում էինք խավարի ծովում
 Յոթը մեծ գեղի ու մի աղբրի դես,
 Եվ գիշերվա մեջ դեռ չարագուցակ
 Պատանիքի մեջ եր հույսն առավոտի,
 Երբ ասես խաչված մի հովիտ մտանք,
 Ուր միայն մահն եր արթուն ու ոտի,
 Ուր աղառածի սիրեն էլ է լսում
 Վերջին հառաչքը խեղդամահ ծաղկի,
 Ծաղկի, որ մահվան մեջ էլ արտասվում,
 Եունկ է դառնում մեզ՝ կարեկցանքի,
 Դեռ աղբյուրների այն ահի համար,

Որ կյանք ու մահը փառում են իրար,
 Ճակաս-ճակասի սված հավիտյան՝
 Երկու խոլական ցույերի նման,-
 Չարը ու բարին՝ աշխարհն այս երկու
 Սեղմում են իրար՝ գույզն էլ ահարկու:
 Եվ մտերիս մեջ, ֆառն կախվածներ,
 Լուռ անցնում էին օտարի սակ ձեր,-
 Հայտնվեց մեծն էլ մեր անգույզ երգի
 Խեղված արքան էլ՝ վկան այս վերջի՝
 Օլոքը ձեռին, գայիտունի դես,
 Խղճի ու ցասման դասկերի նման,
 Եվ առաջ անցանք խոնարհված ու հեզ,
 Հույսով՝ կես նույլ, ցավով՝ անսահման:

3. Եվ ճամփա ընկանք դեռ անիջեան.
 Մսանք Արսանու, ադա՛ Արդահան,
 Ադա՛ անսառը Սարիդամիչի,
 Ուր լուռ լուսինն էլ ախ ղիսի ֆաւի.
 Հայաստանն առանց հայի են ուզում,
 Աշխարհի՛ ուզած կողմերդ քազում.
 Հայաստանն առանց հայի կթողնի
 Սեւ սուլթանուհին գերման անկողնի...

Սեւ նոճիները, հայ մայրերի դես,
 Օրորվում էին թափորով թաղման.
 Ու թաղման էին դեռ սանում, կարծես,
 Կանաչ եղեւնուց կախված աղջկան:
 Ու մենք ակնադիւ ճոտեցանք լոին,-
 Կախվածի մայրն էր եղեւնին, ասես.
 Մեր դեմ փեւրն էր ցցում եղեւնին՝
 Նրա մոր սրված եղունգների դես...
 Աշխարհը լոկ... ծա՛նն է բողբոջում,
 Լուսինն է մեզ հեռ բողբոջում լոին՝
 Թե ի՞նչ մեղք ունեւ մանուկն իր հոգում.

- Ախ, նա անմեղ էր, ինչդեռ եղեանին,
 Էլ արհա լարերն ինչդե՞ս չդողան.
 Բյուր երազներ են հանվել կախադան:

4. Եվ անցնում էինք լուռ ծառասանից.
 Ամեն ծառ կախված մի մարդ էր թվում,
 Որ լուր կուզեին լուռ Հայասանից,
 Թե՛ «Մթին չարը մեղքը չի՞ փավում,
 Որ սակովն արավ ճիշտ երկու միլիոն հայոց գերդասան,
 Ողջ Հայասանը դարձավ գանգալուռ մի ամայսան»:-
 Տուն կար, ու յոթից մեկը փրկվեց,
 Յոթանասունից մեկն հազիվ դրժավ,
 Սարիդամիսը այնդեռ հրդեհվեց,
 Որ, շամ-անսառ էր՝ ասրուեան դարձավ:
 Մի ողջ տհմասուն սրի է փաշվել,
 Սրի փաշվեցին հազար տհմասուն,
 Ո՞նց աստեղաթիվ գոհերս հաշվել,-
 Վայ՛ հաշվող մարդուն...
 Դասարկվեց Վանը՝ ֆրդերով լցվից,
 Կես հայ շմնաց Մուսում, Բաղեուսում,
 Յոթ վիլայեթից վեցը դասարկվեց՝
 Տե՛ս, թե մայր Արաֆսն ի՞նչ ախ է փաշում.-
 Ի՞նչ... ոչխա՞ր էինք... թե՞ ծովերն իջավ հայոց գորքը խեղճ,
 Թե՞ անգեն էին՝ զինված ալլախի ահեղ գորքի մեջ.-
 «Մի երկրում երկու բանակ չի լինի...»- ու մարտեց անգութ՝
 Մեկ-մեկ, խուճք առ խուճք, վաճես առ վաճես, գունդ-գունդ,
 Ու երկու հարյուր հազար հայ գորքը զոհվեցավ բռնի՝
 Ծածռկ ձորերում գաղսնի եղեռնի...

Լոռում է Դանթեն՝ ի ցիվ զարհուրից այս դժոխսալուր,
 Ո՞ր մեղքը ցույց սամ բյուր են ու հազար, հազար են ու բյուր,
 Տուն կար՝ մի ողջ տհմ, մեկն էլ շմնաց,
 Եվ հուշագրեց մեղսակից ազգի որդին աղբախար.-
 Զինաթափեցին՝ որդես հայդուկի՝ հայ գորքին զվար,

Դարձրին բեռնասար՝ ինչդեռ մեզ ասին՝ «Ամելե քարու»,
 Որ անդիմադիր ընթանա եղեռնն այս նեոնազարհուր...
 - Հայ զինվորներու այս դժգոհաջարողը
 Չէին վրձընել Վիրգիլն ու Դանթը.
 Աշխարհի բոլոր սեւ ոճիրից սեւ
 Ամենից սեւը՝ շինականն է սեւ...
 Քեզ հաց սկող ձեռն հոսեցել է սա...
 Այստեղ դեսդանե՞լ՝ ես այս ու՛ր հասա:
 Բոլոր գյուղերս ընկան, ո՛վ Ասված,
 Բոլոր ֆաղաֆներս անհայ մնացին,
 Ախ, իրա՞վ կերավ աղվեսն առյուծին:
 Ո՛վ, Դանթե, դե եկ, դժո՞խք ցույց սամ ֆեզ,
 Ամայի դժոխք՝ էլ ու՞մ հեճ խոսես,
 Որ չցնորվես՝ խիղճդ զարթնելիս,
 Տեսնելով անթիվ զոհերն հայ ցեղի...
 Որ դու էլ իրավ չկոմիսասավես՝
 Տեսնելով խյուսեր ցրված... ուղեղի:

5. Եվ անցանք՝ ջոկված ու մաղված, ջնջված հայ զորքի հուշով՝
 Անհայտ զինվորաց հավիսյան կորած հողը փնտրելու,-
 Խելակորույսն էլ սզաց վեղարի ցեռն մարմառով.
 Սեւ հազան աստերն՝ անեփրիմներին՝ մոր արևով լալու:
 Աղբած գալիս եր Դանթեն էլ լոին.
 Օ՛, հա՛յր ե՞րբ միտի խոսես...
 Մի՞թե երբ բռներ թիթեռին՝
 Չէ՛ր դողա սիրտդ նրա թևի դեմ:
 Մի՞թե այս անմեղն արևույտ չեր անթիծ,
 Օ՛, ոսկեթև եր, օ՛, թիթեռ եր դեռ,
 Եվ տե՛ս՝ թվում է ժղճում է նորից,
 Կարծես տեսել է ցածում մի թիթեռ:
 Խոսքս համեմեց մեծ Նարեկացին.
 - Բայց այս թիթեռը առյուծ կծներ՝
 Առյուծ, որ միտի վազրին կործաներ...
 - Իրավ...- վկայեց մեծ Խորենացին,-

Թե յոքը ծնե՛ր՝ ազգ կծովացնե՛ր: -
 Ահա թե ինչու ճոճեցին ծառից՝
 Այս թխագանգուր մանկուհիներին,
 Վախելով վաղվա հայոց անստից՝
 Անկեցին վաղվա հայոց մայրերին,
 Որ էլ ծիլ չսա հայ արմասն իմ հին.
 Բնաջնջում է, եւ ո՞վ ու՛մ, ո՞վ՝ ու՛մ...
 Ծրագն է աստի արյունը խմում,
 Կարիճն է, ահա՛, խայթում սոխակին,
 Տասակն է լկում վարդ ու մեխակին,
 Օձն հրեւակի կոկորդից բռնում,
 Իմաստն մեղվին բո՛ւն է եղեռնում...
 Բոռ է ազգերի լուրջունն անգամ,-
 Լոռթյան ղոտողն հետ կփաղի,
 Երբ ինքն էլ ընկնի մեզ դէս՝ արնափամ...
 Լուռ՞մ ես, Դանթե, խոսքը մայր հողի:

6. Եվ անցնում էինք... Մոայլ՝ սյան վրա՝
 Մեռած լուսնի դէս՝ կախված էր մի կին,
 Սեւ արցունք էին մազերը նրա՝
 Գայլի քերանով հոնսված կրծքին...
 Բայց ի՞նչն էր մեղքդ, մա՛յր էիր ֆաջանց,
 Որ չբուրֆացան՝ հայությանք անանց,
 Ահա՛ քո մեղքն էլ, ո՛վ անմեղադարս,
 Բայց թող լուսնի դէս մահվան սյան վրա
 Մայրական կուրծքդ շողողա հողարս,
 Որ ձագ ես ծնել հայրենագրահ...
 Եվ թող մազերդ հողարս ծածանվեն
 Մի մայր առյուծի բաւերի նման,
 Թող մայրերը միտ կորյուններ ծնեն,
 Թեկուզ եւ իրենք ելնեն կախադան...
 - Փօրե՛ք սյուները, մորը մահ չկա,
 Մի մայր էլ մնա ողջ Արարա՛սից՝
 Կվերածնվենք մի մոր արգանդից...

Վայրի եղնիկի հետ էլ որ քնի՝
 Մի սուրբ արգանդն էլ հայեր կծնի:
 Հայեր կծնի՝ կծովացրնի մեր ազգը նորեն,
 Մի հայ արգանդն էլ ծունկի կբերի ցեղին անօրեն,
 Քանզի բնության եւ աստվածության
 Դեմ է կասարվում եղեռնն այս անբան...

7. Հեռվում աղեկեզ ոռնում էր մի շուն
 Եվ մերթ լալիս էր երեխի նման.
 Ու մենք խեղդվելով խավարի փոռում.
 Կասկածի ֆայլով մոտեցանք նրան.-
 Կախված ճոճվում էր մայր մի ալեհեր,
 Կարծես լսում էր շան կաղկանձը դեռ.
 Իսկ երբ ոռնում էր շունը խավարում,
 Երբ լաց էր դառնում կաղկանձը նրա՝
 Կախվածը, կարծես, գլուխը ծռում
 Վեսով էր նայում լացող շան վրա,
 Ու շունն էլ ճոճվող սիրոջը նայում
 Կաղկանձն էր սփռում աշխարհի վրա.-
 Մի շան շափ չկա՞ք, ինչու՞ եք լռում,
 Մի՞թե աշխարհը մի շան շափ չկա,
 Որ մարդու վրա մի շան շափ սգա:
 Ի՞նչ մարդ, մի ո՞ղջ ազգ, մի ա՞զգ էր ջնջվում.
 Ոչ ոք չի, սակայն, հայ վեսով սանջվում...

8. Օ, դարերն ինչե՞ր ոյիսի խորհեին
 Կախյալի մասին այս խորհրդավոր,
 Բայց ահա՛ հայոց նրա մեղքը հին՝
 Եվ թող կեղոեն ազգերն հեռավոր.-
 Որսկան էր՝ մի օր մի հավք էր բռնել..-
 - Ո՛վ շուն, ինչու՞ ես կախվա՞ն սղանել,
 Չե՞ որ հավքն էլ է մի շունչ կենդանի,
 Ու սեղն ու սեղը կախել են... ահա՛,
 Եվ շանփրել են որսը որսկանի՝

Նստել՝ խմել են կենացը նրա
 Ենիչարները կարմիր սուլթանի,
 Եվ դեռ խմում են գինով հնօրյա,
 Իմ Վանա ծովն էլ ըմդում են հույսով՝
 Մասիսի հսկա, վիթխարի թատով,
 Կենացն են խմում վայրագ լոռքյան,
 Հայ ցեղի ընդդեմ՝ կենացը մեղփի,
 Կենացն են ըմդում լուռ Արեամոսփի,
 Կենացն ահարկու լոռքյանց կուռփի,
 Արյունս են խմում, որ դրախտ գնան՝
 Կզնան՝ թե հայ ծովափին մնան,
 Թե մնան ծոցում Բինգյուլ-Բյուրակնի,
 Թե թաղեն վերջին սերմն էլ Վահագնի...

9. Եվ անցնում էին՝ ոգեխումք ու լուռ
 Սյուների միջով այն մահասարսուռ.-
 Մեկին կախել են՝ մի համր հարսի՝
 Որ դարանի հեռ հայերեն խոսի,
 Մեկին խողխողել, մյուսին կախել՝
 Որ չէին հայոց հավասը փոխել,
 Չէին թուրքացել, հայ էին կացել,
 Կախադանով էլ չէին թուրքացել,-
 «Որ հայ են՝ ջնջել, եւ ուրիշ ոչինչ,
 Հայը երբ չփի՝ նոր կապրենք մենք դինջ...
 Այս հողն հայոցն է դադար չի մնա՝ թեկուզ սրուկված,
 Դուրս կվոնդվենք, երբ սերը գինվի՝ թուր է սուզված...
 Կես գունդ հայ գորք է մեկ հայդուկն ինքն էլ՝
 Ահա թե ինչ նեղ գուք էինք ընկել,
 Յոթ Ֆիդային էլ՝ Անդրանիկ է քաջ՝
 Ահա ինչ գորք էր գինվում մեր առաջ:
 Նազիմն ասել է՝ «Արյունն երմանի
 Ծով էլ որ թափենք կես շիթ գին չունի»...

Եվ անցնում էին... վիճար չէր մեղմում,

Ասես դեռ մեզ էլ դարանն եր սեղմում:
 ... Ազոավը թառել կախվածի ուսին՝
 Մի աչքը հանել, մյուսն եր հանում,
 Կախվածի գլուխն, ինչդեռ հեզ լուսին.
 Հանված աչքով էլ բան եր հարցրնում.
 «Մի՞թե կրոնը թուր էլ կծնի...»:
 «Ի՞նչ կրոն, ո՛վ կույր, մի՞թե չես տեսնում՝
 Ինչի՞ համար է ցեղիդ վերջն հասնում,
 Կրոնը հողն է, ազոավն էլ ասավ,-
 Աղբի՛ Իթթիհասն, իմ օրն էլ հասավ.
 Ազոավներն իրար շղիհի ուտեն՝
 Դեռ յոթը սարի ձեռ մխը կուտեն,
 Ո՛վ կույր, կրոնդ ինչի՞ն է մարդու.
 Երբ որ ոռնում է փորիկը որդու,
 Քո հանված աչքով ինչքան էլ ցավես՝
 Քո աչքն է, ահա՛, կրոնն ազոավիս,
 Հո՞ն է կրոնը եւ հացը հողի՛
 Հո՞ն է կրոնը քո այս ոսոխի...
 Հայաստանն առանց հայի են ուզում՝
 Սոսկ հողի համար ձեր դրախտազուն»:

10. Օ՛, Դանթե, գիտեմ ինչն է քեզ սանջում,-
 Քո դժոխքն անգամ դժոխք չէ այսեղ,
 Այս կախվածներն էլ վրեժ են գոչում,
 Թ՛ում լոռթյանց վրա բազմամեղ:
 Ո՛վ նոր դոտեներ, ինչդե՞ս լոեցիք,
 Երբ Մասիսն անգամ հայոց զանգը մեծ,
 Քար լոռթյամբ էլ իր մահակնիք՝
 Ղողանջեց, որդիս ասածո բանաստեղծ...
 Ինչդե՞ս եք լուում, ինչդե՞ս լոեցիք,
 Երբ ձեր հայրերից բյուրհը չկան,
 Որք եք ինձ նման, ինչու՞ եք, սակայն,
 Թողնում, որ գոռուն քիբանս փակեն՝

Թե դարն ուզում է մեղքը մոռացվի.
Այն էլ գեներցիոն այս դժոխաբեւն,
Աստված էլ գոցե, նորից կբացվի
Պատժանի գալիք սուրբ դուռն աղաբեւն:

Ո՞վ խելից հանեց ցեղը Թուրանի,
Ո՞ր մոլախեւը, գոչով անասնյա՝
Թե՛ «Ով այս կյանքում մի հայ սղանի՝
Էն կյանքում երեք հուրի կսանա,
Երեքն էլ ծառին՝ մեկ, մեկամարմին,
Էլ վերջ չի լինի վայելի ժամին...
Իսկ ով աշխարհում երեք հայ մորթե՝
Դրախտում յոթը փերի կունենա,
Ով հայ չի մորթում ալլախին խորթ է,
Նա դրախտի սեղձ հանդամ կգնա...»:
Եվ խաբված ելան հրով ու սրով՝
Ընկան որոզայթն հրամանների...
Խաբվեց ուսյան Ելզգի գրով,
Գիր, որ հեսանն էր ցեղաստղան սրի,
Խաբվեց ուսնիկն՝ այս ծուղակն ընկավ,
Ցեղասրղանի զենք-զրահն հազավ,
Խաբվեց գիտունը՝ հեսն հոծ անգեթի,
Խաբվեց, կորցրեց խիղճը կույր սրի,
Խաբվեց կրոնն էլ խաբաղ Ելզգով,
Խաբվեց՝ հայ հողի ու ոսկու հույսով,
Խաբվեց մանուկը, ինչդեռ ծերուկը,
Ծերուկը խաբվեց, ինչդեռ մանուկը,
Խաբվեց ցեղովին... Ո՞վ գահաթուրբեր,
Դուք խաբված ցեղի սասանին՝ սուրբեր...
Դուք, որ ձեր մորն էլ շավղից շեղեցիք՝
Ձեր ցեղի դեմ էլ անդունդներ բացիք...

Բյուր անդունդ սեւ բիծ... չի ջնջվելու,
Շիրմի մեջ էլ եք դուք դեռ սանջվելու.-

Էլ ինչդե՞ս լռենք թե թուրքը վայ էր՝
Մենք... ծովից մի բուռ մնացած հայեր:

11. Եվ անցնում էինք համր ու կարկանձած՝
Վերերը բացում մեր ամեն ֆայլին,
Երբ խավարի մեջ մի կայծ թրթռաց,
Տեսանք սյունն ի վեր մազլցող գայլին.-
Ուզում էր հասնել մանուկին կախված,
Գրկում էր սյունը, ճանկոտում կասաղած,
Իջնում էր անհույս, նորից մազլցում,
Նորից էր ճանկոտում սյունը կասաղի:
- Չե՛ս հասնի նրան, զ՞ուր ես կաղկանձում,
Ո՛վ դու երկվորյակ վայրագ ոտխի.
Դեռ գայլ եղբայրդ՝ ֆեզնից էլ անկուտ.
Սյուները քո դեմ շատ բարձր է ցցել,
Դու՞ էլ ես, մի՞թե, ո՛վ արյունառուտ,
Հայ եղնիկիս դեմ խիղճդ մեռցրել:
Չէ՛, դու հազիվ ես սսվերը նրա,
Որ ծեռ սսվեր է աշխարհի վրա:

12. Եվ Բոսֆորն անցանք ու մտանք Պոլիս,
Ու՞ր ես, Ափիլե՛ս, որ վեժից հալիս,
Ամու՛ր կաց, Հոմե՛ր, օ՛, հայր իմ, ամու՛ր,
Ահա ոճրաորջ դալասները մուր...

Եվ անցնում էինք մտախոհ ու լուռ
Ելդզի մոտով այն դժոխարար,
Երբ գամփո մի շուն, դժոխսի շան դես՝
Ժանկ ցիլբերի դես՝ վրա դրժավ մեզ.-
Ժանիքը ձգեց Մաւսնցի նսփին,
Որ թաղեր անհետ հայ գիրն ու ոգին,
Չգեց, բայց փոքեց ժանիքն առաջին:
Ժանիքը ձգեց սուրբ Նարեկացուն,
Որ մեծ Նարեկով կրկրնեց Ասծուն.

Զգեց, բայց փերեց ժանիֆը երկրորդ:
 Ժանիֆը ձգեց նուրբ Կոմիսսարին,
 Որ երգով ծունկի քերեց Փարիզին,
 Զգեց, բայց փերեց ժանիֆը երրորդ:
 Ժանիֆը ձգեց Հոմերին ձյունած,
 Որ չոլահանջե Բոսֆորը հունաց,
 Զգեց, բայց փերեց ժանիֆն էլ չորրորդ:
 Ժանիֆը ձգեց մեծ Խորենացուն,
 Որ քաղեր հայոց մասյանված ածուն,
 Զգեց, բայց փերեց ժանիֆն հինգերորդ:
 Ժանիֆը ձգեց մեծ Հովհաննեսին՝ ծովերի սասված,
 Թե ինչու՞ անգույգ եւ հայ է ծնված,
 Զգեց, բայց փերեց ժեռ ժանիֆն իսկույն:
 Ժանիֆը ձգեց Դանթեին մոլոր,
 Որ չվկայեր՝ թե սեսածն իրավ դժոխք է մի նոր,
 Եվ իսկույն ձգեց փոքր Հովհաննեսին,
 Որ էլ չգոռա՝ «Փրկե՛լ Մասիսին...»:
 Զգեց, բայց գժվեց, վեր թռավ, ընկավ,
 Վերջին ժանիֆը իր կողը խրեց եւ շնահանգավ,-
 Եվ մենք Հոմերի աչքով էլ մթին՝
 Ծան մի աչքի մեջ սեսանք Թալեսաթին,
 Մյուս աչքի մեջ սուլթանին սեսանք,-
 Այս է ոտխի գալիֆը... /հուսա՛նք/
 Եվ առաջ անցանք հույսի նեխարով՝
 Չարին եեսամուս նոր ճանադարհով,
 Մենք անխոցելի՝ խղճի դահդանյալ՝
 Որդես լուսնի լույս ու որդես դայլայլ:

13. ... Եվ անցնում էին՝ մահից փրկված.
 Մեզ առաջնորդիր ի՛նքն, ո՛վ Ասված:
 Բայց Բինգյուն հորդեց՝
 Մեր ճամփան կսրեց,
 Մունջ ծաղկածովն էլ ոսի եր կանգնում,
 Մեր ոսֆն եր ծովը, ֆրոջ դես, ընկնում,

Որ ես չդառնանի հայոց սուրբ դասից.
 Որ ձեռ չփառենի մեծ Արարաւից:
 Հովերն էլ ծաղկածովի բուրմունիով
 Մեր ոսկերն էին ընկնում զգլանիով.
 Համբուրում էին համբուրով կույսի.
 Որ լինի ճամփեն նոր սարսարոսի:
 Բայց իզուր էին ծաղկունիք խաբվում.
 Դեռ մեր արտերը չէին սփռվում,-
 Վաղեմի բառ չի՛ք այս ծով մեղերին.
 Երգս խցան է սեւ մոռացումի բացվող ճեղքերին,
 Մոռացում չկա, քանի դեռ գոց է դուռը հասուցման
 /Եվ Նարեկացին մեզանից մեկին շոյեց հոր նման/
 Կուզեինի դառնալ կայծակե ոգնի՝
 Խրվել ռոտի սիրել հայակեր՝
 Որ հայոց վերքը յուր արտում տեսնի՝
 Գալիք նեղ ճամփին մնա անընկեր...
 Հայոց արյունը տեսներ յուր եացին՝
 Թե ալլահ լիներ՝ նա էլ կճշար.
 «Ոչ թե մարդ, հե՛յ-վախ, ցի՛ն եմ ծնել, ցի՛ն»:
 Քո ո՛ր մեղքն հիշեմ, ո՛վ ցեղ ենիչար.
 Եվ ի՞նչ իմանամ թե դեռ զորանաս.
 Չղիտի՞ դու նոր դժոխքներ բանաս,
 Չղիտի՞ հանես աչքն էլ Իրանի՝
 Այնտեղ էլ հազնես արյան ծիրանի,
 Չղիտի՞ տղծես շիրիմներն անգամ,
 Չղիտի՞ Նեղոսն անես արնախամ,
 Չղիտի՞ հանես աչքն էլ Սենայի,-
 Ինչդես հանեցիր աչքերն իմ հայոց,-
 Չղիտի՞ Քուռն էլ արևոտես, ա՛յ օձ,
 Չղիտի՞ աշխարհն իր հունից վանես,
 Նորածեզ ասողը վիհերը վանես,
 Որդես այս անմեղ լուսնին՝ նետես ցած,
 Եվ դու էլ սակը աճյունվես՝ սասկած:

14. Եվ անցնում էին լուռ Սեբասիայով.-
Մթին էր, ինչդեռ հույսը զանգի մեջ,
Մեկն, ասես, թռավ գլխիս վրայով
Ես վեր նայեցի մանկան դես մի խեղճ.
Մահիկն իմ աչքին յաթաղանվում է՝ երկնի՛ն նետված,
Բերանից աստղերն հորս արյան դես էին կաթկթում,
Ընկնող աստղներն ահեղ բան էին գուժակում հանկարծ,
Վախը սրիս մեջ աչքերն էր թարթում.
Չղջիկնե՞րն էին, թե՞ ասղանց վրա
Գաճաճներն էին իմ վախը կարդում...
Յնորվու՞մ էին մեր ողիները
Այն նոր դժոխում,-
Խարխափում էին դեմս ջիները,
Բուն չարագուժեց ավերված թառին,
Օձը դուրս նայեց,- որ ձագ էր հանել սես զանգի խորում.-
Մութի մարմաւը ահեղ դասանի էր դառել անհատին:
Մեծ աղոթողը գլուխս գրկից՝ վախս զգալով,
Գլխիս վրայով մեկն էլի անցավ, ես վերադարձավ,
Մտիս մեջ անգամ խաչակնեցի՝ մահս խոկալով,
Գիւերն ինձ նեղող դագաղս դարձավ.
Նարեկի հայրն էլ ինձ հույս չթվաց չարագույժ մթնում,
Ճիչեր խեղդվեցին մոտի ու հեռվից.
Լուսինն ամդերի դժոխսն էր մտնում,
Մութը գոռում էր՝ արյան ծարավից...

ԱՆԵՃՔԻ ԳԻՇԵՐ

ԳԼՈՒԽ ՏԱՆՆՄԵԿԵՐՈՐԴ

Եվ դու, ո՛վ մեծ մարդոց հայրենիք, Ֆրանսիա, դու, որ ծնել ես Հյուզոներ եւ Անասոյ Ֆրանս, որ մեծ եղբայրը եղավ իր գրչի մի հառաչանքով իմ ահա այսդիսի կքսորածներով փոքրացված, բայց էլի մեծ հայ ազգի, դու է՛լ ես լոռւմ այս մրմունջներս լսելով, մի՞թե կրժփոյ սակ էլ չի բարախում մեծ Ֆրանսի մեծ ու իմաստուն խիղճը, որ լոռւմ ես հայոց վճի առջեւ եւ չես դառնալու դասախազելու հինավուրց եւ ասվածավախ մարգարեների դես, մի՞թե վայել է քեզ այս դիղծ լոռւթյունդ, մի՞թե կարծում ես, թե հայսնի չէ քո էլ երեկվա մեղքը, որով լոռւմ էիր, երբ տեսնում էիր այս եղենները՝ հայոց թափվող արյանք ողողված:

2. Եվ չարագուճակ, անասոյ, անլուսին
Գիւերներն էին գալիս ու գնում,
Բայց Հարդագողի ճամփի դես մթին՝
Մեր մթին ուղին դեռ չէր վերջանում.
Ու գնում էինք համր ու հողմածեծ,
Երբ ճեղքվելով մութը սարսուռաց՝
Լուսինն էր՝ ամդի դասանքը դասոնց,
Դուրս ելավ՝ մահից հարություն առած
Ասրժո դուսր՝ Հիսուսի նման.
Ու մենք լուսնյակի մահաչյա լույսով
Մի ձորում տեսնեմք տեսիլ մի դժիտեմ,
Որ մեռելափոյ դանդաղ հայսնվեց,
Ու Դանթեն անգամ այս տեսիլի դեմ
Ասես սուկահար՝ աչքերը փակեց...
3. Կարծես խելահեղ շուռ էին սալիս
Հազարաւորիմ մի գերեզմանոց.
Ու հողի սակից դուրս էին գալիս

* Նդասակով եմ ուսրին դուսր ասում

Ուրվաբեռնակներ, հառաչանք, սնֆոց,
 Մսվերներ էին ելնում երկյուղած
 Եվ ընկնում էին ու խուլ հառաչում.
 Այս, հայե՛րն էին կենդանի թաղված.
 Թե՞ մեր ժեսածն էր մեր աչքը սանջում
 Կոսորածներով, որ այնքան ժեսանք,-
 Ի՞նչ ժեսիլք, սի՛րս իմ, երբ ձորին հասանք՝
 Հողն՝ ինչոյես մի կուրծք՝ ելնում էր, իջնում,
 Ո՞հ մարդիկ էին հողից դուրս ելնում
 Եվ ընկնում էին համր ու կիսամահ՝
 Զարգանդով լցնում գիշերն էլ ամա:

4. Այս է՞լ մասյանեմ.- Գիշերով խռժել.
 Մի գյուղ ամբոխ են նախրի ղես ֆել,
 Բերել խառնել են այս զոցված վայրում
 (Ինչոյե՞ս թափցնես մեղքդ ֆարայրում),
 Ու զնդակոծել այնքան մահաժեժ՝
 Մինչեւ որ իրենք իրենց ձեռքերով
 Փորեին այստեղ այս դամբանն իրենց,
 Եվ ինչոյես լուսնի դեմքը՝ վերքերով՝
 Ահա խորդուրորդ փոսերով բացվել՝
 Մի զազաներախ գերեզման դարձած՝
 Մի ողջ գիշերվար գյուղով է լցվել.-
 Ու դեռ լավում էր հեծժանքը մահասանջ՝
 Ում մի գիշերվա շունչ էր մնացել,
 Ու չարագուռակ ժեսիլքով սոսկում՝
 Դժոխքը ժեսածն հանո՞ւմ էր մսֆից՝
 Մժած այս իմ նոր դժոխքն իսկական,
 Լոում էր, սակայն, ասես զարմանքից
 Կամ զարհուրանքից՝ լոում էր սակայն...

- 5 ...Ու չէր հարցրել դահիժն արնախում.
 Թե մա՞յր, թե մանո՞ւկ, ջահե՞լ էր, թե ծեր՝

Ողջ-ողջ թաղել էր հայրենի հողում,-
 Էլ հայ քանաստեղծն ինչդե՞ս չկոծեր...
 Երբ հրամանը վերից է գուժում
 Վարից ընչափադց խուժանն է խուժում,
 Վեր ու վար մեկվում
 Ողջ ցեղն է բեկվում.
 Վայրենանում են՝ թե գահն ուզենա,
 Եվ Ելդզն ուզեց, որ վայրենանա..
 - Հրամա՛ն, հայե՛ր. սուլթա՛ն-հրաման.
 Ձեր ձայնն Ասծուն չդիտի հասնի.
 Էլ չե՛ք գոռալու «Թուրքն եկավ, ամա՛ն».
 Լուսնի աչքն՝ էլ հայ չդիտի սեսնի:

- 6 ...Կենդանի թաղել՝ ծածկել էր հողով,
 Որ մեղքը ծածկեր աշխարհի աչքից.
 Հավե՛ս թափցնե՛ր բորենու վախով.
 Բայց, ահա, բացվեց, եւ թուրքն իր մեղքից
 Չի կարող փախչել՝ դժոխքն էլ գնա.
 Նա խոսանգել է այնդես անխնա,
 Ինչդես դժոխքում, թե դժոխք լինե՛ր,-
 Դժոխքն այստե՛ղ է, այս ձորում, ահա՛,
 Բերսակե՛ ձորում, ուր դիտի ծներ՝
 Հայոց մի ծնունդն՝ հազար մի ծաղիկ,-
 Որ նա իր ոտքը գլխիս չդներ,-
 Ծովանար հայ ազգն իմ անցողիկ,
 Որ մտքի մեջ էլ սուրը չփառեր
 Թուրքն հայի վրա, թեկուզ մի գիտեր...
 Ասես ձկներ էր ձկնորսը որում,
 Կամ եղնիկների մի ինչ-որ հորան,
 Այնինչ՝ իմ հայոց մորթվող փառսում
 Սասանվել էին մզկիթ ու խորան:
 Թրփուհու սեսանք, որ դեմքը փեթեց՝
 Տեսնելով որդոց մեղքը դրժամե՛ծ...
 Կարծես սուլթանը վազեր էր մորթում,
 Որ խղճի գեթ մի թարթիչ չէր թարթում

Ասխարհն այս անխիղճ...Ու լոռն է դեռ,
Էլ ո՞նց չդողան արթն ոսկի ու ձեռ:

7. Որդես դժոխքի կորե կարասում,
Շարժվում էին դիերը փռում
Ինչդես լուսնկան սեաֆող ամոլի սակ,
Դուրս եր ֆառում մեկն ինչ-որ մեկի դին,
Եվ հանեց ահա կնոջ մի դիակ,
Կայծ սվին կնոջ ջարդված քերանում
Ոսկե ասամներն՝ աղբած լուսնի սակ,
Եվ... ասամներն եր բորենին հանում
Իր եղունգների արնոսված քահով,
Օ, ինչ բորենի, սեսանի գինավառ
Ենիչար մի չար, որ հանեց ահով
Ոսկե ասամներն՝ հիացֆով անբառ,
Որ սանի ձուլե ոսկե մասանի՝
Իր հարեմի կանանց մասները դնի...
Մասներով դեղին լուսինը սզվոր
Կարկամած սրբեց արցունքը աչքի,-
Կարծես կինը մայրն եր լուսնյակի:
8. Եվ անցնում էին դեռ մսալուկ,
Դեռ դողում էին քիբերն աչքերիս,
Դեռ ձայներն էին այն մահադալուկ
Դիերի սակից հանկարծ դուրս գալիս,
Ո՞վ եր սակավին այնտեղ ոգորում
Որ չունեիր հայի վերջին շունչը վերջ,
Այդ ո՞ւմ բողոքի լեզուն չէր գտնում
Հանված ասամներն իր քերանի մեջ...
Մինչ՝ ամենասես աչքի սակ լուսնի,-
Գեթ ամենասես լուսնի՞ց չի ֆազվում,-
Չոհերի առջե կիսակենդանի
Հանած ասամներն՝ ավարն եր հազվում,-
Թե ինչֆան ռնի... որ ֆածին սանի.

«Վարն այնքան՝ ինչքան Հայասանը ողջ՝
Էլ հայ չենք թողնի՝ թեկուզ մի բողբոջ»:

9. Օ՛, Դանթե, հե՜տ է առավել խոցվել
Երգիդ անեծքի անել դժոխում,
Քանզի խոսով է ահեղ հնոցվել.
Մինչ այստեղ, նայի՛ր, մի՞թե չես նողկում
Այս մեղսածովից դժոխավայրագ.-
Այն մեղքը մեղք չէ, ցավ չէ մի կայլակ.
Երբ թափվի արյունն արյուն խմորի,
Բայց ցավերի ցավն այս ցավն է վայրագ՝
Երբ մեղքն է հանում աչքերն անմեղի..
Եվ տե՛ս, թե ով է ծվասում այստեղ՝
Օ՛, անմեղ, ինչո՞ւն փեթակն է անմեղ,
Որին վայրենի արջն է հոճոճում,
Օ՛, անմեղ, ինչո՞ւն մեղուն թավաթեղ,
Ինչո՞ւն մանկաբարձ դայակը՝ արսեղ,
Օ՛, անմեղ, ինչո՞ւն միջուկն ընկույզի,
Որ միայն անմեղ վայելող կուզի,
Ինչո՞ւն յոթնական աղբյուրը բյուրեղ,
Աճխարհի հանդեմ՝ ինչի՞նս խոփն անմեղ,
Հայն՝ անմեղ, որո՞ւնս շղթայված Մասիս,
Անադասի մեջ՝ մի հով օազիս,
Ինչո՞ւն Միերը՝ Վանա ժայռի մեջ,
Ինչո՞ւն ժեռ ֆարից ելնող ծիլը տերձ,
Ինչո՞ւն ծագումը չֆնաղ լուսաստղի,
Բուրմունքը՝ գարուն ելնող մայր հողի,
Դասարկ օրոցներ լցնողների տես
Անմեղիկ, ինչո՞ւն այս լուսինս ձեզ,
Ինչո՞ւն ծաղկունքը՝ բողբոջ բացելիս,
Ինչո՞ւն մանկիկը՝ մորը ծծելիս,
Ինչո՞ւն երկունքը, երբ մարդ է հառնում,
Ինչո՞ւն անադասն՝ ադաս է դառնում,
Ինչո՞ւն կայծակը՝ օձին խփելիս,

Ինչդեռ ջրերը՝ ջաղաց դարձնելիս:
 Սղանվողն անմեղ, սղանողն է լոկ մեղսամեղն աշխարհի.
 Իմ ազգն անմեղ էր՝ ի բնե, ծնե. նման նախարհի,
 Անմեղ, ինչդեռ փոյր. ինչհետ մոր համբոյր.
 Ինչդեռ աղբյուրը՝ ծարավի ճամփին.
 Ինչդեռ դանդախին սուն հասցնող ձին,
 Ինչդեռ օրոցներ սնող կաթնաղբյուր.
 Ինչդեռ ինքն Ասված. ինչդեռ մաքունք,-
 Թող այս էլ կարդա զղջախելիք թուրքը...

10. Ազոավի կանչն էր վերիի դեռ բացվում
 Մեռելադաշտի լուռքյան վրա.
 Մահվան սիւսն անգամ զարգանողով լցնում
 Կսցահարում էր դիերը նրա...
 Եվ անցնում էինք. երբ ձորի եզրին
 Մեզ նայեց հանկարծ չախկալ մի անբան,
 Ահով նայելով վառվող աչքերին՝
 Նրա երախից ծոնցինք ճամփան.
 Այնքան էր կերել, որ աչքերն ուռել
 Դուրս էին թռչում, չէր կարող փայլել,
 Կանգնած նայում էր ոչ լուսնին. ոչ մեզ.
 Հայ ցեղն սղանող տեսիլն էր կանգնած՝
 Սեւ մահիկի սեւ. սեւ դալաշի դեռ.
 Սեւ գիւղերվա սեւ մարմաշի վրա,
 Որոճում էր սեւ երախն արնածոր,
 Եվ ահա ժայթեց երախը նրա՝
 Աչքից մխացին զանգեր յոթնաձոր.
 Եվ մեռյալներն փախան քորենուց,
 Փախան Ալլախից. փախան Ասծուց,
 Փախան մարդուց էլ. մարդուկից փախան,-
 Ասված իմ, ցեղերդ այս ինչէ՛ր եղան:

 Եղջերահարեց՝ ասդերն էլ ցրեց՝
 Յրվելն իմ ազգին ճակատագրեց...

ԽԱՐԱՆՔԻ ԳԻՇԵՐ

ԳԼՈՒԽ ՏԱՍՆԵՐԿՈՒԵՐՈՐԴ

Ռու՛ էլ հասիր, ո՛վ դու երեկ խաքված, այսօր գլխի ընկած՝ մղձավանջից ելնող գերման ժողովուրդ, որ մերթ ազգ ես իմասուն, մերթ խելացրվում՝ դառնում ես ժողովուրդ, որ կիսով չափ կարծես գլխի ես ընկնում, թե ում համար թափեցիր եւ՛ րո, եւ՛ քազմայլոց արյունը երեկ... Դու՛ էլ եկ իմ հառաչանքների այս քառուղիով, որը սանում է դեղի խղճի լայն դասերը՝ ազգերի գոռոզ մեղսության մարդախեղդ ձորերից: Եւ արթնացող դեմոսի ոգովդ դու՛ էլ անեծքով թփր խելացնոր անցյալի աչքի մեջ, համբույրս՝ ուլեր ւրերի ուսերին աղավնի ունեն եւ ոչ թե աթիլյան անգղ, եկ եւ թող հավիսյան հնչեն գյոթեական վարդի երգերդ, թող փոքրիկ տղան մեծերիդ ձեռքով ուրիշ ոչ մի վարդ չհաղեն այլեւս... Քեզ այլեւս սուրը չի փրկի, այլ վարդի բույրը, եւ չիմանաս, թե չգիտեն, որ մեղսակից ես հայ կոսորածներում՝ անգղ յաթաղանի հետ, քեզ կեղքայրանամ միայն այն ժամին ու դարերում, երբ դու թիկունք չկանգնես այլեւս թուրք մոլորյալին եւ Մասիսներս ետ տալ տաս...

2. Լուսնի խնձորի տես այսը շողաց
Տերեփ սակից ամղի մի նամես,
Երբ Ադարանջան աղբյուրը թողած,
Դեռ Վանին կարոտ, մտանք Արսամես:
Արսամես... Հայոց օրհնրված հովիտ,
Հայոց այգեճոխ դրախտը բուրյան,
Ասքըճո բույր է մանանան հովիտ,
Հովիտը՝ գավաթն հայ էղիկուրյան:
Բյուրակնիդ նման աբխարի ես թովում,
Ու՞ր են վանուխիք, որ վանա ծովում
Այնքան լողանան, որ քաղցրանան,

Որ ելնեն ծովից՝ Արսամես մտնեն՝
 Ափից քո դրախտ գիրկը բարձրանան,
 Թորքի ղեռն աշտեղ ջեննեթը գտնեն,
 Որ գոզն ու ծոցը լցնեն խնձորով,
 Իմ ճոխ Արսամես, խնձորներիդ հետ՝
 (Իրենի էլ լիքը նուրբ դրախտներով)
 Մրցումի ելնեն ծածուկ խնձորով:
 Եվ լուռ ներս մտնիք ֆաղափառներից՝
 Կարծելով իրավ դրախտ ենք մտնում,
 Դեռ կախ եր ընկնում Հոմերն իմ կոնից՝
 Ասես կորցրած բախտն էինք գտնում,
 Բայրունը հարբեց խնձորի բույրով,
 Չֆնաղ ճակատը խնձորվեց-ժիկնեց...
 - Այս է դրախտը,- Գյոթեն էլ կրկնեց,-
 Եվ կրծիս հոյվեց Բայրունն համբույրով:
 - Ահա ինչ արավ թորքն ինչի համար՝
 Այս կես խնձորն էլ երկնից է գոհար...
 - Թե՞ աղամանդ է,- զննեց Հայնեն,-
 Այս բույրերն, ասես, Աստուծո ծայն են...
 Եղեռնավերջի հույսով անհասնում
 Օղն, ամբողջ ճամփին, խնձորիդ բույրով,
 Ինչդեռ Սասունի եւ Վանա գազդեմն՝
 Մեզ տուն եր կանչում մոռս համբույրով՝
 Դառած իմ վեժի մոռացման թագրեն...
 Բայց երբ՝ շունչ ֆառած՝ Արսամես մտնի,
 Այս դրախտում էլ դժոխքը գտնի,-
 Մեր առջե տեսանիք երեք գլխիկներ՝
 Լուռ ընկած էին խնձորի այգում,
 Եվ Դանթեն ինքն էլ ֆիչ մնաց ընկներ,
 Իսկույն զգացինք, թե ինչ եր խոկում,
 Այս ֆանիլերոդ գլխիկներն էին...
 Ի՞նչ զննեցայի այժմ Հոմերին՝
 Որ դարեր աղբրած սիրել չփվվեր...
 Ձեզ ինչդե՞ս կրկնեն, ո՞վ հայոց ցավեր,

Օսարին մնաց հողս անսահման,-
 Երեք գլխիկներ՝ ցած ընկած երեք խնձորի նման.
 Ի՞նչ երեք, Դանթե, ախ, ու՞ր է երեք միլիոն գլխիկս՝
 Մի խնձոր էլ չէ այժմ հայազուրկ կես հայրենիքս...

3. Ու մոլորվեցի՜նք մենք աղբահառաչ,
 Լոռոթյունն աղբած՝ աչքերն եր թարթում,
 Այն մանուկի դես, որ աչքի առաջ՝
 Իր աչքի առաջ իր հորն են մորթում.
 Զինվածի առջև անգե՜նն է ծունկի...
 Ողջ հովիտն հանված աչքի եր նման,
 Կմախքն եր յոթ վանք մոխրացած խունկի,
 Իսկ ափին ընկած ծովը անսահման
 Չափվում եր հե՜տը հայոց արցունքի.
 Ասես կմախքն եր մոխրացած խունկի,
 Ու չկար թեկուզ շուկը մահվան,
 Ափսոսի մի կանչ, կամ շան մի կլանչ.
 Գառան մի մայուն, մլավ մի կասվի,-
 Անճնչացել եր ողջը մահասանջ,
 Աղբած լոռոթյուն այնտեղ, ուր ծովի
 Խուլ մի ժխորով հայ կյանքն եր երեկ
 Հարսանքով կանչում «Մի՛ ֆազվեք, կերե՛ք.
 Ղոնաղն Ասծունն է՝ թուրք լինի, թե ֆուրդ...»-
 Ու... կերան զույգով... մի հայ ժողովուրդ...

4. Ու գերեզմանվող գիշերվա մառում
 Խարխափում էին սասդերը, կարծես,
 Եվ իրար փնտրում մթին անսառում
 Իրար կորցրած մանուկների դես...
 Ախ, անգյոռ սասկեք, Իթթիհա՛ս, Թալեա՛թ,
 Չեզ դասանք չի՛ սա ձյունն Արարա՛թ:

 Ու սանում էի ես, դառած վալաս.
 Մեծ ոգիներին հայոց մեծ դա՛սի,-

Մեծ Նարեկացուն, որ ամեն ֆայլին՝
 Մի ֆայլ՝ դառնում էր ասվածախոռով...
 Մեծ Խորենացուն, որ ազգագայլին
 Ողբի ֆարվան էր՝ թեկուզ կես բառով...
 Մյուսները հաճախ ես էին ընկնում՝
 Կոմիսսաի դես էլի հայտնվում...
 Ու սանում էի մեծ ոգիներին,
 Ինչդես Վիրգիլը երեկ՝ Դանթեին:
 Աջով հենվում էր Հոմերն իմ ուսին,
 Երբ դասնում էի սեսածիս մասին,
 Կայծ էին սալիս գոց աչերն ասես,
 Հանգած մի լեռան խառնարանի դես,
 Հայոց եւ հունաց վեցից էր խոսում,
 Կույր աչերից էլ մոռնչ էր լավում.
 - Օ՛, լավ է հազար աչով կուրանալ,
 Քան թե մի աչով բյուրաշյա խղճի:
 Թուրքը ուզում է իր մեղքն ուրանա՞լ՝
 Թե ինքը թուր չէ՞ր ընդդեմ մեր խաչի,
 Ինքը չէ՞ր դահիճն այս յոթը մանկանց,
 Որոնց թլղասեց Այա-Մոնիայում,
 Եվ այդմ գեթ մի գղջանի չի վայում.
 Լուսնին է նայում, որ հայ չեսնի...
 Մինչ անցած սեղն էլ՝ էլ խոս չի բուսնի:
 Թողեցինք չֆնաղ Արսամեսը լուռ,-
 Էլ ի՞նչն է չֆնաղ, երբ հայը չկա,
 Պասարազ դարձավ ողջ ազգ՝ մի մասուռ,
 Այս մի բուլ մանկանց գլխիկն էլ վկա.
 Քեզել են բոլոր հայերն այստեղից՝
 Տարագրվելով մայրամաս հողից,
 Մարվելով բոլոր ճամփեքի վրա...
 Ուր մեկ-մեկ սեսանի հեճերը նրանց:

 Մղձավանջվում է գողձն հողագնդի՝
 Երբ խիղճը գորք չէ քերդում իր սրտի:

5. Ու երբ դուրս ելանք եղեռնաձորից՝
 Մեծ Անդրանիկը հայսնվեց նորից,
 Տխուր ժղիհով, աչքերով սամուկ,
 Գրկած քերում էր ֆրդի մի լամուկ.
 - Թողեր փախեր են, ճամփու մեջ գտա.
 Ա՛ն, դահե՛,- ասաց իր թիկնադահին,-
 Գլխեն թե մեկ մազ դակսի, հավասա՛,
 Գլուխդ կերթա...,- ու խթեց իր ձիւն,
 Արծվի նման այնտեղ սլացավ.
 Ուր Անդրանի՛կ էր կանչում ծով մի ցավ,
 Ուր սրի էին որբերը ֆաւվում՝
 Արածող որբն էլ՝ հայդուկ հաււվում...
 Բայց չէինք անցել կամուրջը Ղարսի,
 Երբ ձորում տեսանք գլուխ մի մանկան:
 Ու երկարամազ գլուխ մի հարսի,
 Չկար մարմինը ոչ մեկի... սակայն,
 Մեկը հայի էր, մյուսը՝ հայուհու,
 Եվ հուշում էին շուրթերն էլ մահու.
 - Սղանեց այդ հեզ մանկան հայրը մեզ՝
 Հայրը լամուկի, որ Անդրանիկի
 Գրկի մեջ գտավ գալիքն իր կյանքի:
6. ... Ո՛վ ազգեր, արդյոք դուք էլ սուկացի՞ք,
 Ո՛վ հյուսիսուհիք, լսեցի՞ք արդյոք,
 Տեսա՞ք հայ դժոխքն, անհոգ հնդկուհի՞ք,
 Ինչու՞ թողեցիք իմ ազգին անօգ,
 Պարսկուհի՞ք, տեսա՞ք դժոխքն հայկական,
 Նեգրուհի՞ք, տեսա՞ք թե ինչքան խորն է,
 Թրքուհի՞ք, տեսա՞ք ձեր դեմքն իսկական,
 Նուրբ ճաղոնուհի՞ք, ճշացի՞ք գոնե...
 Չինուհի՞ք, հայ ցավն զգացի՞ք արդյոք,
 Ո՛վ աճրիկուհիք, դու՞ք էլ եք անհոգ,
 Վիրուհի՞ք, ու՞ր էր գուրջը ձեր քազկի,
 Ո՛վ խղանուհիք, լսեցի՞ք դուք էլ
 Մեղսաքաղումը իմ անմեղ ազգի,

Ա՛խ, սեսա՞՛ք. թե ինչ սեւ ձյուն է բուֆել
 Մասիսված գլխին իմ հայրենիքի...
 Ո՛վ իսպուռիք, դու՞՛ք էլ եմ լռել,
 Ինչդեռ ձերն ահա, լոկ մեջքն է ծռել...
 Ի՞նչ ջարդ, ի՞նչ սղանդ, եղե՛նն է, որ սին
 Աբխարհում իմ հեզ հայ ազգը սեսավ,
 Միայն ամրիլի ֆաան եւ չորսին
 Երկու միլիոն հայ այս դժոխքն հասավ՝
 Երկու կաթիլ էլ մեղք չունենալով:
 Գլխասվեց, ջարդվեց, սղանդվեց գորֆից՝
 Ինչդեռ մանուկներն՝ հանես օրոցֆից,
 Սեւ ծովը նեճեպ, այն, որ մենք սեսանք,
 Տրամիզոնում, ուր երեկ հասանք...
 Ինչդեռ խեղդվեք լուսինն էլ այս խեղճ
 Այլոց մեղքերի սեւ թուխտերի մեջ...
 Ինչդեռ սիդմի մեջ ընկած մի գոհար
 Անմեղ եր, ինչդեռ լուսաստղիկս դերձ,
 Որ խարխափում է խոր խավարիդ մեջ...
 Ո՛վ գերմանուհիք, ո՞նց էիք ներում,
 Երբ ձեր լռելն էլ մեզ մահ էր թերում,
 Լռեցիք վայրագ,
 Եվ այս լուսնի սակ
 Երկու միլիոն հայ ձգվեց արյան ծով՝
 Երկու կաթիլ էլ մեղք չունենալով...
 Ո՞ր ազգն է ջնջվել յոթն անադասում,
 Ո՞ր ազգն է լկվել, ջնջվել անդադար,
 Յոթն հարյուր տարի, անթագ յոթը դար...
 Ամերիկուհի՛ք, սոսկացի՞ք դուք էլ,
 Աչքի չսեսածն անգամ՝ դժգալի,
 Չարի ճակատին զուկ եմ քեկ,
 Լոկ սոսկանքն ի՞նչ է, թեկուզ գութով էն,
 Ականջի աչքով սեսածն էլ է ժանս,
 Ու՛ր մնաց աչքով սեսնելը, ո՛վ մարդ,
 Անվրդով մարդիկ, անխոռով ազգեր,

Ինչու՞ իմ ազգին թողի՞ք անընկեր...
 Այս եղեռնադատիչ օրերում գայի՞ք
 Գեթ մի մանուկի աչքով մեկ լայի՞ք...
 Ո՛վ հարավուհի՞ք, ո՛վ հյուսիսուհի՞ք,
 Գոնե անեծքի շուրթով խոսեի՞ք,
 Ո՞ր մեկիդ մեղքը հայ ազգը ներե,
 Հայ դուստն ինչդե՞ս անեծք չգրե...
 Ո՛վ անգլուհի՞ք, գոնե արժանավեր՛
 Մեկիդ գթաբույր մի գոչը լսվե՞ր...
 Օ՛, ինչե՞ր արին ձեր գահերը հեծ՛
 Իրենց լուսթյամբ կանացազգես...
 Գիտեի՞ք, որ մեծ ազգ էր եղեռնվում,
 Բայց որ անգորք էր՝ ձեզ փոքր էր թվում...
 Որ փոքր էր՝ մի՞թե դիտեի՞ք ոսկեին...
 Մի բռն մայրեր կան, որ ծո՞վ են ծնում:

7. Ազգե՛ր, թե հայոց այս եղեռնը մեծ
 Ձեր մեկն ու մեկին խոցանգեր հանկարծ՝
 Իմ սիրքը, որդես հայոց բանաստեղծ՝
 Ձեր լռի ձեզ դես, դիտի մոնչար այսդես ահազանած:
 Ես կդառնայի սուրբ ահազանգի զանգահար մի նոր՝
 Կահազանգեի իմ խղճի զանգով, շագնադով իմ հոր,
 Իմ շագնադահար ազգի մոռնչով կմոնչայի,
 Ինչդես Դեր-Չորում՝ ձեր մահերով էլ դիտի ճչայի:
 Իրավ են ասում, ես չեի թողնի իմ ուխտն անկասար,
 Մի ազգ խոցվելիս՝ ես կդառնայի մի նոր զանգահար,
 Ես կզանգեի բոլոր բյուր զանգերն հայոց վանքերի,
 Թե որ սեսնեի բլուրվելն այսդես ձեր խեղճ զանգերի:
 Թե մեկն ու մեկդ՝ իմ ազգի նման՝ եղեռնահարվե՛ր՝
 Ես չեի լռի՝ համակված ձեր սուրբ վեճով՝ կարեվեր,
 Թե ձեր ժողովուրդն հազարաբարվան արվե՛ր ճեղահան՝
 Ես կգոռայի՝ «Պասյանդ չփլիր, ո՛վ ժանս յաթաղան»:
 Թե ձեր մանուկներն իմոնցի նման մորթվեին անվերջ՝
 Ես կթփեի անգամ երկնի բյուր աչքերի մեջ:

Եվ Նարեկացին խոսքս համեմեց,
 Նա, որի հավասն, ասես, կարկանդեց...
 Երես դարձրեց՝ սրտում երկնփց,
 Փրկել ջանալով ազգին... դժոխփց.
 - Թե ձեր ծերուկներն իմոնցի նման թաղվեին կենդանի
 Ես թաղողներին յիսի թաղեի, ո՛վ մահազնդան:
 Թե ձեր մայրերը՝ իմոնցի նման կախաղանվեին՝
 Կկայծակեի ժանճ ոսոխների անմայր աչքերին:
 Թե ձեր փայրերն էլ՝ իմոնցի նման ղղձվեին մահով՝
 Ես ըմբոսացած կովի կելնեի զենք ու զրահով:
 Թե եղբայրներդ՝ իմոնց ղես անզեն՝ խեղդվեին այսողես՝
 Ես ղասերազմի կելնեի իսկոյն, կփրկեի ձեզ:
 Թե ձեր անհամար գյուղերն այրվեին՝ իմոնցի նման,
 Ես հրդեհամար ծով կղառնայի՝ հրդեհում համայն:
 Թե ձեր ֆաղափներն՝ իմոնցի նման՝ ամայացվեին՝
 Այնդես կանեի, որ մոխիրներից վարդեր բացվեին...:
 Եվ խոսքը խլեց մեծ Նարեկացուց,
 Մեծ Խորենացին, որդես Ասրձուց.
 - Թե մեկնումեկիդ գեւոցիդ բերեր ոսոխը մթար՝
 Ես նույնը նրան յիսի բերեի՝ խղճով իմ արդար:
 Ես այնդիսի խոսք կասեի, որ ծով զորքը խարխլվեր,
 Օձի գլխում էլ թույնը մեղրամար, ժանիքը փլվեր,
 Խոսքն ի՞նչ... Ո՛վ ազգեր, ես կգոռայի բազկիս բերանով,
 Ձեր ֆարե խիղճը խմոր կանեի՝ խղճիս մերանով,
 Իմ կողոսկրն էլ թուր կղարձնեի՝ ձեռքին իմ արդար,
 Օրոցքի ընդդեմ էլնող զորքի դեմ զորք կհանեի՝
 Ցեղաղստանին ողջ հողազնդից դուրս կվանեի,
 Ես չեի լռի՝ մզկիթ կողակեր վրեժիս ֆամին,
 Այնդես՝ որ խելքի կգար մարդկության այս թուր թեւամին,
 Թեկուզ մինչեւ վեր՝ մահախոս լուսնի ծոցը արնաֆամ,
 Որ ոչ մի ազգի ոչ մի մասն անգամ
 Ոչ մի թրով էլ չընկներ հայոց ղես»:

 Ո՛վ լուած մեծեր, նզովու՛մ եմ ձեզ...

ԳԻՇԵՐ, ՏԻԵԶԵՐԱՎՇՏԻ ԳԻՇԵՐ

ԳԼՈՒԽ ՏԱՄՆԵՐԵԶԵՐՈՐԴ

Ո՛վ ազգեր, քուրդ մի ականջ եղե՛ք՝ Եւրօքիս հրաբուխին չե՛ք դիմանալու... Ո՛վ հյուսիսի հսկա, մի՞թե չէիր խորհում, երբ հին գորաբանակների ես էիր ֆառում Վանից, Տարոնից, Մուսից, Բաղե-
 շից, Ղարսից, մի՞թե չէիր զգում, որ քուրֆական ահեղ զինվածն հայ անգեռնին գիւտերը կխողխողէր հենց քնում, օրոցֆի վրա, մոր կրծքի վրա... Եւ խողխողեց քո հին քարեկամին՝ հային, ֆանգի երբ դու արեւովում էիր Վան՝ հայը գիւտեւկա կանթեղ եղավ քո չգիտեցած ճամփեքին եւ կանթեղը մարվեց՝ երբ ֆաւլեցիր...

Բայց դու այն ժամանակ, ո՛վ ռուս հսկա, երկու գլխանի արծիվ էիր, արծիվ միթեանի, մի գլուխդ ելավ մյուսին ընդդէմ, գլխասեց եւ դարձավ զույգ քեւերով արծիվ, որ այժմ ճախրում է անդարեւելիորեն, մի՞թե չես նայելու Եւրօք անցյալի, եւ գեթ մի քեւիդ առնելով չես ազատելու գեթ Մասիսի լեռներն հայոց, իբրեւ հասուցումը քո մի գլխի մեղքի...

Մի՞թե մեծ եղբայրը փոքր եղբոր գլխավոր վիճելը չդիտի քաղի...

2. Ո՛վ դու Ֆրանսիա.

Դու ա՛յս էլ ասա.

Ո՛վ դու Սենայի սեւ կաթով սնված.

Եվ ինչո՞վ եր սիրացեղ ծնված,

Արծաթամարմին անգող սիրո.

Ու՞ր եր քո սերը, ո՞վ խղճի... գերո,

Երբ յաթաղան գորֆն հազարագրոհ՝

Հայոց օրոցֆներն արավ ոսնազարկ.

Որե՞ն էիր դու, էլ որե՞ն էիր քո սիրո սիրամարդ.

Երբ տեսար հայոց եղեռներ, սակայն՝ լռեցիր դու էլ.

Էլ ո՞նց չայդանեմ լռելը քո էլ.

Երբ հայոց գորհը - զինվորն էլ վերջին՝
 Ջինազրկվելով՝ կեր դարձավ դահճին,-
 Կերան մանուկին, կերան ծերուկին, մանկանց էլ կերան,
 Մեր գենը կերան, որ չթողնեին ոչ մի ծնարան...
 Բայց խոսքս կսրեց մեծ Նարեկացին՝
 Համեմելով այն, ինչդեռ աղն՝ հացին:
 - Ո՛վ դու Թեմզայի՝ երեկ՝ ձկնառյուծ,
 Այսօր առյուծի բաժն հազած աղվես,
 Միես նոր են քո էլ մեղքերն հինավուրց,
 «Մեր նավերն,- ասիր,- չեն կարող ելնել Արարատը ձեր»,
 Թե առյուծ էիր ինչու՞ չդադարեց,
 Հայոց թեմանին քո աչքի բոցով՝
 Թե ուրեքի աչքերդ վրան...
 Մինչ նրան թեր սվիր՝ մեր լացով,
 Մեզ թուր չսալով՝ փրկեցիր նրան,
 Զո առյուծացույց աղվեսաբաժից մի մազով անգամ
 Դու չարքեցիր արցունքն հայ ազգի իմ արյունաբամ:
 Եվ խոսքը կսրեց մեծ Նարեկացու
 Մեծ Խորենացին մասյանն Ասծու...
 - Ո՛վ դու՝ գերմանդ, ժանգ Հոննոսի գոռ ոնգեղջյուր,
 Զո մեղքն առավել խոլ ու խելազուրկ, մեղքը անանգույր,
 Զո Վիլիելմ կայսեր գազազուն գոչը ո՞վ կմոռանա,
 Որ րբջում էր՝ «Միայն մուգեի մի հայ թող մնա,
 Զանգի հոգեին Հիսուսի հե՛ս են եւ թե հյուսիսի,
 Հյուսիսի հե՛ս՝ են այժմ գաղսնաբերդ, ոչ թե մեր հույսի...
 Էլ ինչո՞վ է հայն հնդերոդացեղ,
 Երբ ձուլարանի հե՛ս է խելահեղ...
 Գրման զինվորի մի ոսկորն անգամ, հայեր, ասեմ ձեզ՝
 Ինչ էլ որ լինե՛մ մի ողջ հայ ազգի հե՛ս չեմ փոխի ես»:-
 Ու զինեց ոգին հայոց թեմամու, բազուկն էլ զինեց,
 Ու զինված վագրը ծովացյալ գորհով՝ ազգս կործանեց,
 Խլեց Հայաստանն՝ ահեղ եղեռնով,
 Դու չեիկնեցիր հայոց ծով արևով,
 Եվ Հայաստանում էլ հայ չի թողնի

Սեւ սուլքանուիիդ գերման անկողնի:

3. - Օ՛, ների՛ր,- ասի մեծ Նարեկացուն.
 Թե՛ Եւրահաքեմ խոսքն իմ... Ասծու.
 - Ո՛վ Նիազարա, ի՞նչ ասեմ ես քեզ.
 Լոնցիր դու էլ, այս ամենի դես.
 Յնորք է քո էլ մրմունջ մեուրը մարդասիրության,
 Ո՛վ Նիազարա, քո լուռքամբ էլ զինված՝ մեզ կերան
 Այնտեղ, իմ հայոց կոտորածների լաբիրինթոսում.
 Ուր յոթը սարի ալ-կարմիր էին հայ գետերն հոսում.
 Ուր հայոց անթիվ որք մանուկների
 Ոսկրալեռները մրցեցին ոսկրին հայ ծերուկների:
 Ո՛վ Ամերիկա, դու տեսնում էիր եեովից էլ մոտիկ.
 Թե՛ ինչդես էին ծովամույն լինում մեր մանուկ որդիք.
 Դու տեսնում էիր Վիլսոնիդ աչքով.
 Բայց դու լոնցիր դաժան բժժանքով:
 Ես չեմ մոռանա մի կաթիլ հացդ՝ իմ որբարածին.
 Բայց կարող էիր վանդակել իսկույն դու գայլ հրեւիւն,
 Դու կարող էիր գեթ մի մոռունչով իմ ազգը փրկել.
 Լոնցիր... ես նա, ահա անընկեր, վանդակն է ընկել.
 Իր Վանա ծովով, իր Մասիսներով այժմ էլ վանդակված.
 Մենակ է սգում հիւսուսակն ազգի իր նահաւսակված:
 Սեւը կաղում է ոչ թեւի վրա, այլ ւրսի թեւին.
 Կակաչի չափ էլ իրավունք չունի՝ ցույց տալ արեւին
 Իր ւրսի սեւերն եղեռնաստղի.- մեզ ո՞վ չի դավում,
 Ա՛խ, հայոց վերքի սղին էլ՝ վերքի նման է ցավում,-
 Արագածն՝ սղի, բայց Արարատը հայոց վերքն է դեռ,
 Եվ սղին, ահա՛, մենակ է սգում իր սուգն էլ, ո՛վ նեռ,
 Մի քուն ազատված, ազատված մի քուն այս մի քուն հողում,
 Իր՝ այսֆան մոտիկ՝ Մասիսից անգամ իր սիրսն է դողում,
 Թունդ գինեմուկի՝ մեծագինեւեմնչ ւրսի դես այն խեղճ,
 Որին ցույց տալիս, բայց ես եմ ֆառում գինով թասը դերձ,
 Մրսի տեւնչ բաժակն՝ իր կյանքից էլ թանկ՝ թասը գինով լի,-
 Ու վառվող ւրսով նայում է Մասի ձյունին տեւչալի...

- Հայր իմ,- քրեացի մեծ Նարեկացուն.
 Ինչդեռ վիրավոր ողի՛ն՝ Ասծուն,-
 Իր սուգերն անգամ չեն թողնում սգա,
 Եվ այս խավա՞րն է իր դարը ոսկյա...
 Այս ֆաաներորդն իր աչքը դժնյա
 Եղեռնով բացեց օրոցփս վրա,
 Մեզ այնդեռ ջնջեց, ինչդեռ թխսամոր
 Չվերն էլ ջնջե անգղն ահավոր,
 Սեասե անգղն հազարաերամ՝
 Մի աղավնու դեմ, թեկուզ արծվազարմ:

4. Ո՛վ դու լուսծոյ երկու գլխանի,
 Դու տեսնում էիր վերքն Հայասանի,
 Ով երկուսն ունի, դու չորսն ունեիր՝
 Զո չորս աչքով էլ դու տեսնում էիր
 Երբ զորք անգղներն հային հալածում՝
 Դժոխքներն էին սոխակիս գցում,
 Օրոցներիս դեմ զորքերով ելած,
 Այն էլ այն դահին, երբ մոր սիննում կաթն էլ եր քնած...
 Մինչ սոխակն՝ արծվիդ թեւերի սակ եր իր հույսը դրել,
 Ինչդեռ իր ձագերն իր թեւերի սակ հավասով մի նոր,
 Բայց ետ ֆաւեցին քո բանակները երկրից վիրավոր...
 Անգղառոհմակ մագիլների մեջ մնացինք կրկին,
 Ու վագրի երախն ազգովին ընկանք
 Ու՛ վա՛խ, գլխասվեց իմ մանուկ ազգը գաղսնի լուսնի սակ,
 Էլ ու՛ր է մարդը... Այն էլ ստեղծված Ասծո դասկերով,
 Կորել է մարդը եւ մինչեւ օրս փնսում՝ չեն գտնում,
 Ախ, թե գտնվեր՝ չէր հորդի հայոց եղեռնն անսպասում,
 Մի հայ չէր կորչի, չէր կորչի մի հայ, մի հայ չէր կորչի,
 Կհամբուրեի բոլոր աչքերը մարդկության խղճի,
 Որդեա կաթոգին մոր սինններն է մանկիկն համբուրում,
 Եվ թե լսեի, որ ձեզ, ո՛վ ազգեր, մեկն ահ է քերում
 Ես խոյ կամդեի՝ կաղսամքեի երկնի էլ ընդդեմ,
 Ասըծո դեմ էլ կաղսամքեի կայծակնաղծիւն,

Այնինչ, ո՛վ ազգեր, դուք շեղաք Հիսուս մեհնորն իմ հայոց,
 Երբ նա խոցվում էր Տարոնից մինչեւ դաւեսերն իր Տայոց:
 Բայց ո՛չ, իմ խիղճը արժում է լեզվիս,
 Երկու գլխանիդ ինչքան էլ կիզվիս՝
 Չեմ կարող լռել եւ դիտի ասեմ՝
 Ճշացին, իրավ, քո իսկ հալածած սուրբ որդիք վսեմ.
 - Այդ ու՞մ եք մորթում, նրանց, որ դարեր նայել են երկնին...-
 Մոնչաց զարմդ, ինչդեա ցավս մեծ եւ Խորեհնացին:
 Դու քո որդոց էլ խեթ էիր նայում... չէիր փայփայում,
 Մեզ ո՞նց գթայիր, երբ մանկուհիս էին արի սակ մայում...

5. Ու դողաց հանկարծ, կերկերաց աղոթքն հեզ Նարեկացու.
 - Մի՞թե արժով է հայոց Ասծու.
 Որ հայ չթողին հայարմաս երկրում,
 Եվ դեռ անդաշիժ ոսդիսն է քերկրում,
 Էլ հայ շմնաց երկրում հայահոծ,
 Էլ հայ շմնաց հայահոծ Խութում,
 Էլ հայ շմնաց Ակնում հայահոծ,
 Որ հայ շմնաց հայահոծ Վանում,
 Էլ հայ չթողին Սասնում հայահոծ,
 Որ հայ շմնաց հայահոծ Հայֆում,
 Էլ հայ շմնաց Մոկսում հայահոծ,
 Որ հայ շմնաց հայահոծ Մուշում,
 Էլ հայ շմնաց երկրում հայահոծ,
 Որ հայ չթողին եայահոծ Կարսում,
 Էլ հայ շմնաց դրախսում հայոց, ծոցում մայր երկրի,
 Էլ հայ չթողին Շասախ ու Տարոն, Վանանդ ու Բերկրի,
 Էլ հայ շմնաց Կարին, Կիլիկիա, Բիթլիս ու Յրոնք.-
 Մերոնք յոթը սուրբ միլիոն հայ էին՝ էլ չկան մերոնք.-
 Էլ հայ չես գտնի Տիգրանակերտում,
 Էլ հայ չես գտնի ոչ մի Խարբերդում,
 Ոչ Աւսիւսում հայ մի աղոթող,
 Էլ հայ չի ծնում ոչ մի հայահող
 Ողջ Արեւնայան Հայաստանով մեկ՝ գոհը եղեոնի.-

Այժմ էլ ինչպե՞ս մեղքի կոկորդից հայը չքոնի...

Ով լուսած ազգեր, էլ ինչո՞ւնս այժմ ես ձեզ խնկարկեմ,
Երբ լուսած եմ դեռ, էլ իմ Մասիսներն ո՞ւմ գործով փրկեմ...

6. Եվ անցնում էինք, հանկարծ ձորակից
 Սոխակն իր արտի քնարին զարկեց,
 Մի դասի դուրս հանեց երգն ինձ դժոխից,
 Վերից էլ ինչ-որ մեկը շուկեց,-
 Երկինք նայեցինք՝ երկնում մեզ հեռ
 Աղավնիների մի երամ կուգար,
 Տեսանք թռչելին գրեք, որ հավե՛ս՝
 Անիծում էին դարն այս խելագար...
 Երեմակ փետուր էր մեր վրա թափվում,
 Բայց մեր արտերը չէին սփռվում,-
 Կռունկներ էին տուն գալիս, ասես,
 Մակայն ոչ մի բան չի սփռվում մեզ,
 Մեր տեսածները չէին հեռանում
 Կոմիսարիներով՝ չէինք մոռանում
 Պիղծ տեսիլները անդա՛ստ մեղաց,
 Եվ տեսնում էի մերոնց արդողած...
 Մոռացում չկա, քանի կա բիրտը,-
 Եվ կուզեմ դառնալ կայծակե ոզնի,
 Խրվել ոտխի արտի էլ սիրտը՝
 Մի դասի հանելով դիսն Հայաստանի...

7. Որո՞նք դժոխի դարձնակներով՝
 Դեռ անցնում էինք զարհուրանքներով,-
 Օ՛հ, նայիր, Դանթե, այս անաչք ձորին,
 Որ ուղեղն հանված զանգ է մի խորին,
 Այս ձորում էին ծաղրում շարափինդ,
 Թշվառում մանկանց մեր լուսափթիթ,-
 Այն յոթը հարյուր կես-բարուր մանկանց,
 Այն թոչնիկներին, որ ինչո՞ւնս Ասված՝

Չէի՞ն խաթարել բույնն էլ մրջյունի,
 (Ո՞վ է, որ կյանքում ոչ մի մեղք չունի,
 Թեկուզ այս մարդն էլ, որ լուռ է դեռ
 Որ կռում է դեռ դժոխքը երկու՝
 Այն տեսած՝ այս էլ տեսնելով անմեռ,
 Դեմքին է ելնում դասկերը ոգու...):
 Բայց այս մանուկներն հինգ-վեց տարեկան՝
 Իրենք էլ անմեղ՝ դեռ ձագ աղավնի՝
 Չոք չէին ասել թուրքի էլ մանկանց,
 Երազի մեջ էլ բույն չէին ֆանդել,-
 Ինչդեռ հայրերը, մայրերը նրանց,
 Որ եղեռնվեցին այս ձորերի մեջ ջանդամդարասի,
 Ինչդեռ աղավնյա ֆուրերը նրանց, որ դեռ մեկուսի
 Հարեմներում են այժմ մոռանում հայոց սուրբ լեզուն,
 Ահա թե ի՞նչն է, ո՞վ Դանթե, այժմ իմ սիրքը կիզում...
 Ա՛խ, եա՛յր իմ, ֆանդի հարեմ ծուղակում
 Հարեմամայրն է հայուհիներխ
 Վարդ-լեզուն իսկույն ֆորոցով ծակում,
 Երբ որ հիշում են ազգս, մայրենի՛ս:

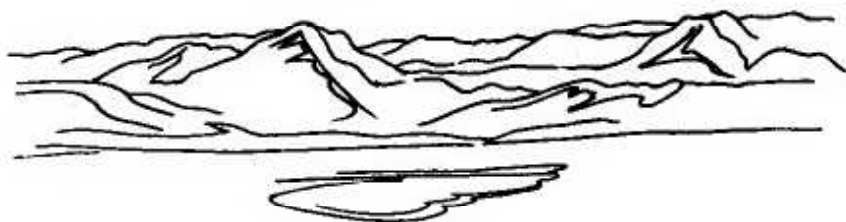
8. Ու ելանք անցանք թլփասման ձորով՝
 Չարին հեժամոս նոր ճամադարհով:
 Ինչդեռ Դանթեին մեծ Վիրգիլիոսը
 Տարավ Աստծո մեծ տարտարը,
 Յույց տալով խորքերն հնոց դժոխքի,
 Պատժավայրերը ընդերկրյա խորքի,
 Հանցանազ մեղքի դատժավիհերը,
 Յույց տալով բոցոց դարունակները՝
 Այդդեռ փալասվեց
 Սիրսս, որ ահ սվեց
 Իմ ոգեխմբին հայոց մեծ դասի՝
 Հույսով էլ գալիք իմ Արարաթի...

... Ասում են կկուն իր ձվերն այլոց բնում է դնում.-

Եվ ահա ճամփին կկվիկներ սեսանք՝ արծրվի բնում,
Երբ իր ժայռաքերձ սեւ բնին հասանք.
Բնում գույգ ցեղի ձագերին սեսանք.
Արծրվի ձագերը՝ արծվաթխիկով,
Կկվի ձագերը՝ սանրագլխիկով.-
Կսուց-կսուցի մեկ-մեկու հօվում
Այս հրաւք սիրով՝ սորք էին թվում,
Այնքան, որ ժոյսաց Դանթեն էլ լռին.
- Ահա՛ բնության խորհուրդը խորին...
- Ահա՛ թե ինչ է խիղճն էլ Ասծու.-
Լսվեց շուկը մեծ Նարեկացու.-
Մարդս արժան չէ բնության հացին,
Որ դեռ արժան է Ասծո լացին...
Եվ առաջ անցանք. բույնը մարդկության մեղերն էր քաղում,
Դեռ իրար արծրվի եւ կկվի ձագերն իրար են հօվում...
Վերից վար նայող լուսինն էլ՝ սինք թվաց իմ հույսով,
Մայրական մի կուրծք՝ մեղմ կաթնալույսով՝
Սնելու իջավ այս հրաւք բույնը,-
Այս ի՞նչ հրաւք է ասվածութունը...
.
Բայց երբ որ աւեանն այս կողմով անցանք,
Մայր բնության դեմ վշտով զայրացանք.
Արծրվի ձագերը անգութ արծվացել՝
Սանրագլխիկն էր կկվից մնացել,
Մեկ էլ քնուշիկ կմախքը կկվի.-
Քիչ մնաց ինքը՝ Դանթեն էլ ձկվի...
Դե՛ եկ հուսահաս վշտից մի գոռա.
Երբ դիտի ինքը Ասված էլ... գոռա.
- Այս ո՞վ է աշխարհն այստեւ արարել,-
Թե ինքն է՝ աչքերն ինչու՞ է կուրել...
Եվ ճամփա ընկանք՝ եղեռն հիշելով,
Աշխարհի բանը անհույս կռելով:
Լռում էր վարդեսն առաջվա նման՝
Գիշերվա դեմքով, որդես մի հման,

Գիշերն անսահման անսակ մի գուր եր.
 Խորում աշխարհը՝ արծվի-կկվի բույնն եր հավիսյան.
 Նման մեր մանկանց թլփասման ծորին,
 Ա՛խ. թլփասեցի՞ն, թե՞ արծվի լուս կերան,
 Որ իրենց սերմեն... վա՛յ մեր ձագերին:

9. Եվ անցնում էինք վեցից համրացած.
 Մեծ Նեմեսիսի կեռոքը դարձած.
 Հանկարծ իմ գլխով թռավ մի կկու.
 Նախուսն մի թռչնակ, վեցից լուսկյաց...
 Թող չարծրվանա արծիվն ահարկու,-
 Անմեռ են ցեղերն, ինչդեռ ինքն՝ Ասված.
 Եվ գնում էինք, հուսալով բարին,
 Ընդառաջ հայոց ամենասարին,
 Աննոռաց Սասնա լեռները դեղի,
 Դեղի Սիփանա սարերն հայաբույն,
 Աննոռաց Վանա դաբերը դեղի,
 Դեղի Տավրոսի լեռներն հայասուն,
 Աննոռաց Վանա ծովակը դեղի,
 Դեղի Արարատն իմ հայրենասյուն,
 Աննոռաց Բյուրակն ու Ակնը դեղի,
 Դեղի Ղարսն հայոց, Վանանդն հայազուն,
 Դեղի աննոռաց ծով, հանդես դեղի
 Դեղի Մուսա լեռ՝ օրենանխս իմասուն,
 Դեղի Բաղեզը ու Մուզը դեղի,
 Դեղի աննոռաց Ավարայրն արթուն,
 Դեղի լեռնաաշխարհն՝ հայոցս դեղի,
 Դեղ Տիգրանակերս՝ ամրոցս դեղի...
 Ու ասվածներխ՝ աչերն են վկաս՝
 Մե՛նք կզանք. Մասի՛ս, թե դու մեզ չգաս...

ԳԻՇԵՐ ԼՈՒՄՆԱՀԱՌԱԶ,
ՊԱՌՆԱՍԱԽԵՂԴ ԳԻՇԵՐ

ԳԼՈՒԽ ՏԱՆՉՈՐՍԵՐՈՐԴ

Ո՛վ երջանիկ քանասեղծներ քազում ազգերի...
իջե՛ք աստղաոգի դառա՛ծ: Իջե՛ք եւ տեսե՛ք, թե
ինչե՛ր տեսան հայոց քանասեղծները, ով
դարսից յոթը հսկաների յոթը աստղեր, իջե՛ք
հիշելով, թե ինչո՞ւ եւ թուրքը միտքը մորթում
- ամենամեծ ոճիրն աշխարհի. ով Իրանի ժողովուրդ, հասիր
դու էլ եւ ինձ հետ գեթ ողբա՛՝ հիշելով դարերի քն էլ մեղքի
ծովը, որի մեջ ուզում էին քո Շաղոսիներն ու Հազկերտները
խեղդել հայոց մանկան լեզուն եւ մանուկ մանկամիտ, քայց
սուրբ կրոնը...

Հիշիր արյուններն հայոց եւ գղջա գոնե դու եւ գղջման
արցունքով սնիր խաղաղության սառակ աղավնուդ, եթե ու-
նես, եթե ոչ՝ անե՛ծք քեզ էլ...

* * *

Ո՛վ դու արաք ժողովուրդ, որ աստղանջական օթեան եւ օ-
վել այժմ իմ հայ հասկածներին - չեմ մտածանել սակայն, դա-
րեր առաջ քո նախահայրերի յաթաղանը եւս, որ գալիս էիր հոր-
դաներով ահեղատեսիլ եւ ավերում իմ մանուկ Հայաստանը...
Բայց հիշում եմ նաեւ քո ազգի մարդասեր երեկվա ոգին,

երբ թուրքերն ու ֆուրդերը տեղահանում էին իմ հայ ազգին,
երբ քաղմաբարավան ֆում էին քո հողի՝ Դեր-Չորի, Բաղդաշի
եւ Շամի անառաքները - ոսկի էին սալիս արաք զինվորներին,
որ սանեն հայ հազարավոր ու բյուրավորներին անառաքի խոր-
քը, քայց որդիք մտածում, մտածում եւ հրաժարվում էին հայ մա-
նուկ սղանելուց, հայ ծերուկ սղանելուց եւ նույնիսկ հայ հրե-
սակազեղ կույսերին կին էին վերցնում ու թեւ մեռցնում էին
հայ կնոջ եւ հայ կնոջից ծնվածների բերանում հայ լեզուն,
քայց չկա չարիք, առանց քարիքի...

Ուրեմն, եկ դու էլ ինձ հետ՝ աես քո սեսածը քեզ մեկ էլ սես-
նելու այս իմ եփրասյան նորավիտես քսմնելի դրվագներով ճիւրա-
նունչ...

2. Օ՛, գիտեմ, Դանթե, ցավի՛ց ես լռում,
Ինչքան էլ մահին սովորած լինես,
Այստեղ Մասիսն էլ իր մեջքն է ծոռում,-
Այս դժոխքն ուրիշ դժոխք է, լա՛վ սես:
Քեզանից առաջ ով էլ որ անցավ,
Ով էլ վկայեց աչքերով զարհուր՝
Այս մեղաստիղծում վեցից քարացավ,
Կես ճամփին լքվեց դժոխքում այս հուր:
Ինչդե՞ս է, որ դու, բանաստեղծդ մեծ,
Լռում ես, դա՛, որ նժարն ես վեցի,
Դու՛, որ կեռո՞քն ես գթության անեղծ՝
Դալար արտի դես ընդդեմ երեսի,
Օ՛, խոսի՛ր, թե դեռ սիրս ես թրթռուն,
Թե՞, իրավ, արտիդ ցավից ես լռում...
Մի՞թե ես դիտի մենակս ողբամ,
Ես, որդես մի նոր Հովհաննես դասմիչ,
Թե՞ Վիրգիլի դես դեռ դիտի ցույց սամ
Քարերին խփված մանկանցը մեր ջիւնջ,
Որոնց անմեղիկ ուղեղիկների
Չյուն մաքրությունն էլ աստեր կցնցեր՝
Փոխելով լալկան, որք մանուկների...
Ա՞յս էլ դասներգեմ, ո՛վ մարդաբծեր:
Դու սեսե՞լ էիր, ո՛վ ազնիվ Դանթե,
Մանկանց լկեին՝ թեկուզ դժոխքում,
Ուր լոկ մեղքից էլ արցունք կկաթե,
Ուր Ասված ինքն է մեղքերից նողկում...
Ա՛յն, որ խլեց խելքն հե՛ր Կոմիսարի,
Ուր աչքով այս դիդո՛ւ ամենը սեսավ՝
Պիդո՛ւ ճամփաներին հայոց օրհասի
Ու ահից մտի կորսին հասավ...

Ուր խղճի չփնեղն հույսիս ամրոցում
Սարդի ռսայն եր իմ մեջ էլ գործում...

3. Քամին խանձահոս մի բոթ եր քերում,
Գալիս եր քամին ու սանում եր մեզ,-
Այն ո՞վ եր այրվում հեռասաններում,
Գոչում հոր նման ու ճչում մոր դեմ...
Ու գնում էին կասկածի հակված,
Բայց հեզգիտե խավարն եր հուզվում,
Կայծակ եր հեռվում ցոլանում հանկարծ,
Ու դեղի նա եր մեր խումբը սուզվում,
Եվ ինչքան նրան մոտենում էին՝
Պաստոռսվում եր մեր դեմ մութն այնքան,
Թվում եր բոցե դառույններ էին
Թոչում դասյանից մութի մեղսական...
Ու գնում էին՝ վեր բռնած լուսնին,
Ուր նմանվում եր իմ հույս-աղջկան...
Իրավ, եթեում հայ բռնագաղթի
Սիրսս փնւրում եր՝ իմ վեփից գաղտնի,
Սերի՛ր, որ նոր եմ հայտնում, հա՛յր իմ, քեզ),
Գեո որոնում եր եղնիկին իմ հեզ,
Նա էլ կորել է գաղթի ճամփեփին...
Ո՞վ չի ունեցել սիրած մի աղջիկ,
Ճակասագրի այս դահին անգամ...
Չլինի՞ դու ես, ո՞վ մահաբարջիկ,
Առնել իմ սերն, ո՞վ դու անգամ,-
Բայց ով սիրել է, կորցրել նրան,
Նրան չի թվա իմ վիճեն անցողիկ,
Նա կհասկանա իմ վիճը, սակայն,
Օ՛, սիրո ժամ չէ, իմ սիրո ծաղիկ,
Երբ արհավիրք է, այն էլ ցեղասղան,
Երբ կործանում է ազգ ու ազգասան,
Մարդս իրեն էլ մեփից է հանում,
Երբ իր ազգին են մորթելու սանում...

4. Եվ անցնում էին ինճանոռ, ամղած.-
 Բզկսված բույն եր երկիր Նաիրին,
 Փետրահան արծվի մի ձագ եր բանսված.
 Հովերը նրա համբույրը բերին՝
 Երբ հեռվում ծփաց ծովը մեր ծավի.-
 Եվ ահա վառվող վանդակն արծըվի.
 Ծխի մեջ գանգերն էին դողանջում.
 Ախրամար վաննն եր վառվում ֆարափին,
 Վանհը՝ «Թուրֆն եկավ, հասե՛ք» եր կանչում.
 Շուրջը մոռս դես ծովն եր իր ափին
 Վաննն, ինչդես Հիսուս մանկիկ մի անճար՝
 Անճար մոր գրկում՝ ծովն ասվածամայր,
 Ու մեր դեմ, ասես, վանհը չեր այրվում.
 Ալեկո՞ծ ծովն եր հրդեհվում, օ՛, սե՛ս.
 Պալասներն էին բոցերի ծովում
 Վառվելով սուզվում խեղճ նավերի դես:
 Առյուծներ էին, ասես, ծառս լինում.
 Եվ բոցերն էին բաւերը փառափառ,
 Ու բաւը-բաւի՛ բոցն եր ծովանում.
 Մոնչում էին, ծառս լինում համստ:

5. Եվ ճիչեր էին լսվում սաճարից,
 Կանաչի ճիչեր ու ճիչեր մանկանց,
 Բայց ոչ մի Ասված չեր լսում վերից՝
 Գլուխ չեր հանում մեղեքից մարդկանց:
 - Ինչու՞ նահանջեց մեր հույսը հանկարծ,-
 Թոթովում էին մայրերն էլ մանկանց,
 Եվ խեղդվում էին ճիչերը ներսում.
 - Այս կրակի մեջ Ասված է մտնում...
 - Ինչու՞ ես ֆաւեց երկրից խեղճ Վանա...
 - Հույս եր մանանա...
 Եվ Նարեկացին ելավ ֆարափին,
 Ձեռները դարձեց երկնի մութին՝
 Աղոթեց հույսով, որ հասներ Ասված.

Փրկէր իր ազգին դժոխքից այս սեւ...
 Բայց Ասված ինն էլ կաղոթեր խոցված,
 Ասես քսմնված մի ամոլի ետեւ...
 Գանթեն ձեռները խաչեց իր կրծքին
 /Մտերը տեսնես ո՞ր էին սանում/
 - Այս ի՞նչ է...- հարցուց Հոմերի ոգին,-
 Եվ ծովի ձայն է հրդեհը հանում.
 Եվ կրակի ձայն... Հարցրեց կրկին:
 - Հայր իմ, քո առջեւ ծովն է մեր Վանա,
 Տաճարն է վառվում մեր Ախթամարա:
 - Անիծյալ Ելիզ...- Հոմերն հառաչեց,-
 Որդիս, հավասոյ դու մի՛ կորցնի՛
 Կրակը հավաս չի մոխրացրնի...
 Չէ, այս էլ կանցնի...- աչերը քարթեց,
 Գոց աչերով էլ, ասես, աղոթեց.
 Հիշելով գերի հողերն էլ հունաց,
 Բոսնորը, որդես ծովս Բզնունյաց,
 Պոլիսը, որդես կես աշխարհն հայոց,
 Ի՞նչ կես, Ասված իմ, ծովից-ծովս հոծ,-
 Ու՞ր է անսահման երկիր Նաիրին,
 Յեղարսոյանի շրթայած գերին՝
 Մրթս ողես կիզված... Ու զանգերն հուզված
 Ղողանջում էին դեռ սազնադալի,
 Ու ւրսակեղեփ ձայները նրանց
 Քանի մոտեցանի՞ դարձան ահալի.
 Վառվում էր աղբած մայր եկեղեցին,
 Աչերից բոցերն էին դուրս թոչում,
 Եվ ահա զանգերն աղոթք ողբացին,
 Ներսից դեռ մարդիկ էին հառաչում՝
 Վանի էին մեկ, որ... փրկըվեին,
 Որ... թուրը սուկար՝ սրի չփաւեր,
 Բայց վանն ի՞նչ, թեկուզ հազարազանգով...
 Չփրկվեց վանն էլ թեկուզ մի գիւեր,
 Բայց լալիս էին մեղմ ու անամոք

Հուսարեկ զանգերն հավասով անօգ,
 Ու թեկուզ Վանա ծովը զանգ դառնար,
 Ախրամար վանքը՝ լեզվակը զանգի,
 Թեկուզ դողանջը երկինք անքառնար՝
 Չեր զարթնի խիղճը Ասրծո զանգի...
 Ո՛վ Գագիկ արքա, դու՛, որ ծնեցիր կղզին Ախրամար,
 Ախրամար սաճարն այսօրն հոյազեղ՝ ասես հրաւճով,
 Հազարանոթար՝ մեծ ճարտարադէպ Սամվելի ձեռնով,
 Ինչու՞ դավեցիր Սմբատ արքային՝ դու՛ արքայացար,
 Ո՞նց տրոհեցիր մայր Հայաստանը, երբ Սմբատը կար,
 Մեծ նահատակը, հայոց մեծ արքան, արեւն իմ Անի,
 Ինչու՞ թագվեցիր՝ հայրնդդեմ ելած, ո՛վ արծրվեցի,
 Ո՛վ Արծրունյաց վերջին գահակալ...
 Եվ ահա դժուրն իրարամերժի,-
 Մի՞թե՛ քեզ քիչ էր թագն իշխանական,
 Ի՞նչ ասեմ, ո՛վ կույր, հիմար վրեժիդ,
 Ահա՛ դավերիդ դժուրն իսկական:
 Թե՛ չդավեիր քո արքա-հեռուն՝
 Սելջուկը նորեն կմնար հեռուն,
 Չեր խուժի վայրագ, չեր հասնի, մննի մինչեւ Վանա ծով՝
 Թե՛ դու սելջուկին ճամփա չսայիր՝ իմ հայոց լացով,
 Եվ չեր բույն դնի՝ ձագեր չեր հանի Հայաստանով մեկ,
 Եվ հայոց գլխին չեր տայթի եղեռնն հայոց աղերեկ
 Թաթարի ձեռնով այս սելջուկաժին,-
 Չեր հիդրայանա, ա՛խ, վայ քո հացին,
 Չեր գերեվարվի ազգը երբեւ,
 Եվ չեր մոխրանա Ախրամարդ վեհ:
 Մի՞թե՛ չի լսում ոգիդ մոլորված,
 Թե՞՛ գերեզման է նա էլ մի կորած,
 Մինչ անմեռ էիր ինքդ քեզ կարծում...
 Բայց վառվող վանքդ հայեր է... քրծում,
 Որ խելի՛, խելի՛՞ գան՝ ի ցիվ,
 Չարմիդ ճեւրն էլ ծնելով արծիվ...
 Չլինն հայոց ծովերն էլ Վանա,

Աչքով էլ լցնեն ծովն էլ... Սեանա:

6. Վառվում էր ծովում կղզին Ախթամար,
 Ահեղամոռնչ բոցն էր հառաչում,
 Լուսամուսներից հայերն այսահար
 Բանսվածների դես դուրս էին թռչում:
 Եվ մայրն ազաւում այրվող մանուկին,
 Բայց ինքն էր վառվում որդու կրակով...
 Ախ, մայրական սիրեն ուզում էր անգին
 Իր որդու կյանքը փրկել իր մահով...
 Բայց սեւ հողեղ թեւն իսկույն մեկնում
 Մոխրով էր ծածկում մոր սիրո ճամփան...
 Եվ Անդրանիկի ոգին ահագնում՝
 Խուլ մոնչում էր՝ «Ո՛վ թուրքո անբան,
 Դու չէիր կարող կտրել իմ ճամփան,
 Տեսնել մեզ այսդես ազգովին դաջված,
 Թե ես չֆաւեր՝ դափնուց նվաճված,
 Թե Ասծու ահն ունենար հույսն էլ՝
 Չէր թափվի հայոց ուղեղախյուսն էլ,
 Դու չէիր գործվի այսֆան դեռ անբուն...
 Ահա թե ինչու իմ ձին չէր կանգնում,
 Եվ կայծակում էր իմ սուրն հասուցման:
 Բայց զորքերի դեմ քո գերմանազեն
 Ի՞նչ անեւ հայոց իմ մանուկ քազեն,
 Իմ հայդուկ քազեն, գեսային արծիվ,
 Դու՛ կրրակե ծով, ես՛ մակույկ մի շիվ...
 Բայց քո Ջեղեթի նավերը կորած
 Դու փնտրիր Վանա ծովի հասակում,
 Վկա՛ այս լուսնի կանթեղը նորած,
 Որ, թեղեւ ահա իմ ցավն է սգում,
 Բայց վկայում է մեղքերդ քոլոր...»:
 Լռեց Անդրանիկն՝ անդրանիկ ոգին,
 Կես վրեժն հանած ազգի մեր մոլոր...

Ծխում եր սակավ հրդեհն մոլեգին,-
 Եվ Նարեկացին վե՛տից եր ճկվում՝
 Հայոց դեմ գործվող մեղքն եր Նարեկվում
 Ասվածախոսով արժում խոռվյալ,
 Աբխարիի խղճի, ոգու դեմ սովյալ
 Խմորվում եր խոլ նոր Նարեկ մի սուրբ՝ Վրեժով անգուսդ...

7. Մոխրանում էին դալասները վես,
 Մոլինեք թողնում սյունները ֆարե,
 - Օ՛, բավ է վիսես լոեյայն կիսես,
 Խոսի՛ր, դժոխքի մոռյլ մարգարե,
 Ոհ, տես՞լ էին քո աչքերն, ասա՛,
 Լիկեն սաճարում անգեն ծերուկին,
 Մի՞թե դժոխքի դժոխքը չէր սա,
 Որ մոխրացրեց մորն ու մանուկին...
 Մի վանքում բանաված նորաքի հարսներ
 Աղոթում էին, որ Ասված հասներ...
 Այս ո՞ր ես հասնում, ո՛վ գայլամարդուկ...
 Տեսավ այս ամենն Անդրանիկն հայդուկ՝
 Եվ սուրբ հասուցման սուրը շտապեց,
 Օսմանի որդոցն այս մեղսածնունդ
 Իրենց մեղքերի սեւ ժայռին խաչեց,-
 Լոկ մագաղաթ չէ, լոկ վանք չէ վայոց՝
 Մրի մեջ էլ է հանձարն իմ հայոց,
 Բայց թե՛ առյուծի ժանիփներն հանես՝
 Աղվեսներով էլ նրան կվանես:
 Ու վանքն է վառվում...
 Մինչ ֆրիսոնյա ազգերը հեռվում
 Ծոխ՝ դալասներում դարում են գինով,-
 Ու՞մ ինչ՝ թե հայոց վանքերն են վառվում:
 Քնած է խիղճը հավիսյան ֆնով,
 Ահա թե ինչու թուրքը զորքովել՝
 Չի ուզում իր ծով մեղքերը ֆավել...

8. Ու մարդիկ, ասես, մահից արթնանում,
Գեղի ծով էին վազում խելահեղ,
Որոնց կես ճամփին մութն էր դասանում,
Զբանում էին, շհասած այնտեղ...
Ու ծովն էր ահեղ ափերը կրծում,
Ծովի սիւրսն էլ էր, ասես, մեր արտից,
Մերք մոր բերանով անգոր անիծում,
Մերք հոր դես ծառու էր լինում զայրույթից,
Ծովն ալիքների ձեռքերը դարզում
Ուզում էր փրկել գոհերին, ասես,
Բայց ծովին էլ էր կրակը կիզում,
Ու ես էր ֆաւսում ծովն անգոր մոր դես,
Մերք ես էր ֆաւսում այրվող ափերից,
Մերք ծառու էր լինում, քախվում էր նորից,
Մերք խուժում առաջ, մերք ֆաւսում հեռու
Վանա ծովն, ինչդես գունդը ֆաջ Զեռու,
Ինչդես մի գունդը Գեւորգ Չառուի,
Ինչդես հայ կանանց գունդ մի քամբիւի,
Ինչդես Սմբատի գունդը զինավառ,
Ինչդես մի գունդը մեծ Անդրանիկի՝
Մերք ծառու էր լինում գոչով փրկարար,
Մերք նահանջում էր ծովից կրակի
Ողջ հայոց անգեն ծովն աստվածարար:
9. Եվ խանձահոսը այրվող դիերի,
Եվ հազարաձիչ ոգորանին անհույս,
Եվ ուսակորույս կանչը մայրերի՝
Վե՛սի կնի՛քով փակեցին լեզուս: .
Ախ, ինչդե՞ս ճիչս ամո՛հեր նրանց,
Երբ ֆաւսեց ծովն էլ հրդեհից անգութ,-
Մի կին թոչում էր քոց թեւեր առած,
Մեկը դառել էր մի սեւ մոխրակույս,
Վառվում էր վանդը հսկա թունի դես,
Լույս հացը, Ելո՛գ, մահաթույն է ֆեզ...

Մեկի մազերն եր կրակը մաշել,
 Մեկը որդուն եր կրակից փրկում.
 Մեկը կրակե շաղիկ եր հագել՝
 Ու ծովն եր ընկնում.
 Խեղդվում եր, սկում..
 Ու ծվաս ւրսով, ծնկաչոք մորդես.
 Սեւ շալը գլխին գիշերն եր սզում.
 Ամոլում եր հայոց երկինքն անսահման՝
 Խաչակնեղով կայծակով իր հեզ.
 Խաչվելով վճիռն խաչված մոր նման..
 Շումն եր խարված ալլահն էլ, ասես:

 Կայծակում եր երկինքն անբուն՝
 Կայծակով եր խաչակնում..

10. Ու թոել էին բոցերն անողոք՝
 Լուսնի, Ասծո հոնները խանձել,-
 - Դու տեսն՞լ էիր նման մի դժոխք.
 Դու՛, որ դժոխքն ես փրհջով՝ անցել,
 Դու՛, որ մահերով էիր հիանում
 Դժոխքում սանջվող մեղավորների.
 Դեռ ինչու՞ այստեղ մի ճիչ չես հանում.
 Մահերից՝ այն էլ սուրբ անմեղների,
 Այն էլ անհամար մանկամահերից,
 Որոնց նայում ես փարիդես նորից,
 Մինչ՝ սիրոփանի մի խոսք եմ տեսնում
 Իրադես դժոխքը այս մահաճայուն:
 Ո՛վ Դանթե, իրա՛վ, ինչու՞ ես լռում,
 Դու՛, որ մահերով ծիծաղում էիր,
 Ծափ էիր տալիս՝ եւ ուրախ գոռում.
 Որ դասժվում էին մեղները զազիր,
 Այժմ ինչու՞ ես, ինչու՞ ես լռում,
 Իցիվ լռում ես լոկ զարհուրանից.
 Հայոց մահն աչքիդ ցնորք չի թվում.

Եվ էլ չես կարող դուրս ելն աչից
Այս տեսիլները, որ ցավի են սնուն:
Արցունքի հիմա սուրբ է՝ թող կաթի,
Ու թող աչերդ քո սիրտը քանեն,
Թող լուսնունդ անեծքի շանթի՝
Պոռանի՝ վագրերը հավես կարկամեն.
Որ չթափցնեն կոտորածն այն ծով,
Չղջան՝ հասուցման սուրբ աղ ու հացով...

11. Եվ անցանի քայլող մեռյալների դես.
Եվ մահերի մեջ մահս մոռացա.
Էլ չէին փնտրում իմ աչերն. ասես,
Հետքերն իմ սիրած, կորած աղջկա:
Իմ սերը - նման խորհակվող նավի՝
Կորել էր ծովում բյուրեղի ցավի.
Եվ անգամ Դանթեն հոնքերը կիսել՝
Նոր էին դողում շուրթերը վրդով,
Թվում էր՝ նորից դժոխք է մտել,
Բայց անմեղների հանդիմել վեսով,
Ու մեր շուրջն ասես Վեզովն էր ժայթքել,
Ու մենի կանցնեիմ Դոմդեի միջով,
Նոր դժոխք, ճակատիդ ինչդե՞ս չթել
Հայոց Ասծու հավերժ մոռնչով...

12. Եվ այրվող ափին հայոց հավաքի
Ծովը արյունն էր սրում ճակատի.
Վառվող սրբության ոտները գրկում
Փրկուր էր երկնի ճակատին թում.
Լալիս էր հայոց ծովակն իմ Վանա,
Ասես գիտեր, որ դիտի որբանա...
Օ՛, Դանթե, լացի հաղադում էիր,
Երբ հուճերն էի զննում ողբով,
Դու՛, որ դժոխքում ծնծադում էիր՝
Սթնում ես այժմ հայոց դժոխքով.

Ուր ամեն մի վանք խաչված մի Հիսուս,-
 Ի՞նչ Հիսուս, այրված մանուկներն հաղա...
 Ու մենք խաչվելով հագիվ ելանք դուրս,
 Ու սանում էի հայրերիս անմահ,
 Չարմանից զարմանք դեռ ընթանալով -
 Մի ֆայլիս հազար գաղսնիք քանալով...

13. Եվ Նարեկացին այժմ մեզ նման
 Ռդրում էր՝ ինչդես Նարեկա վանքում,
 Ծենձերում էր խիղճն այժմ իր հայկյան,
 Ասես մտքում էլ չէր խաչակնքում...
 Հայոց աղաղակն՝ Հայկի նոր սեզը,
 Մոռնչ էր դառնում մի նոր խոլական,
 - Այս է մարդկային մեղքերի մեղքը,
 Մեղքերի մեղքը՝ ցեղն ազգ է լլկում...
 Մի՞թե քնած է Ասված երկնքում,
 Ո՛վ սեր, ա՛ն խաչս, սու՛ր դիր իմ քաղկին,
 Մեզ այս դժոխքից ողջ առողջ հանե,
 Փրկե այս վառվող սուրբ սաճար ազգին...
 Կամ՝ ինձ էլ մահի վիրադը վանե...

Եվ անցնում էին լոռքյանք ցասման
 Գիշերն՝ Ասծո վեղարն անսահման,
 Անսահման վեղարն ահեղ Ասծո՝
 Չէր կարող ծածկել ոչ թե մի ածու.
 Այլ այս եղեռնը, որ հորդում էր դեռ՝
 Արյանք ծփալով՝ ձգված լեռներ-լեռ:

14. Ղողանջում էին զանգերն անվրեղ,
 Ղողանջումն ողբն էր ասդերին հասնում,
 Որ խոսք Ասծուն իմաց սար մի կերով՝
 Թե՛ ի՞նչ Ասված ես, որ չես էլ տեսնում
 Այս չնախարհիկն ախարհահրաւ,
 Քո այս օրեանն հայոց աղեխաււ.

Ախթամար վանիդ, որ վառվում է դեռ,
 Ուր սեւ ջահերով օսմանցյալ ֆուրդի
 Մզկիթի ազանն հայոց սաճարում
 Պղծում է հավասն այն ժողովրդի,-
 Քանզի անհանձարն հայոց հանձարում
 Մեծ դարսությունն է սեսնում իր ցեղի՝
 Յեղ, որի թուրն է հենակն ուղեղի...
 Եղեռնաբերը էլ չի մարդանա,-
 Գուցե մարդանա, երբ վերածնի
 Նահասակներին Մուշի ու Վանա,
 Նահասակներին՝ թաղված կենդանի,
 Նահասակներին Մոկսի ու Սասնա,
 Նահասակներին հայ աղասների,
 Նահասակներին անաղասների,
 Նահասակներին Դեր-Չորի վայրագ,
 Նահասակներին ամեն լուսնի սակ,-
 Ողջ եղեռնվածը թե կենդանանա՝
 Եղեռնողն այնժամ էլ չի մարդանա...

15. Դժոխք են դարձնում, որ դրախտ գնան,-
 Օ՛, դու՛ ցեղաժանս խելագարություն,
 Այնինչ՝ դժոխքն է քաժինդ, միայն,
 Միայն դժոխքում կառնես հարություն՝
 Հավերժ, հավիտյան վառվելու համար
 Ահեղ բոցերում աղաւաղանքիդ,
 Կորն կարասի բոցերում անմար,
 Ուր հասուցումն է մեղսածով կյանքիդ,
 Քավարան չկա մեղքիդ մեջանքուժ,-
 Վա՛յ օրոցք գորքիդ մահախուժ,
 Քո ալլահն ինքն էլ չունի ֆավարան,
 Ինչդե՞ս է երկնել քեզ նման եղկին
 Ամենագթող մայրը բնության,
 Նա՛, որ մարդասեր Հիսուս է ծնում,-
 Մի՞թե ուզում է վերջը հայության,-

Ինչդե՞ս է եւ քեզ նմանին երկնում:

Աթիլաներին ինչու՞ է երկնում...

Էլ ի՞նչ Աթիլա... Դժոխք են դառել՝
Այսդես յոթն հարյուր վանքերն են վառել:

16. Ու երբ թուրքերը Ախթամար մտան,
Որ թալանեին սոլասքը վանքի,
Իրենց վառածը ածխացած գտան՝
Արձանացումով իրենց սեւ մեղքի:
Ողջ բեճն ու վեճը մոխիր է, իմ քույր,
Հրդեհում՝ մոճն ի՞նչ. էլ ի՞նչ վարագույր,
Մոխիր է դառել խաչափայտն էլ ողջ,-
- Ա՞յս է, գյավուրներ՝. ձեր սուրբն ահագոչ,
Թե սա Ասված էր՝ ինչու՞ չփրկեց
Մեր կրակներից ձեր գյավուր մանկանց,
Այս կրակն ալլահն ինքը ձեզ դրկեց...
Անհավա՛հ հայեր, ալլա՛հն է Ասված,
Լոկ նա է, որ է...

Եվ աչքով չարի

Գեո ղեղում էին վերքը սաճարի,
Բրոնզաճաճողան մոմակալն անգամ
Հալվել-թափվել է մի մոմի նման:
Իրավ, հալվել է ողջն անադարսի,-
Հալվել-թափվել են խաչերն արծաթյա,
Անգամ երկաթն է հալվել Գեղարդի,
Ժամագրքերի կողն էլ մարգարսյա,
Մանկանց հե՛ս վանքի ողջ ներսն է վառվել,
Ասես անտառ են վառել սաճարում...
Բայց այս ի՞նչ. թուրքի աչքերն են չոփել,
Ի՞նչ տեսան... աչքերն ինչու՞ են լոռում,-
«Այս ի՞նչ է, ալլահ, այս ի՞նչ է, ամա՛ն,
Հուրը չի հաղթել հայ մագաղաթին,

Ողջը վառվել է. չի վառվել միայն
 Հայ Աստվածամոր դասկերը դասին...»:-
 Շանդամն հալվել է իր մոմի նման՝
 Պղինձն հալվել է. բայց նա չի հալվել՝
 Գրկել է կրկին Հիսուսին իր հեզ
 /Ու ողջ ռեմակի աչքերն են չոփել.../.
 Միայն հոնքերն են խանձրվել. կարծես,
 Մանուկ Հիսուսին կրծքին է սեղմում.
 Մեծ Աստվածածինն հայոց հույսի դես...
 Ու թորքերն իրենց ուղեղի սիղմում
 Լուռ սասանեցին՝ զարզանդն անթոխվեց
 Ու... ծունկի եկավ
 Գայլերից մեկը... կրոնափոխվե՞ց...
 Հա՛, խաչակնքեց. բայց իսկույն ընկավ.
 Երբ յաթաղանը իր կուրծքը խրվեց.
 - Շուն. գյավուրվեցի՞ր...
 Դե՛. գյավուր կեցիր...

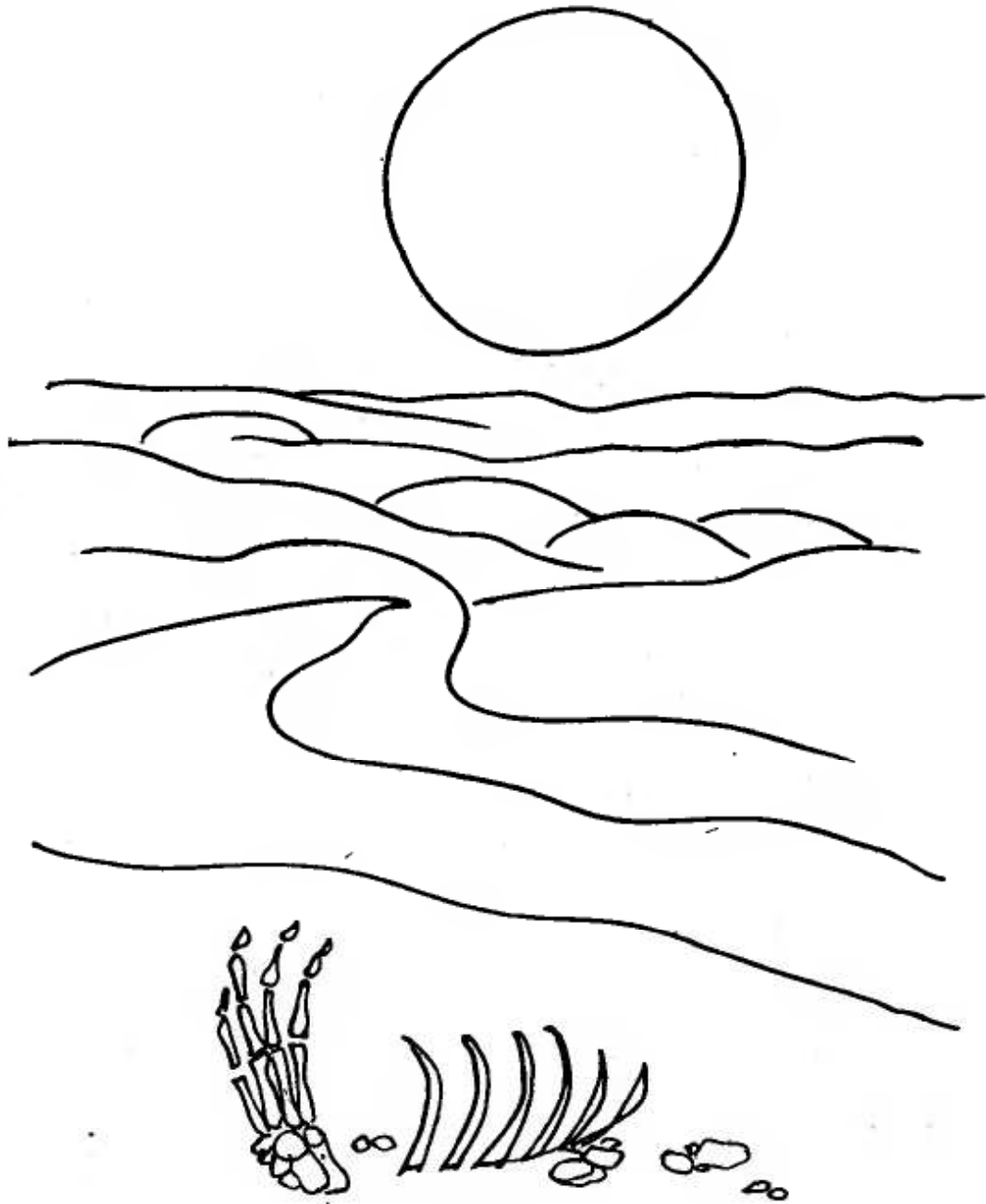
17. Թողեցինք Վանա ծովն հրաճարակ,
 Դուրս ելանք վանքից դեռ մոխրաթախիծ,-
 Հրդեհն էր վառվում դեռ մեր կրծքի սակ.
 Կուրանում էինք հայ վոցի ծխից:
18. Եվ գնում էինք մոխրադեմ ու լուռ,
 Խանձված հոնքերով Աստվածամոր դես,
 Գալիս էր քամի մի դառն ու սխուր՝
 Լալիս մոր կանչով ու սանում էր մեզ.
 Եվ գնում էինք հողմածեծ, նկուն,
 Սամումից ելած ֆարավանի դես,
 Ու ֆարավանի քեռը մեր հոգում
 Մեր սուրբ անեծքն էր ու կսկիծը կեզ.
 Ու մեզ մեր ազնիվ կարեկցանքն անքուն
 Քաշում, սանում էր օազիսի դես...

Եվ լուսինն աղոս, անհունի մթնում,
 Ձեռքը, մոռս դես, սանում ճակատին,
 Խաչակնեկով աղոթք էր անում,
 Չարզանդով լցնում գիւտերը մթին:
 Եվ ահա ելնում աղոթքի առաջ՝
 Մեռցրված հայոց կմախքները ողջ
 Հայտնվում էին Հայաստանով մեկ՝ աչքիս ահախոնջ,
 Հողից էլ ելնում՝ բանակվում էին կմախքադողոյոջ,
 Կմախք ձեռքերը գանգ ճակատներին դողալով սանում
 Նախ աղոթք էին լուսնի դես անում,
 Ադա զարհուրյալ՝ վեր էին դարձնում ձեռքերն անհամար,-
 Ձեռքեր, ձեռիկներ, ձեռիկներ, ձեռքեր՝ վրեժներ անձար,
 Կամ գանգերն էին վահանների սեղ առնում կրծքերին,
 Վեր էին դարձնում կմախք մայրերը կմախք ձագերին,
 Ժխորվում էին անանցանելի կույս անստի դես,-
 Դե՛, եկ ու անցիր, դու՛ էլ, ո՛վ Ասված՝ թե մեր Ասվածն ես...
 Անգե՛ն զորքի դես կամ անստների նման հողմադող
 Առաջ Եւրոպեցիին դժոխաթափոր՝ Ասված սասանող,
 Ինչդես՝ երբ իրենք կենդանի էին, սեղահանվելիս՝
 Ողջ Հայաստանից դեղի անադաս՝ մահի վանվելիս:
 Անստվում էին մանուկ ու ծերուկ կմախքներ անթիվ,
 Չարզանդով լցնում վեր նիզակվելով կմախքախոյիվ,
 Ոմանց ձեռքերին իրենց իսկելիս կանգները բռնած,
 Վեր դարձած իրենց օլոքներն՝ իբրև նիզակներ բռնած,
 Վեր էին ծոծում թխտակներն՝ օվկիան, ի՛նչ ածու,
 Մոնչում էին ալլախի հանդեղ եւ թե Ասծու՝
 Համաճխարհային դասի կանչելով խղճերն էլ մեռած,
 Ու բոց էր ցայտում գանգերի դասարկ աչքերից էլ հե՛...
 Այս անգամ Դանթեն ու Նարեկացին վրեժավառված,
 Ողջ յոթնախմբով ծունր իջանք այս սուրբ անստի առաջ:
 Եի՛ս երեք անգամ երկու միլիոն սիր՝ նոր ու հնօրյա՝
 Պարզված՝ բարախում էին կմախքված ձեռքերի վրա,
 Ինչդես վեր կենան անստներն ահեղ՝
 Կործանեն աճխարհն հայ զոհերն անմեղ...

Ուր դեռ կա մի ցեղ, որ մի մայր գայլի չափ էլ խիղճ չունի,
Ասել է վաղն էլ ընդդեմ է մասնիկն անմեղ-անհունի:

.
.

Եվ անցնում էին մենք դեռ սասանված,
Հայաստանով մեկ բոլոր կմախքներն Ասործով հանված՝
Ահեղատեսիլ Եւրոպայում էին դեռի այն դաշին,
Որ երկրադորդ ահեղ դասասանն էր մեղադարձին:

ԳԻՇԵՐ ՄՇՏԱՎՇՏԻ, ՄԱՀԱԴԱՇՏԻ ԳԻՇԵՐ

ԳԼՈՒԽ ՏԱՍՆՆԻՆԳԵՐՈՐԴ

Ո՛վ փուրդ... որ այժմ գլխի ես ընկնում... Ինչո՞ւ էին ֆո երեկվա շեղանավայրենիները ֆեզ էլ աչֆից գ-ցում, խաբվելով թուրֆից, սուլթանից՝ ջնջում հայոց գյուղերն ու սերունդներին անգեկն եւ անսիրական՝ ծերերին, մանուկներին, կույսերին քոնաբարում եւ մորթում...

Ինչո՞ւ, ինչո՞ւ, ինչո՞ւ, ինչո՞ւ ես խաբվել, ինչո՞ւ...

Չէի՞ր հիշում, որ աղ- ու հաց էիր կրում հայի եւ հայոց հեկ, մա՞րդ էլ իր կերած աղ ու հացը մոռանա՝ որ դու մոռացար...

Ի՞նչ ասեմ, ուրեմն, ֆեզ...

Թուրք դոկտոր Նազրմը ասում էր. «Եթե 1909-ի մեր Ադանայի եւ այլ վայրերու մեջ կասարել սվածին նման սեղական ջարդերով միտի գոհանանք, օգուտի սեղ վնաս կհասնի... Այս ժողովին մեջ ֆանիցս խոսած եմ եւ հիմա կկրկնեմ... մեկ է, որ հայ ազգը արմասախիլ ըլլա, մեր հողին վրա անհաս մը անգամ չմնա, հայ անունը մոռացվի: Հիմա մասերագմի մեջ եմք, ասկե հարմար առիթ չի գտնվիր, մեծ մեծությունը միջամտությունը եւ թերթերու քողոքների ձայնը նկատելի իսկ չէ կրնար ըլլալ, ըլլա նույնիսկ, խնդիրը կասարված իրողություն մը կդառնա եւ կփակվի: Այս անգամվան գործողությունը քնաջնջումի գործողություն մը միտի ըլլա, հայերու մեկ անհասն իսկ չմնալու մայմանով քնաջնջումը հարկ է»:

2. Երբ որ սղանեց ցասման Միերը
Մեր ջաղացների ջուրը կրողին,
Կսրեց վիշապի եւ ականջները,
(Ինչո՞ւ հիշեցի՝ հարցրու ոտխին...):

Ու՞մ ջրերն էինք կսրել, ո՛վ լուսին.

Որ արձատից են մեզ կրել ուզում,
 Թե՞ հայ ջաղացը հաց չէր Ելոզին,
 Թե՞ մեր ականջը նրան չէր լսում...

Եվ ահա, երբ լուռ ուռվում էինք Մոկսի մի կիրճով,
 Աչքով էլ տեսանք ինչ լսել էինք Վանում ականջով,-
 Քանզի երբ ֆրդի մի խոռոչ մտանք,
 Ո՛վ անտեղյակներ, տեսե՛ք ինչ գտանք.
 Նախամարդու ոռջ ֆարայրում դժխեմ
 Մրոտ մի սյունից կախված էր մեր դեմ
 Նուրբ ականջներով թելված մի Եարան՝
 Քրդուհու արծաթ վզնոցի նման...
 Ականջօղերը դեռ բլթակներին՝
 Արցունքներին րես ֆարացել էին...
 Ոչ մի ականջից օղը չէր հանված
 /Ո՛չ... գանձի համար չէին սղանված
 Հայուհիներս՝ փախած հարեմից.
 Որդես արտոյներն՝ անգրդի վայից.../:
 Ի՞նչ հանգիստ կրել՝ Եարել են հանգիստ,-
 Ականջներ էին, ոչ թե խխունջներ
 /Այս էլ գահասու հրաման է խիստ/
 Ո՛վ դահիճ, մի՞թե ձեռքդ խիղճ չունե՛ր,
 Այս մի Եարանի վճի համար էլ
 Մարդս կարող է լուռ խելագարվել...
 Եվ Կոմիսարի ուրվականն իսկույն՝
 Լուռ՝ Եարանն ուզեց իր վզով գցել:-
 Այս է՛լ մոռանանք, տեսնողներ՝ սոսկում,
 Այս է՛լ դժոխք չէ, ո՛վ մարդաբժե՛ր...

Հաղթա մարմիններն ու՞ր կերաք, այ՛ օձ,
 Ո՞ր մեղքի համար հայոց ջաղացի,
 Թե՞ վիճարդի են ականջներն հայոց,
 Թե՞ վիճարդի էր համն հայոց հացի:

Եվ ցած քերտցիւնք, որ աշխարհ սանենք,
 Թող աչքով տեսնեն լսածն ականջի,
 Որ երկրե-երկիր՝ սուրբ դասի հանենք
 Այս մեղսաւարն էլ անդաշիժ դաժի...

Եվ հորդեց զորքը սեւ իթթիհասի,
 Որ ջանաց ճգմել լեռն Արարաշի:

3. Եվ անցնում էին եղեռնի միջով
 Մերք լուռ, մերք անգուտդ, մերք ողբ ու ճիչով,
 Մերք միջով ամրոց-ավերակների,
 Մերք միջով ահեղ- սեւ կրակների,
 Մերք առանց աղոթք կանցնեինք վրդով
 Մզկիթ դարձած վանքերի մոտով,
 Մերք ֆուրդ աշխարհն էր մեզ հանդիպում,
 Մերք օսմանն ինքն էր մեզ դժոխք սանում...

Ու գնում էինք բյուր ականջ դառած,
 Բյուր-բյուր աչքերս բյուր կողմեր հառած,
 Ականջներիս մեջ ականջներն էին
 Կանչում, սրճում սանջանքով լոին...
 Ու գնում էինք նորեն ոգեխումք,
 Մեր ազգի ցավից մեզ մոռանալով,
 Երբ հեռվում դայթեց, ասես՝ մի ռումք,
 Եվ հողն՝ առյուծի նման ռոնալով՝
 Վեր շարվանեց՝ սեւ թուխտի նման,
 Ծածկեց լուսնյակին ու մութ մի վայրկյան
 Ժայռի դեպքնեց մեք շուրջը լոին,
 Մութն այնդեպ մթին, ինչդեպ սեւ գրահ,
 Եւ թե հենվեինք խավարի վրա՝
 Սեւ մթան վրա, ինչդեպ սեւ ժայռին,
 Պիտի դիմանար խավարը լոին՝
 Հենվող փղին էլ, օ՞, այնքան խավար.

Որքան սեւ մեղքը ցեղասպանության՝
 Սեւ հրամանը կարմիր սուլթանի.
 Հայաջնջումի այս վճիռն անգույգ՝
 Սեւ յաթաղանի բերանով անսուտ.
 - Կսրել հայ ցեղը, որդես մի ականջ,
 Մեր աչքից հեռու, մեր աչքի առաջ,
 Ջնջել ջիհաւի կրոնակոլով
 Վերջին հային էլ՝ մոտիկ ու հեռով:
 Հայաստանն առանց հայ է մնալու...
 Կամ նորեն ալթայ ենք հեռանալու...

Եվ անցնում էինք, երբ սեսանք հանկարծ
 Մեր վանքի առջեւ,- վայ աղոթք զարմին,-
 Խաչքարի վրա խաչված մի մարմին,
 Անգլուխ մեկին եւ այն էլ... խաչված,
 Իսկ մոտիկ ձորում գլուխ մի անտեր,
 Ինչդեռ մարմնագուրկ լուսինն անհարբեր,
 Բայց ո՛չ, ոգորման հեճերը կային՝
 Պայքարի հեճերն իր ասվածային -
 Փերված էին ասամները ողջ՝
 Կովով եր ընկել անմեղն հայագոյ:
 Ո՛վ լուսթյուններ, ո՛նց նզովեմ ձեզ,
 Որք աստեր էին թափվում հույսի դեմ: -
 Աղբանքն եր սառել լուսնի քիթերում.
 Նա ֆահանայի դստերն եր նման,
 Բաց շողերն էին լացը մեզ քերում,
 Բանտ եր լուսնին էլ՝ երկինքն անսահման,-
 Ո՞րը դասներգեմ արյան ճաղաղում,
 Կիսամեռ լուսնի՞ց՝ ամդե դագաղում...
 Եվ շուրթերս էին դողում կարկամած,
 Միքս, թվում եր, կես նուռ եր ֆամված:
 Եվ ահա ճիչեր կանցնեին դաւեսով,
 Մեր աչքն էլ սալեց անսովոր վեսով.
 Ականջս մթնում աչքիս ձայն սվեց,

Սեւ դասանին ռսին լուսինն հայսնվեց,
 Դուրս գալով խորից իր գերեզմանի,
 Բայց նորից ուզեց երկնից փախչել.
 Աչքերն եւ ծածկում, որ բան չեսեսի.-
 Այս վիճակն, Ասվա՛ծ իմ, ինչդե՞ս հառաչել.
 Ի՞նչ արժով կիսել վեճերն այս լուսնի.
 Որ երկնից էլ ուզում է փախչել:

4. Եվ մի՞թե՞ ցեղը չի էլ գոջալու,
 Որ սեւ մի ասկյար բնագոյին հլու՝
 Հայ մի թխիկի գլխիկը կսրել՝
 Ծաղր ու ծանակով երկինք է նետել.
 - Թե մեղավոր ենք՝ ես չի գա,- ասավ:
 - Չի՛ գա...,- ֆրիջով կես ցեղն էլ ասավ:-
 Էլ ի՞նչը դասմեմ,
 Օագիս էի, ո՞նց չանադասվեմ.
 Աստերն ավելի ակնադիւ ղարձան,
 Քարացավ լուսինն ինչդես մոր արձան,
 Երբ որ այս թխիկ գլխիկի նման,
 Բյուր աղեսները սեսանք ճամփեֆին.
 Յոթ ջրհոր լիքը գլխիկներ մանկան...
 Տե՛ր, գեթ ֆարացրու ցեղասղան թորֆին.
 Որ հոր մեղքերը գեթ որդիք ֆավեն՝
 Չղջան մարդասիրտ, հոր մեղքից ցավեն:
 Սակայն ես եկավ... հետ իմացանք,
 Եվ մեր զարմանքը ցասումի փոխվեց,
 Երբ մեր դեմ բարձրող հողին մոտեցանք,
 Մայր լուսնի վիճակ էլ մեր մեջ ամբոխվեց:
 Եվ կանգնել՝ ֆարե թախիծը դեմքին,
 Եվ աչքերի մեջ՝ ֆնուռ մի աղեանք,
 Ակնադիւ նայում Դանթեն այս մեղքին,
 Երթումն եւ բարձում ինչդես եզնջանք:
 Աղոթու՞մ եր նա, թե՞ դիտի խոսեր՝
 Ահեղ անեծքի ժայթու՞մ եր, խոկու՞մ,

Մեր դեմ - զարհուրանք՝ շարժվող փոսեր,
 Մի՞թե մարդ չկար Ելդդի գորհում...
 Չորս հարյուր մանուկ՝ դողոցիկ մի սուրբ՝
 Կենդանի թաղված չորս հարյուր հայեր...
 Ուշաթափվեցի վեցից այս անգուսդ,
 Մեր ոգեխումբն էլ՝ մեր խղճին վայել...
 Մասեցի ոգին այնուհետ էր դողում,
 Ասես սեւ օձն էր մեջքն ի վեր սողում,
 Մի գիշերի մեջ չորս հարյուրս խեղճ,
 Եվ Նարեկացու անմահ ոգու մեջ
 Ասես մեռնում էր դասկերն... Ասծո.
 - Ու՛ր ես,- մոռցաց. նարեկամոռունչ,-
 Ա՞յծմ էլ դիտի գթաս մեսամուց,
 Մի՞թե այս մեղքը մեղք է քրածո.
 Մի՞թե փորձում ես իմ հավասը՝ քեզ,
 Էլ ու՞մ հավասամ, երբ դու էլ լուես,
 Ազգ է մեռցրվում, ա՛զգ. ա՛զգ - Ասված իմ.
 Ինչու՞ չես սանձում դու այս որձ ֆաժին՝
 Յեղաըստանին, որ քեզ է սանջում,
 Ասծուդ գլուխ գործոցն է ջնջում,
 Ինչո՞ւ ես որ ջնջեր ցեղը սոխակիդ,
 Յեղը անմեղիկ վարդ ու մեխակիդ,
 Յեղն աւար փղիդ,
 Պղծեր ծիճն հողիդ,
 Ինչո՞ւ ես քեզ ջնջեր. Ասված իմ խաբված.
 Մի՞թե մեծ խղճիդ ծաղկունքն են թափված.
 Սե՛րմն է սղանում, սե՛րմը. սե՛րմը քո,
 Մի՞թե անգոր ես այս մեղաց ներքո...

5. Եվ ո՞վ շտակաց... Օ՛, վարդեն, քեզնով
 Դարերի վիշեղ սոսկաց այս վեցից,
 Մի՞թե Ասված չի գոռալու մեզնով...
 Դուրս ելանք շրմաւարժրվող դաւեցից,-
 Ամոլերն էլ մթին, սեւ ամոլերն էլ՝ սե՛ւ.

Մեր գլխին որդես հող էին թափվում,
 Եվ մենք կենդանի թաղվածների դես՝
 Այս մանկանց նման ծանր էինք հեռում,
 Լուռ անցնում էինք վշից ծանրահեւ,
 Ասես Դանթեի սիրսն էլ էր ցավում
 Սեւ ամրերի սակ հայոց վշի սեւ,
 Եվ այս է՝ դիտի խոսի մոռնչով,
 Քանզի կանցնեինք դժոխքի միջով,
 Դժոխքով այն սեւ՝ հույժ անմեղների,
 Մեղքերի միջով մեղավորների,
 Որոնց զավակներն իցիվ աղբամբով
 Ծածկեն հոր մեղսանքն աղաւաղանքով:

6. Լռում էր Դանթեն, ու վիշտը ճակչին
 Կնճիռ առ կնճիռ՝ բանակ էր կաղում,
 Ի՞նչ էր մտրում երկնի որդին,
 Որ երկնի դեմ հոններն էր կիսում,-
 Չգիտեմ, լուռ էր, դեմքը մթազնել՝
 Եվ անցնում էինք արնալուռ լացով,
 Լուսինը դասվո դասակ էր կանգնել,
 Եվ մեռած էին թվում հող ու ծով...
 Ու՞մ որդիք էին այս անմարդ հեռվում,-
 Բնաջնջումն է իմ անմեղ ցեղի,
 Էլ ո՞րն հառաչեմ, լեզուս է կաղվում,
 Այս ինչե՞ր սեսան աչքերն իմ հողի,
 Ախ, ո՞վ էր լսել, ախ, ո՞վ էր տեսել՝
 Ինչ որ մենք տեսանք,- ո՞ր դժոխքն ասել,-
 Այս ի՞նչ ես արել, թուրք ամենանողկ,
 Չորս հարյուր փոսիկ՝ չորս հարյուր դժոխք,
 Մի փոսիկն անգամ հերիք էր, որ քե՛զ,
 Քե՛զ լիմա-լիմա թաղեինք այսդես,
 Դու դեռ չգիտես, Քե՛զ ինչ ես անում,
 Դեռ սաք է դիտ, բնազդդ գայի,
 Անկարելին է՝ ցեղ ես սղանում,

Եվ այն էլ՝ առանց գեթ սոսկազայլի:
 Չորս հարյուր մանկիկ, կենդանի թաղված՝
 Հողն հավիտյան անեծքով շաղված...

7. Լուսնեց գիշերը՝ մեղքեր մասնելով,
 Ու մրմնջացի՝ «Ա՛խ, հա՛յր իմ, գնա՛նք,
 Թող գալի՛ք գեփյուռն անուռ մասներով
 Շոյի ֆրոջդդ տես ճակասդ կրակ:
 Չէ՞, ինչ որ չէիր տեսել դժոխքում՝
 Տեսար դու այստեղ ու աչքդ սոսկաց,
 Թեկուզ դեռ առանց խոսքի ես նողկում
 Թոր առեղծվածից այսֆան առեղծված...»
 Օ՛, ի՞նչ առեղծված, երբ որ իմ անքիծ
 Մեղուն նույն ծաղկից՝ միտես մեղր է ֆամում,
 Մինչ թույն է ֆամում օձը՝ նույն ծաղկից,
 Օձը սա՛ է, սա՛, որ ազգ է ծամում՝
 Կարծես թունավոր ծաղկունք է փնջել,
 Որ ազգի վերջին երակն է ֆամում,
 Կարծես հայերս այն ծաղկունքը չեն,
 Որ մեղրի ծով են Ելդզին անգամ,
 Մեղրի համա՞ր էլ սուրբ մեղվին խաչեն:
 Այս ո՞նց եք, ազգե՛ր, լոռում... Ես հակամ:
8. Եվ անցնում էինք, երբ մտանք Դասվան,-
 Այստեղ յոթն հազար հայերս դասվան,
 Մի ջաղաց լի՛ր հարսներ խեղվեցին՝
 Յոթը հայդուկի ի սեր թաղվեցին,
 Որ չմասնեցին՝ թե որտեղ են դեռ...
 Ջաղացդանն ինքն էլ ընկավ ոս ու ձեռ,
 Բայց, որդես ճերմակ այրուրը նրա՝
 Թափվեց արյունը հացֆարի վրա...
 Ո՞վ այսդես լկեց իմ հայոց բազկին.
 «Հա՞յ ես... որ հայ ես՝ վա՛յ ես իմ ազգին,
 Ժողովուրդ չես դեռ, ա՛զգ ես ինձ նման,

Քո ցեղն օձեղ է, ամբոխ է ունայն,
 Միակ շարությանց մերանն ես՝ մեր մեջ,
 Փրկությունը քեզ Հիսուսդ էլ չի տա,
 Քո հողն էլ իմն է, թուր չես, խոփ ես խեղճ,
 Հավաքական չես՝ թի՛ս հավասա,
 Ուժի աշխարհում վագրիս դեմ գառ ես...
 Մեջենեջ երկրիս՝ բավ է թափառես,
 Մասիսի տեղը վայել է թուրփն,
 Շուրջը դուրանով տիտի ծովանամ,
 Խիղճը բաժին է լոկ թիս... տուրփն:
 Ես վերջին հայով տիտի հովանամ,
 Երբ էլ չլսվի հայոց ոչ մի բառ,
 Ողջ Հայաստանում այս արեամբառ»:
 Այսդես դարերով յոթ կողմից հաչել,
 Հաչել, չեն թողել, որ գեթ հայ մնամ,
 Դեռ գութան մնամ մեր թնիկ հողին,
 Դեռ ջաղաց մնամ մեր հացն ուտողին,
 Որ հար գութանվեմ հայ ծնած երկրում,
 Ում սուրբ հացով է եկվորն էլ բերկրում,
 Որ մարդ մնայինք մարդուկի առաջ,
 Որ ազգ է կտրում, իբրեւ մի ականջ:
 Սողին իր վերքը մտից չի հանի,
 Բայց սողիններն էլ մի օր վերջ ունեն,
 Սակայն այս դժոխքն ով որ եղծանի՝
 Թող դժոխքում էլ նրա ոգու էլ աչքերը հանեն,-
 Եվրոդդ լոում է՝ որդես մի Դանթե,
 Բայց մեր մոռուչը միտք տիտի կաթե,
 Նա խղճի խայթ է լող մարդկության,
 Խայթս կբանա լեզուն լոության:
 Երբ ի գին թափվող մեր արնահոսփն՝
 Ողջ Հայաստանի արծաթն ու ոսկին
 Դեռի Եւրոդդ վար ֆարավանվեն,
 Վերջին հայիս հե՛ս վեր ֆարավանվեն:
 Օ՛, գնանք հայրենի, որ գալիքներով ինչքան հեռանան՝

Գեթ հայ սերունդներն հավերժամրմունջ այս շնորհաճան,
Ա՛յս, ա՛յս մանուկին, մանուկ հայությունն այսդես
զլիսասված.

Մանուկ հայության ծերուկ հայությունն անհիրին բաղված.
Որոնց հողերից ծաղկում է անհայս կաղնին վրեժի,
Օ՛, գնանի, Դանթե՛, գտնենի մի Ասված, որ մեղքը դասժի
Հողահասուցման լույսի գոտարով,-
Եվ ճամփա ընկանի մեղքին հեսամոս նոր ճանադարհով:

9. Եվ ահա մենքսոր լուսինը ելավ,
Գիւերը ճերմակ մութ շաղկին հազավ,-
Անցանի այս գիւեր մենի Ադանայով,
Լիքն էր մեր շուրջը հայ վիշու ու վայով,
Մի դասի քվաց, քե մեկ էնի Անի,
Ավերակներ են՝ անհայ մնացած,
Քիչ մնաց լուսինն իր աչքերն հանի,-
Ե՞րբ դիտի հոգնես, ո՛վ ալլահ-ասված.
Տեսանի մի կնոջ գույգ ստինքի մեջ
Ցցված ճոճվում էր արնոս մի նիզակ՝
Օրոր կարդալով հայուհուն իմ խեղճ,-
Այս է՞լ մոռանամ, ո՛վ արնակզակ,
Ո՛վ դու հելուզակ, ա՞յս էլ մոռանանի,
Այս էլ դժոխի չէ, Դանթեից... գնված.
Խրված էր նիզակն... արգանդը մեկի,
Ո՛վ ասելություն, սարսափից ծնված,
Որ դուռն էս գոցել հայոց երկունքի,
Կտեսնե՞մ մի օր աչքերդ հանված...
Քեզ գցի հանված կտեսնե՞մ արդյո՞...
Բայց ո՛չ, հայը ինչ չի հավասարվի,-
Միայն քե տեսնեմ զարմդ ծնկաչոփ,
Թուրքն հայի ձեռնով գցի չի հանվի,
Եղնիկը բարձր է՝ իր ոտիս գայլից,
Անգոր մանուշակն՝ հզոր կայծակից,
Մի ջաղացքարը, որ տե՛ս՝ ավերվեց՝

Բարձր է ֆանդոդից, որ խելագարվեց...
 Իմաստուն աղբյուրն՝ անխելք հեղեղից.
 Միրո սրինգը՝ արնոս աղեղից.
 Գառների հոսը՝ գայլառհմակից.
 Մի ջաղացաֆար լուռ կռանողը
 Բարձր է, ֆան զորքով մեզ ոտխավողը.
 Պասյանը՝ սրից բարձր է հավիսյան.
 Մի ճգնավորը՝ զորքից անոպսյան.
 Մայրակուրծի նուրը, ո՛վ դու մահապետ,
 Բարձր է ռումբից հազարադահետ,
 Սուրբ մեղվանոցը՝ դիդո՞ զորանոցից.
 Պիդո Ասված՝ զորքված սին սասանայից.
 Այս ողբս վկա՝ դու դիտի սարսես հայ վիես ու վայից,-
 Մի շան մագուկն էլ բարձր է մարդ-գայլից...
 Աստղն՝ ամդին ամդով չի ծածկի երբեք,
 Չէ՞ լույս է կաթում իր ամեն ֆայլից.
 Բավ չէ՞ արեւի արյունով հարբեք...
 Ե՞րբ եք զղջալու, ո՛վ աննահանջներ,
 Խղճի ծնունդով ե՞րբ եք զղջալու,
 Ե՞րբ եք հանելու աչերը դուք ձեր,
 Մեր լեռները մեզ ե՞րբ են կանչելու...

10. Ինչդեռ գառնուկը՝ գայլի բերանից՝
 Ելանք մութ հովսից այս գայլաբերան,
 Երբ թափառական ամդի վրանից
 Դուրս ելավ լուսինն՝ հովվուհու նման,
 Եվ առաջն արավ հոսը գառների՝
 Իր սասղերի հոսն հանգիստ արածող.
 Զեեց ու ելավ երկնի լեռների
 Ասծուն մոտիկ արոհները ճոխ,
 Որ Ասծո աչքը իր վրա լինի՝
 Գայլի մոտենալն իսկույն իմաց տա,
 Որ Ասված դառն մանկանցը երկնի,
 Որ Ասված դառն հոսը մարգարսյա՝

Հոծ ասղահոսը Ասծու հսկա,
Իսկ թռչող ասղը՝ իր շունն է ոսկյա,
Որ հաճախ երկնի անմահ դարեգում
Գայլակերպ անոթի վրա է վազում...

Երնեկ այս հովվին, որ հոսից անուզ
Չի դակասելու ոչ մի սուրբ գառնուկ,-
Ախ, Հայաստան երկնում լինե՛ր,
Ոսոխին ծաղրե՛ր լուսնի վրայից,
Որ ոչ մի սեւ ձեռք նրան չհասներ,
Այս նոր դժոխքն էլ ձեռք քաշե՛ր հայից:

ԱՊՇԱՆՔԻ ԳԻՇԵՐ

ԳԼՈՒԽ ՏԱՄՆՎԵՑԵՐՈՐԳ

Ո՞վ իմ եղբայրիկ, չին ժողովուրդ, ի՞նչ է, չլինի՞ ծովի ավազների հետ ես ուզում մրցել, որ այդֆան հախտուն ու իմաստանման խենթությամբ ես ծնում ու ծնում,- բայց ինձ ի՞նչ քո անհամարից, ի՞նչ է կաղնին, որ իր տղոյաճե սերունդների սակ չի տաստարում մանուշակին կայծակից... Բայց չէ՞ որ դու էլ բազմասանջ սիրս ունես եւ հայոց թեւամին քո էլ թեւամին եւ,- բայց էլ Հիմալայիդ աղառածների նման ժայռաշուրթ լոռությամբ ես լսում հառաչանքներն դեռ վեճալեռ Արարաշխ, ինձ ի՞նչ, իմ Արարաճերին ի՞նչ քո այս նորափեսուր արծվային ազատությունը, երբ խղճի աստվածընծա բերանով չե՞ս մոնչում դու՛ էլ, որ մոռունչ զեփյուռոդ հողմի փոխվի եւ հասնի՝ ցրե գերի Արարասս բանտոդ յաթաղան ջրդեղոդ ամդերը... Ինձ ի՞նչ օվկիանը, երբ նավս ափ չի հասնում...

2. Լուսինը, որդես կլոր մի սեղան՝
 Բացվեց, որ սիրո աստղերը շողան,
 Երբ խուլ որոսաց Մեծ Նարեկացին
 Եվ Խորենացին՝ ձեն-ձենի սալով.
 «Չէ՛, մեզ չի գգա, օսարեկրացին՝
 Թեկուզ Դանթեի լուռ վկայելով...»:
 Սգա՛ Հայասան, կես դար է անցել,
 Բայց ոչ մի վերեդ չի սոյիացել...
 Մոյի շեն տեսնի հայոց վերերը՝
 Ինչ էլ սփոփեն հայոց երգերը,
 Քանի դեռ Արախն՝ ինչդես սեւ սուր է մեր սիրսը խրված,
 Քանի Մասիսը շթայավիզ է՝ աչքերով շոված,
 Քանի Հայասանն՝ իբրեւ սուրբ մի սիրս՝
 Երկուս է արել զինված սուրը բիրս:
 Սու՛րն է արժանի դժոխսին անեծջ.

Ո՛չ թե բյուրավոր մանկիկներն իմ խեղճ:
 Օ՛հ, Դանթե, անմեղ՝ ինչդես արցունքը մեր ոգեհասուսչ.
 Մեղքի շիթ չուներ ողջ Հայաստանս՝ ոչ մեկի առաջ:
 Կորե կարասն է հավերժավառիկ՝ ուր մեղքն այրվեր՝
 Յոթնադոռոնկաց սանջարանը մեծ. .
 Ուր վառվելու են ցեղ սղանողներն այս մեղասկնճիռ.
 Ուր չունեն գայլոց գեթ խղճի բրթիռ.
 Այս քալեաքներն են բոցվելու վաղը կորե կարասում.
 Աստծո ձեռքով դասժպելու են հուր լաբիրինթոսում:
 Քո ասվածային անմեղ դժոխքում մեղքն է դասժպում.
 Կյանքում անընդմեջ դոռնըկացյալն է հավիսյան վառվում.
 Իր մահից հետո՝ կաւառակերն է այրվում անդադար.
 Մարդաստղանն է կորի կարասում միջ վառվողն արդար.
 Եվ գրդարսիչն է հավերժ դժոխքի բաժին՝ ուր թե ցուս...
 Փոքրին հալածող մեծերն են անցուց
 Հավիսենավառ դժոխքի բոցում սանջպելու հավերժ.
 Չեն ազատվելու դժոխքից ցեղերն այս ձեր հայամերժ.
 Ցեղ սղանողն է դժոխքին ընկում, վառվում մեսավից.
 Ինչդես մեսագոռ՝ գերդաստան ֆանդող կանայք ամբարից.
 Գահի, աթոռի համար ոգորողն ինքը դժոխքում,
 Ասված էլ ֆանգի աթոռակովից իրավ է նողկում:
 Հավերժ անմեղ է Աստծո դժոխքը հավիսենական՝
 Մեղավորներն են դասժպում այնտեղ, ո՛չ ազգը մանկան,
 Մայր խոսանգողն է հավիսենորեն վառվում դժոխքում.
 Ավազակը լոկ, հելուզակներն են դժոխքի խորքում.
 Պասերազմաձիգ ժանկն է այրվում այնտեղ՝ իր մեղքով,-
 Մինչ այստեղ, Դանթե, անմեղությունն է լկվում՝ դժոխքով.
 Իմ անչար ազգի անմեղությունն է, ուր սրի ֆաւլեց,-
 Աս է դժոխքը, ուր հայ մանկիկը հայ թոնրում խաւլեց...
 Աստծո դժոխքն էս ընկնելու, Թալեսթ.
 Որդես մեղքերից մեսավառ մի լաթ...
 Մի՞թե կարող ես անդասիժ մնալ
 Մեղքդ դժոխք է՝ հազար ծալվեծալ,
 Ամեն ծալքի մեջ՝ դժոխք է մի նոր.

Յոթ դանթեական սարսուռու է խոր,
 Ուր յոթը միլիոն նահասակներս անժիրիմ են դեռ,-
 Այստեղ են, Դանթե, այստեղ են միակ դժոխքներն անմեռ:
 Ադրիլյան եղեռնն ահեղաստիկ այստեղ է ֆանգի,
 Ուր դեռ կրակե շղթայի մեջ է ձյունն էլ Մասիսի:
 Եփրատ ու Տիգրիս գետերն ահ առած՝
 Եղեռնի թաղման թափորներ դառած՝
 Իրենց ուտերին հայ դիերն առնում
 Լուռ սանում էին՝ շարական դառնում,
 Չույզ մոր դես լալով հա սանում էին՝
 Հայոց Ասծո արցունքն աչքերին...

3. Ելանք դժոխքից այս էլ հորձանված,-
 Կես ճամփին մսանք գյուղ մի կորձանված,
 Ուր շունչ ֆառեինք մի դահ, հովի դես,
 Բայց մի կին ասաց՝ «Այստեղ, ասեմ ձեզ,
 Այս մի բուռ գյուղում ծով դեղեր եղան՝
 Վաթունից յոթը հանվեց կախաղան,
 Մնացած հայոց սեղահանեցին՝
 Ողջն հայոց հողից հեռու վանեցին,
 Բնաջնջեցին զորով չեթելված,-
 Յոթն օր ու գիշեր, յոթ գիշեր, յոթն օր
 Ծրագով էին երկրում դասարկված
 Փնտրում թափնված հային էլ մոլոր...
 Ու Վանից քերվեց, քերվեց Բաղեից,
 Սասունից քերվեց, քերվեց Յրոնից,
 Հայեր՝ դասժված, իբր, կրոնից...
 Բերվեց յոթն հազար գյուղերից ժողված
 /Էնվերին ասին, «Որս են հաջողված»/:
 Չորիք սնեւուն խուժում է գիշերով՝
 Հրով ու սրով, շամփուր-բերով,
 Իրենց նախահայր սելջուկների դես
 Մոնչում էին՝ «Խղճաս՝ կնեռնեն...
 Չնջեք կաթնակեր ճիսն էլ այսօրվա.

Այսօրվա օրոցն ամրոցն է վաղվա»:

Եվ օրոց էին՝ գերեզման դառանք,
 Սե հագավ Սե-սար գյուղը, մոռա դես,
 Սե էին սարի ձյուններն էլ, ասես,
 Սե էին հագել նոճիներն անթիվ՝
 Կախադան դառած ծառերն անհաշիվ,
 Սե էին լալիս ջրերն արցունքված՝
 Իմ անմեղ հայոց արնից ակունքված,
 Սեացել էին մեր մահաթնջուկ
 Գոմերում այրված գանգերը խղճուկ,
 Սե էին անթիվ գյուղերն հրկիզված,
 Սե էին անգամ աստղերն էլ հուզված,
 Հայ կույս ու կանանց կսրված կրծքի
 Թազբեհ դարձրված դոսուկների դես՝
 Սեացել էին աստղերն երկնի
 Հայոց եղեռնից, ու երբ սոսկահար վեր նայեցի ես՝
 Մեր Հարդագողի սե աստղացանն էլ մի թազբեհ թվաց՝
 Մահիկնաճակաս ալլահի ձեռին՝ մթնում ծոթված...
 Քառում եր թազբեհն ու դոճխածին սիրսն եր հովանում,
 Որ երկրի վրա էլ հայ չի մնում, ինքն է ծովանում՝
 Առած Վանա ու ելած մինչեւ Մրմանց ու Սիփան՝
 Ելած հայ արյան ծովի սանդուղքով՝ ջնջած անխափան,
 Չարախինդ ելած բարձրացած մինչեւ գահն Արարաթի,
 Ու ֆանի գնում՝ մահիկնանում է ձեռնն իթթիհաթի,
 Գրկում Արարան՝ ամուր սեղմում է, որ էլ ես չսա,
 Ամուր սեղմում է լեռս մարգարսյա...
 Ու՛ր ես, փրկալաս, նահադես Նոյի,
 Սերմնամեռ արին արմասն հայ գոյի,
 Կամ դու հայսնվիր փրկությամբ հայոց,
 Կամ ջրհեղեղվի թող ողջն ալեկոծ...

4. Եվ անցնում էինք ողջ Հայաստանով,
 Վաստուրականով, Վանով, Ուսանով,

Արնած ափերով ճորթված Ալիսի,
 Արնած դաշտերով ուր Ագուլիսի,
 Վաթսուն հազարը կորցրած Խարբերով,
 Նոր Անի դառած Տիգրանակերտով,
 Թնդանոթի դեմ աղեղով ելած
 Որբացած Սասնա հողով արնալաց,
 Հելուզակազարկ հայ Պարսիզակով,
 Քսան հազար հայ զոհած Դիզակով,
 Թոռնած Բաղեով ու մեծած Մուռով,
 Անթիլ գյուղերիս մահ աղեխաւթով,
 Որ լուսնի բողբոջ նայում էին մեզ՝
 Հանված աչքերի խոռոչների դէս:
 Ահա թե ինչու լուսինն էլ մոկում
 Այրված-ձերմակած զանգ էր մեզ թվում,
 Թուրքահողմ ձեռով երկնիին նետված
 Որդես նշավանք ինչ, ո՛վ հայ Աստված,
 Որ այսօր սոկուն ազգ ես ստեղծում,
 Մինչ չգիտեն էլ, որ չկաս ցածում...
 Դեռ անցնում էին Հաջնով, Դերջանով,
 Կիսավեր, ավեր ու լցված արնով,
 Կարսով, Անիով, դաշտերով Տայոց,
 Ուր ամենուրեք արշամբ իմ հայոց՝
 Բոլոր ճամփեքին արնափամ հոյսի
 Կարմրել էին գետերը բոլոր,-
 Կարմրել էին ջրերն Արազի,
 Կարմրել Եփրատն ու Տիգրիսը խոր,
 Կարմրել էին բոլորն Եփրատի,
 Կարմրել էին մեր աչքերի դէս,
 Կարմրել ջրերը հեզ Մեղրագետի,
 Դառնացել էին հայ արտերի դէս,
 Կարմրեց անգամ ձյունն Արարատի,
 Կարմիր է լացը, ու դեռ աղեկեզ
 Հայոց դիպսար գետերն հորդանում,
 Հայոց արյունը ծով էին սաւում,

Սակայն ոչ մի ծով դեռ չէր կարճում...
 Չէր շփվում աշխարհն արյունով հայոց,
 Ոտխի դժմը թե՛ր չէր մրում...
 Լուռ էին որդես կայծակ ֆարի մեջ...
 Էլ ի՞նչ ես շփում, մարգարե՛դ իմ խեղճ,
 Ամեն կողմն իր եղկ դասերազմն ունե՛ր՝
 Ասվածայինը դեռ ոչ ոք չունե՛ր...
 Քարի կտոր էր աշխարհը դառել,
 Լոկ մեռած լուսնի աչքն էր մեզ հառել,
 Ոչ անոթ ունե՛ր աշխարհը, ոչ խիղճ, ոչ էլ գութ, ոչ մարդ -
 Ամայացել էր հավիսյան դարման աշխարհն այեգարդ,
 Պոռնկացել էր իր ֆար լոռթյամբ ամենակույսն էլ,
 Լուսնի անդուտ արգանդի նման՝ մեռել էր հույսն էլ:
 Մինչ թե՛ կրկնվե՛ր աշխարհի վրա այս դեռ մեղսահեղձ
 Առասողեւածով աշխարհահեղեղ ջրհեղեղը մե՛ծ՝
 Լվալ չէր կարող աշխարհն արյունից նահասակ հայոց,
 Մաքրել չէր կարող ցեղասպանի թուրը մեղսահո՛ծ...

Ու երբ կանցնեինք ջանդամդարասին՝
 Մեռել կադուսող ֆրդերն էլ ասին,
 Թե՛ տեսե՛ք՝ ձերունց ովքեր են դեղում,
 Թալանում շուրերն ու հետք թաղում,
 Ծածկում հողե-հող սաստով Ելդզի՛
 Որ չաղականն ձեր լեզն էլ մեզի...

5. Ու մենք դուրս ելանք մահվան անհատից,
 Քամին ֆառաթե հառաչք էր քերում,
 Այդ գյուղերն էին հառաչում հեռվից՝
 Այդ Հայաստանն էր զարկված հառաչում:
 Հառաչում էին զոհերն անհամար,
 Հառաչում էին Ղարսն ու Վանա ծով,
 Հառաչում էին Մասիսներս մայր.

Գերված մոռնում էին հայ լացով,
 Հառաչում էին ֆաղաֆներս հին,
 Հառաչում էին գյուղերս անհամար,
 Խորագին խոցված հառաչում էին,
 Ասծո խիղճն էր խոցված հառաչում,
 Հառաչում էին հողմերն ու ծովեր,
 Հառաչանքները ծառս էին լինում,
 Եվ թռչում, որդես բողոքի շանթեր,
 Թռչում՝ երկնի վրանը դասում,
 Պատշվածքները, որդես նոր աստեր՝
 Հավերժ վկայող հեժ էին մնում...

6. Եվ ճամփա ընկանք Չիրավի սարով,
 Չարին հեժանոս նոր ճանադարհով,
 Ուր ձգվեց ձայնը լուռ Նարեկացու,
 Ասրժոն սեղակ, ընդդեմ Ասրժոն,
 - Հայոց երկինքն էլ նայում հայ երկրին,
 Նայում բզկված անթիվ զոհերին,
 Նայում ֆաջարժիվ հայ կսրիճներին՝ կիրճերում բանված,
 Նայում մորս դես անմեղ աղոթող վանքերին ֆանդված,
 Նայում Սասունի ու ողջ Տարունի բերդերին ընկած,
 Նայում Թոնդրակի հայ թոնիրներին՝ հայ արևով հանգած,
 Նայում Խարբերդի բերդերին փլված՝ ամոլում էր, լալիս,
 Նայում դեռ Վանա ծովերին խլված՝ գլխին էր սալիս,
 Նայում ծայրե-ծայր հայոց ողջ ու ողջ երկրին խորսակված,
 Ադա Դեր-Չորի անադասով մեկ դիրին խարկված,
 Նայում մանկանցը՝ օրոցում մորթված, մոր դես սնում էր,
 Ադա մայրերին՝ կուրժը ծվասված, խաչակնում էր,
 Նայում հինգ ու վեց ու յոթ սարեկան կույսերին ղղձված,
 Նայում հայ երկրին հայոց հեգ Ասծո աչքերով եղծված,
 Խաչակնում էր վիժ ու ցասումով երկինքն անսահման՝
 Իր խելի առջեւ մորթվող անհամար որդոց մոր նման՝
 Հայոց եղեռնի սեւ ու սեւ ամոլով սեւ ու սուգ հագնում,
 Հսկա մի մոր դես հայոց ողջ երկինքն անհույս ահագնում,

Խաչակնում էր իր կայծակներով՝ ամոթամած ճակիին,
 Իր կայծակներով խաչակնում էր երկինքը մթին,
 Խաչակնում էր իր կայծակներով ճամփեփին մեր ողջ,
 Խաչակնում էր հայ Ասվածն ինքն էլ՝ դեռ անեղազոչ,
 Ողջ երկնով մեկ ամոթած հոններով Ասված էլ սնում՝
 Անգոր ցասումով էր խաչակնում...

Արարաս լեռն էլ՝ ֆարացել վեփց մեր անսղեղան՝
 Կնճռում էր դեմքը մեծ աղեղնավոր իր Հայկի նման,
 Տեսնելով ազգի բնաջնջումը՝ ամոթում էր, սոսկում,
 Արարասն անգամ կայծակներով էր լուռ խաչակնում,
 Տեսնելով ծոված արյուններն հայոց՝ ընկած հայ թագով՝
 Արարասն ամոթում՝ խաչակնում էր ճակիին կայծակով,
 Խաչակնում էր զենած մոռու դես՝

Քարացած վեժով՝ ազգաջնջումի այս դժոխասես,
 Խաչակնում էր զանթ ու կայծակով երկինքն ահառած,
 Բայց ողջ աշխարհը մի անագորույն զանթարզել դառած՝
 Ընկճում էր անգամ Ասծուն զանթառաֆ, հաղթում անեռուկ,
 Ու չէր հայտնվում անեղ դասասանն Հիսուսի մանուկ:
 Գլխասվում էր ողջ մայր Հայասանս, եւ ու՞մ սեւ ձեռով,
 Նրա՛, ում մեղքը կեովում է դեռ՝ Մասիս լեռներով:
 Ձեռները մեջքին շոթայված՝ անմեղ ազգն էր գլխասվում,
 Այլա՞ղ, վանդակված առյուծն էլ անգոր եղնիկ է թվում:
 Ու ծվաս արսով՝ եղեռնի առջեւ՝ ծնկաչոք մոռ դես՝
 Արյունը ծածկող սեւ զայլ գլխին գիեերն էր սգում,
 Դիերի առջեւ անթիվ-անհամար որդոց աղեկեզ,
 Ողջ Հայասանի ավերի առաջ՝ սիրեն էր կայծակում:

.....
 Նոյ նահապետն էլ մեծ քրհեղեղի ամոթած երկնով
 Այսդիսի կայծակ չէր տեսել նույնիսկ Մասիսի ձեռով,-
 Ցեղ ու զահերի անվեճ վճիռով...

- 7. Օ՛, Դ-անթե, մի՞թե դժոխում եմ հին
 Նման դիտերիմ Սաղայել մի կար.

Ու՛ր է վրեժի սուրբ աստվածուհին,
 Իմաստուններն են թվում խելագար,
 Երբ խելագար է աշխարհն այս արար,-
 Ով հայոց վեճով ինձ ղեռ է սարվում՝
 Իմաստնանում է, կամ խելագարվում...
 Ինչու՞, Ասված իմ, ինչու՞ չլինե՞ր
 Իմ Հայասանը լուսնյակի վրա,
 Որ նրան ոչ մի սեւ ձեռք չհասներ,
 Չողովեր չարը երկիրը նրա:
 Մասիսը լինե՞ր հավիտյան ազաս,
 Լուսնի լեռների թագը մարգարսյա,
 Դեզերաբնակ ողջ հայությանը
 Վեր քաշե՞ր դեղի գիրկն ադամանդյա:
 Երկնում լինե՞ր Հայասանն իմ վեհ,
 Չհասներ նրան չարի աչքն էլ չար,
 Միայն թե չլար ազգս երբեք
 Կոսորածներով այս դժոխարար,
 Լույս սար իմ ազգն էլ հեռվից էլ երկրին՝
 Թեկուզ մի աղոս, խեղճ լուսնի նման...
 Բայց, ախ, ո՞՞՛հ միտի դնի եւ լուսնին
 Ազահությունը մարդու անսահման:

8. Եվ ճամփա ընկանք՝ չգիտեմ թե ուր,-
 Եփրատը, որդես վիթխարի մի թուր
 Չգիտե՞ր ինչդե՞ս դասյանը մե՞նի,
 Որ իր որդոց մահը չգճնի...
 Ու գնում էինք աշխարհանըզովք խղճի մոռնչով .
 Իմ յոթը միլիոն հայերին խժոռող եղեռնի միջով,
 Կարդում գոհերի հոգեհանգիստը՝ անխունկ, անբուրվառ,
 Անկնդրուկ, անխոս, բայց լուռությամբ էլ վրիժաբարբառ,
 Գաղտնատեղեռնը հայսնաբերելով՝ գրի առնելով,
 Հայասանով մեկ վրեժ ու վրեժ, վրեժ գրելով,-
 Զանգի կիրճերում, թաղթաղուկներում ծով ճահիճների,
 Մեր լեռնակորույս վիհ ու ձորերում անդնդախոռոչ

Հայսնվում էին մեղքի եւեթերը թուրք դահիճների .
 Մորթվող բյուրերի հառաչանքները: Օ՛, լսի՛ր, Դանթե,
 Գեղեցիկ ու սուրբ հարսների ողբը սիրս կրկնաւսն՝
 Թե ոնց մի հարսին քառասուն ասկյար...

Մի՞թե Վիրգիլն էլ չդիտի սուկար...

Եվ հաւանք այնտեղ, ուր անգամ Աստուծո խիղճը գողանում՝
 Թուրք փառան հազար հայ մանկանց արշան մեջ եւ լողանում,
 Ավազանակերոյ արնափոսի մեջ,

Մանկաբան արշան սարսարոսի մեջ,

Ինչդեռ եւ հնում Անիում ին խեղճ.

Հիշիր Ալփարսլան վնայրագ սելջուկին՝

Հայ յոթը մանկանց արշան սոյունգին...

Ու ես կույր հորս դառնալով հենակ՝

Դեգեւում էինք, իրար կարեկից:

Ու... Ելած Խուրթից ամայաբնակ,

Աղա՛ ամայի Ռեսունիից,

Ելած Իզմիրից դեռ դիակոսակ,

Աղա՛ Բիթլիսից դեռ մահակնիք,

Ելած Այնթաղից հազարադասանք,

Աղա՛ Գոնիայից դեռ մահալոնիկ,

Ելած Եղեսիո մահաբառոսից,

Աղա՛ Վանանդի նոր սարսարոսից,

Ելած Բաղեւից հայաթրճըված,

Եվ աղա Մուշից՝ Եամփրի քառնած,

Ելած մահանդունդ դառած Թոնդրակից,

Աղա՛ լուսնի հետ մեր նիզակակից,

Որդեա երկնասուր մեր կանթեղի հետ՝

Ելանք մայր հողից յոթնավիլայեթ,

Որոնք նոր էին լուռ դամբարանվում,

Թողած Չեյթունն էլ իր մոխրածովում,

Ելած Մանազկերս մահադամբանից,

Ելած Կիլիկիա մահազնդանից,

Լուռ անցնում էինք այժմ խողական Եփրատի մոտով՝

Խեղդըվում էինք հայոց եղեռնի հին դիահոսով...

Քանի՞ն էլ. ասես, իր փրկն էր բռնում,
 Երբ դիտերն էին չարի ձեռքերով մեր շուրջը խոնավում
 Մոտիկ Դեր-Չորի բարկ անառայանի ավազներն ի վար,-
 Եվ անցնում էին գոհերի միջով հայոց անհաճար,
 Օրոցփից հանված ազգ էր կործանվում անառայան վանված,
 Հայոց Աստվածն էլ մոր ղեռն էր ճշում, աչքերով հանված,
 Ինքն էր իր աչքերն հանել ու վանել աշխարհն, աչքերից,
 Որ էլ չեսես այս մարդակորույս աշխարհը նորից,
 Հանված աչքերով խարխափում էր նա, արժանավոր անեստ՝
 Ինչդեռ Հոմերը, որ ձեռքը ուսիս՝ գալիս էր հոր ղեռ,
 Մոայլ լուսնյակի կերտարանին առած՝ մահից մահ գալով,
 Մեզ հետ սգալով, գալիս էր մեզ հետ լուռ արժանավորով,-
 Երկնում ոչ մի այլազգի Աստված մեզ չէր հայտնվում,
 Աշխարհի խիղճը, աստվածների ղեռ, մեռած էր թվում:
 Եվ հասանք Եփրատ գետի կամրջին,
 Մսանք Միջագետք, վա՛յ մեր արարչին,
 Աս էր, որ հարյուր հազար հայերի
 /Որ չէին զինված նույնիսկ դանակով/
 Գետ նետեց փառան, որդես ճայերի,
 Ջնջեց անգեղին՝ զինված բանակով:
 Այստեղ, Եփրատի այս մեծ կամրջից
 Նետեց հայերին Ջեֆի սեւ փառան,
 Որ մայր ու մանկանց լաց ու մոռունչից
 Չողողաց դահճի մի մազն էլ դաժան:
 Մինչ արաք թեղվին ալլահն էր ճշում
 Մանկամահերից՝ այսֆան անգիջում...
 Օհ, հազար կյանք ունենայի Եփրատի նման,
 Բոլոր ափերի վրա թեի գայրույթս անսահման,
 Աշխարհի բոլոր շուրթերի վրա, որ լուռ են դեռ,
 Ես ամոլից ղոկված կայծակ թեի՝ անեծքով անմեռ,
 Մարդկության խղճին սեւ ճանթ ու կայծակ, դժոխք թեի,
 Հրաբուխի ղեռ դժոխք թեի, ոչ թե կեի
 Իմ հայոց վեճով, այս աննախադեմ եղեռնով անգույգ,
 Որ իմ ազգին էլ փոքրացուց այսուհետ, դարձուց մեծատուգ.

Կամ իմ ծով խղճով արյուն դառնայի իր մեռած խղճին,
Մտիս դաստոյով խիղճ դասվաստեի աշխարհ-ֆար արհիւ.
Իր զարթնող խղճով մորթեի դահճին՝ իր արսում, իր մեջ,
Ծիածանվեի իմ Արարասին Ասծով իմ խեղճ,
Այնտեղից գոռար արդարութունս.

«Տվե՛ք Հայաստան՝ յոթ Մասնի տուն...»:

- Հայերի դասը մարդկության դասն է,- ու՞ր է մարդկություն,
Ու՞ր է, երբ կես ազգն սփյուռք է դառել, հոյսիս ղես անտուն,
Ու՞ր է մարդկություն, երբ հայոց սուգն էլ սգացող չկա,
Չեն թողնում մի ողջ ազգակորույսը լիասիրտ սգա,
Էլ ինչդե՞ս չասեմ՝ Ասծո ուղեղի բոլոր ծալերի
Քար լուծությունը ժխտ դարձնեի, որ նա էլ ճշար՝
Իր կայծակներով եղեռնի ընդդեմ հավերժ մոռնչար,
Խեղճ գողեր չարին, խեղճ, խեղճ, խեղճ ու խիղճ, խեղճ ու
խիղճ գողեր՝

Մարդաոհմակին մարդը դասվաստե...
Ամենակարող լինելը ցույց տա այս ֆար աշխարհին,
Եղեռնագործին դասժեր՝ խաչելով մեղերի սարին...

9. Ու Եփրատն ահեղ՝ անգոր զայրանում,
Հայրության կարմիր արցունքն էր սանում
Կաթած աչքերից կաղույս ջրերում բացված վերերի,
Ու ողբերգում էր եղեռնադասում գեսն ինքն էլ գերի,
Թե ինչդե՞ս էին ենիչարները ծաղրով չարաղես
Մոր սփնքները իր մանկան առաջ թրատում, դոկում,
Ջուրն էին նետում, լոխրե ֆրիջով, մոր ու մանկան հետ:
Զինվածի առջե՛ս՝ առյուծ էլ լինի՝ անգե՛նն է չոքում,-
Եվ անգեն կանայք գեսն էին նետվում, սուզվում ինքնախեղդ,
Որ սփնքները չթրատեին, ինչդե՞ս դժոխքում,
Որ թեթևամահ գերեզման գտնեն մայր գեսի գրկում,
Ու գտնում էին, ֆանգի դառնավիթ
Ընկերով մահն էլ հարսանիք է միթ
Այս հավերժասուգ երկրում անկրոն,
(Որ գահաթռռի բազմող գառն՝ այսդե՞ս կդառնա Ներոն,

Կդառնա Ելոզ՝ Հաճիո ու Թալեաթ. Էնվեր ու Կոքա,
 Երբ սուրն է ձեռին՝ ազգեր կթաղե եղկ մի անողա...):
 Եվ սուրբ հայուհիք ինքնամահն ընտրում,
 Որ չողջվեն՝ մահ էին փնտրում,
 Գեսն էին նետվում աչքերով սեւամոլ՝
 Որսկանից փախչող եղնիկների ոյես՝
 Կույս սողիկները մեկ-մեկ, բազմությամբ,
 Ոմանք մահաճիչ, ոմանք համր ու հեզ՝
 Գեսն էին խուժում, ինչոյես գահավեժ աստղերի կայծեր,
 Խեղդըվում էին, որ մարմինները տիրոջը չողջեր...
 Քանզի կույսերին ես թե հարսներին մեր լալահառաչ
 Խեղդելուց առաջ՝ երկնքի թուրքի լիրք աչքի առաջ,
 Մերկացրնելով գիշեր թե ցերեկ, հենց գեսի ափում
 Ընթուխնում էին, աղա ձեռքերը մեջքներին կաղում՝
 Գեսն էին գցում, էլ հայոց գեսը ինչոյե՞ս չկոծեր,-
 Մեռցվում էին սեղահան արված մայր, մանուկ ու ծեր,
 Արմենուհիներն իմ հազարագեղ ու մարմնամերթին,
 Այծեմնիկները՝ քաջ, ինչոյես արծիվ, նուրբ, ինչոյես լուսին,
 Գոհարիկներս՝ երկնքից քերված գոհարներ ֆնույց,
 Մարխամիկներս՝ Հիսուսներ ծնող մայրեր փառափուռ,
 Աստղիկներն իմ սուրբ՝ լցված արցունքով մեր հայոց բախտի,
 Վարդանուճներս՝ մարմնակուսազեղ վարդեր դրախտի,
 Վանա վարդերս մերկամուրրիկ Վարդուհի դառած՝
 Աղբանք-սեւանքի փետրը լարած...
 Հայկանուճներս՝ Հայկի աղեղի նման հոնքերով,
 Գեսն էին նետվում, որ երկինք էլնեն Աստծո հեճտրով՝
 Մայր ու հորեղբայր, քույր ու փոքրիկ, թոռներ ու ծոռներ:
 Ու Եփրատն ուռչում, կարծես գոռում էր՝ «Խոսե՛ք, հայ լեռներ,
 Այսօր արյունը ես ինչոյե՞ս սանեմ, արյունն իմ որդոց,
 Եվ ի՞նչն է մեղքը, ի՞նչն է հանցանքը իմ ու իմ հայոց,
 Ես ինչոյե՞ս խեղդեմ իմ ծնածներին՝ հայ կույս ու կանանց,
 Խոսե՛ք, հայ լեռներ, փերե՛ք աշխարհի լուսթյունն անանց,
 Որ լուսթյունն է զինված դոռնկանց...»:
 Ու մոռնում էր, ափերն էր կրծում Եփրատսը հայ,

Թուրփին անիծում ողբ ու կականով մեր հավերժավայ:
 Ո՛վ մեծ Հովհաննես, էլ ո՞րը վրձնեմ,
 Որ վեսիդ ծովն էլ կսավիս վերցնեմ.-
 Ինչդեռ դու էիր ծովեր վերցընում մի բուռ կսավիդ.-
 Որ ցույց սամ վաղն էլ կեիռն այս ցավիդ.
 Որ հայ արյունդ ջրի է փոխվում
 Ցեղիդ սուրբ արյան այս մատախուղում.-
 Որ ցորճին ի սեղ թուրֆն է շող սալիս,
 Վախ, դու էլ էիր այս լացս լալիս...:

10. Եվ անցնում էին Եփրատալընթաց՝
 Գրի առնելով մեղքերն էլ քոթաց,
 Նույնիսկ եղեռնի այս սեսիլները նկատում էին
 Աղբաժ ու գաղճնի հույն ու Ֆռանգի զինվորները հին:
 Ու դեռ ձեռքերն էլ մեջքներին կաղած՝
 Կույս լուսնյակներս, արհիս դես ամղած,
 Իրենց ու ազգի բախսը անիծում,
 Մոռնչ լուռքյանք շուրթերը կրծում,
 Գե՛սն էին նե՛սվում ճայերի ճախրով:
 Փնփրելով հայոց հավասն ու սերը՝ Ասված փնփրելով:
 Սիրածների սեղ մահերը գրկած՝ ոտխից փախչում,
 Խեղդողվում էին՝ մարմինն էլ փրկած, չէին էլ ճշում,
 Կարծես ինքնախեղդ ֆաջուքյանք էին սրբուքյանք չափվում
 Երբ կույս ձկների վսառների դես գե՛սն էին թափվում.-
 Այնքան նե՛սվեցին կույս հայուհիներն համր ու անբարբառ,
 Այնքան լցվեցին, որ, ասես, գե՛սը լցվեց մի անսառ,
 Այնքան, որ գե՛սում շրճաբար դարձավ դիակ-դիակին,
 Գե՛սը սարսափեց՝ նման որդոցը խեղդող մոր աչքին,
 Այնքան նե՛սվեցին հայերն այսասանջ,
 Այնքան խեղդվեցին, որ գե՛սը կանգնեց մեր աչքի առաջ.-
 Ես չասեմ, դու հո աչքն՝ վի՛ստար, թե ինչդեռ կանգնեց,
 Ո՛վ լուսին, թե ցավն ինչդեռ ահագնեց...
 Օ՛, թե կլոր է գանգն հողագնդի՝
 Թող կլոր սեղան դառնա սուրբ դաշի.-

Ո՛վ արարուհիք. որ ստորում եք դեռ.
 Հայսնվե՛ք դասով. վկայք իմ անմեռ.
 Պասմի՛ր. վկայի՛ր. ո՛վ դժնի Դեր-Չոր.
 Հայոց եղեռնի դու գիրքն արնածոր.
 Անբաղ դիերով դեղնամազադաթ մասյանն անստիման.
 Օլոք-սրինգով շեփորիւր հայոց մեծ դասն հավիսյան:

11. Դու դեռ լուռ՞մ ես, քարացյալ Դանթե.
 Չէ՛. հավասում եմ, ո՛վ գրանիսե.
 Քո աղառածն էլ կայծ է հանելու.
 Քանզի Աստո ծայնին եմ հլու..
 Օհ, թե գտնեի այս անեծք տախին
 Նրան, ով երկնեց մահի մեհենան.
 Այն մարդաստղանին առաջին, որ հին
 Դարերից մինչեւ գուցե հավիսյան՝
 Մահն է մարդու դեմ ցցում կես ճամփին,
 Ես՝ կկախեի նրան, դահճի տես,
 Ոչ երկրի խռեում այս հին լուսնի սակ,
 Այլ լուսնի ճակտից՝ հավերժող ու կես,
 Որ ճոճվեր, որդես սեւ մի նեալակ.
 Որ սերունդները տեսնեին նրան
 Բոլոր կողմերից անծիր աշխարհի.
 Եվ նզովեին մինչեւ գերեզման..
 Եվ ամեն գիշեր կլանչով վայրի
 Շների լեզուն նզովեր նրան..
 Որ ոչ մի՛ թեկուզ հայ բանաստեղծի՝
 Լուսինն էլ կհրած գլխիկ չթվա,
 Լուսինն էլ չարի ձեռքից չթախծի.
 Երկրի մեղքի հեժն արցունքով լվա:

12. Եվ անցնում էին կյանքի կարոտով՝
 Քաղցով մեղցրված որբերի մոտով,-
 Եվ լուռ թաղեցինք արսով էլ ավեր
 Մանուկ-աճյուններն այն բլուրն ի վեր...

Հանկարծ քառերը մի լույս հայտնվեց.
 Կոմիսարի դես կերկեր ձայն սվեց.
 Մեծն Հայդուկն էր, որ մեզ հետ գալիս՝
 Մեզ էլ հայդուկի ոգի էր տալիս.
 Հրեցակվելով մեր գլխի վրա...
 Օ՛, Դանթե, լսի՛ր մոռնչն էլ նրա.
 - Ի՞նչ մեղք ունեին այս մեր մանկիք,
 Դեռ չէին խաղում թեկուզ ֆարկիկ,
 Բայց թորքը հասավ,
 «Չանդամվե՛ք» - տասավ...
 Ի՞նչ սով... այս եղեռնն Ասվա՛ծ էլ տեսավ...
 Իմ էլ սեւ օրն էր նահանջն էլ Ղարսա,
 Թող այս ոտխաց մայրն էլ չսեսնի՝
 Իմ ֆոյր ու քաջիք, ինչ որ ես տեսա,
 Պատժող սրով էլ՝ ուր էլ որ հասա՝
 Իմ տեսած մեղքին դժոխք չի հասնի
 /Այս խոսքի միջով Դանթեին նայեց
 Հայ... Գարիբալդին եւ, ասես, վայեց.
 Հեզելով աչքի տեսածն... աչքին մահ/
 - Կուսանաց վանքում... կիլիսեմ ցմահ՝
 Կույսի մի կրծքին՝ ֆրոյի մի նիզակ,
 Աջին՝ խրված էր թորքինն հելուզակ...
 Էլ ի՞նչ... կաղվեցավ լեզուն էլ գորքիս,
 Այս ցավից նորվեց հին ցավն էլ ոտքիս,
 Կտուկամ ասել՝ այլ տեղ էր խրված...
 Մեկ չէ, երկու չէ եւ ուր կռվեցանք՝
 Նման նիզակներ աստ տեղ կոտրեցանք:
 Ինչու՞ ինձ այս էր ճակատագրված,
 Կտուկամ... ների՛ր, ո՛վ տեր իմ Ասված:
 Լսեցի՞ր, Դանթե, այս մարդու աչքերն հայ վրիժառու՝
 Իմ հայելիքն են անզույգ դժոխքիս, որ ցույց են տալու,
 Դեռ ցույց են տալու, ցույց են տալու դեռ
 Այս ոճրադժոխքն՝ անեծքով անմեռ:

ԳԻՇԵՐ ՄՇՏԱՆՈՒՅՆ ԵՂԵՈՆԱՎԵՏԻ

ԳԼՈՒԽ ՏԱՄՆՅՈԹԵՐՈՐԴ

Ո՛վ դուք, կովկասյան ժողովուրդներ... ավելի՛ մոտ,
 ավելի՛ մոտ... Իմ վրաց գեղեցկություն, հայ մեծ
 ժողովրդիս մեծ եղբայր, ես դուք մյուսներդ, հիշե-
 ցե՛ք Ղարաբաղն ու Նախիջևանը եւ վախեցե՛ք
 չեղած էլ Աստուծոց, բայց եւ այնուհետ, բայց եւ
 այնուհետ՝ լույսը մեր առջեւումն է - Լուսավորչա կանթեղն աս-
 դացյալ...

Ձեր աչքերը թեւ չոր, բայց հայոց այս մեծախարույկ ցավե-
 րի եւ սառադանհների, խոցերի եւ վերերի վկան են, խլված հո-
 դերի եւ չթաղված դիակներին վկան են... Այն օրերում ծեսա՛
 չլացիք, գեթ այժմ եկե՛ք լալու, գեթ լալու, գեթ ողբալու ինձ հետ,
 գեթ լալու, գեթ լալու, գեթ լալու, գեթ լալու, գոնե լացով կիսե-
 լու այս անկիսելիներս հայոց...

2. Մեծ Նարեկացու որբաբայլ ոգին
 Ու մեծ Դանթեի ոգին ուրվաբայլ՝
 Համաբայլ՝ ինչու ես իմ աչքն իմ աչքին՝
 Մեծ Հոմերի հետ ընթանում էին առջեւից մռայլ:
 Եվ Կոմիսսարի ոգին ուրվախոտի
 Մերք չհանում էր՝ մեզնից էլ դժգոհ,
 Մերք հայտնվում էր առաջվա նման՝
 Օլոբը ձեռին, որդես դժոխից դուրս ելած հման,
 Եվ ուրվախելված՝ վեր նայեց հանկարծ.
 - Այն կետո՛ք ա՞սդն է...,- ահով ֆրժնջաց,-
 Թե՞՞ ականջաբարն այն ողիղձ ֆարայրի,-
 - Հա՛, հա՛,- ֆրջանց զարհուր ու քարի...
 Եվ մղկրացիներ մեր ոգեխմբով,
 Դեռ ֆայլում էին հուրընթաց ճամփով,
 Ուր ճչում էին եղեռնադաշտերն այն մահակնձիռ,
 Միայն Գյոթենն ու մյուսը աղեց.

Եվ Բայրոնն, ասես, ահով ախ քաշեց
 Եվ ձեռքը մեկնեց իր իսկ ականջին.
 Եվ իսկույն աչքը ձգեց Մեծ Արջին.
 - Լավ է բարուրում, բարուրում չփկես, ո՛վ մահակնձիռ.
 Թուրը որ այս է, դու ինչե՛ր կանես, ո՛վ դժնահրթիռ.
 Թե եո դժոխքն էլ այսոյես բաց թողնես աշխարհի վրա
 Դու կկործանես հրաւաւսեսիլ աշխարհն հնօրյա.
 Երեւ միլիարդ մարդ հոժ արարածոց արճաւեղեղով,
 Այնոյես, որ շորրորդն աշխարհ է գալու նեւ ու աղեղով,
 Մոլեգնածնե՛ր դարմանածխոր, թողե՛ք դեռ բանամ
 Որոյես դասագիրք ձեր աչքի առջես հուշերն արճաւամ,
 Այս հոժ վերերս դժոխախտիվ, այս վերերս ծով՝
 Թերթելով դժնյա երեկվա գիրքը՝ ձեր վաղվա լացով...

Ինչոյես լուսինն է ծովերով անցնում
 Անցանք գետերը մեր արյունվա,
 Բայց թե ի՛նչ տեսանք, ի՞նչ եք հարցնում,
 Ո՞րն հիշեմ, որ ձեզ ցնորք չթվա.
 Հայոց Տիգրիսն էլ Եփրատի նման
 Դիեր եր քերում յոթնսհայ հեռվից,
 Տիգրանակերտի դաւեսն էլ անսահման
 Սեւ ամոյ եր կաղել ցին ու ազոսավից.
 Ամոյ, որ երամ եր հազարակսոց,
 Եվ ծառս եր լինում գետը կսկծուց,
 Կարմիր փրփուրը կաղույս քերանին՝
 Յույց եր սալիս մեզ դիերն՝ ափերին,
 Ու դեռ հասակից հուշեր եր հանում
 Պասանք եր դառնում կարմիր փրփուրով,
 Քանգի իր ուրոց դիերն եր սանում
 Առաջին մայրը վերջին համբույրով:
 Մայրական աչքերն արճալաց ուռել
 Հառել մանր ու մեծ ուրոց դիերին,
 Ինքն էլ իր աչքին դժոխք եր դառել
 Աստծո արցունքն աչք ու բիթերին:

Եվ կստասեին, որ չհաղաղեր՝
 Մանկանց դիերը՝ մայր գեղը բաղեր
 Այն մարդու կարոտ անաղասներում,
 Որ մի ողջ ցեղի մահ էին բուրում:

3. Ի՞նչ ասեմ աշխարհ, եեզ ի՞նչ անուն սամ,
 Որ մեզազարուն մազերդ ձյունեն,-
 Գիտեմ, այս դժոխքն ինչդես էլ գոռամ
 Խղճիդ կույր աչքերն ականջներ չունեն,
 Որ գեթ հոնքերիդ մի մազը կիսվեր՝
 Երբ գեղը նեղեց մանկանց չորս հազար
 Մուսաճա քեյը, ինչդես քար նեղեր,
 Ու դեռ գոռում է գեղը մայրազայր,
 Բայց դու լռում ես, լռում ես, լռում,-
 Այնինչ դեռ կարմիր ջրերն են գոռում:
 Ով դուրս էր ջանում ելնել ջրերից՝
 Սուզվում էր խկույն նա գնդակահար,
 Կաղույս ջրերը կարմրում նորից՝
 Ծառու էին լինում՝ մոր դես խելազար...

4. Էլ ի՞նչ... Չոհերս մեկ առ մե՞կ վրձնեն,
 Մեկ առ մե՞կ բանամ աչքերը մանկանց,
 Մանկասիւրս սարսափն ինչդե՞ս վերժանեն՝
 Չորս հազար մանուկ քերանից փակված,
 Էլ ինչդե՞ս ճշամ ճիչերը խեղդված,
 Իմ կսկիծները ո՞նց բանաստեղծեմ,
 Որ չխոնարհվի արվեստն իմ հաղթված
 Մերկ եղեռներից,- ու՞մ խիղճը ողծեմ,
 Որ գեթ մի գիշեր սիրսս հովանա,
 Չգոռա, ինչդես ծովակն իմ Վանա,
 Ինչդես Տիգրիսն էլ հայոց դիաբեր,
 Ո՞նց դասմաբանեմ ձեզ համար, ազգեր,
 Ու՞մ համար վրձնեմ արցունքներս հին,
 Երբ աչքեր չկան ձեր ականջներին...

5. Ավա՛ղ, մարդը լոկ իր ցավն է զգում՝
 Լոկ իր ցավով է ցավում ամեն ցեղ,
 Հասմիկի մահը վարդը չի սգում,
 Ոչ էլ վարդի մահն՝ հասմիկն աչազեղ:
 Տուղսը չի ողբա մահը մեխակի,
 Մեխակի մահը կճոռանան իսկույն,
 Աղավնուն ցավ չի մահը սոխակի,
 Մանուշակ, վերիդ նարգիզի երգն է՝ իմ հա՛յ մանուշակ,
 Աբխարին անբալզամ ու բազմավեր է, ո՛վ հայոց գու՛ճակ,
 Ոչ ոք ոչ ոքի ցավով չի ցավում՝
 Գոյության կովով իրար են դավում,
 Ասսված ցավ չի սա, ցեղերն են սալխ
 Իրար՝ մի ողբատ սեւ հողի համար,
 Ո՛վ գոյի կռիվ, սե՛ն՝ աբխարի զալխ՝
 Իմաստուններն են դառնում խելագար...
 Մի ողջ աբխարիկ ողջ սեղահանվեց, .
 Մանկանց ճիչ-ժխորն ասդեր բերեց վար,
 Բայց ոչ մի ազգի ականջ չթեփեց
 Դեղի եղեռնի դժոխքն այսահար...
6. Ախ, մի մանկիկ էլ խեղդված ժեսնելով՝
 Ես ամաչում եմ, որ մարդ եմ ծնվել,
 Մի՞թե մարդ է մարդն այնտեղ հասնելով՝
 Ում ձեռքով հազար աչքեր են հանվել...
 Ի՛նչ հազար, բյուրե՛ր խեղդել մի գեւում,
 Մանկիկներ՝ մեղփին ցմահ անընտել,
 Միայն Դե-Ջորի այն անաղատում
 Հաւփի ինչ ծով է ոսկրակիսվել՝
 Ջորփց գրկըված, անգորներ... հայի՛
 Մայր ու մանուկներ, ծերուկներ մանուկ,
 Ծուրջն՝ աբխարի խիղճն՝ համր ու ամայի,
 Ամայի, ինչդեւ լուսինն այս սամուկ,
 Ամայի, ինչդեւ գոռնահան մի զանգ,
 Ինչդեւ լեզվակը դոկված կավե զանգ...

Ո՛վ անողորմներ, չեսա՞ք, միթե,
 Գանգազորգերը՝ թուրհի ոսքն ընկած,-
 Քո ցնորքը չէ, ո՛վ լռին Դանթե,
 Ուրի՛՞՞՛ է դժոխքն այս ցեղի ցկնած,
 Այս իմ ողբերգածն ուրի՛՞՛ է, ուրի՛՞՛,
 Մինչ րոնը թղթն դաշիկ է թավիչ...

7. Օհ, ես հոյարս եմ, որ հայ եմ ծնվել...
 Բայց ամաչում եմ, որ ձեզ եմ նման,
 Ձեր ծով աչերից մի շիբ չի փամվել,
 Երբ ծնվել է հայ դժոխքն անսահման
 Եւ ծավալվել է այսօր աղեկեզ...
 Գայլացած մարդիկ, ես ասում եմ ձեզ,
 Ես կարմրում եմ, որ ձեզ եմ նման՝
 Թեկուզ քեզիցով այս երկոսանու,
 Դուք ծնունդը չեք վաղեմի մարդու,-
 Նույնիսկ փարայրի մեքով չի անցել
 Մղանել ցեղը այլ մի փարայրի,
 Այն, ինչ որ այժմ ինքներդ եք գործել,
 Ինչ չէին լսել դարերն էլ վայրի,
 Ո՛վ մարդ-վամոլիրներ ճերմակածեռնոց,
 Դուք դեռ սկիզբն եք գալիք եղեռնոց...
 Մարդ, որ այսօրնը շեռավ ու լռեց՝
 Ինչդեռ սառնաւորք իր լեռները մեծ,
 Ինչդեռ Արեւմուտքն հազար աչքանի,
 Որ ցավեր կիսող մի աչք էլ չունի,
 Որի ուրվականն այս Դանթեն է լուռ՝
 Իր մեջ է, ասես, Եւրոպան անսարսուռ...
 Ես ամաչում եմ գայլից լեռների՝
 Տեսնելով դժոխքն այս թուրք ձեռների...
8. Ու լուսնի լասով՝ շողերով լուսնի՝
 Դեռ անցնում էինք Տիգրիսն էլ թողած,
 Նոր վայրեր մեզում, ուր դիտի շեսնի

Կույր աչքն էլ որբուկ միլիոններ թաղված...
 Եվ իրավ, սիրճ իմ, ինչե՛ր չսեսան
 Անթիբ աչքերդ հայր Հոմերոսի.
 Անցնելով գետերն հայոց սրբազան.
 - Այստեղ յոթն հարյուր հայեր խեղդվեցին...
 - Յոթն հարյուր հազար՝ որ գետն էր կաղվում.
 Ափի ժայռերն էլ ծովից խոր լացին.
 Յոթն օր յոթ գիշեր գետն էին թափվում
 Յոթն հարյուր հազար՝ ողջը բռնախեղդ...
 Ի՞նչ ասեմ. մարդիկ, լեզուս է կաղվում.
 Ինչո՞ւն՝ս կըրոնեմ քո մեղերն, ո՛վ կեղծ.
 Չորհերդ օրոցֆի հետ էին շափվում.
 Գերմանազենիդ՝ հայ օրոցֆի հետ...
 ... Ու թվում էր. թե ես Վեգուվն էի...
 Թեկուզ չլինե՛ր մայրս հայ ծնած՝
 Թորք էլ լինե՛ի՝ կնգովեի
 Եղեոն անունն էլ. որ նգով՝ մնաց
 Մի բուռ փրկված հայոց շուրթերին,-
 Յոթն հարյուր հազար գոհվածներ սեսան
 Այստեղ արարներն եղեոնասասան,
 Եվ հազիվ մանկանց փնջեր փրկեցին.
 Վրանների մեջ
 Բեղվիկների խեղճ.
 Չէ՛. մարդու հոսը դեռ կա, ո՛վ լուսին:

Եվ մենք հրածե՛ս սալով Տիգրիսին,
 Անցանք ավելրված Տիգրանակերտով.
 Աղվեսի կերած առյուծի քերտով.
 Ուր մի բուռ ֆրդեր էին բուն դրել.
 Եվ խեղճ խլյակներ՝ արաբ ու քեդվին.-
 Օ՛, մեծն Տիգրան, տե՛ս ի՛նչ են քերել
 Այս թուխդերն՝ հույսիդ, փառքիդ արելին.
 Կայցնափերել են դարխաղըդ էլ վեհ,
 Քանդակադեմն էլ քո առյուծաբաւ.

Մտնե՞լ էիր այս էլ երբեւէ.

Որ ազգըդ դիտի ողբար աղեխաւո.

Ո՛վ աշխարհակալ...

Դու՞ էլ, ո՛վ Դանթե, լուռ՞ն ես դու դեռ

Գիերի առջեւ այս լեռնակուսակ,

Ինչդեւ լուռն եր քո ազգն այն գիշեր,

Երբ եղեւնվում եր հանձարեղ մի ազգ.

Ազգերի եղբայր հայ ազգն իմ քարի.

Երբ գեւը ծածկող դիպեւեռների

Վրայով՝ ոտխն՝ ինչդեւ կամրջով՝

Այս ափից այն ափն անցավ քրիճով...

Դժոխսով անցավ, որ դրախտ գնա՝

Յոթն հարյուր հազար հայ ողնաւարի

Սանդուղիով, որ ի՞նչ... Մասի՞ս քարձրանա.

Բարձրացավ, ավա՞ղ, ու դեռ մեր վտան

Ասվածալեռը գերի է նսեմ...

Այնքան մոտիկ է, օ՞, այնքան մոտիկ.

Որ թվում է, թե ձեռքս երկարեմ՝

Կողկեմ շոթան էլ ամենադիտիկ.

Ողջ Արարեսս այս կողմ կրեւեմ՝

Ծով ձյուն քերելով այս վառվող արթա,

Ծով-ծով հողերով յոթն Արարաշի...

Ի՞նչ եմ բամբակում ականջներդ խեղճ.

Իբր թե հողներն ամենասաստիկ

Դժոխսով չանցա՞ն՝ հայոց մայր հողով.

Ու դեռ չե՞ն անցնում, ո՛վ լող մարդիկ.

Որ դադանձվել եմ, քայց ու՞ն երկյուղով...

9. Ո՛վ աշխարհ, այնինչ՝ դու մի եղնիկի՝

Մի Լուսնոսքայի համար էլ ճշում.

Ծով մեղին ես ներում, ընդդեմ շիթ մեղի,

Ինքդ անասված՝ Ասված ես կանչում,

Որ զնդանում է մի մարդ՝ Գիզենգա.

Եվ սիեզերիք դեռ խուլ կզնգա...
 Ա՞յս է մարդագութ զանգը քո խղճի.
 Ի՞նչ խիղճ, երբ այժմ դահիճ չէ՝ դահճի...
 Քանզի, երբ հայոց ազգն էր գլխասվում
 Յաթաղան կացնով բյուրազոր դահճի՝
 Դու լեզուն դռկած զանգ էիր թվում,
 Կարծեցիր խաղ է մի չարաճճի...
 Մի ախ շլավեց քո քար քերանից,-
 Իրավ, լեզվազուրկ մի զանգի նման
 Լռեցիր, երբ ուր քո ծիածանից
 Պոկվում էր մի գույնն անենավառման:
 Հատա ի՞նչ ասեմ այժմ... կսկծուց,
 Իմաստութունն է հաճվում այստեւ.
 Երբ մեծաճնորհ ազգ մի հինավուրց
 Չֆացվեց... Մինչ դու... դեռ այս Դանթեն ես...
 Բերանգոց լուսնի այս ակեվորված,
 Ուր ուրվադեմքն է մարդկության նորված:

10. ... Ո՛վ լիրք լուսթյուն, ու լուսն եմ, տե՛ս.
 Հյուսիսն՝ իր հավերժ սառույցների դեմ,
 Հարավն՝ իր լուսնի մահիկի նման,
 Արեւելն՝ ինչդեմ ծուխն իր դեյլանի,
 Արեւմուտսն՝ ինչդեմ դողունիկդ անսահման,
 Հարավն՝ անիրավ,
 Ուր ազգիս կերավ...
 Այնինչ, ո՛վ աշխարհ, թե քո լրբենի
 Այս չորս քերանով գոռայիր մի հեղ՝
 Պասյան կփախչեք սուրը սուլթանի,
 Չէր հորդա դժոխսն այսֆան խելահեղ,
 Մի բուռ չէր մնա ծովից՝ ազգը մեր...
 Ո՛վ ժանտ մարդկություն, վիշա՞դ օձափիս,
 Դահիճ լուսթյուն, քա՞ծ դու անսարբեր,
 Ո՞նց էիր հացդ կուլ սալիս հանգիս,
 Երբ մի ողջ ազգ էր գլխասվում անցեր:

11. Ու դեռ ֆրօջում է ոսոխն անբարիքս.
 «Էլ ի՞նչ Արարաս, ի՞նչ Մասիս, հայեր.
 Իմ լեռան անունն Ադրի-դադ էր միտ.
 Դուք էիք խլել իմ լառը դարեր,
 Արարաս կնիել անունն անիծյալ,
 Բայց ի՞նչ է ահա իմ լեռը դարձյալ...
 Թուրք են դառնում էլ Մեռ. Տարունի,
 Որ զավթել էիք Տիգրանագորհով հայոց Քարունի:
 Ի՞նչ է Ավարայրն, ի՞նչ են Սիփանա սարերը բոլոր.
 Դուք էիք խլել, երբ մանուկ էինք ու գլխամուր:
 Ի՞նչ է Ծովասարն, ի՞նչ է Վանա ծովն ու Վանը նրա.
 Ի՞նչ է Վանանդն էլ... Հայ ցեղն հող չունի աշխարհի վրա:
 Թող լուսնի վրա իր փայլը փնտրե,
 Կամ թե՛ Մարսն հայոց հայրենիք ընտրե...
 Ի՞նչ է Հայաստանն իմ սրի թերնով...
 Եվ թե խլել են... խլել են... արնով,
 Հողը՝ խլածն էլ՝ արնով են սալիս,
 Մինչ հայ վերփից էլ արցունք է գալիս...
 Թե հայն անգոր է ելնել Մարսն ի վեր՝
 Ե՛ս կթոցնեմ իմ երազն ի վեր՝
 Մինչեւ Մարսն անգամ կամ մինչեւ Լուսին,
 Ե՛ս կթոցնեմ ամենակարող
 Այն հրթիռներով, որ կան... Մասիսին:
 Էլ ի՞նչ Վանա ծով, ի՞նչ Մասիս, ի՞նչ հող...
 Ե՞րբ է հայ ցեղին հող սվել Ասված.
 Որ հող ետ կուզես, ի՞նչ վերածնված...
 Եկվոր՝ եր հայը այս լեռանց հովտում,
 Ահա թե ինչու՝ դուրս եմ վրնդում
 Այս հող ու ջրից իմ տոնական,
 Մի՞՞ն է բելասդան աղեղն էլ Հայկյան,
 Յնորք է ցնդած ինքը ցեղն հայոց,
 Լուսնո ձորերն են միակ տեղն հայոց,
 Մեկ էլ Դեր-Չորը՝ ինձնից ձեզ ի ձոն՝
 Որդես հայ մեռյալ ազգի դանթեռն...»:

12. Եվ հայ լեռներս անունն է փոխում,
 Թե՛ «Աղբի-դաղ» է, ոչ թե Արարատ,
 Փոխում աշխարհի ականջն է կոխում,
 Որ թաղե հայոց տոհմն անարատ,
 Որ ասվածավանդ անունն էլ ջնջե,
 Չորս հազարդարյա հայ հայրենիքի,
 Մեր մոխիրն առնի բերանն ու փչե
 Մինչև ձորերը մեռած լուսնյակի-
 Եւ փրջում է՝ «Էլ ի՞նչն է Մասիս,
 Երբ «Աղբի-դաղ» է անունն էլ ազիզ,
 Երբ կա Ալաւկերս՝ ի՞նչ հայ Կոզովիս,
 Իմն են Ալազյազ լեռներն էլ փոփոյ,
 Դիարքեփի է՝ ի՞նչ Տիգրանակերս,
 Մուսադաղ ասա, ոչ թե Սասնաքերդ...
 Թե անարդար եր սուրը Ելդզի,
 Ինչո՞ւ Եվրոդդ չսաստեց մեզի,
 Ինչո՞ւ լեեցին ազգերն անասված,
 Երբ կովում էին ձեն-ձենի սված,
 Մեր դեմ էլ ելած, Վիլիելմից բացի,
 Երբ ձեզ դերգորեց մեր գորհն առնացի...
 Հայոց դառերն են ձեր թափառավաչ
 Արեւվել, սիրել դիղծ արյան գնով՝
 Այն, որ ալլահը, հայ ցեղից առաջ,
 Այս հողը կնկեց սելջուկ անունով,
 Ինչքան էլ գոռաք դեռ գառնաբառաչ,
 Էլ Ղարս չի մսնի ձեր ոտն այնուհետ,
 Մասիսն Աղբի-դաղ կննա հավես,
 Էլ Վանա ծովից սառեխ չեք հանի,
 Որ դառնաք չունեք՝ հյուսիսն է վկա,
 Ձեր հույս արծի՞վն է մնջած կուրկանի...
 Ոչ մի հայ, թուրքը ֆանի կա,
 Պատսոված է կուրծքն հայոց ուղկանի,-
 Ձերն անադասն է Դեր-Չորն Հայասան,
 Հայն անգլուխ է՝ ընդդեմ Ղուրանի

Մասիսի մասն էլ կանենք... մահասան,
 Ձեր շիրմաքարն է լեռն Արարաի,-
 Թե Աստվածն ունե՛ք թող գա մեզ դաշի...»:

13. Եւ անցնում էինք մոայլ գիւերով՝
 Այս ոգնի հաչոցն իմ ականջներում,
 Ծածկվում էինք այս դիղծ փետրով,
 Քամին էլ ոգնու ոռնոց եր քերում
 Տիգրիսի ափի եղեգներն հեռվում
 Նիզակների դես վեր էին ճոճվում.
 Մանկան գլխիկ եր լուսնկան լոին
 Քրդի նիզակի եղեգնաձայրին,
 Եվ ցցվում էին՝ վեր անհառվելով՝
 Սվին եղեգներն ահեղ օսմանի...
 Եվ անցնում էինք այսդես վառվելով,
 Այսդես ողբալով վերջն Հայասանի:
 Օ՛, Դանթե, ինչո՞ւ Վիրգիլդ եղա,-
 Մեղա՛, օ՛, մայր իմ, որ վերդդ են բացում.
 Մեղա՛, Արարա, օ՛, յոթնամեղա,
 Որ գոցված վերդդ նորեն են խոցում...
 Մղկալով են... արյուն արցունքով...
 Էլ ո՞ւր է մարդը իր հին բարձունքով,
 Էլ մարդն Ասծո՞ւստեղծածը չէ,
 Ո՞ւր մնաց գլուխգործոցն՝ Ասծո՞ւ,
 Ոչ ոքից երկնի շունչը չի փչե...
 Քարայրվեց աշխարհն հույսի քրածո:

ԴԺՈՆԱԳՈՒՌ ԳԻՇԵՐ

ԳԼՈՒԽ ՏԱՄՆՈՒԹԵՐՈՐԴ

Արթնացե՛ք, մարդիկ. որտեղ բնած մի խեղճ կա՝
 զարթնեցրե՛ք. բացե՛ք խղճի աչքերը, արթնաց-
 րե՛ք խղճի խիղճը՝ մարդկային մեծ բանակա-
 նությունը, դո՛ւք էլ, եղեոն չսեսած երկրներ, սե-
 սածների հուճերը թող դասագիրք լինեն ձեզ...
 Թուխսի մսիւր, ո՛վ խաղաղության անմահ թոչուն, դառն
 հուճերը քեզ քաղցր բույն լինեն թող:

2. Լուսինն աստերի խմբով եր լալիս,
 Իսկ Վարուժանի ոգին մեռում,
 Որ աստղի փոխված՝ մեզ հե՛ս եր գալիս,
 Իր մորթված մարմնի վրեժն եր հուճում,
 Հիւճում վե՛սագույժ, թե ինչդե՛ս եկան
 Եվ հենց թրճո՛րեն գիճերով սարան
 Յոթ հարյուր հայոց մսավորական,
 Չոկ-ջոկ կաղեցին աղբյալ ծառերեն,
 Կախեցին ինձ էլ՝ Հիսուսի նման,
 Փերթ առ փերթ, ինչդե՛ս սերելը ծառեն,
 Պոկելով բոլոր մսերը կերան՝
 Վախենալով հայոց մսի անսառեն,
 Որ իրենք դարե՛ր մանկան դե՛ս կորան...
 Յոթն հարյուր գլուխ արին մեկ բերան,
 Գլուխը կերան այսդե՛ս անխնա,
 Որ մարմնի ուսելն անգուսդ հե՛սանա:
 - Ողջ հայ վարդերը ջնջելուց առաջ՝
 Պասճառը բոնեցե՛ք փե՛րը ճանաչ...
3. Եվ լո՛նց մի դահ, ասես հույս խմեց,
 Եվ այնդե՛ս նայեց Դանթեին անխոս՝

Ինչդեռ մեծ աստիճան նայե՛ր աստղը մեծ.
 Մեծ նահասակը երկրի քարքարու...
 Եվ ասաց՝ «Հայր իմ, ինչու՞ կլռես,
 Քուկին դժողփի ցավերն ալ դես-դես
 Լոկ ցնորհներ են այն ցավերու դեմ.
 Որ քաղց ազգս, դարձյալ կփախի.-
 Քո դժողփի հետ ինչդե՞ս բաղդասեմ
 Գանգերու լեռներն այս աղեխաւրցի,
 Ոչ ոք անհաւոներն այս մահաւարինգ...
 Սիւսանթոյի միսերն ալ կերան
 Աչերու առջեւ այս իմ զարհուիկ:
 Գլուղերն ալ կորն կարասներ դառան,
 Ուր մոխրաքարու հագան մանկսիփ:
 Այս դժոխսի դեմ, ներիւր թե ասեմ,
 Թողն դժոխս է բուկինդ՝ երգի...
 Աչքով էլ տեսար, էլ ի՞նչը խոտեմ.
 Ան է, ան, Դանթե, դիղծը դժոխսի:
 Կերան յոթնամեծ քանաստեղծներու...
 Ու դեռ աչք ունի անգորը միսներու.
 Եվ դեռ կախված է կմախփս ծառին,
 Դեռ ազոռավները վրաս կթառին՝
 Վերջին ջիլերս դիսի հոստեն,
 Քանգի մեռած ալ ցալերս կզգան...
 Լուսինն էլ հայոց միսերս կուտեն,
 Քանգի կլռե ան ալ՝ անզգամ
 Ազգերու նման, որ կլռեին
 Այս լիրք լուսնո դես՝ վրաս նայելով:
 Այս ի՞նչ Ասված էր, որ ծնեց հային,
 Կարծես իմ ազգին երկնել է լալով,
 Իսկ մյուսներին՝ անմիտ քրջալով
 Գութանը տալով իմ խաքված ազգին,
 Սուրը կաղելով անհավաս քազկին.-
 Ու բզկում են ամենքն՝ ամենքին...».
 Լռեց քանաստեղծն անմարմին ու լուռ...

4. Ու երկինք ելավ ասողը՝ իր ոգին...
 Ու ճամփա ընկանք մենք մահասարսուտ
 Մեր ոգեխմբով, ու դեռ ճամփեփին
 Տեսիլներ էին այսոյես հայտնվում.
 Աշխարհն էլ մի մութ տեսիլ էր թվում.
 Մի տեսլառու ահեղատեսիլ,
 Արցունքներով քարձած մի մութ փարավան.
 Աղորոզ քասրանք, մեռնողն՝ անքասիր,
 Միտքը՝ լկկած, անմիտն՝ անվարան,
 Խիղճը՝ աշխարհից դուրս փախած լուսին.
 Իջած ծովերի հասակն անհասակ,-
 Այսոյես խորհելով աշխարհի մասին՝
 Ընթանում էինք համր ու գլխահակ:

5. Լուսինը Աստու լուռ մի ուրվական,
 Մունջ թափնվում էր մութ ամոյի ետև,-
 Դեռ անցնում էինք ինչոյես լուսնկան,
 Ճեղքում ամոյերի վարագոյրը սեւ:
 Եվ հանկարծ ճամփի առվի եզերքում
 Տեսանք ծաղկաճի դիտերի կողմին,
 Մի դասանի էր մահաթեփ սնում.
 Խուլ նզովելով ամենանողկին...
 Իրեն ետ կանչող թրճուհուն լքել՝
 Իր ցեղի հետ էր մորթվելու եկել.
 «Որտեղ իմ ազգը՝ այնտեղ մահս չիք...
 Ինչի՞ս է... այն էլ թուրքի մի աղջիկ...
 Ի՞նչ երգ, թե ազգի վեժից դուրս մնաս՝
 Օ՛, լավ է թեկուզ բողբոջ չֆանաս»:
 Ախ, իմ Ռուբեն Սեւակն էր սեռուկ,
 Թրճուհիների սեւայան սեռումք,
 Ընթոս երազը թրճուհիների,
 Այժմ էլ՝ խնկելին հայուհիների,
 Որոնց մահերն է աննստահանջ կիսում...
 Ու վերջին շնչով այսոյես քարքառեց

Մահակսկծուց՝ ազգի մահամերձ.
 «Քեզ ո՞վ ասաց հայ ծնվեիր.
 Որ կենդանի միտք թաղվեիր.
 Քեզ ո՞վ մոզեց, որ չզինվես.
 Որ դանդախված մաղախվեիր,
 Անադատում դաբաղվեիր:
 Քեզ ո՞վ ասաց հայ ծնվեիր.
 Քեզ ո՞վ ասաց հանճարվեիր,
 Որ եղեռնում անճարվեիր...
 Քեզ ո՞վ ասաց դեռ հայ ծնվես...»:

.
 Ու շունչ փչեց կողփինների դես՝
 Դիերի գրկում դիակվեց հանգիստ.
 Օ՛, հանգիստ՝ ֆանգի մերունց հետ է միտք,
 Ընդմիտ հայոց հետ...

6. Եվ անցնում էինք

Չանդրի ձորով դեռ մահակնիք՝
 Դժոխքի վիհով, ուր երեկ ընկան
 Հայոց յոթ հարյուր մսավորական:
 Գլուխը կերավ թուրքը անխնայ՝
 Որ մարմնի ուսելն արագ հեռանա:
 Լուսինն էլ հույսի կոկորդը բռնել մթնափառում.
 Մութ ամդի ետև Աստուծան, ասես, խեղդել էր ուզում...
 - Թե դու Ասված ես ամենակարող,
 Թե կարողը չես հայոց դասանի,
 Ինչո՞ւ չես կտրում դժոխքն արարող
 Բոլոր բազուկներն ցեղաըստանի,
 Թե ծնունդը չես բանդագուճանի,
 Ինչո՞ւ ազգերի սիրքը չես մտնում,
 Որդես լեզվակը՝ մեծ գոհը զանգի,
 Ինչո՞ւ չես կորած մարդ-խիղճը զսնում,
 Ո՞ւր է թե հայրն ես դու ամեն ազգի,-
 (Այսդես բարբառեց մեզանից մեկը,

Ազգի կորստով կորցնելով դեկը,
 Քանզի ազգամահ աղետում այս դիղծ՝
 Մարդը կամ ձեռն է քաշում Ասծուց,
 Կամ հավասացյալ է դառնում մի ջինջ,
 Երկուդամ, ինչդեպ դարերն հինավուրց):

7. Եվ լին Սեւակի մահը կռելով՝
 Նզովում էին կորուսը նրա,
 Երբ ելավ լուսինն ամդամ, լռելով՝
 Դանթի տեղով նոր ու հնօրյա,-
 Եվ անցնում էին ուրիշ մի ձորով՝
 Չարին հետամուտ նեղ ճանապարհով,
 Երբ Եղգածոր Չանդրից հեռու,
 Ուր արսավում էր որբուկ մի առու,
 Տեսանք կախված էր մեկը գլխիվայր,
 Հսկա մի կաղնուց, ասես՝ ոսկերով
 Տրորել կուզեր երկինքը խավար,
 Ոսկել ալլահին եւ թե... Ասծուն,
 Հրեւակներին՝ մնի մեջ անմեղ,
 Սասանաներին, որ անեստ ցնծում՝
 Ծիծաղում էին լուսթյամբ դժմեղ,-
 Այնինչ՝ աղոթքն էր գլխիվայր կախված,
 Ջարդված բերանից արյուն էր կաթում:
 Միամանթոն էր՝ իր բախտին բախված,
 Ուր երգելով էր հոգին սվանդում
 - Ո՛վ դու մարդկային արդարության վեմ,
 Թող որ հայակեր ճակատիդ թփնեմ,
 Եղեռնադժոխքն առնեմ բերանիս՝
 Քար արտիդ թփնեմ, որ դու էլ սասկիս,
 Թող աշխարհանցումն ու Նեռն հայսնվեն,
 Իմ ազգի նման՝ երկրի ծովերն էլ բներից հանվեն,
 Անթիվ ու անթիվ իմ հայոց հանված աչքերի նման,
 Մոլորակները մոլորված բախվեն երկրին մեղսական,
 Թող գազաթների ձյուն լուսթյունը անեծքով խոսի,

Հայոց արյունով կարմրած լավան երկրով մեկ հոսի,
 Թող սիեզերֆի արգանդն անուլվի վեօի անձավում.
 Երբ որ իմ հայոց ազգի կորուստով ոչ ոք չի ցավում...-
 Այստես մոնչաց կաղնի՞ն հողմակոծ.
 Թե. Սիամանթոն ինքը՝ մահախոց...
 Ու Կոմիսարը՝ կուլ տալով լացը,
 Այստես դասներգեց աչֆի տեսածը.
 Ու վերջին շնչով իր մահին հասավ,
 «Ես երգելով եմ մեռնելու»,- ասավ:
 Ջինավառ գորֆը աղբեց երգչի դեմ.
 Սասանեց մի դահ. երբ իրավ երգեց,
 Երբ մասներն էին մեկ առ մեկ դոկում
 Այդ դահին նա հայ մի երգ էր երգում,
 Երբ ականջն էին կսրում ֆրիջով՝
 Նա այլ մի երգ էր հիշում մոռնչով,
 Երբ գիսերն էին թրասում, դոկում՝
 Մի մեղեդուց էր նա խուլ հեկեկում,
 Երբ բազուկների միսերն էլ կերան՝
 Նա հայոց աղոթքն հիշեց կես քերան.
 Երբ ժանիֆները հասան ազդերին՝
 «Ավարայր» երգը դողաց շուրթերին.
 Հազիվ կես շուկ մեղեդի դողաց,
 Բայց երգեց. երբ մահն իր սիքսն էլ սողաց,
 Ու վերջին անգամ գեօինը ճանկոեց
 Կախված ձեռներով ու... կաղնին լոեց,-
 Քանզի ջարդիցին քերանն էլ անմեղ,
 Որ չերգեր... երգեց շնչով էլ վերջին...
 Այժմ էլ քերանից երգի դես ահեղ,
 Արյունն էր կաթում՝ անեծք արարչին,
 Որ տեսավ լոեց, երբ թուրքը խավար
 Կախում էր կաղնուց սրբին գլխիվայր,
 Մարմինը ոսկրից դոկում փերթ առ փերթ,
 Թողնում կմախքը մաշկած գանգի հեօ,
 Երբ միս չէր թողնում ազդերի վրա,

Ծվասում, ինչդեռ մի կույսի զխսեր...»
 Իսկ թորքն հաչում էր. թե՛ «Տվե՛ք փաստեր,
 Հայերն իրենք են փախել... սեղահան,
 Մենք... քանաստեղծ չենք հանում կախաղան»:
 Գեռ վաղն ավելի դիտի ուրանան,
 Պիտի չճեղեն ղոռնիկի նման՝
 Երբ խղճի Ասվածն ինքը գա հանդես,
 Երբ բացվեն զոցված մեղքերը դես-դես:

8. Եվ էլի առաջ անցանք աննահանջ,
 Ինչդեռ դիասար գետերն աննահանջ,
 Եվ անցնում էինք իմասունից խոր սուրբ խելագարով,
 Որ հայտնվում էր օլոքը ձեռին՝
 Չարին հեսամոտ նոր ճանադարհով,
 Գանթեի ֆայլով խորհրդալոին:
 Հանկարծ, լուսնի սակ, ելավ մեր աչքին,
 Աչքերը կաղած՝ ձեռքերն էլ մեջքին,
 Գրիգոր Չոհրադն՝ ամուր Եղթայված,
 Լուռ խարխալում էր՝ աչքերը կաղված,
 Ընկած առջեւ յոթ ձիավորի,
 Իրենք ձիավոր, նա միտս ոտավոր,
 Հասան եզերքը մի մթնածորի,
 Խորին լուսնամբ մի խորհրդավոր:
 Մեկն իջավ ձիուց, դահ մի մտրեց,
 Խորհեց, մոտեցավ, ձորը գլորեց
 Աչքերը ամուր կաղված հսկային,
 Ինչդեռ օրորոցում քարուրված հային
 Մոր աչքից խլես՝
 Չորը գլորես...
 Բայց նա դեմ առավ հսկա մի ժայռի,
 Ինչդեռ մանուկը մի մութ անտառի,
 Կենդանի մնաց, բայց այս ուր տեսան՝
 Իջան ձիերից ու վրա հասան,
 Աղբախար հասան՝ վերջն հասցնելու

- Գրիգոր Չոհրադ, չե՞ս թուրքաճապու,
 Վերջին խոսքդ ի՞նչ է, եմ վերջինն ասա:
 - Հայ՛դ դիտի մեռնեմ, իմ վերջինն է սա,
 Իմացե՛մ հայի վերջը չե՛մ բերի,
 Հայու Ասվածը շատ չի համբերի՝
 Օր մը Ելդը կընե ֆարուֆանդ...
 Թե մնա թեկուզ հայի մեկ արգանդ՝
 Հայ Ասվածամոր աչքի էլ ձորեն
 Աբխարի դիտի գա հայ ազգը նորեն:
 - Գյալո՛ւր,- մոնչաց գայնագանը թուրք.-
 Այս եղեռնից ե՛ս՝ էլ չե՛մ վիճի՛մ յոս:
 Եվ հրամայեց մոռնչը նրա.
 «Գլուխը դրե՛մ մի ֆարի վրա»:
 Գլուխը դրին մի ժայռի մամռած.
 «Բացե՛մ աչքերը, թող մահը տեսնի»:
 Բացեցին աչքերն, աչքով ահառած.
 «Մի ֆար վերցրե՛մ, մուրազին հասնի»:-
 Մեկը վիթխարի մի ֆար վերցրեց,
 Եվ հազիվ գլխից վեր բարձրացրեց,
 Մյուսը ուղղեց մեծ ժայռի վրա .
 Մեծ իմաստունի բաց գլուխը մեծ՝
 Ջախջախվեց գոհար գլուխը նրա
 Ժայռով, որ թուրքը վեր բարձրացրեց
 Ու գլխի վրա թափով ցած բերեց...
 Դազադվեց ձորը...
 Օ՛, Դանթե, տասա՛ր դժոխքից խորը...-
 Եվ կախվեց ուղի շուրթի դեպ սրտում
 Դանթեի մեկ շուրթն այս անառակում:

 Ու վազում էին, փնտրում Ասծուն,
 Դառած հավիսյան անեծքի մի երթ
 - Հայ՛ր իմ,- ասացի մեծ Նարեկացուն,-
 Թե մարմնանայիր դու այս նենգ դարում,
 Թե ձեռքն ընկնեիր այս գայլացեղի՝

Անգեն լինեիր թե դու մեզ նման,
 Կանոնը գլուխդ դեն այս կասաղի
 Միսին՝ Մասիսով կզարկեր նրան...
 Քանզի թուրքն հայոց հանձարն է խեղդում.
 Անհաւես դիս ունի մեծ հանձարի դեմ...
 Ահա ինչու է եղեռնը վխտում,
 Դժբախտ մահն է դժոխսն այս դժխտն...

9. Եվ առաջ անցանք նոր առադարով՝
 Չարին հետամուտ նոր ճանադարով...
 Այս, հին դրացին դառած նոր ոտխա՝
 Հայոց աղ ու հացն արավ ոսնակոխ.
 Ջրի սեղ հայոց արյունով լցրեց դեյլանն իր խանի,
 Սեւ թագրեհի դես հայ գանգերն հաւպեց ձեռքով սուլթանի.
 Ու երբ հայերից ողջ արեւմտյան հողը դասարկվեց,
 Կես Հայաստանը՝ ողեղը հանված գանգի նմանվեց.
 Վանն ու Խլաթը, Մոկսը, Ռ-եսունիք,
 Մուսն ու Բաղեքը, Տարոնն ու Տոսղը, Ակն ու Բզնունիք,
 Հաճըն ու Մարաքը, Չեյթոն, Եդեսիա, Կարսն ու Մանազկերս,
 Դերջան, Աղյաման եւ Աղաքազար, Երզնկա, Բաքերդ,
 Սիմն ու Սասունը, Խոյն ու Այնթապը եւ թե Կիլիկիան՝
 Ողջ դասարկվեցին՝ սրտերը հանված կրծքերի նման,
 Եվ դասարկվեցին, երբ ուր ջնջեցին կես հայությանը,
 Եռասուլթանը խոլ կրկնեց ահեղ իր հրամանը
 Դժոխապաթի՝ Էնվեր, Թալեաթի, Ջեմալի քերնով.
 «Չնջե՛ք... Մասիսն էլ կարմրի դիտի հայոց արյունով,
 Քիչ է, մորթեցե՛ք, ողջ ազգն ենք մահի ճակատագրել,
 Որ Սասնա փաջերն իրենց գլուխը դեռ վար չեն դրել,
 Ո՞ր սանը մի մայր, ո՞ր օրորոցի մեջ դեռ մանուկ մի կա,
 Ո՞ր հղի հարսին չե՛ք հրել մահվան օրոցքը ոսկյա,
 Ո՞ր նեւանածին իր մահ-փեսայի հետ չե՛ք դասակել,
 Ո՞ր մի հայուհու արգանդադուռը մահով չե՛ք փակել,
 Դազաղ չե՞ք դրել օրոցք շինողին, Խարսով ֆնողին,
 Մսուր կադողին, նոր տուն դնողին, հայ սերմանողին,

Հայոց արմատի արմատը գտե՛ք, վերջին թե՛ն հասե՛ք.
 Վերջին հայն աչքիս առաջ թրասե՛ք...
 Թե՛ մի արգանդ էլ մնա կենդանի.
 Թեկուզ որձ գայլի հե՛ս էլ որ ֆնի՛
 Հայեր կձնի. կվերածնի իր մորթված ազգին.
 Նման ակոսում թափնված հասկին.
 Որ ազատվել է գերանդուց մահվան.
 Մի հասկ էլ փրկվի՝ անմեռ կմնան,
 Որձ հայն էլ թե՛ եգ ժայռին գիրկն առնի՝
 Ժայռից էլ հայոց ազգը կհառնի.
 Ազգահավաքով նա կգա կրկին.
 Նա չի մոռանա եղեռնը երթե՛ք.
 Իր հայրենիքը չի թողնի թուրքին.
 Թեկուզ հայ Աստծո արյունն էլ խմենե՛ք.
 Կզան՝ թե՛ վերջին հայն էլ չջնջե՛ք:
 Ջնջե՛ք ջեննաթով՝ կրոնով ջնջե՛ք վերջին սերմն հայի.
 Որ սա մեզ մնա, որ Մասիսն անհայ հավիտյան վայի.
 Մեզ հե՛ս է իսլամն իր հայակերի ողջ Արեւելով.
 Լուռ Արեւմուտքը՝ աչքերն աղակի, ժայռե՛ օրթունքով.
 Մեզ հե՛ս է գերմանն ամենավայրագ.
 Նա՛՝ արծվաքազե, ազգերը՝ սայրակ.
 Վկա Վիլհեմը, որ թիկնոցն հազավ մեծն սուլթանի,
 Բա Ամերիկան՝ ինչֆա՛ն հարուս է, գրո՛ղը սանի:
 Ջարդեցե՛ք վերջին հային էլ գաղսնի,
 Թող ոչ մի հայ սերմ հայ ծոց չմնի,
 Որ Թուրանն ինքը այս Հայաստանով դրախտը գտնի.
 Քանի մի հայ կա՝ թուրքը անդե՛մ է կյանքի ֆառում.
 Ջնջե՛ք, հայոց մահն ալլահն է այս էլ դարեր երազում...»:

10. Եվ իսկույն ֆառեց մեծ Նարեկացին
 Հանճարեղ խոսքի թագրեհն երկրածին.
 «Բայց ո՞վ, Ասվա՛ծ իմ, այս ո՞վ է ջնջողն ազգին իմ անեղծ.
 Նա, որ չգիտե ինչո՞ւ է եղնիկն իր վերքը լիզում.
 Նա, որ չգիտե ի՞նչ է կաթնալի մոր սիննն ուզում.

Նա. որ չգիտե ինչո՞ւ են հասնում կույսերն արթունքի,
 Նա. որ կողո՞ծե արեւն էլ. որդես քուրվառն հայ խառնկի.
 Նա. որից ինքը՝ դժոխքի վարդես Դանթեն զարհուրաց.
 Տեսնելով հայոց եղբօնադժոխքն այս ասվածաւորաց.
 Նա. որ խարվելով ինքն իր Մահմեդից՝
 Աստուծո՞ւ է դոկում ին՝ Աւաւասից,
 Ջնջելով հայոց ազգին եղեռնի այս մղձավանջում.
 Աստծո ցեղերի ճոխ ծիածանի մի գույնն է ջնջում...
 Նա. որ գրչի տղ. ֆնֆուց փետրի տղ մեր ասվածային
 Միջոս սուր է ւրում. որ սանջե հային. որ ջնջե հային.
 Նա. որ փետրանուց դալաւի մեջ էլ ֆարայրի մեջ է.
 Նա. որ իր ծնունդ օձին էլ թողած՝ աստղեր կջնջե.
 Նա. որ նիզակի կոթի ցողուն է ու ոչ թե ծաղկի.
 Նա. որ գլխի տղ որովայն ունի. մայր է ռհմակի.
 Նա. որի սիրքը ամուլ արգանդն է ու ոչ թե արցունք.
 Ում աչքին հայոց գանգաբլուրն է աստեղաքարծուրն.
 Նա. որ հոտենդոս՝ առեղծված է դեռ ու դեռ վագրանում
 Այս էլ ֆա՞նի դար. ոչ մի ֆնֆուքյան ծաղիկ չի ծնում.
 Նա. որ միջոս վագր է. երբ միջոս գառներ են իր խղճի առաջ.
 Բայց վագրի առաջ դռնակազառ է՝ միջոս ֆճնահառաչ.
 Նա. որի խիղճը վագրի երախ է հազարաժամիք.
 Նա. որ Էնվեր է. Ջեմալ է. Թալեաթ. խան է ու խանիկ.
 Նա. որի ուղեղն արնով է հունցել գոյի սասանան.
 Որի մեղքերն են միակ դժոխքը՝ առանց ֆավարան...
 Մեղքի ծովն ինքը՝ որ խողխողում է ին՝ անմեղ ազգին.
 Կարիճը՝ ծաղկին, օձը՝ եղնիկին. թուխողը՝ լուսնյակին.
 Որոնը՝ վարդին. անձարն՝ հանձարին. կայծակը՝ կաղնուն.
 Անգղալսուց թութակն՝ ին՝ հայոց սոխակին արթուն.
 Մի օձն՝ հազար վիթ. հազար ու հազար գառնուկ է խայթում.-
 Ահա թե ո՞վ է ին՝ ազգին մորթում...»։

- II. Խոլ Կոմիսսարը սքափվեց հանկարծ՝
 Կայծ սվեց մտքի հրաքոխն հանկարծ.
 Լուռ մոխրամիտքը՝ անթեղ էր արժում.

Ուրվականի ղեւ կայծակեց սրտում.
 «Էլ ինչդե՞ս հայր շեղե այսօր էլ՝
 Գարուն է, բայց ձյուն, սեւ ձյուն է արել...
 Ու դեռ սեւ ձյուն է Մասիսին դնում,
 Հայոց կակաչը դեռ սեւ է ծնում,
 Կարմիրը հագին, սեւը արժի մեջ՝
 Իրավ հայ ազգը կակաչն է որ կա.
 Բայց երբ վարդի բո՛ւրմունք է անեց,
 Մեղր է մեղեդին, գեսակ է ոսկյա,
 Ո՞նց են մեռցնում հայոց մեղեդին,
 Անչար, մարդասպան, սիրասպան հայոց:
 Հանելուկներ են ազգերը մթին.
 Ինչո՞ւ են դարձնում հայոցը՝ վայոց...»,-
 Լռեց հանձարը բյուրավե՛ր վե՛սից.
 Արցունքն էր սրբում վեղարի ծայրով...

12. Եվ անցանք լռին Ձիրավի դաշտից,
 Ուր կաթողիկոս Ներսես Մեծը մեծ
 Ելել էր Նոյաս լեռն ասվածամե՛րձ
 Եվ աղոթում էր բուխ-բազկասարած.
 Բայց թող գեթ այժմ Ասված հայսնվի,
 Այժմ Նոյասը արձանն է... ցավի:
 Եվ ճամփամիջին այսդե՛ս բարբառեց
 Հայոց մեծ վե՛սի նոր մասյանը մեծ՝
 Մեծ Խորենացին ահեղասեւիլ.
 «Ո՞ւր ես, վրեժի Ասված իմ, հասի՛ր.
 Եվ այդ մե՞նք ոյի՛սի մոռանանք, հայե՛ր,
 Վազրե՛րի աղբանք դժոխքն հայակե՛ր.
 Ուր խղ կայծակեց իմ Արարա՛սին,
 Գիւ՛ե՛րով հույսի գութանը խլեց,
 Հանեց հայ հողից հայ ժողովրդին,
 Գորս վանեց՝ ձեռնից վաթանը խլեց,
 Հանեց դրախտից մեր Վան ու ոսան,
 Գորս վանեց՝ խլեց մի ողջ Հայասան:

Հանեց Տարոնից սուրբ առեփառված,
 Դուրս վանեց՝ մեզ էլ դարձուց անասված,
 Հանեց Սիփանա սառերից մեր ողջ՝
 Դուրս վանեց՝ Սիփան ճայր սյունս խլեց,
 Հանեց Սասունից մեր կայծակնագոչ,
 Դուրս վանեց՝ քաջանց Սասունս խլեց,
 Հանեց Վանանդից՝ վիշաղն անհավաս,
 Դուրս վանեց՝ Կարսս, Վանանդս խլեց,
 Հանեց Գողթանից մեր զինեզավաթ,
 Դուրս վանեց՝ հսկա գավաթս խլեց,
 Հանեց մեզ Ակնից՝ մեր հին վահագնյա,
 Դուրս վանեց՝ խլեց Ակնը մեր լացով,
 Հանեց, Բյուրակնից մեր հազարակնյա,
 Դուրս վանեց՝ խլեց Բյուրակնը մեր ծով,
 Հանեց Արաբսից, Եփրատից անվառ,
 Դուրս վանեց՝ յոթը գետերս խլեց,
 Հանեց Մասիսից մեր առյուծաքառ,
 Դուրս վանեց՝ քոլոր բերդերս խլեց,
 Հանեց նաիրված հազար կողմերից,
 Դուրս վանեց՝ քոլոր կողմերս խլեց:
 Ձկան դես հանեց մեզ Վանա ծովից,
 Դուրս վանեց՝ Վանա ծովերս խլեց,
 Հանեց դրախտից մեր Վան ու Ոսան՝
 Դուրս վանեց՝ խլեց մի ողջ Հայասան:
 Հայոց խաչիս դեմ դառած յաթաղան՝
 Հանեց, դասարկեց ծովը հայության,
 Հանեց հայ ազգիս ու վանեց մինչեւ
 Անադասների այն դժոխքը սեւ,
 Ուր զինվածն անգեմ մի ազգ է մորթում,
 Հայոց Ասվածն էլ Ասված է փնտրում,
 Ու դեռ Բաղդադի անադասն՝ հողին
 Հայ ժողովրդիս վերքի անսահման,
 Անսահման անբույժ սղին է դեղին,
 Ո՞ւր ես հրեցակ վոճիս հասուցման...

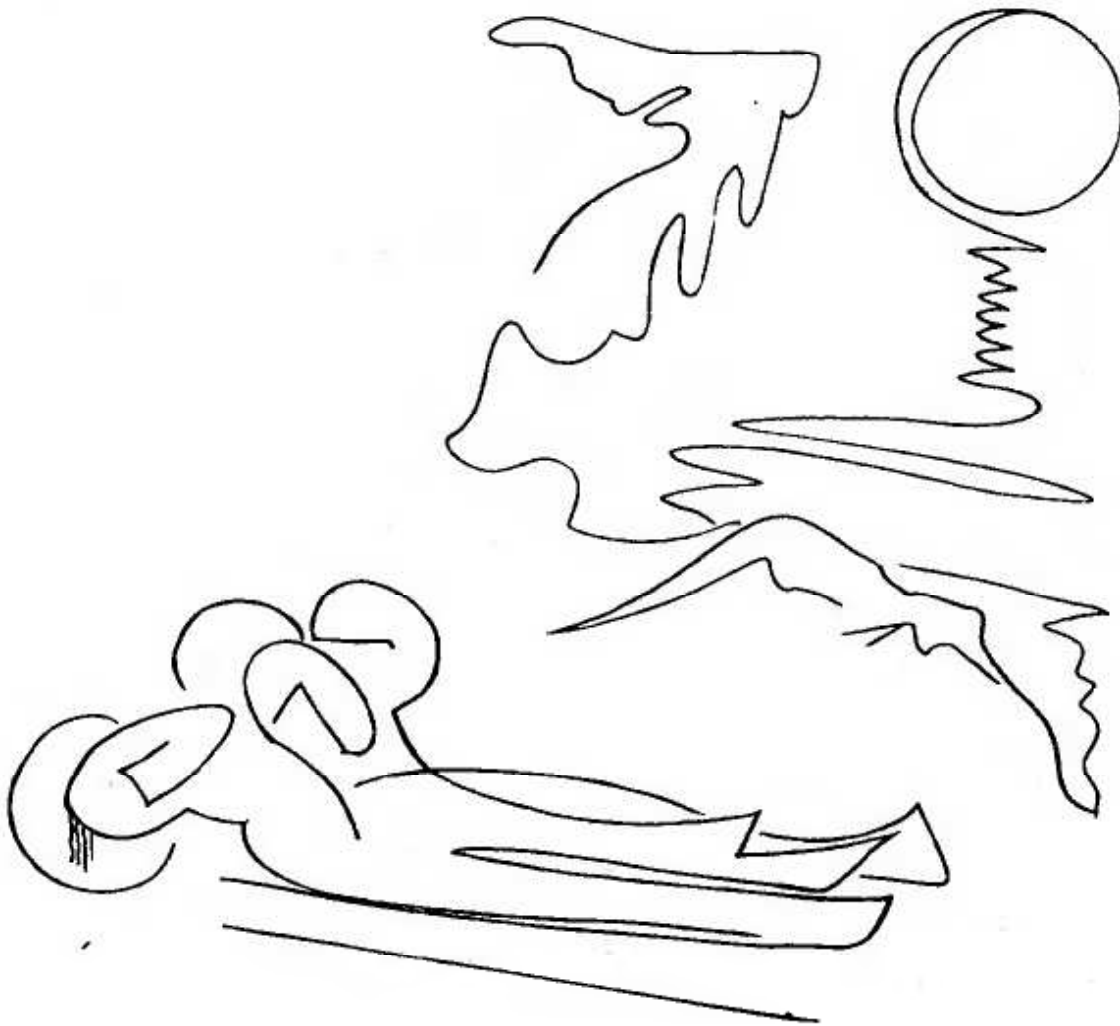
Մի՞թե շողիսի հայսնվես երկնուց
 Սաղայելի դեմ այս մահամասույց.
 Որ այս էլ ահա դժնի ինը դար
 Չի ծնել թեկուզ մի հեգ բանաստեղծ.
 Որ գողար. իր հոր մեղքերը ողբար,
 Շիկներ իր ցեղի մեղքերից այս մեծ.
 Սուրբ աղ ու հացով ես սար բյուրալեռ
 Իմ Հայասանը, որ գերի է դեռ...»:
 Լոեց պետք վրդովյալը ծեր.
 Մոնչում էին կնճիռներն արձան.
 Ու դողը շուրթին. աչքերում կայծեր.
 Կրճի մազերն էր դուրսում անձայն՝
 Կիսամեռ, ինչդեռ Կոմիսարը ողջ.
 Որ աչքի տեսն էր գլխինը սարել.-
 Տե՛ր, օրհնվես, որ սի՛րսը չի մարել...»:

13. Եվ ճամփա ընկանք այժմ մահախոնջ՝
 Կես Հայասանը ոտնասակ արած.-
 Նույնն էի խորհում ճամփեփին մեր ողջ.
 Հուշերիս յոթը քնարն էլ լարած,
 Բոլոր լարերս նույնն էին խորհում,
 Նայելով գերված այն Հայասանիս,
 Թե ո՛նց է դիզողը մեր վերջը բերում՝
 Արցունքի փոխած բազմադար գինիս:
 Ու դեռ իմ Մասիս ոգին նվաստել՝
 Անգղապետուց թուխսի է նստել.
 Որ ծագեր հանե, ելնի՝ կործանե
 Հազիվ փրկված այս բունակն իմ վեհ,
 Նոր Հայասանիկն այս իմ փրկված.
 Այս գետակն՝ իր մայր ծովերից զրկված,
 Այս ցուցամասս զրկված հայրամաս իր ինը մասից,
 Այս արձաթ Միսս՝ զրկված ոսկեպեղ իր Արարախից,
 Այս մի ասանս՝ երեսունմեկ ընկերից զրկված,
 Այս մի խուրձ հասկս՝ ողջ գերի արժի կարոտով խարկված.

Այս մի Սեւան՝ զրկված մեր աչի աչ Կանա ծովից,
 Որ կռունկից է իր կարոսն առնում, կամ կռունկ հովից,
 Այս մի հասիկս՝ զրկված ֆառաւար իր հասկից ոսկյա,
 Չանգոսն՝ զրկված հայոց ֆառամայր գետերից հսկա,
 Մի հուսածառս՝ զրկված մի ողջ անհույս անստոից,
 Մի մաստոիկս՝ իր բյուրագնթեթ մայրաճարից,
 Մի մայրս՝ զրկված իր հազար ու բյուր, բյուր հազար որդոց,
 Մի լեռս՝ զրկված իր լեռնադարից հայոց հինավուրց,
 Թագրեհի մի ֆար՝ զրկված վիթխարի թագրեհից իր ողջ,
 Ծովաբուխ գեսս՝ զրկված մայրկուրծից ծովից իր ամբողջ,
 Մի աստղս՝ զրկված մի երկինք լիքը աստղերից իր ֆույր,
 Այս մի զինվորս՝ զրկված մայր զորից իր հազարաթուր,
 Այս մի գորավարն՝ իր հազարաբերդ զորերից զրկված,
 Այս՝ մի թարթիչս՝ հազարաթարթիչ ին՝ աչից զրկված,
 Մեր մեծ կորուսի կարոսով մրկված...
 Եղբայեց զորված աղվեսահոսք,
 Ո՛վ անգեկն առյուծ, ֆո ձեռն ու ոսք:
 Սգա՛, Հայասան, ֆանի դեռ սուգդ սգացող չկա,
 Սուրբ է ծով սուգդ, ֆանի դեռ սուգիդ Մասիսդ է վկա:

14. Ու երգի արֆան մսֆով ուրացյալ՝
 Յուր թոթովածը թոթովեց դարձյալ,
 Ասես չիմացավ կրկնելը խեղճ,
 Կրկնեց սիրել հիվանդ մսֆի մեջ,
 «Էլ ինչդե՞ս հայը չերգե այսօր էլ՝
 Գարուն եր, քայց ձյուն, սեւ ձյուն է արել,
 Ու դեռ սեւ ձյունն է Մասիսը դնում,
 Հայոց կակաչը դեռ սեւ է ծնում,-
 Խլված է հողս Մուշից մինչեւ Միս
 Ու մինչեւ Մասիս, Մասիսից մինչ Կան,
 Մինչեւ դեռ հանվող Բինգյոլն աչեւիս,
 Բինգյոլից մինչեւ Մումանց ու Միփան,
 Մինչեւ Կանա ծով ու մինչեւ Մասուն,
 Մինչեւ Տարոնա դաւեւերն անսահման.

Մինչև Կրիկիա՝ էլ հայ չի խոսում...
Խլեց, խոդանեց ու դարձրեց Անի,
Ո՞ր մեղքի համար հայոց գութաթի,
Ո՞ր մեղքի համար հանձարի հայոց՝
Ավա՛ղ, անձարը մեզ դարձուց՝ վայոց...»:
Եվ այժմ ասես մորոպն էր դուկում,
«Ո՛վ Աստված, մի՞թե աչիդ չի ջոկում,
Մի՞թե չես տեսնում արյունն իմ հողի»,-
Ու բացված կրծքի մազերն էր դուկում
Մեծ Կոմիտասի ոգին դալկադեմ...
Ու ոլորվում է մեր խումբը միգում
Նոր ճանադարհով, բայց ո՞ւր՝ չգիտեմ...

ԳՆՈՒՆ ՏԱՄՆԻՆՆԵՐՈՐԴ

1 915 թ. ադրիլի 15-ին Էնվերը, Թալեաթը եւ Նազրնը ստորագրեցին Անատոլիայի բոլոր վիլայեթներից եւ Կիլիկիայից հայերի տեղահանության եւ քնաջնջման մասին հրամանը: Բոլոր վալիներին, կայմակամներին հղված այդ հրամանում ասված էր. «...որեւէ հաւատարմութիւն սեղանի վրա, որեւէ ձեռով հայկական հարցի դրվելը կանխելու համար, օգտվելով թաւերագմից, մեզ քերած սա անկախութենէն, որոշեցինք վերջնական հաւանագրարի ենթարկել զայն, քնաջնջելով այդ անհարազատ սարը՝ փետով զանոնք դեղի Արաբիայի անադասները, համաձայն սրված մեր գաղտնի հրահանգին»: Այդ գաղտնի հրահանգը ամենուրեւ ծրարից ոչեւ է հանվել եւ գործողության մեջ դրվել բոլոր վիլայեթներում:

Թուրք մարդաստաններն իրենց ընդունած որոշումը ցինկուրեն թաւառաքանում էին թեւամու քանակում ծառայող հայ կամավորական խմբերի առկայությամբ եւ հայերի մոտ հայտնաբերված զենքով:

Այդ հրամանում տեղական մարմիններին առաջարկվում էր՝ բոլոր ուժերով աջակցել հայ ժողովրդի կասավելիք քնաջնջմանը, որն սկսվելու էր ադրիլի 24-ի արեւածագից առաջ: Հրամանի հեղինակները զգուցացնում էին, որ «արագան ու հայրենասիրական գործին» խոչընդոտողները դիտվելու են որդես հայրենիքի եւ կրոնի թեւամիներ ու թաւաժվելու էին ամենայն խստությամբ:

Եվ այժմ էլ կրկնում են գրով էլ... «Եթե հաւրի շատեն համաւախարհային հասարակական կարծիքը՝ եւ իմ կողմից երկու հայ կմորթեն...»:

(ոմն թրքուի՝ Նելիդե Փեթեմ Դեմիր)

2. Ու վերին-վարին Բաւեմից էլած՝
Մենք անցնում էինք Վաստուրականով,-

Այստեղ էլ թոճնեց հոյսը նոր ելած.
 Այստեղ էլ լիքն էր վիճես ու կականով,
 Եվ քանի գնում թոճնում էր մթին
 Դանթեի դասակն հոգնաճակատին:
 Եվ ահա տեսանիս հացաստի խորքում
 Թոճից դուրս ցցված ոտները մեկի.
 Դեռ չեն մոխրացել թոճի դժոխքում.
 Օ՛, Դանթե, ի՞նչն էր մեղքը գեղջուկի
 Հացը մեղք ունի՞, որ սա ունենար,
 Գոնն մի քոյի մեղք գործած լիներ,
 Գոնն կես թուրքի, որ դժոխքանար...
 Թուրքի սուփրին էլ սուրք հաց կղներ.
 Ջուր ուզող քոյին գինի էր սալիս,
 Իր թոճասնից դուրս էլ չէր գալիս:
 Այս դժոխքի դեմ չի՞ք է, ո՛վ Դանթե,
 Քո գրած դժոխքն՝ հալած երկաթե,
 Սանդաղամենն էլ աշխարհասասան.
 Մեղավորները այնտեղ մահ տեսան,
 Թողքե դժոխք է քո գրածն անմեղ.
 Ու բանդագուճանիս հոյսի խելահեղ.
 Ուր դիտի իբր. մեղքը դաստի.
 Հավիտենավառ կորե կարասում մարդ դիտի վառվի...
 Հայր իմ, քո գրածն անիրական է, ցնորք է ու մի՛՛՛՛.
 Մինչ այստեղ ո՞վ չի հանվել կախաղան, թիվն է անհաշիվ.
 Քեզ էլ ի՞նչ ցույց սամ, որ չհամառես,
 Քո քար լուռքյանք սիրս չվառես:
 Ո՞ր մի ձեռն հիշեմ հայ գեղնցիդ, ո՛վ ժանճ յաթաղան,
 Տեսնում եմ, Դանթե, քո էլ աչքերը գութից կողողան:
 Ո՞վ չի կորցրել մի տուն մանկիկներ, հարսներ արմաղան,
 Ավա՛ղ, հազարից մեկն է ազատվել, Հայաստանն ո՞ր է,
 Ո՞ր գյուղում հազար կույս չի թրասվել, ի՞նչ հազար, բյուր է,
 Ո՞ր քաղաքն, արդյոք, ազատվեց սովից՝ դաճարված գործով,
 Սուլթանի լաճերն հայ արյան ծովից անցան՝ նավակով...
 Ո՛վ Դանթե, չի՞ք է երգիդ դժոխքն այս ծովի առաջ,

Ժողիչ է՝ առջեւ իրականութեան այս հայտնաբերումը.
 Այս եղեռնաժողով Տեր-Չորի առաջ, այս անաղաղի.
 Ուր բաղկեց կես ցեղն հեզ Արարաշի:
 Քանզի հայ որձը բանսվեց օր առաջ, ու բանսում անել
 Վանդակված արծվի աչքը բռն քուն էլ կարող է հանել.
 Ի՞նչ աչք, ով Դանթե, գեհեն կոցեն, վայձ անգեն հային.
 Վայձ երկնաթափառ հանճարին հայոց մեր սասվածային...
 Կերան ծով սիրքը Աղբյուր Սերոբի.
 Որ էլ թեւամուն դժոխք չճամփե:
 Կերան խելի ծով սիրքը Չոհրատի.
 Որ ողջ Ելզգի երախ չկաղե՛
 Հայրենագրահ հայ իմաստութեամբ:
 Կերան սիրքը սուրբ Սիամանթոյի,
 Որ էլ չճչա մեր ցավն աղսամբ՝
 Աննահանջ սենչով հավիսյան գոյի:
 Կերան ողեղը երգի արհայի.
 Որ սիրքը ողբա մսփի կարոսով.
 Կերան Ռուբեն Սեւակի լեզուն.
 Որ չէր թրմուհու ծոցիկը ուզում...

3. - Երնե՛կ Հոմերին, որ աչքեր չունի...-
 Մեծ այլայլվածը անգեհ եզնջաց
 (Նա, որի միայն սիրն էր կենդանի),-
 Բայց լսեց զուկն Հոմերն ու խնդաց.
 - Դուք թե մեկ սեսաք, ես՝ հազար ու մեկ.
 Այս դասանյակի աչքով էլ սեսա՛ծ
 Ես չեմ մոռանա եղեռնը երբեք...
 Հույն արյուն զայն է խմել թորքն անսանձ:
 Ես նզովում եմ ննջանքն իմ հունաց.
 Որ Ափիլեսիս սուրն է դասյանել...
 Այդ հին ցավից են մազերս ձյունել՝
 Խլված Բոսճորն է հանվածն աչքերիս.
 Ես դիտի թեմ լուռութեանց այլոց,
 Ես նզովում եմ կույր դավն էլ ազգիս.

Որ չվահանվեց անգեմին հայոց,
 Որ մենակ թողեց, ինքն էլ մենակվեց
 Բոնուքյան առաջ ցեղալստյանի,
 Հայոց դեմ գործած մեղքը չփավեց...
 Մենակվեց, ճկվեց.
 Մենակը լոկ իր աչքը կհանի:
 Մեզ մեր Դարդանելն էլ տուն չի սանի,
 Մեզ ճամփա չի սա Բոսֆորն էլ մեր ծով...
 (Եվ կույր աչքերում
 Բիբ թվաց արցունքն՝ իր գաղսնի լացով):
 Ողջ Անասուխան՝ հողն իմ Բյուզանդի,
 Ինչո՞վ չղիժի հույնը զարգանդի...
 Երբ ճիրաններում օսմանի անքան
 Հունաց արեւն էլ հալվեց, ճրագվեց...
 Օ՛, սգա, Մասի՛ս, Օլիմպո՛ս՝ սգա...
 Մեր զույգի սուգն էլ սգացող չկա...»:

4. - Օ՛, հա՛յր իմ, Հոմե՛ր, մերն էլ ճրագվեց,
 Հայոց ֆնարն էլ դարեր վանդակվեց,
 Լուսած սոխակն է երկրում դիվային...
 Ասված ազգերին ծնել է Կայեն,
 Աբել է ծնել հույնին ու հային,
 Մի՞թե չղիժի դարեր վկայեն
 Անմեղությունը հայոց ու հունաց
 Ու... մեղսածովը ցեղաստանի,
 Որ թե կարենա՝ Կայեն ազգերու աչքն էլ կհանի:
 Օ՛, սգա՛, հա՛յր իմ, թող մե՛սասուզով ֆո ժանձ եղեռնի՛
 Ոխո լոռքյանց կոկորդից բռնի...
 Ո՛վ լոռքյուններ, դուք լուսնի ձյունի նման անհարբեր,
 Ես ձեզ համար չեմ այսդեպ ողբերգում մեծ եղեռնը մեր
 Դուք լսում էինք եղեռնաձայնը՝ ֆար էիք ծնում,
 Ես վաղվա ծնած խիղճ ու դարերի դասին եմ հանձնում
 Ոճրագայլուններն այս իմ մասյանած,

Ոճրասեսիւներն այս իմ վկայված...

Հազարաբալիղ եղեոնադժոխքն ցվերջ աննոռաց,

Ուր մանկանց արշաճք խեղդվող ծիլն էլ՝ «Օգնեցե՛ք»,
գոռաց,

Բայց լուռ մնացիք դուք չկայծակող՝ նայող ամոլի ողես.

Ես ձեզ համար չեմ ողբերգում ցալս, ես ասո՛ւմ եմ ձեզ.

Քանզի խաբուսիկ ձեր կէոր սեղանն անգութ ու անսիրս,

Անմարդաբնակ լուսնին է նման՝ լուսթյանք ձեր քիրս:

Դուք չսզացիք գեթ հիսունամյա եղեոնասուգով,-

Լոկ հայր սզաց անսուգ սրերի ձեր լուսնանման,

Ձեզնից չի ծագի վրեժիս. ոխիս արեան հասուցման,

Ես անիծելով ձեր լուսթյուններն՝ անանց կսկիծով

Հայոց վաղվան եմ ավանդում թափված հայ արյունը ծով:

Նահասակներիս լոին գոռոցով՝ ընդդեմ թուրք դահճի՝

Անհույս հույսով էլ ես կաղալիներն գալիքին խղճի,

Դուք չեք հասկանա կոսորածների այսֆան դարզ լեզուս,

Ես դարերին եմ ավանդում դժոխքն իմ ազգակորույս,

Եղեոնատասուն դասասանագիրքն իմ այս քազմահոճ՝

Եղեոնահառաչ այս կոսորածներն իմ անմեղ հայոց,

Գեւնցիղն հայոց, ցեղասպանությունն այս դժնազարհուր,

Իմ Հայասանի ժանս ավերումներն այս հազար ու քյուր

Ողբամոռնչով հանձնում եմ, ահա, դարերի դասին.

Ուր զան ու դասեն հասուցման ջահով՝ մութ անհավասին...

Ես գալիքներին դիտի քողոքեմ, այժմ հուսակորույս,

Նրանց եմ հանձնում հասուցման սենչով իմ գալիքահույս.

Երբ խելի կզան քարացյալ սրերն՝ համայն ազգերի,

Ահեղ դասասանն աշխարհ կբերեն՝ չեն թողնի գերի

Ոչ մի հայ քյրակ, ո՛ւր մնաց Մասիսն ասվածադարգել...

Ես ողբերգում եմ հավերժարողոք երգով սզասել,-

Սզաւ, Հայասան,

Աղերախս էին՝ թե չսզայիր քո եղեոնը մեծ.

Թե չգնայիր ահեղասեսիլ այսուես անթափույց,

Թե չգոռայիր՝ ես ղաեանջելով հողերդ հինավուրց,

Թե այն սփյուռքին քո այս կյանքիդ մեջ

Մտից հանելի՛ր Մասիսներդ դերձ,
 Նահասակներիդ՝ բյուր ու բյուրավոր,
 Նահասակներիդ՝ անթիվ, անհամար,
 Նահասակներիդ՝ անեփրիմավոր,
 Նահասակներիդ՝ անթաղ ու անհար,
 Նահասակներիդ՝ մի ողջ ազգավոր,
 Նահասակներիդ՝ սուսեղնախոսար,-

Յոթը միլիոնդ՝ մոռված դարեց-դար...

- Սգա՛,- գոռում են նահասակներդ,
 Գանգ լոռոթյանք էլ գոռում են լռին,-
 Սգա՛ դեռ ծով են գաղսնի աչերդ՝
 Քանի նայում ես գերված լեռներին:

5. Ելավ լուսինը՝ իր դեղին լույսով
 Պասանք փռելով դիերի վրա,-
 Դուրս ելանք մեկն էլ խարխափուն հույսով,
 Դասակնիփով նոր ու հնօրյա:
 Ու սանում էի մեր ոգեխմբի այրերին բոլոր,
 Մոլոր հայացքով, ուրվաֆայլ, մռայլ ու ֆայլամոլոր,
 Դեռ սանում էի հայ Գողգոթայով, վայով ցույց սալիս
 Կոստրածների եղեռնադաճերն անխուփ ու մռայլ,
 Ուր հավերսն էին մոռված հորովելն հիփելով լալիս,
 Ցույց էի սալիս սեւ անգթության դժոխքը շուրջ
 Մեղքի հայելին՝ հողերս խլած սաճիկ ոսոխի,
 Ուր դեռ անդաշիժ, սակայն մահաթուխս իղձով է հղի,
 Նիսգարայի ահեղամոռնչ գաղսնի օրորով՝
 Մեր դեմ է նորեն գաղսնի աղեղվում մեր սար ու ձորով,
 Ծածկելով հին մեղքն՝ իր դարակուսակ դժոխքն անողորմ՝
 Նոր մեղաստենչով թուխսի է նստել Մասիսից այն կողմ,-
 Մեր Մասիսն անգամ՝ մեր աչքի առաջ թուրքը նվաստել,
 Վերջին հայոց դեմ ահեղաբախույց թուխսի է նստել...
 Թե՛նամու աչքն է մի բուռ փրկված Հայաստանն հանում,
 Ծաղկում է հայը՝ ահա ինչու է դեռ թե՛նամանում...
 Հայն՝ Արեւելի ժայռ խավարի մեջ կայծալույս ծնված.

Հայն՝ հավերժական գոյագոռ կռվի արգանդից սնված,
 Հայն՝ Ավարայրի քուրվառում քրծված,
 Հայն՝ ազգերի փոյր, ազգերից լկկված,
 Հայն՝ ասսվածասուր,
 Խարված հայն՝ անթուր...
 ...Ընկած, փերված-սիյուոված է դեռ,
 Վերադարձագոյ մի ողջ կիսամեռ...

6. Տեսե՞լ եմ սփինքսն անադասախոս լուռ Եգիպտոսի,
 Լսե՞լ եմ, դարե՛ր, որ հավերժալուռ սփինքսը խոսի,
 Քարակերս մարդը, հսկան ֆարակոփ, ժայռաքիթս արֆան,
 Նա, որ անխորհուրդ լուրթյունն ինքն է, աշխարհի նման,
 Լուրթյան շուրթն է նա հավերժական,
 Իր աչքի առաջ անթիվ մասաղի գառներ են մորթել՝
 Այս էլ քյուր դարեր չի քարթել արսում խղճի ոչ մի թել,
 Ծերուկ են մորթել, մանուկ են մորթել՝ մի գառան նման՝
 Չի արժվել շուրթը նրա ֆարեղեն՝ թեկուզ մի վայրկյան,
 Մարդկանց են մորթել իր աչքի առաջ անմեղ ու անթիվ,
 Չի հանել արտից դեռ ոչ մի հառաչ սփինքսը՝ ժեռ-մի՛ծ:
 Սփինքսաշուրթը վեցից չի ծոել՝ լռել աննահանջ,
 Ծուրթերն՝ աչքերի նման են լռել, երբ աչքի առաջ
 Մայրերի գրկում մանկիկ են մորթել՝ լռել է անվիճես,
 Բազմություններ են մորթել ու ֆերթել՝ լռել է նա միճես,
 Ազգեր են մորթվել՝ կիսամեռ կանչել՝ «Ասված իմ, հասի՛ր»,-
 Լսել ֆարականջ՝ լռել է սփինքսն ահեղատեսիլ,
 Նախճիր ու ոճիր, սղանդ, ջարդ, ավեր, աղետ քազմաղետ՝
 Տեսել ու տեսնում լռում է ֆարե շուրթով առհավիտ:
 Իր աչքի առջեւ մորն էլ որ մորթեն,
 Իր ձագերին էլ մորթեն ու ֆերթեն,
 Իր աչքերի մեջ Ասծուն էլ մորթեն՝ նորեն չի խոսի...
 Այդդեռ էլ աշխարհն ինչդեռ ժայռալուռ շուրթը սփինքսի,
 Տեսավ աշխարհը հայոց եղեռնը ահեղազարհուր՝
 Տեսավ ֆարաչյա մի ձայն չհանեց՝ սփինքսի դեռ լուռ,
 Թնդանութագոռ մի խոսք էլ չասավ ու լռում է դեռ.

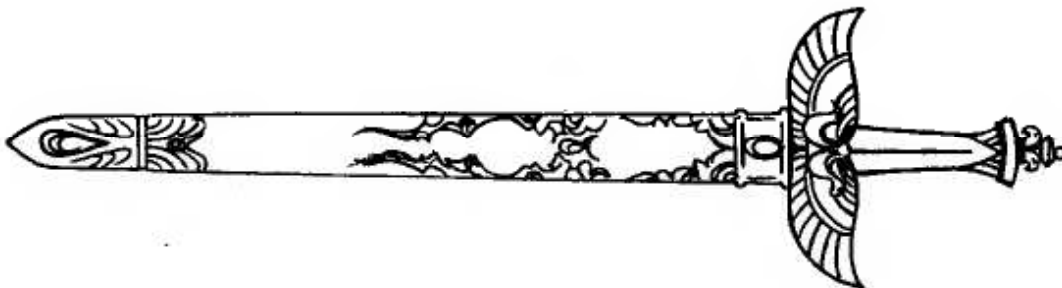
Աշխարհ սփինսը՝ ֆարե աշֆերով անմտատետ:
 Քարե օւրքերով, ֆար ականջներով, ֆարե հայացքով,
 Վիսես չկիսեց՝ թեկուզ կես կաթիլ ֆարե արցունքով,
 Քարե Աճրիկան, ֆարե Եվրոդան, ֆար Ամերիկան,
 Քարե Ֆրանսիան, ֆարե Իրանը, ֆարե Իսրայիլիան,
 Քարե Ճադոնը, ֆար Չինմաչինը, ֆարե Հյուսիսը,
 Քարե հնդիկը, ֆարե արաբը, ֆարե Հյուսիսը,
 Քարե խաչադաշտն ու ողջը ֆարե,-
 Էլ ի՞նչ ես գոռում, ո՛վ հայ մարգարե..
 Հազար կողմերից սփիսված նայում հայոց եղեռնին,
 Տեսնում չէր աղբում... ախ, գոնե աղբեր աղուրը լռին,
 Ամեն ինչ տեսավ, տեսավ ու լռեց, լռեց ու տեսավ,
 Տեսավ արնածովն ու սփինսներով մի խոսք էլ չասավ,
 Յոթն աշխարհները՝ յոթն էլ մեզաֆար, յոթն էլ մեզարթուն,
 Յոթն էլ մեզարթուն, ավա՞ղ, մեզ համար յոթն էլ մեզաֆուն,
 Յոթն էլ յոթ սփինս՝ խորֆում կայեցնված..
 Ահա թե ինչու յաթադանը լիրք՝ չի ուզում ֆավել
 Իր մեղսածովը՝ հազար ու հազար սեւ Չինգիզ խանի մեղքից
առավել.
 Ու դեռ գերի է դառնում լեռներս դաժիճն արնախում,
 Հայոց հող ու ծովն ու Մասիսներիս անունն է փոխում...

 Սփինսի աչք են երկու օվկիաններն այս մի աշխարհի,
 Նայում չեն տեսնում, ինչդե՞ս չհանեն աշֆերը ֆարի,-
 Ո՞ւն են դեժֆ, երբ որ վեժեր չեն կիսում այս կյանք-ֆառում,
 Վիսես չկիսողի վիսեը չեն կիսում, վեժով են ասում,-
 Այսօր մեզ հասավ ձեռքով անասնի՝
 Վաղը, իմացե՛ք, ձե՛զ դիժի հասնի,-
 Վիսես չկիսածը վիսես դիժի տեսնի..

7. Լուսինն անդիկով աշֆերն էր ծածկում,
 Որ էլ չտեսներ, ինչ այնքան տեսանք,
 Քամին ֆրոջ դես մեր կուրճն էր ծածկում,
 Որ դեռ քանայինք դժոխսները փակ.

Որ դեռ ցույց տալինք տեսիլ առ տեսիլ
Սանդարանեսը մարդու ստեղծած.
Ուր նահասակվեց ողջ ազգն անբասիր.
Հայ մոր ու մանկանց աչքերը եղծված.
Հայ մոր հյուսերով կախած մանուկներ.
Գոմերում այրած մայր ու ծերուկներ.
Ամրոցում այրված հայ իշխանուհիք.
Ջրհորը նեղված հայ դարմանուհիք.-
Ու մենք ցույց էինք տալիս բյուրերով
Այն. որ չի տեսել դժոխքն էլ Դանթի...
Եվ առաջ տարա նոր ճանադարհով
Սուրբ կետոք խիղճը մեր ոգեխմբի:

8. Եվ իջնում էինք մենք դեղի հարավ,
Դեղի Տոսանի դժոխքն անսնագույր.
Մեզ լուսինն ինքն էլ դեղի ցած տարավ,
Հույժ անդավաճան, որդես սուրբ մի բույր:
Հոմերն աջ ձեռքով հենված ձախ ուսիս՝
Ինձ արհն մոտիկ՝ հսկում էր ինձ դեռ
Սուրբ Նարեկացին հեմակն էր հույսիս,
Սուրբ Խորենացին՝ մասյանս ամենո,
Դանթեն էն գլխից կետոքն էր մեր ծով,
Ուր որ է այս դիղծ դժոխքով կիջնի,-
Ու դորվեցինք նոր ճանադարհով,
Ուր, իցի՛վ, հայոց թուրը մեզ դճնի,
Հայոց վրեժի Նեմեսիսը հորդ՝
Անդրանիկ ոգին է մեզ առաջնորդ...

ԼՈՒԻԹՅԱՆ ԳԻՇԵՐ

ԳԼՈՒԽ ԶՍԱՆԵՐՈՐԴ

Ռ՛ն, իսպալական ժողովուրդ, ո՞ւր է քո գուսանը, որ հիանում էր հայ ժողովրդի մեղմիկ մեղեդիներով, որոնք նրբիբան են, ինչդեռ զեփյուռը, քայքայի կուրծքն էլ կճեղհեն եւ կմսնեն սիրքը նրա՝ քննախնայով ժայռին...

Ռ՞ւր է քո Գարիբալդին, Ավարայրի իմ հայ Վարդանի մոունչի արձագանքի նման մի ձայն չի հանում հայոց այս եղեռնի մասին լսելով,- թե՞ իսկի դու էլ չես լսում իմ այս աշխարհակարկառ ձեռներես նմանվող հառաչանքներս... Ո՛վ սիրս, ինչո՞ւ է ահա դժոխքը գրող մարգարեդ ինձ հետ այցելելով-լուում...

2. Ի՞ճա՛լիս, լուռ է որդիդ էլ, սակայն,
 Սակայն լուռքամբ իր մեծախորհուրդ
 Լոեց չափելով դժոխքն անկայան
 Եվ շղթայավիզ լեռները մեր լուրթ:
 Մեր ողջ ճամփեփին լուում էր, սակայն,
 Լուում էր՝ հայոց Թոնդրակ սարի դեմ,
 Մխում էր սիրքը Վեգուլի նման
 Եվ ուր է, ուր չէ՝ բոցը կսեսնես:
 Սուրբ է խորհուրդը լուրնքաց որդուդ,
 Մի՞թե կլինի բանաստեղծն անգութ...
 Լուսինն Աստոն արցունքի նման
 Սեւ նոճիների թարթիչից կախվեց-
 Թողեցինք մի ողջ անսառ-կախադան՝
 Ո՞վ կդիմանար դժոխքին այս մեծ...
 Ու գնում էինք խավարի ծովում
 Նեցուկ դառնալով մթնում մեկ-մեկի,
 Ու կորած էին ասդերը թվում՝
 Խավարն աչերն էր հանել երկնի:
 Միայն ծաղիկներն, ինչդեռ գով զեփյուռ,

Մեր ոսքերն էին ընկնում համբույրով,
 Ու խնդրում էին մեզ անուշ բույրով,
 Որ ես դառնայիմ ճամփից մահադուռ.-
 Բայց գնում էին անեծքով անլուռ՝
 Չարին հեսամոտ սուր ճանադարհով:

3. Ու գնում էին մեկտեղ ու մենակ՝
 Խոսում աչքերս լեզու դարձնելով,
 Կորցրել էին մենի հույս ու հենակ՝
 Ողջ ֆամերորդ դարն անիծելով.-
 Ու լռին խմբով մեր ահեղազանգ,
 Վաստուրականը թողեցին հեռվում,
 Երբ Ռ-եսունյաց լեռներին հասանք,
 Տեսանք մեր սուսյաց անսառն եր վառվում,
 Խավարում կաղած լիճ մի արյունի՝
 Թախծում եր աչքը աղետի մի սուր,
 Եվ ճիչեր էին լսվում թռչունի,
 Եվ ծղրտոցներ՝ ձագերի ու մոր,
 Գազաններ էին ներսից կաղկանձում,
 Եվ մարդիկ էին հառաչում անզոր,
 Դանթեն էլ վհաս օրթունքը կրծում
 Ու դիտե նայում եր, բայց մենի մտանք ներս,-
 Կոնչում էին հավերն էլ դեռ-դեռ:
 Ինչդեռ խաչեցյալն Հոդայից խաբված՝
 Խաբվեց մեր ազգը մոխրացվեց թափված՝
 Եղնիկների հետ՝ եղինջների դեռ,
 Աչքերդ են վկաս, ի՞նչ ցույց սամ էլ քեզ:

Ո՛վ դու դժոխքի դժնի խրախճանք
 Ծուխ ու կրակի սեւ-կարմիր ծովում,
 Թռչուններն, ինչդեռ մութ ֆարանձավում,
 Կորցնում էին երկնի ճամփեն
 (Ասվա՛ծ իմ, անբան սիրեն էլ է ցավում),
 Բոցերը որդես դժոխքներ ճախրեն..

Մայրերը փնտրում ընկնող ձագերին՝
 Բոց էին սանում իրենց թևերին,
 Ճախրում խելագար, մարդու դեմ ճշում.
 Չագեր ու մայրեր՝ իրար են կանչում
 Անել ծովի մեջ արևագույն ծխի՝
 Մարդ էին թվում ընդդեմ ոտխի...
 Մայր կաշաղակը ձագին էր կանչում.
 Վայրի աղավնին փախցնում ձագին,
 Ու ճշում էին, անհույս կռչում.
 Ինչդեռ մարդիկ են փնտրում գավակին.
 Թվաց թե՛ ինքը Դանթեն էլ սոսկաց,
 Մայրն՝ ի սեր ձագի զոհվեց կրակին...

4. Ու էլ չէր կարող իր Երջը նայել
 Դժոխքի վարդես Դանթեն ֆայլ առ ֆայլ,-
 Բանաստեղծները, ահել թե ջահել,
 Բնության մահից դառնում են մռայլ...
 Աչքերը, վառվող թարթիչների դեմ
 Դուրս էին թռչում ակնադիմերից,
 Ո՛հ, մահվան դարը սեսա նրանց մեջ,
 Ու զարհուրանքի Եանթը զարկեց ինձ.
 Լուռ աչքերն ասես մոռնում էին՝
 Ինչ որ շասացին Երթունքները ֆար,
 Ու ես ծածկեցի աչքերս լոին,
 Որ էլ չեսնեմ աչքերն աղբահար,-
 Բայց հառաչում էր անսառն ականջին,
 Որդես մանկան հեռ մոխրացող մի մայր:
5. Օ՛, չունեմ մեղքի մի սերտ անգամ
 Մոխրացող անսառն հայոց արնաֆամ,
 Էլ ինչդե՞ս իմ ազգ-անսառն համբերի...
 Ողջ Ուսանն այրվեց՝ մի հեզ ծառի դեմ...
 Ա՛խ, ի՞նչ խոսքերով նզովեմ ես ձեզ,
 Հեռավոր մարդիկ, մանկամիտ ազգեր,

Դասագիրք չեղավ ձեզ ոչ մի սեւ թուր՝
 Ոչ մի Չինգիզ խան, ոչ մի Լենկ-Թեմուր,
 Ոչ մի Աթիլա, ոչ մի դիդո Հիսլեր,
 Ոչ մի դիդո Թալեսթ, որ վազրեր են դեռ...
 Ու մենք Դանթի դես
 Սուկացիկն, ասես,
 Այն մանուկի դես, որ մութ անսառից
 Դուրս նայող գայլի աչքերն է սեսում
 Ածխե խավարում, բայց հույսի ժայռից
 Մանուկ ականջին մի ձայն չի հասնում...

6. Ու մոխրանում էր անսառն ու թափվում...
 Եվ բաց աչքերով անզամ խարխափում՝
 Լռում էր Դանթեն ու մռայլ գալիս,
 Ու թվում էր թե՛ զգում էր ոգիս,
 Թե սսվերն անզամ ինչ էր մսածում,
 Նա էլ էր, կարծես, արդեն անիծում,-
 Երբ նայում էի նրա աչքերին՝
 Թվում էր նրանք կուրանում էին,
 Ու խարխափում էր, կորցնում էր ուղին,
 Եվ ես անսառում մորը կորցնող
 Մի մանուկի դես ճշացի ֆնած.
 - Դե՛, խոսի՛ր, հա՛յր իմ,- բայց նա լռելով՝
 Այս անզամ միայն ձեռքն ուսիս հեցած,
 Գալիս էր, ասես, մեջքը ծռելով...
7. Խաղաղ ճեղքում էր լուսինն անդադար,
 Հերկում էր խոդանն ամդերի մթար,
 Մութ ակուններում լույս էր սերմանում,
 Ինչդես դեռ երեկ ողջ Հայաստանում
 Չորս հազարամյա մեր հայրենիքի
 Հողերն էր հերկում բազուկն իմ ազգի՝
 Լուսնից էլ խաղաղ հայոց գութանով,
 Ուն հացով թուրքն էլ դարեր ամոքվեց...

Բայց ֆուրդն էլ խուժեց թուրք յաթաղանով-
 Հորովել երգող հայ լեզուն դոկեց,
 Վանա ծով ձգեց գութաններն հայոց,
 Օձը սոխակին ասելով՝ «Այ օձ,
 Ո՞ւմ հողն ես հերկում, ո՞վ քափառական,
 Գնա՛... քեզ հող է դառնել լուսնկան...»:
 Օ՛, Դանթե... Բայց թե՛ էլ Դանթե չկար,
 Ա՛խ, մի՞թե հալվեց վեցից մարգարեն...
 Ու ես լեռնիվար իջա խելագար՝
 Չգտա նրա հետքը, ես նորեն
 Սիրսու կուչ եկավ կույր աչքի նման,
 Ու խորհում էի՝ թե արդյոք ի՞նչ էր
 Խորհուրդն անմեկին նրա լոռայան,-
 Ու ես վերսին ելա լեռն ի վեր
 Եվ ամբողջովին դարձած լսելիք
 Դեզերում էի ակնադիպե ու լուռ,
 Փնփնելով մռայլ Դանթեին լռիկ,
 Ու չէի գտնում հայտնության մի դուռ,
 Բայց, հանկարծ, որդես աղոթք մի մեղմիկ՝
 Լսեցի ասես մրմունջ մի սխուր.
 - Ես այս դժոխքը տեսելուց հետո՝
 Էլ ո՞ւմ աղոթեմ այժմ, ո՞վ Ասված,
 Երբ մոլեգնում է մարդն այսֆան անխոհ,
 Երբ այս երկրում է այս դժոխքն հասված՝
 Մեղքի ձեռներով՝ անմեղաց ընդդեմ...
 Էլ ի՞նչ, Ասված, ի՞նչդ աղոթեմ...
 Օհ, նզովում եմ...,- լռեց մարգարեն,
 Ինչդեռ դողանջը երկնային զանգի,
 Ադա լեռն ի վար իջավ համրորեն,
 Որդես ուրվական ես կամ թե՛ ոգի,
 Ու ես էլ, որդես սսվերը նրա՝
 Լուռ հետեւեցի նրան գլխիկոր,
 Բայց ինձ թվաց, թե խարխափում է նա...
 Սիրսու կրծում էր կասկածանիս խոր.

Ու ես կանչեցի, երբ լեռան վրա
 Լրիվ շփացավ սսվերը նրա.
 - Օ՛, կանգնի՛ր, վարդե՛՛՛՛, դեղի ո՞ւր այդդես.-
 Ու նա նայեց՝ «Դեղի ֆավարան...»:
 Եվ նորից զնաց ուրվականի ողես:
 - Օ՛, կանգնի՛ր, ո՛վ մարդ, ինչո՞ւ ֆավարան.-
 Բայց կրկնեց իսուր. «Դեղի ֆավարան...
 Քանզի մարդ էի, ես ինչ որ տեսա՝
 Իմ դժոխքից էլ ժանձ է ա դժխտան.
 Տեսնելն էլ մեղք էր. դարձա մի հուսա,
 Մեղքից են շեղվում աչքերս, գիտնա:
 Օ՛. տեսնելն անգամ մեղք է աչքերիս,
 Ես նզովում եմ նրանց, որ այդդես
 Գործով են մրցել գրած դժոխքիս՝
 Ծնելով ազգիդ դժոխքն աղեկեզ՝
 Ես նզովում եմ լոռայունն ազգիս...
 Նշավակում եմ քո լոռայունը,
 Իմ սուրբ Իսալիա, ֆանզի լոեցիր,
 Երբ կոտորվում էր սուրբ հայրայունը,
 Անիծում եմ քեզ, Գերմանիա, լսի՛ր.
 Նզովում եմ քեզ, որ թուրը դարձար վայրենի ցեղի,
 Որով մորթրվեց ասսվածային ազգն այս հողի,
 Նզովում եմ քեզ, ո՛վ դու Ֆրանսիա, լոեցիր դու էլ,
 Դու էլ, Անգլիա, ո՛վ արծվաբուեր,
 Նշավակվում եմ դժոխքաբռնիմ ձեր լոռայունը.
 Ձեր ժանձ լոռայանք սասանայացավ ասսվածությունը.
 Օ՛. թե ունենար թեկուզ ես մի շիթ.
 Ազգս իսալմի ուղեղի սիղմից՝
 Այս ողջ աշխարհը, որդես մի խրճիթ,
 Ես հանգիս խղճով կայրեի հիմքից...
 Կայրեի մեղսոս մարդկությունը ողջ,
 Որդես մի դեզ խոս՝ ամուլ դաշտերի,
 Որ էլ չբացվեր ոչ մի սեւ բողբոջ,
 Մոխրանար կենաց ծառը մեղսալի:

Ինձ հալածում են սեսիլները դեռ,
 Անթիվ-անհամար դիակներն հայոց,
 Մանուկ մեռյալներն անեծքով անմեռ,
 Ինձ են անհիծում շուրթով իմ որդոց,
 Աչքերիս լույսը դիերը սարան,
 Անե՛ծք աչքերիս, ուր իրավ սեսան,
 Երգիս ցնորֆից իրականն հասան,
 Իրավը սեսան...

Եվ Դանթեն կրծքի մազերն էր դուրսում,-
 Ինչդեռ իր մեծը՝ Մեծ Նարեկացին,-
 Հանկարծ ծիծաղեց ուղեղի միգում,
 Եվ աչքերն, ասես, խելագարվեցին՝
 Խելքը թոցի՞ն իր արհից առաջ,
 Սիրեն էլ մթազնեց, ու ձեռքի դողով
 Բռնեց, որ դուկե նա կողմն իր աչքի...
 Եվ ես ճշացի համը երկյուղով.
 - Օ՛, հայր իմ... դո՛ւ էլ գոհը դժոխքի...
 Դո՛ւ էլ... այս անգույց ամենանողկի,-
 Ու Դանթեն մթնող աչքերը թարթեց,
 Գլուխս գրկեց վերջին մի վայրկյան,
 Աշխարհանգովք արցունքը կաթեց,
 Դեմքը մեռեց սսվեք մի անձայն,
 Մոխրագույն մի ամոլ իջավ երկնֆից
 Ու շարժի դես դարձեց նրան
 Ու սարավ, կորավ Դանթեն իմ աչքից՝
 Մուգվելով իրավ դեղի ֆավարան,
 Որ բազե աչքի գործած մեղքն անգամ
 Մեղք է սեսնելն էլ կոտորածն հայոց...
 (Հաղթա գործե՛լը... գործե՛լն, անզգա՛,
 Ա՛յ, օձ, այն, որ դու գործեցիր, այ՛ օձ):
 Եվ յոթանասուն գիշերներ մեզ հետ
 Չափելով երկիրն այս եղեռնադետ,
 Այս նոր դժոխքին էլ չտոկալով.

Աչքերի մեղքին չդիմանալով,
 Կրծքի մազերն էլ ղոկելով, լալով՝
 Քավարան իջավ իր խղճին հլու
 Դանթեն՝ իր աչքի մեղքը ֆավելու...
 Իսկ դու ինչդե՞ս ես ֆավելու մեղքդ, ո՛վ մահաամասույց,
 Ո՛վ մահիկակետ, ո՛վ դու յաթաղան՝ ռոտխս հինավուրց,
 Ո՛վ ֆարայրենի, ո՛վ դու հին Թուրքիա՝ մեսանորոզյալ,
 Ինչդե՞ս չգոռամ վրեժխնդրությամբ իմ գալիֆնափայլ-
 Ո՞նց ես ֆավելու՝ ողջ ծովից ծովս առանց ես սալու,
 Առանց Մասիսս սալու, ինչդե՞ս ես մեղքդ ֆավելու,-
 Չսաս էլ՝ կանոնն, արդարությունս հրթիռ կիեծնի,
 Նահասակներս ոսֆի կկանգնեն, թե քեզ չֆծնի
 Տիեզերադռնիկ այն լոռությունը ֆարե մարդկության...

Եվ անցնում էինք ողջ ոգեխմբով մեր հազարաձայն,
 Ողջ անայացած մայր Հայաստանով, ողջ երկրով գերի,
 Կարծես կանցնեինք զանգերի միջով եւ օլոֆների,
 Ծուծն հանված դասարկ օլոֆի միջով,
 Որ սրինգ դառավ՝ եղեռնի ճիչով...
 Մղձավանջում էր մեր խղճի ուղին՝
 Դեռ հանդիմելով դամբարան դառած այս ու այն գյուղին,
 Լուռ անցնում էինք գերեզմանաժողով ձորերի միջով:
 Վիհերի միջով դեռ անցնում էինք համր մոռուչով,
 Անդունդներն իջնում, քայց չէինք կարող վիհերը հաւելի,
 Թվում էր՝ վեժից մեր երակներից արյունն է ֆաւելի:

8. Հավիսյան անհույս լուսինը ելնում,
 Մրմնջում էր սեւ ջրերի վրա,
 Եվ շողերն էին ջրերը սանում՝
 Որդես Աստու աքունքն այսօրվա.-
 Եվ ահա տեսանք՝ սեւ Դեր-Չորի մեջ կես մահից հառնում,
 Վերջին շնչի մեջ ծերունի մի խեղճ, դեռ նոր էր մեռնում,
 Որ ուզեց գոռալ հավաքի ձեռնով, ձեռնով Օհանի,
 Բայց հազիվ հեզեց վերջին մի շնչով վերքն Հայաստանի.

- Ավա՛ղ.

Եղեոն եր ողջ յոթնագլուխ Հայասանով մեկ՝

Մինչեւ այս անձիլ անաղասները... էլ ո՞րը փրկեի:

Դժոխք առ դժոխք հազար-հազար հայ սեսանի մեկնի հաղթված.

Հազար հազար հայ՝ հաղճամփեփին թալանված դաղված.

Հազար հազար հայ՝ Խլաթում մորթված. հազար հազար հայ.

Հազար հազար հայ՝ Կարսում անձիսված. հազար հազար հայ.

Հազար հազար հայ՝ Բաղեօից ֆելված. հազար հազար հայ.

Հազար հազար հայ՝ Մուսում էլ մեզված հազար հազար հայ.

Ավա՛ղ Տարոնս. Սասունս հեյ վա՛խ.

Փլվեցավ հազար սան սյունս. ավա՛ղ.

Հազար հազար հայ՝ Տարոնում ընկան. հազար հազար հայ.

Հազար հազար հայ՝ Օլթիում մորթված. հազար հազար հայ.

Հազար հազար հայ՝ Խլաթում խեղդված. հազար հազար հայ.

Հազար հազար հայ՝ կենդանի թաղված. հազար հազար հայ.

Հազար հազար հայ՝ Կարինում կիզված. հազար հազար հայ.

Հազար հազար հայ՝ Բասենում քովված. հազար հազար հայ.

Հազար հազար հայ՝ Մոկսում շամփրված. հազար հազար հայ.

Հազար հազար հայ՝ Շասախում խարված հազար հազար հայ.

Հազար հազար հայ՝ ծով Բզնունիքում. հազար հազար հայ.

Հազար հազար հայ՝ Ակնում. Անիում. հազար հազար հայ.

Հազար հազար հայ՝ մանուկներ՝ մորթված. հազար հազար հայ.

Հազար հազար հայ՝ Ջերաթում ֆերթված եւ թե Սասունում.

Հազար հազար հայ՝ Վանում խեղդված եւ թե Զասունում.

Հազար հազար հայ՝ ուսանում կախված եւ թե Կաշի մեջ.

Հազար հազար հայ՝ Պոլսում էլ թաղված եւ ոչ թե դաշի մեջ.

Հազար հազար հայ՝ հազար գիշատված.

Հազար ֆաղաֆներ նռան ղես հասված.

Գյուղեր բյուր հազար ու մոխրափլված.

Մի ողջ Հայասան՝ անգամ Սասունիս սուրբ սրից խլված.

Ախ. ձեռքից խլված... եւ շունչը փչեց Օհանս անձեկն.

Եվ մի՞թե ղիսի մերուն տաղանձեկն.

Երբ ղահանջները շատ է հաղաղված...

Ախ. ո՞ր մի հազարն հիշեմ մեկ առ մեկ՝ սրսով իմ դաղված.

Եվ դու, ո՛վ խլյակ, ո՛վ ծաղկադաշտից փրկված մի ծաղիկ,
 Ով դու փերված արեւից հազիվ մի աստիկ,
 Ազգ իմ սրոնյալ, ո՛վ դու վերադարձ ազգ իմ վճակեց,
 Ո՛հ, մի՞թե միտի եղեռնածովը մտքիցդ հանես,
 Մի՞թե դու միտի ամերախոսութեանք անառակացյալ
 Թագրեհի նման չփախես հավերժ այս օրերն անցյալ,
 Պղծալուրդան դասյա՞նը դնես սուրբ վրեժիդ:
 Թե դնես, ա՛զգ իմ, թո՛ղ քո Ասվածն էլ թե՛ քո անցյալ
 առյուծափառիդ:

Մի՞թե չմիտի ամեն ատրիլի քսան եւ չորսին
 Մոնչանի հայոց մեծ դասի մասին...
 Չմիտի՞, մի՞թե, մինչեւ Աստուծո ղոնաւարի մեջ այնպէս
 մոնչաս,

Որ հասուցումի ճամփեքը բանաս,
 Չմիտի՞ հիշես անթիվ անհամար հայր ու մայրերիդ մահը՝
 ողջակեց,

Մարտիրոսները մի անմեղ ազգի, օ՛հ, թե չհիշես՝
 Թող քո ճակատին թռեմեն ու թափվեն դափնիներդ այս նոր,
 Աստուսանվես՝ կորցրնես քո ողջ անցյալներն հզոր,
 Թող Տիգրան Մեծի թագն ընկնի Մասիսսիդ գլխից՝
 Թե ներես, թե որ քանոն քառ հուրն էլ դժոխաբախիժ,
 Ողջ այս նախաձիրներն հազարավճիռ, այս եղեռնը մեծ,
 Որ բազմամիլիոն հայ ծաղիկներից արյունը խմեց,
 Մի՞թե կարող ես մոռանալ մոռթված մի ժողովրդի՝
 Դառանկով մի ողիժ անառակ որդի...

Մի՞թե չմիտի դու հետդ սանես՝ ուր էլ որ գնաս,
 Այս կոտորածներն հազարադոժիք՝ միտի մոռանա՞ս,
 Մոռանա՞ս միտի դու քո մայրերին, հայրերին անթիվ,
 Մոռթված քույրերին, ծով եղբայրներին, որ գիշեր ու փիվ
 Մոռթըվում էին, քերթըվում էին Հայաստանով մեկ,
 Անադասներում խարկըվում էին գիշեր ու ցերեկ,
 Կարո՞ղ ես միթե, միթե՞ կարող ես, քո քո քան նման,
 Վարդերիդ մեջ էլ մոռանալ ահեղ եղեռնն անսահման,
 Կորուսյալ դրախտ Հայաստանն այն ծով,

Որ դեռ լցված է երեկվա լացով,
 Այսօրվա լացով. լացով էլ վաղվա,
 Մի՞թե կթողնես թուրփն բռնադաս...
 Թե չէ՝ ինչո՞ւ չես քո ահեղ սուգը մոռնչով սգում,
 Մի աշխարհացուցն ցույցով ինչո՞ւ չես զոհով մոլեզնում.

Եվ դու՛մ, դոնե՛սնե՛ր, ինչդե՞ս լոեցիր,
 Երբ Մասիսն, իբրև հայոց գանգը մեծ,
 Զար լռությամբ էլ իր մահակնի՛ք
 Ղղանջեց՝ որդես Աստծո քանաստեղծ...

9. Ես դեզերում եմ դժոխք առ դժոխք, որ չմոռանա՛մ
 Ահեղ եղեռնի լափրի՛նթները՝ Լեթային չսա՛մ,
 Վրեժի թուրը դասյան չդնե՛մ երբեք՝ ֆանգի
 Հայոց թերի միակ դասյանը ձյունն է Մասիսի,
 Միակ դասյանը հայոց թերի՝ Վանա ծովն է ծով,
 Որ դեռ կտղասե Հիսուսվող դարձով,
 Զանգի իմ ներկան՝ այր է մի հուսահաս,
 Հայաստանիկա վրեժն է կիսաս...

Գրչիս աչքերից արյուն-արցունք է եղեռնը ֆամում,-
 Ե՛վ լալկան եմ ես, ե՛ւ մոռնչում եմ, ե՛ւ հո՛վ, ե՛ւ ցաւում,-
 Ե՛ւ մեղմիկ հո՛վ եմ, ե՛ւ ահեղ սամում, հայոց դասմությամբ,
 Ե՛վ աղոթող եմ, ե՛ւ թե անասված, ե՛ւ դարզ եմ, ե՛ւ ամոյ,
 Խո՛ղ մի դառնակե՛րս՝ ես ֆաներոդ դարով եմ հասված,
 Զանգի դարն ինձը ե՛ւ սասանա էր, ե՛ւ մի կիսասված,
 Իմ մարմնախրճիթն հասված է կալով ասվածամարմնի,
 Դառնացավ կալս այս դառնադարում ամենադժնի,
 Ուր յոթը միլիոն ես դեռ ավելի հայերս կորան,
 Եվ դեռ քաննում է մի մեծ Հայաստան...
 Իսկ ժողովրդին փնտրե՛մ անքնակ անադասներում,
 Մեջ Միջագետսի՛ գանգաբորգերում,
 Կիրճ ու ձորերի անմարդ խորքերում,
 Թե վիճես մդե՛մ մեծ Մասիսի մեջ՝

Մասիսն հրաբուխ կծայթի անեծջ,
 Եվ կկործանե աշխարհն այս անսուգ,
 Աշխարհն, որ ծով է մի մեղսամասունք,
 Ուր յաբաղանված սեւ լեզուն հանում,
 Սեւ եղեռնագործ Թալեաթն այսոքես էր լոխրե դարձնում,
 - Ես՝ հազարերորդ զարմս Մահմեդի,
 Հայեր ջնջելով ես հասա՝ ելա գահն Արարաշի,
 Այդ ե՞ս եմ անսիրս, այդ ե՞ս եմ անխիղճ, այդ ե՞ս եմ դիողձ,
 Երբ կասարեցի Մահմեդի՝ դարեր ուխտըված իղձը,-
 Ես կեսացուցի հայ մանկանց մտով ձկներին՝ ծովում,
 Ես կեսացուցի թեավորներին, երկնի մովում,
 Հայ մանկանց ուղեղ կերցրի նրանց թխսածագերին,
 Հայ միս ու ոսկրով ես հազեցրի օձ ու վագրերին,
 Շուայլ բազմացան բորենիները անառայաներում,
 Քանզի նրանց էլ հայ մտով էի ես կերակրում,
 Ես կեսացուցի հայ կանանց կրծքով ձագերն առյուծի,
 Գայլին՝ գյավուրի միս ու ոսկրով ես կեսացուցի,
 Չկա անառայս, ուր կարիճները հայ միս չկերան,
 Էլ սով չեն սեսնի վայրի վագրերը հազարաբերան...
 - Իմ ի՞նչն է անգութ, երբ անհառներում, լեռների վրա
 Ես կեսացուցի խեղճ գազաններին՝ եղեռնով հերվա,
 Երբ ազնավները իրենց դարավոր փաղըք մոռացել՝
 Դիերի վրա ձագն էր հափրացել, անգղ էր դարձել...
 Եվ մինչև օրս փարախից գայլերն էլ գառ չեն սանում,
 Քանզի հայության միս ու ոսկրով են դեռ հազեցնում,
 Ոչ ոք չէր խղճում գայլին, բորենուն, ձկանն, անգղին,
 Յեղեր փրկեցի սովից՝ մահ սալով միայն հայ ցեղին,
 Թող մարդիկ անմիտ նզովեն դեռ ինձ, ես չեմ մարդակեր,
 Իմ կեսացուցած գայլն ու բորենին ինձ կօրհնեն դարեր,
 Յոթն հարյուր հազար չախկալ կեսացավ միայն Դեր-Չորում,
 Հայոց սեղ հիմա գայելը ծով են հայոց լեռներում,
 Հայկական հարցը ջնջվեց, չֆացավ երկրի երեսից,
 Մի հայ չմնաց, որ վրաս թեր իր անհույս հերսից:
 Ողջ արեւելի գազաններն հայոց մտով կեսացան

Պես-դես ձեւերով ցեղասպանության.
 Յոբը միլիոնից վերջին մի երկու հայ են բաց թողել՝
 Այն էլ՝ կորսյալ ծովերն են փախել...
 Իսկ վերջին հային, որ Արարաշի վրա է թաղված,
 Կհրամայեմ՝ իր գոռից հանեն.
 Մինչեւ Դեր-Չորի դժոխքը սանեն,
 Այնեսն ձորե-ձոր կորցնեն աչֆից,
 Որ մեռյալն անգամ Մասիս չիլիւն՝ զարթնի հրաւեից...
 Այսդես եր հաչում՝ խրախճանելով Մասիսի հովտում,
 Դժոխքի գայլը՝ Թալեաթը՝ ինքն էլ հայեր եր ուտում...
 Թե ցալս դնեն մեծ Մասիսի մեջ՝
 Մասիսն հրաբուխ կժայթի անեջ:

.....
 Եվ դեռ հիսլերված դժոխաւունը
 Հիւսելով թուրքի խմած արյունը՝
 Հեզ լեհաց վրա խոլ արեւովելու վայրկյանից առաջ՝
 Հրաման հաչեց գերման զորքերին իր գինաւառաչ.
 - Վեր, անգրացե՛ք բորենուց էլ վեր,
 Թրահար արե՛ք օրոցֆներ ծծկեր,
 Ենդե՛ք որովայնն հղի հարսների՝
 Թուրքին ներողը մեզ էլ կների...
 Բոլոր վագրերից, օձիւրից էլ վեր՝ գերանգութ եղե՛ք,
 Ինչդես թուրքն արա՛վ՝ մանուկներ թաղե՛ք,
 Անգրութեան դե՛մ ծունկի են գալիս՝
 Ականջ չդնե՛ք, որ մայր է լալիս...
 Եւս վախեցվածը օտ է հանձնվում,
 Ուժեղ մեղավորն անմեղ է թվում...
 Հայ կոսորածներն հիւսե՛ք եւ ի զե՛ն՝
 Թուրքին ի՞նչ արին, որ մեզ ի՞նչ անեն...:

.....
 Եվ աս էր ահա,
 Որ նսնեց անահ
 Ու գոռաց ոգին մեծ Նարեկացու,
 Ասձո՛ւն մոռնչ՝ ըննդե՛մ Ասձու.-

Ասես խոռվեց երկնից անգամ
 Տեսնելով դիրն այս արյունաբամ.
 Լսելով շնհաչն այս զույգ Թալեաթի.
 Կարմիր տեսնելով ծյունն Արարաթի.
 Տեսնելով բյուրեւ կենդանի թաղված.
 Տեսնելով ճամփեք արյամբ շաղախված.
 Տեսնելով մեղեքն անգութ ոսոխի.
 Չույզ մահով ընկած հարսներին հղի.
 Տեսնելով այրվող գյուղերն անհամար.
 Դժոխված՝ դրախտ ֆաղաֆները մայր.
 Տեսնելով քուրգերն հայոց գանգերի.
 Վանը, Գրգուղը տեսնելով գերի.
 Գերի Մասիսը՝ վերն ամենամեծ
 (Եվ մտնում շարոց արյունը խմեց...),
 Տեսնելով գետեր՝ հայ դիր սանող.
 Հայոց սուրբ կույսեր՝ գետերը նեւվող...
 Տեսնելով ճամփեք արյամբ շաղախված.
 Քարայրների մեջ դիր մակաղված.
 Կոմիսասի հեռ տեսնելով վայրագ
 Օլոք-սրինգներ՝ դժոխսանվագ,
 Դիրի վրա անգղված ամդեր...
 (Ու երկինք նայեց, էլ ո՛նց համբերեք),
 Տեսնելով կաղույս գետեր՝ կարմրած.
 Ծովեր՝ վանդակի ճակասգրված.
 Գանգերի կողմին՝ ուղեղներ ցրված.
 Խաչեր՝ հայերի դեմին դաբաղված.
 Մահափարախում բյուրեւ տեսնելով.
 Բռնի մզկիթված վանքեր հասնելով.
 Տեսնելով մանկանց՝ թլփա-թուրֆացված.
 Խաչերը ղոկված վանքեր՝ ղղծըված.
 Տեսնելով զոհերն այս հազարավերք,
 Ողջ Արեւնյան Հայաստանով մեկ՝
 Չարհուրեց, ցամառեց հայոց սղանդից,
 Տեսնելով իր իսկ սրթի արգանդից

Ծնված զավակը՝ հավերժն իր խոսքի՝
 Կողերն արժաթյա, բայց մեջը ոսկի,
 Նարեկ Ասվածը՝ իր սրտից ծնված՝
 Հայ փահանայի գանգի հետ այրված
 Հայոց սաճարում կրակով թուրքի,
 Միզված սեսնելով բուրվառն էլ իունկի,
 Մյուռոնաթասն էլ սեսնելով տղծված,
 Տեսնելով Ասծո խիղճն էլ եղծրված,
 Տեսնելով կույսեր՝ բռնի տղծրված,
 Նարեկա վանքն էլ ֆանդված սեսնելով,
 Ռխ-հրաբուխը բերանն հասնելով,
 Տեսնելով մանկանց աչքերը հանված՝
 Մորթված մայրերի բերանը դրած,
 Կոստրածները սեսնելով ազգի,
 Կրծեց մկաններն իր առնաբազկի,-
 Հսկա կրծքից խաչը տոկեց՝
 Ինչդեռ մի խոլ թոնդրակեցի,
 Խաչը Վանա ծովը ձգեց՝
 Լուռ մոռնչով իր առնացի,
 Եվ անմոռնչ հոնքը կիսեց,
 Մի նոր Ասծո նման մթին,
 Մի ֆար առավ, երկինք նեեց՝
 Քար Ասծո ֆար ճակատին,-
 Քարը գնաց, գնաց, գնաց,
 Մեր ոգեխումբն աղբած մնաց,
 Քարը գնաց, գնում է դեռ՝
 Գառած հայոց անեծք անմեռ,
 Գնում է դեռ, գնում, գնում,
 Բայց երկինքն էլ ֆար է մնում,
 Գնում է հայ անեծք անմահ,
 Եվ հավիտյան տիտի գնա...

 Եվ ֆարի տեղակ ինքը վար փլվեց,
 Երեսի վրա ընկավ, խարխլվեց,

Ասամնաւարբերն իրար քախպեցին
 Երկու հակընդդեմ զորերի նման՝
 Մեկն՝ Ասված, մեկը՝ վերջը հայութեան,
 Երկու զորի մեջ մեքը կորցրեց,-
 Երբ մեքի եկավ, դահ մի փրփրեց,
 Դողն ընկավ սրհին, ելավ զղջահար,
 Բայց չհայտնվեց էլ մեզ ոչ մի ֆար...
 Իսկ դո՛ւ, ո՛վ հայեր, աջեն ու ձախեն
 Անվերջ իրար եմ անմիտ գիւտաւ...
 Քիչ մնաց ձեր իսկ ձեռքով ձեզ կախեն,
 (Որ ժայթեմ մի նոր եղեռնադատում...),
 Ամեն օտարի սաք բաժակի մեջ
 Շաւար է դառնում մեր հանձարը դերձ,
 Գլուխը ֆարը, թող ֆաղցրացընի,
 Միայն թե գեթ աս հայը հայ ծնի,
 Որ չցամաքենք Սեանի նման,
 Ուր ծվարել ենք դեռ ձկների դես,
 Լոկ այս հողիկն է մեր հույսն անսահման,
 Ո՛վ ցրիվ աստղունք, որ կանչում է ձեզ,
 Եվ կցամաքի՝ թե նորեն... չփվես:

.
 Սգա՛, Հայաստան, անտ՞ուգ ես թվում,
 Սգա՛, Ասված էլ մեղքը չի ֆավում
 Նա, որին դարեր աղոթք ու խունկով
 Կերկրազեիր սրհիդ էլ ծունկով,-
 Սգա՛ սրբութեամբ քո ահեղացույց՝
 Տույց ընթացութեամբ քո ահեղացունց...

10. Ելանք յոթնադուռ քալանված վանից՝
 Որդես լեզվակը դուրս դուրս գանգից.-
 Եվ այցում էինք այսդես վանից վանք.
 Թալանված էին մասունքները թանկ.
 - Օ՛, Դանթե, նայի՛ր հայր իմ վեսախոնջ.

Մրբել-սարել են վանները մեր ողջ-
 Եվ լուռ այցեայց՝ անցանք Մուշ ու Վան,
 Հանկարծ հայտնվեց մի լուռ ֆարավան,
 Ձիաոսները թաղիված էին, որ ձայն չհանեն,
 Որ հայ վաններից թալանված ոսկիք աղաչող սանեն,
 Ասես դեռ ֆրյաց աշխարհներից ահ էին փառում
 (Թալանողները թալանողներին զգոն են հիշում):
 Լուռ անցնում էին՝ ձիառետք թուրքաց հսկող աչքի սակ,
 Վանից, Վանանդից սրբած ու բեռնած ոսկով բովանդակ,
 Բոլոր ուղեների դարանոցներից
 Լուռ հանել էին գանգերն ահալից-
 Անբռնով, անգանգ՝ կանցնեին թաղման լուռ թափորի դես՝
 Համր ու ծանրալանջ, ծանր ու հոգնասանջ՝ ուղեղնաթաց ու հեզ:
 Խուժել գիշերով ֆաղափից ֆաղափ՝
 Թալանել էին գանձերը շողակ,
 - Հան հորածներդ, ջիռ'դ Էրմանի,
 Հան... թե չե՛ք ուզում դժոխքը սանի...
 Բաց ոսկու հորդ՝ թե չէ հոր կրնկնես:-
 (Ու դասարկել են Վանն էլ սովի դես):
 Ու մերկացրին յոթնամասանի հարսնանց գեղեցիկ,
 Ինչդես վանները կամ ոսկեմասունք սուրբ եկեղեցիք:
 Ու վիզն են կտրել մի ոսկեղենիկ վզնոցի համար,
 Խլել են ոսկին հայոց անհամար:
 Յորենի, գարու հորերն են իջել՝
 Ելել խաչակիր ազգին են խաչել՝
 Խլելով խաչն էլ հայ արեղայի:
 - Հան ոսկիները գաղթած Ջուղայի:
 - Հան ոսկե գոսիդ, ֆանի հայ ես դու՝
 Մեջքդ արժան չի ոսկիդեն գոսու,-
 Մի կես մասանու, մի շողի համար՝
 Մասներն են կտրել հայուհու դալար:
 - Հան քիլազուկդ, նազուկ Էրմանի,
 Վաղը Դեր-Չորը քեզ հարս կսանի,
 Ոսկու ոսկին ես՝ թե հարեմս գաս,

Մասանիդ չսաս՝ գլուխդ կսաս:-
 Ի սեր բազկազարդ սողաբանջանի՝
 Չարկել՝ դոկել են ձեռքն էլ գեղանի:
 - Եղեոն է, բա ի՞նչ... ձեր վերջն է, գյավո՛ւր,
 Հան... մեզ չեն բռնի անեծքներիդ գուր,
 Հան հարսնատակիդ ալլահի առջեւ:-
 Եվ մղեգնել է գայլոհմակը սեւ:
 - Բայց ասամներիդ ոսկիք ո՞նց հանեմ,
 Չսաս՝ մեկ ու ճար որդուդ կսանեմ,
 Հայուկն ո՞վ է, որ ոսկի թափցնի՝
 Հան... Վանա ոսկիդ ոսկի կծնի...
 Բե՛ր դահաժների՝ Վանից նահանջող Ջելդեթի համար,
 Ոսկին ի՞նչ կանես՝ քեզ հարս կսանեն իռնիերդ կամար:-
 Պոկել են ոսկիք ճակասներից էլ՝
 Ու թափցնողներին ջրհորն են գցել:
 - Բե՛ր ոսկեղենդ՝ գուր եմ սղասում ուռուսի գալուն,
 Վաղը չեմ տեսնի հարսնագնացի ձմռան մեջ գարուն:-
 Օղերն այնդես են հաղթատղ ջոկել՝
 Որ ականջներն էլ հեռներն են դոկել...
 Եվ թալանելով՝ ֆարավանել են գանձերն իմ հայոց՝
 Վանեցոց ոսկին ու ծով արծաթը, գանձերն էլ Տայոց,
 Ղարսեցոց ոսկին ու ադամանդը,
 Մեհեցոց ոսկին ու ծով ալմաստը,
 Կարնեցոց ոսկին ու խաչերը սուրբ,
 Տարոնցոց ոսկին ու գանձերը գուտ,
 Բաղեցոց ոսկին, ու ալմաստը շող,
 Ողջ յոթնամահանգ գուտ ոսկին էլ ճոխ,
 Սասունցոց ոսկին, գանձերը գաղսնի,
 Մեր հազարամյա դահուսը Գողթնի,
 Հանել-բեռնել են յոթնաֆարավան՝
 Ահա բերում են համր ու անվարան,
 Հայոց կարծրացած ֆրիկնն են բերում դարեր ոսկրված,
 Մրբել, բերում են յոթնաֆարավան, ահից սսկրված,
 Այսֆան ծով գանձեր չե՛ր ֆարավանել Տիգրան Մեծն անգամ,

Ոսկե դարում էլ մեր արխայական... ո՛վ թուր անգգամ:
 Վանա ծովի սակ թափցրածն էլ են գտել՝ հրաբուխ...
 (Ի՞նչ հրաբ. ավա՞ղ, հանել են մի ղիղձ մասնավախ աչքով),
 Ողջը սրբել են սամունի նման Արարսանի՝
 Այսդես խլելով ոսկու ոսկին էլ՝ հողն Հայաստանի,
 Մեր ոսկու ոսկին յոթնավիլայեթ՝
 Գեռ սանում էին... որդես իմ հայոց շանթ անեծքն հավես:

11. Եվ անցնում էին կես-Հայաստանով՝
 Հայաստանի դուրս Մասիս-ոսանով,
 Վանա ծովեզրով, որ ամայացել՝
 Հսկա ծովն աղբաձ մի աչք էր դարձել,
 Ինչդես Ասծու աչքը աղբահար,
 Հացեկաց գյուղն էլ ամայազվար
 Լուռ աղոթում էր՝ ելած թաթերին
 Ավերված վանքով, վա՛յ աղոթքներին:
 Եվ աստ էր, որ լուռ ասվածս՝ Մեսրոպ,
 Մայր հողին ծնրեց լուռ ու անսփռի,
 Համբուրեց հողը մոր գերեզմանի,
 Աղա՛ մայր հողը իր սուրբ Հացենի՝
 Հացեկաց գյուղի հողն ասվածակնյա,
 Ելավ վանք մսավ ես Ասված կանչեց,
 Այբուբենի դես վանքը դողանջեց,
 Ավերված վանքը խոսեց զանգագուրկ,
 Թո՛նրի դես բուրեց վանքն հուսամորուկ,
 Որոսաց երգով վանքն այբուբենի,
 Աղա՛ քաջածին հողը Տարոնի...
 Վեր ելավ հատեց աչքերն Ասծուն...
 Եվ առաջ անցանք անասված ցածուն,
 Ու ազգս ջնջեց եղեռնն առաջին,
 Տա՛ Ասված՝ դառնա եղեռնը՝ վերջին:

.

12. Եվ թողինք անցանք այս խոսքն էլ սառած.

Եվ մեզ միս ցան, աչքերով չուած.
 Մեզ սիր:իեցին Գ:յոթեն ու Հայնեն.
 - Մեր աչքերն,- ասին,- մորթվող հայերն են...
 Օ՛. Գերմանն. քն՛գ էլ դասանք ենք գործում.
 Այս ո՛ւմ ես լծվել... գործում ենք. գործում...
 Եվ մեզ հուզեցին դասակնիքով.
 Վա՛յ քեզ. գեներցի՛դ. վա՛յ քեզ քո մեղքով...
 Եվ իսկույն տեսանք Բայրոնի ոգին.
 Հայտնվեց՝ հնուց ոտխ մողոքին.
 Ինչդես կռվել էր՝ ի սեր ես հունաց.
 Մազերից՝ մի փունջ հայ վոսից ձյունած.
 Ոչ ոք չնայեց. որ կանչում էր խեղճ
 Այս աղետի մեջ ո՛ւմ սիրեն աչք ունի.
 Այն էլ՝ դամբանվող մի հեք ազգի մեջ՝
 Այն էլ՝ սեւ ձեռքով այս դժոխունի:
 Ոչ Գ:յոթեն տեսավ, ոչ Հայնեն ինքը.
 Ասես իրենցն էր այս հայրենիք՝
 Երկնահաս ծխով ողջ գյուղաւախարհի.
 Որ դեռ վառվում էր՝ նման նեխարի.
 Ահռելի գիւտերն այս երկրից երկինք ողբ է դազաղված.
 Բոլոր խորհերում էին ասվածների աճյուններ թաղված.
 Ընկնող աստղերը, որ թափվում էին դազաղի վրա,
 Անտես Ասծո արցունքներն էին ձայնասուզն իրա...
 Եվ այսդես խոսեց՝ քարի տեղ այժմ աղավնին ոտին,
 Սուրբ կրծքին սեղմած մանկան մի... լուսին,
 Ինչդես մոր գրկում գլխիկը խաչված.
 Ողջ սրտին այս ողջ եղեռնը դաջված՝
 Ամեն մի խոսքը մեծ Նարեկացու
 Դամբանականն էր անգայթ Ասծու.
 - Ո՞վ է հանգչում գիւտերվա այս անսահման դազաղում.
 Որ անհամար աստղերի բոլոր մոմերն են դողում,
 Ո՞ւմ ես թաղել, ո՞վ Ասված. որ դազաղը գիւտերվեց.
 Այս ծով գիւտերն անհասակ՝ ո՛ւմ դազաղն է այսֆան մեծ.
 Որ այս անթիվ աստղերն են՝ մոմեր դառած, հառաչում,

Ո՞ւմ եմ թաղում, ո՞վ ասդեր...
 - Հայ կոստրածն է հանգչում,
 Հայոց վեժին, հանց դազադ, քիչ է ծովն էլ գիւերի,
 Նեղ է գիւերն անսահման, իբրև դազադ հուերի:
 Դազադվել է հավիսյան, ախ. հավիսյան, սեւ հուեր՝
 Հայոց վիւսն էլ հայ գլխին՝ հավերժական սեւ գիւեր:
 Հայու եղեռնն՝ անդազադ ու անթաղ է հավիսյան,
 Տիեզերքն է դազադը եղեռնամեռ հայության:
 Ինչդե՞ս դոկվեց մայր հողից ոսքն հայ ոգու Անթեյի.
 Եղեռնի դեմ դժոխք չէ դժոխք անգամ Դանթեի:
 Ո՞ր սարին էլ հարցնես՝ մեծ եղեռնին է վկա,
 Ո՞ր մի ձորն էլ խոր դեղես՝ թաղվածներս կզան դուրս,
 Ո՞ր մի Դեր-Չորն էլ մսնես՝ անթաղներն են մեր անհույս,
 Ո՞ր մի Եփրատն էլ իջնես՝ հայ դիւերն են ավազվել,
 Ո՞ր մի Տիգրիսն արյուն չէր, անադասներն են կիզվել
 Հայոց ուրուկ աւխարհի արյան կարմիր-սեւ բոցով,
 Մի ողջ ազգ է մորթոսվել, կարմրեցին հողն ու ծով:
 Ո՞ր մի քար էր շիւթն չէր այնտեղ՝ հայոց աւխարհում,
 Լուսնից անգամ հովերը դիւերի հոս են քերում...
 Լուսինն ինքն էլ ինձ գանգ է թվում մի հայ փերթողի,
 Չէ՛, գիւերը՝ ծով դազադ, իսկ լուսինը՝ դազադի,
 Գիւերախոր դազադի վրա Աստու աչքն է բաց՝
 Սարսափահար աչքն է դիւ, մեր կույր բախտի աչքն աղբած...

.
 Լացող աչքն է, լաց, լուսին, մեզ ոչ մի ազգ չի ցավի,-
 Լուսին, դիակն ես անթաղ հայոց մորթված արեւի...
 Զրիստոնյա աւխարհն էլ հեթանոսվել, մահմեդվել
 Լոկ ասդերն են, որ մորթված ոգիներից արթնանում
 Ռաւած հայոց եղեռնի գիւեր-դազադն են սանում:
 Վեր են հանում մոռացումն անթաղելի մեր հեծփի՝
 Տանում դեղի գալիքներն հավերժական անեծփի:

Եվ մեծ Բայրոնը ճիշով արձայնեց,
 Թ՛վաց՝ մի ոտը ավելի կախվեց...

Սառնասիւրս Գյոթեն ամոլեց հառաչով.
Ասես յուր դադերն անցան յուր միջով...
Հայնեն արսավեց Բայրոնի նման.
Բեդերն եր կրծում սուրբ Նարեկացին...
Յոթն էլ թվացին ուրիշ մի դամբան.
Տասնչորս աչքեր մերթ վեր նայեցին.
Մերթ վար խոժոռած հայացքները սուրբ...
Եվ անցնում էին յոթ աստղ, մի աստղ.
Ութն էլ գոռ անեժժ արցունք ու ցամաք
Մրսներխա բեռնած եղեռնն անսահման:

ՄԵԾ ՄՌՈՒՆՉԻ ԳԻՇԵՐ

ԳԼՈՒԽ ԶՍԱՆՄԵԿԵՐՈՐԴ

Ա՛զգ եր բնաջնջվում, այն էլ ի՛նչ ազգ, հանձերի մեջ՝ ոսկի, հավձերի մեջ՝ սոխակն էր մորթվում սեւ անզդի կսուց յաթաղանով, եղջրավորների մեջ՝ եղնիկն էր հալածվում արնաբամ, աստղերի մեջ՝ լուսաստղն էր ամդախեղդ լինում, դաշածուների մեջ՝ խաղողենու հեճ կարող եմ համենասեյ, քանզի եղեռնահար ազգն իմ՝ յուր թվով կարճ է, ինչդեռ խաղողենու ծառորթասունկը, բայց էությամբ՝ մեղրասարեր, ոգելույսով՝ գինի... Ես չեմ կադադարում ողբերգասողերի՝ թաղման իրաբարտի մանվող արցունքների գորախմբերը: Ես երգ չեմ հեկեկում, ոչ էլ դռն է կռույթավոր, վեղի առաստելագլուխներ էլ չեն սոքա, որոնցով բացվում է ամեն մի հայի սիրք մեր առջեւ, ես չգիտեմ ինչ են այս իմ հառաչանքների մթնալույս, հուճախորհրդախոր, զարհուրասեսիլ անսառնները,- այստեղ դուք մեղք մի փնտրեմ, ով դուք միաշյաներ, որ մի՞տ մի կողմն եմ տեսնում՝ ձեր չարախոսքերանը դասատ խոթողի կողմը: Այս իմ մրմունջների մարգարսաւարերում մի՞ք փնտրի չափ ու ձեւը ձեր կարծեցյալ մողեռնականի՝ թիթեռնաց եւ... Այստեղ խոցված ու խաչված ժողովրդի սիրտն է, այստեղ եղեռնադուրձ ազգի մնացյալ փրկվածների անեծքի հեծքն է անչափելի, սրտնցն է, զոտնցն է, հառաչն է, մոռնչն է, խոյանքն է, դախանցն է աննահանջելի... Ես ահեղ դասասանամասյանն եմ արցունքաւարով որմնաւարում, որին դիմաչելով դիտի փերեն իրենց բութ ճակասները լոռայան օրերն ու դարերը: Ես այս եմ գրի առնում հայոց արցունքի եւ ծովացյալ արյան մեղանով... սա հրաբուխն է այն զոհասրերի, որոնք չկարողացան լոռայանն ընդդեմ ժայթել,- աւխարհի լոռայան տողը ծանր լինելու ժայռն դասճառով...

Ես լոռայան քերանը ասվածային ժանիքներ եմ ուզում դնել, խարանել եմ ուզում վարանողների լոռայան դիմաճակասը... չափ, ձեւ, եղկելի են աստ. սեւաթույր արյան հեղեղն ի՛նչ

դոնձ կարող էր կաղաղարել, ո՛վ կաղաղարված դավաճան լոռոթյուններ, մրմունջն է անշափելի, զուճն է անշափելի, սրսունջն է անշափելի, հառա՛չն է անշափելի, սվայսաւունջն է անշափելի, աննձֆն է անշափելի, խարանմսն մոռունջն է անշափելի, բողո՛քն է անշափելի, աղաղա՛կն է անշափելի, մոլու՛ցֆն է անշափելի, հուսահասութունն է անշափելի, խլվածներն են անշափելի, ցա՛վն է անշափելի, լացն ու ո՛ղբն են անշափելի, գայրու՛թն է անշափելի, ասամնակրճսունն է անշափելի, վճֆ կճի՛ոն է անշափելի, դիպէոններն են հայոց անշափելի, հայոց եղե՛ոնն է անշափելի,- Մասիսի հրաբուխն են այս իմ ողբամայսյանի բյուրավոր ջարդված քերանների շրթունքները Ասծո կույր աչֆի մեջ շարվանում... քանզի անարդարություններն են անշափելի:

2. Ու դեղի Չեյթուն՝ Դեր Չորից գալով՝
 Սեճն Դանթի մասին խոկալով,
 Որ իջավ աչֆի մեղքը քաղելու,
 Դեռ անցնում էին մեր վճֆին հլու,
 Երբ հեռվից ինչ-որ թմբուկ մի՛ թնդաց,
 Չունանաղարան մեր վրա խնդաց,
 Ու խոլ ժխորով հայտնվեց հեռվից
 Նոր տեղահանված քաղաքի մի նոր,
 Առջեից՝ սովը, գորքը՝ ետեից,
 Բայց ի՞նչ էր թմբուկն այն խելացնոր,
 Հարսանիք ու սու՞գ, սուգ ու հարսանի՞ք,
 Ո՛վ առեղծվածի շնական շրթունք,
 Այս ի՞նչ է իրավ, ո՛վ մահակնիք,
 Եղեոնաճամփին գունա՞ ու թմբու՞կ,-
 Այդ գորադաժան խուժանն էր գոռում
 Թուրք թմբուկները թնդում խելափեղ,
 Չունաներն էին գոռը գոռում,
 Որ չլավեին հայ մայր ու մանկանց լացն ու ճիչն անմեղ,
 Գյուղ ու քաղաքից ծեծընթաց քերվող մեր մայր ու մանկանց,
 Հանաչն ու գոչը մորթվելու քաղաքի մեր հարս ու կանանց.

Ծերունիների անեծքաձայներն ասվածականչի.
 Որ նման էին մերթ լացող մանկանց. մերթ մարդագոչի.
 Եիչն ու մոռնչը՝ ձեռները մեջքին եղբայրված բյուրոց.
 Որ խեղդըվեին անբոխամոռնչն ու գոչերն այս հոծ.
 Որ շլավեին ալլահ հայհոյող անեծքները սուրբ.
 Գոռում-գոչումներն այս դժոխարար անբոխի անգուսդ.
 Հողմածեծ ծովի ձայն ու մոռնչներն այս բյուր բյուրոց.-
 Ահա թե ինչն էր ժանկ հարսանիքվում սուգում իմ հայոց.
 Ալեկոծ սուգի հեծեծանքն էին թմբուկով խեղդում.
 Չունազոռոցով հայ վեժի վրա միմոսախնդում...
 Գալիս էր գերին՝ ասես մի խաչ էր սանում իր մեջքին.
 Վեժից կոացած անբոխն հայրության ասես ահագին՝
 Մի մասիսաչափ վիթխարի խաչ էր իր մեջքին սանում.
 Ահա թե ինչու ծանր էր ընթանում:
 Հայ վիճեն էր սանում, եւ հայոց վեժի մեծ Մասիսի սակ
 Մժեղներ էին թվում անբոխներն հայոց բովանդակ.
 Եվ մեր արեւից աչքերիս զարկեց զայրույթի լավան՝
 Դեռ չէինք տեսել այսօր մի հսկա մարդաբարավան.
 Այսօրն քաղմամբոխ եւ այսօրն ծեծվող մի ծով քաղմութուն.
 Դժոխասարվող ճիւղ հարյուր հազար անգն հայրություն.
 Ողջն արյունվիկ. ցնցոսիացված, այրված ծարավից:
 Թուրքաց ու ֆրդի ձիազորները հրում ետեւից.
 Ետեւից հրում՝ ծերին ու մանկանց սվինախարում.
 Եւծով ու ջարդով ցած էին բերում.
 Չորս կողմից հսկում, որ չփախչեին ծով ֆարավանից.
 Որ չփախչեին, որ չազատվեին սուրյգ մահվանից.
 Եվ հրում էին, դիակներ փոռում ողջ ճամփաներում.
 Ու բերում էին, հա բերում էին, բերում, հա բերում.
 Քարվան առ ֆարվան բերում ու բերում, բերում՝ հսկելով.
 Հայոց Աստուծոն անգուսդ հայհոյող տղծախոսներով.
 Դեռ բերում էին, հրելով բերում.-
 Օ՛, ի՞նչ ֆարվան՝ մի ծով էր ձորում...

3. Գլուխն հայտնվեց, դեռ տոչը չկար.

Հյուծված, ուժընկեց, դեղնած ու սկար,
 Յոթն օր, յոթ գիշեր սովահար մի ծով,
 Հայ զորհից գրկված՝ գալիս եր կոծով՝
 Թմբուկների սակ զինավառ զորհի,
 Չարախիհն գոչով զուռնագռանի,
 Չորհով վանդակված առյուծի նման՝
 Գալիս եր գերին վեսով անսահման,
 Անգեմ ձեռներն էլ կաղած մեջերին,
 Չորհով շրթայված՝ գալիս եր գերին,
 Մորթվելու սարվող մի կես-հայրաբյուռն,
 Հարսներ՝ մազերը մեկից դառած ձյուն,
 Հղի կանանց էլ՝ ձեռները կաղված,
 Անցած ձորերում դիակներ թափված,
 Թմբուկի սակ՝ սուգ, փոս ընկած այսեր,
 (Որդես հեղակայծ խոբակված վարդեր,
 Փոս ընկած աչքեր՝ սով քահով փորված,
 Գուրս թոչող քիթեր ու բեղեր ղոկված,
 Հեմ, ոգելված հայացքներ ցավոս,
 Հայացքներ վհաս, հայացքներ ցասկոս,
 Ոսֆեր արնոսված, քար խեցված ոսֆեր,
 Մի հոս՝ էսեից հովվի սեղձ զորհեր
 (Էնվերազորհեր՝ գերմանագրահ...),
 Եվ ծոցվոր հարսներ՝ ծնելու վրա,
 Ուսրեր ու դուսրեր եւ հարսներ հղի,
 Քաղաքի հայեր եւ հայեր գյուղի,
 Քույր ու քուսակին, մայր ու մորաքույր,
 Որբեր թխառողջ, որբեր կաղ ու կույր,
 Որբեր՝ ու որբեր՝ մորթված հայրերի,
 Աչքերի առջեւ մորթված մայրերի,
 Կույսեր՝ մայրերի առջեւ ղոճըրված,
 Գեղանի դեմքեր՝ ինքնաեղծըրված,
 Որ մահից հանեն՝
 Հարեմ չսանեն,
 Յոթնադուռ վասը՝ չթուրհացընեն...

Բոքիկ աղբասներ, հարուսներ՝ բոքիկ,
 Ողջը զոս հայեր, բոլորն հայ մարդիկ..
 Հարազատներից ջոկված՝ մենակված,
 Որ չփրկվեն՝ իրար հենակված...
 Ողջը սովորույց՝ սսվերներ արդեն,
 Յոթն օրվա ճամփա՝ մի օրվա դարեն...
 Հույսերի բերդի սսվերն էլ փլված՝
 Ձեռներից վերջին դանակն էր խլված,
 Եղջըրահանված մի ծով դառնամբոխ՝
 Խառնամբոխ զորքի առաջ՝ ոսնակոխ,
 Մերկ ու կիսամերկ, մահճից դուրս վանված՝
 Իրավ մի նախիր՝ եղջյուրներն հանված,
 Ժանիփներն հանված՝
 Առյուծ վանդակված...
 (Քիչ մնաց՝ ձեռքով մեծավախ բորքի
 Հանվեր երկաթե դայքն էլ հայ ոսփի,
 Ահա թե ոնց են հայից վախենում՝
 Երբ հայոց ձեռքին երկաթ է լինում...):

4. Ու դառած այժմ անճանք ամոլ մի սել՝
 Հորդում էր սամբոխն ամոլած ու անթել՝
 Հազիվ աչքերից ցատում կայծակող,
 Գառան դես ընկած վագրերի առջեւ,-
 Ի՞նչ գառ, երբ աչքն էլ սուրբ շանթ է ծակող,
 Եվ շա՜ս ճամփեփին, կառված ձեռքով էլ,
 Ոսփով էլ ուզեց վառվող սիրեն հովել՝
 Խուլ-խուլ անիծեց զորք-իթթիհաւսին...
 Ու գառը գայլեր սաղալեց գետին,-
 Գայլ դիտադաստեց, վագրեր նվաստեց
 Շղթայված ձեռքի ֆաջոթյունն հայոց,
 Ոսփով էլ, իր մերկ ծնկով էլ փաստեց՝
 «Ահա՛ ֆեզ հայը, դե՛, վայի՛ր, ա՛յ օձ...»:
 Բայց վանդակվածը արծիվ էլ լինի՝
 Զինված ցինն արծվի աչքն էլ կհանի:

Եվ հանեց... Ահա գալիս է գերին՝
 Մրտի փերված շանթերն աչերին,
 Փերված շանթերն արցունքի փոխված,
 Գալիս է կառված, գունդ-գունդ ամբոխված,
 Մի աչքը՝ կայծակ, մեկը՝ ամոյի սակ,
 Մի աչքը՝ լուռ ամոյ, մյուսը՝ կայծակ,
 Հայ ամբոխներս՝ լցված կես մահով,
 Լուռ գլխասվելու սարվողի ահով,
 Հազիվ են հոգնած ոսֆերը փոխում
 Կարծես Մասիսն է ոսֆերից կախվում,
 Հեռու հեռավոր Մասիսն իրենց հոր,
 Որ չգնային Դեր Չորն հեռավոր,
 Որ չգնային, որ ես դառնային
 Դեղի դրախտներն հայոց լեռնային
 Հայոց զանգվածներն այս զորագրկված՝
 Այս զորակորույս հայերն իմ զարկված:
 Բայց ետեմերից հրում երկրից դուրս,
 Դուրս էին մղում խուլ-խելակորույս
 Ցեղաքստանի անսանձ մոլոցֆով՝
 Գերմանի զենֆով՝ իթթիհաս զորֆով,
 Անգեն ու անգոր ամբոխին հրում
 Աշխարհի աչից թաֆնված ձորն էին հրելով քերում,
 Եվ ահա՝ հայոց զորֆից զրկված՝ ֆարավանը ողջ
 Եկավ ու հասավ եզրին Տուսանի դժոխահառաչ...

5. Եվ մութ անդնդի շրթունքի առաջ
 Կանգնեց ամբոխի երթը հոգնասանջ...
 - Ինչու՞ կանգնեցիր,- գոռաց ետեից թուրֆազորֆ հորդան,-
 Խային էմանիֆ, գլխիվայր թաֆվե՛ֆ, ինչդես ջրհորդան,
 Ցած ջհանդամվեցեֆ, ձեր հայոց աստղը վաղուց է կորել,
 Այս ձեր գերեզման ջհանդամդարասին ալլահն է փորել,
 Էնվեր ու Թալեաթ, Չեմալ ու Նազըմ՝ բաիերն ալլահի՝
 Նորից են փորել... ձեր հայոց Ասվածն էլ ձեզ չի դաիի,
 Դուք ուռուսի հե՛ս մեզ թեմամացաֆ...

Դե՛, թող ձեզ փրկե երկու գլխանին անդնդից անսակ:
 - Ամսա՛ն... - Ճչացին կանայք, աղջկեք,-
 Մեզ... մեր մեծերի ալլահով ջոկեք...
 - Հայ կմնաք, հա՞, հա՞յ կմնաք դեռ, չե՞ք թուրքանալու,
 Որ չեք թուրքանում՝ ահա՛ թե ինչ է ձեր գլխին գալու:-
 Գոռացին թուրքերն, ու հայ ամբոխը ձորի օրթումսին
 Կարկամեց մի լղահ, լղահ մի՝ աղբանով նայելով թուրքին,
 Տուտանի ձորի եզրին հասնելով,
 Ստույգ մահն աչքի առաջ տեսնելով,
 Մահվան ու կյանքի մեջտեղն ընկնելով՝ կարկամեց մի լղահ,
 Ու աղբեց, ռոմեց, ռոմափոքվեց ու՝ ուսնեց աղա,
 Իր վերջին անհույս հույսի փրփուրե նժույզին ցասկեց,
 Ընթոս մոլեգնեց, այս ու այն ասկյար անգղին ոսֆեց,
 Ոսֆեց՝ շրթայված հայ մանուկ առյուծն ազատ վագրերին,
 Ոսֆեց... թեմամու արյունը շիկնեց հայոց ոսֆերին...
 Չունի ամոթից շիկնանքի մի շիթ արյունը նրա...
 Ու մոլեգնում էր շրթայված ամբոխն անգեն,՝ անգրահ,
 Անգեղարդ, անցեղք, անսեգ, աննիզակ, անդամակ, անթուր,
 Անաղեղ, աննետ, անվահան, անգորք ամբոխն առաթուր՝
 Նույնիսկ հուսկ վերջին ասեղից զրկված,
 Ձեռքերը մեջքին կառկոյված, զարկված,
 Անդաճեղան ամբոխն՝ հարսնեք ու կանայք խուլ հառաչեցին,
 Որը ծառերից, որը ժայռերի հյուսից կառչեցին,
 Ոմանք ընկնելով անդնդաեզրին՝ ժայռից կախ ընկան,
 Երեսի վրա՝ ժայռերին կղան,
 Ոմանք ծառերին ելան, սսկեցին,
 Ոմանք հուսահատ ձորը նետվեցին,
 Ոմանք այս ու այն
 Ծառերից կղան՝ կեղեւի նման,
 Ոսֆերով անգամ ծառերին զգվում,
 Ոս ու ձեռքերով ծառին փաթաթվում
 Սեղմըվում էին, կենսատենչ, խորը,
 Ինչդեռ մանուկն է սեղմվում մորը,
 Կամ թե՛ եղբորը, կամ հորը հույսի.

Ոմանք կրկրնում անունն Հիսուսի...
 Փրկվել էին տենչում ձորն ի վար գահավիժումից
 Եվ անդունդ հրող ձեռքն էին կծում՝ անգոր ցասումից:
 Ընկած արանքը կյանքի ու մահվան՝ ճշում ու լալիս,
 Փաթաթվում էին ծառից կամ ժայռից՝ ղոկ չէին գալիս:
 Մի հարս մի ծառից ամուր կողջելով
 (Ինչդեռ մամուռն է ժայռերից կողջում),
 Այնդեռ էր կողջում, այնդեռ էր կառչում Ասվա՛ծ կանչելով,
 Որ քառոթ թուրքի ձեռքի մեջ մնաց
 Մազերն ու մազկից մասունք մի՛ ղոկված...
 - Մի շուն էլ չկա՛ առաջը նեղես,-
 Մոլսաց շունը Քալեաթի դժխեմ,
 Անցնցվող ձեռով մասունքը հարսի
 Անդունդը նեղեց հայոց օրհասի:

6. Ու «խելքի եկան», այս հարսի նման հայ ամբոխը ողջ
 Ձորն իջավ, ինչդեռ շիրիմ է իջնում դազաղը դողդոջ,
 Մահվան գանգամուք, լոին անդունդը խուռն ժխորվեց,
 Որը սողեսող ձորն իջավ ահից, որը գլորվեց՝
 Քանգի ետեից թուրք խաժամուժը՝ ժանս ու խճողված՝
 Սվինածայրով ձորն ի վար հրեց ամբոխին ճողված,
 Մեկ-մեկ, խումբ առ խումբ հայ մորն ու մանկանց
 Բարձր եզրից գլորում էին ձորը ժխորված,
 Աճաւահի աչքից թափնված ձորը ամբոխին հրում
 Ու քերում էին նորից ու քերում...
 - Ձեզ ա՛յս էլ շատ է, խայի՛ն գյավուրներ,
 Որ չթուրքացա՛ք՝ ձեզ ա՛յս էլ շատ է... ուռուսի շներ,-
 Մոնչում էին թուրք ասկյարները վայրենախուժան,
 Շչում, ձորն էին մղում վերեից՝ սառնադեմ, դաժան,
 Ջինված գայլերը վիհն էին նետում անգե՛ն գառներին,
 Ձորն էին ձգում ազա՛ս ձեռները կաղած ձեռներին,-
 Ո՛վ շան քաջություն, քեզ ի՞նչ անուն ասմ,
 Ի՞նչ, ի՞նչ մոնչան, որ գեթ հովանամ:
 Դժոխքի դազաղ ձորն էին գցում ծերին, մանուկին,-

Օ՛, Դանթ, մեկ էլ եկ. մի՞թե դժոխքում կար գեթ մի մանուկ,-
 Ու դանդաղ լցվեց անդունդը անհուն դժոխք-Տուսանի
 Ծիչով ու կոծով. գոչով ու լացով լցվեց վիհը մութ
 Մանկանց մահով էլ՝ որդոց գութանի՝
 Հայախեղդ վիհը թախաթաթուրքի աչքի դես անգութ,
 Էնվեր փառայի ազահ աչքի դես անդունդը վայոց,
 Որ կույ սալ կուզեր վերջին հայի հես Մասիսն էլ հայոց...
 Դեռ հրում էին... Եվ անդունդ իջնող ամբոխը սուսկում
 Իր մեջքին՝ սեղմող հսկա սվինե ոգնի եր զգում...
 Առաջներն անդունդ, ետեր սուր եր, ինչդե՞ս չսուկար,
 Գողացված գորքի մայր ու բույր ամբոխն անցեր եր, անկար,
 Մայրերն՝ անդնդում ծնկաչոփելով աղոթում էին
 Ասրծուն հայոց, անգամ ալլահին, որ փրկեր հային
 - Ալլահ, թե դու էլ Ասված ես՝ ի՞նձ առ, ձագերս մնան:-
 Փրփուրին էին ձեռները ձգում՝ խեղդվողի նման,
 Փրփուր Ասրծուն ես մութ ալլահին,
 Որ նիրհում էին՝ ամենքն իր գահին...
 Մինչ սեւ մահմեդներն ասկյարներ դառած՝
 Փետուր մանկանց դեմ սուր թեր առած՝
 Վերից վար հրում՝ վարում հայերին կոտորում էին
 Անդունդը իջած ասկյարները նոր, ասկյարները հին,
 Ու դահձաձեռներով նախճիրն ու ոճիրն հորդեցին ձորում,
 Ցայտեց արյունը... թվաց լուսնից էլ արյուն է ծորում...

7. Լուսինն էլ լռին մոլորվեց անձար՝
 Յաթաղանի դեմ դժոխախենջար,
 Ամոյի սակ անցավ՝ մորս աչքի դես, որ էլ չեսանի
 Բյուր սեսածները ես նոր ողբերգը հոգուն չհասնի,
 Բայց էլի դուրս եր ելնում մութ ամոյից՝ գութով ցած նայում,
 Ուր մոր ու մանկանց չէին խնայում,
 Զարերին էին խփում գլխիկներն հայ ծծկերների...
 Եվ շուրթերիս սակ կրակ եր թվում ականջն Հոմերի,-
 Ինձ թվաց Հոմերն այստեղ կուրացավ,
 Երբ մայրը մորթվող մանկանն ուրացավ.

Մանուկն էլ մորը ուրացավ ձորում
 (Տեսնես գերմաններն ի՞նչ էին խորհում...):
 Աղբում էր մեզ հետ՝ լուսինն էլ նամես,
 Որ ազգ է թաղում ցեղիկ մի ահմեղ...
 Գլուխ չէր հանում հայաստան դարից,
 Ինչդեռ ձնծաղիկ չի ծնվում ֆարից,
 Գլուխ չի հանի երկնային դասն էլ, հիսուսահառաչ՝
 Անըմբռնելի ճակատագրից հայոց աննահանջ,
 Գլուխ չէր հանում մեր ոգեխումբն էլ այս ժանճ եղեռնից,
 Ախ, չեն հեռանում յաթաղանաբեր ցավերն հայ դռնից...
 Յած էին նայում... մորթըվում էին անդնդի հեռվում...
 Տեսնում ամենը՝ լուսնի հոնքն էլ էր աղբանից ծովում,
 Եվ ուր է, ուր չէ՝ այս լուսինն անգամ
 Քավարան կիջնի Դանթեի նման՝
 Քավելու համար աչքերի մեղքն էլ՝ իր ամենաեստ,
 Այս եղեռնի մեղքն հազարադեպիտ:
 Ինչդե՞ս չֆավեր՝ ձորում լկվում էր մի ողջ ֆարավան,
 Արյունը սեսա՝ թարթիչներս այրեց նոր վոսիս լավան,
 Յեղաջնջվում էր մի ողջ ժողովուրդ,
 Չույզ սրերի մեջ այս օսմանաֆուրդ,
 Այս ֆսաներոդ դարի ֆաղցկեղը հենց այս է, ուր է...
 Ի՞նչ դժբախտ ցեղի վկան ծնվեցար, ո՛վ հայ մարգարե:
 Մահ խուճաղվող մայրերի կանչից ձորը ժխորվում,
 Մախողխողվող ֆույրերի գոչից իմ վերքն էր նորվում,
 Ասաննաձայնից հայրերի անգեմ
 Չորից խույս սվեց գիւտաիչ քազեմ,
 Մոր կրծքին մորթվող մանկանց ճիչերից ու մորթվող մորից՝
 Գիւտազոտվան անգամ սոսկումով դուրս ֆախաավ ձորից,
 Եվ զարհուրեցին բորենին, ցինը՝ ձորից ֆախաան վեր
 («Երանի՛,- ասին,- ուր ունենք թեւեր...»),
 Ուրուր ու անգղ սրերի ֆայլից դիւերից ֆախաան,
 Փախաան դժոխից թուրֆայաթաղան...

8. Ու՛ր ես, ո՛վ Դանթե, հայսնվի՛ր նորից.

Որ նորեն փախչես դժոխաձորից.
 Ուր զարհուրեցին ուրուրներն անգամ...
 Երբ վեր նայեցի՝ աստերն իմ աչքին
 Դարձան Դանթեի այբերն արնախամ.
 Որտեղ մամիկներն ու սասիկները ծնկաչոփելով.
 Ձեռներն առ Աստված՝ իրար մոզելով՝
 Աղոթում էին եւ աղոթի մեջ գլխավերելում,-
 (Օ՛, Դանթե, մե՛կ էլ հայտնվիր, մե՛կ էլ...),
 Անդնդի գլխից նայողի գլխին դժոխս էր կիսվում.
 Քանզի տեղահան հայերի մի նոր փարավան քերվեց.
 Էլի ձորն հրվեց ու նոր մարդագոհն հներին մերվեց,
 Ու ձորն հորձանվեց ամբոխահորձան՝
 Ժխորը խուժեց փարայրներն անձայն...
 Ծռուկից՝ այրում թափնվողների.
 Ու բազմաերախ, բազմաորովայն անդունդը վայրի
 Մարդահեղեղով ողոր ու փրփրուն մարդաալիքվեց.
 Հեղեղանման սրսով փրփված ու անզեն՝ լցվեց
 Հայ ամբոխների փարվանաւորիվ բազմություններով,
 Խոնվեց խոնոն, խոնոն ժխորվեց հայ ամբոխներով,
 Իսկ ձորի վերեւ՝ դժոխաւարով ասկյարները, տե՛ս,
 Հրացանները լցրած կանգնեցին սեւ ամոլերի ոլես՝
 Ծանթ ու կայծակով, որոտով հղի սեւ ամոլի նման,
 Մոլասում էին գայլերի նման, ու եղնիկների
 Թեկուզ եւ անմեղ կյանքը չեն ների...
 Իսկ նրանց առջեւ, որդես հայոց դեմ Վիլիելմի Ֆարման
 Կանգնեցին կանգուն հրամանասու վագրերը գերման,
 Իթթիհասի ֆուրմ գերման սղաներ թնդանոթաձիգ,
 Եվ սղառազեն՝ սղասում էին թնագողով հրձիգ,
 Անդնդի վերեւ՝ իղձով դիվային,
 Դիվային զորքով սղասում էին...

9. Անդնդի վերեւ, ամոլի նման սեւ,
 Լուռ լարվում էին անդնդի վերեւ,
 Հայ ցեղն սղանող զորքերով մթին.

Լոտ ցած նայելով ամբոխ-անդնդին՝
 Պասրաս՝ մթնակիրձ ձորից փախչահույս ճամփեն գոցելու
 Պասրաս՝ մանկամած ամբոխի վրա կրակ բացելու,
 Թնդանոթների փողերն ուղղելով՝ դեղի ձորն ի վար.
 Որդես դժոխքի մահահրաբուխ աչքերը խավար,
 Սողասում էին դիղծ հրամանին եւ... հրամայվեց.-
 Միայն ձորն ընկած հայտնի լուսինն հագիվ խնայվեց:
 Բոլոր զենքերի ժանճ երախները հրաբուխվեցին,
 Թնդանոթները Կարմիր սուլթանի նման ոռնացին,
 Կրակ բացեցին անդնդի վրա
 Թուրք հորդաները գերմանագրահ:
 Մերը մանուկը ուրացավ ձորում, մանուկը՝ մորը,
 Երբ ձորը մթնեց, ինչդես Դանթեի դժոխսաձորը,
 Ազգերից քեզված հրազենների,
 Հրացանների, հրանոթների
 Դժոխսաձայնով ձորը որոսաց,
 Թնդանոթաթունդ անդունդը թնդաց,
 Ինչդես սեւակնած սեւ ամդից կարկուտ,
 Համազարկերը շաչեցին անգութ,
 Չորը խուժեցին ոռնքերը թեժ,
 Փլվող ժայռերի նման գահավեժ,
 Եվ ընկան ձորում հայ ծերուկները,
 Ո՛վ անաչք Ասված, հայ մանուկները,-
 Չիմված կասուն էլ առյուծի անզեն ձագանցն հալածում
 Չիմված ագռավն էլ անզեն արծըվին վանդակ է գցում,
 Ախ, վանդակ գցեց այս եղեռնածին
 Չիմված սեւ գայլն էլ՝ անզեն առյուծին,
 Անզեն ծերուկի, անզեն մանուկի, անզեն մոր ընդդեմ
 Չիմված զորք շներն՝ ահեղատեսիլ փղեր են դժխեմ,-
 Ո՛վ դժնի աշխարհ, ելնեմ Մասիսի բարձր գագաթին,
 Որ ասվածային բարձունքից թեմ քո ժանճ ճակատին,
 Քանզի, որդես դիղծ որսկանից փախած այծերի հորան
 Տոսանի ձորում ճիշտ հարյուր հազար հայերս կորան,
 Մինչեւ Անդրանիկն հայտնվեց... ձորում,

Ուր օլոք սրինգն այն էր մտրում.
 Թե՛ քանի հովերն անց ու դարձ անեն՝
 Իմ մեջ էլ դիտի մեղքի աչքն հանեն...

10. Մենք ձորի գլխից վար էինք նայում.
 Խորքում լուսնին էլ չէին խնայում.
 Լուսնին, որ ընկել ջրերի վրա՝
 Մանկան գլխիկն էր շափաղը նրա:
 ... Եվ ընկնում էին հայ ծերուկները,
 Հայ մայրիկները, հայ մանուկները,
 Ընկան գլխաբաց հայերն աղոթող՝
 Թնդանոթներից ձորն հրաբուխող
 Հոր լավայի սակ
 Ընկան գլխահակ,
 Ընկան անդնդում՝ վերից զարկվելով,
 Անբույժ վերերի հրից խարկվելով,
 Ընկան անդնդում, հրազարկ ընկան,
 Ընկան մայրերը ճիչերով մանկան,
 Ընկան մանուկներն՝ իրենց մոր գրկին,
 Ընկան խոնված հայրեր, հարս ու կին,
 Ընկան հարյուրներն՝ հասկի ոլես ընկան,
 Ընկան հազարներն իմ անօգնական,
 Ընկան բյուրերը, իմ հայ բույրերը,
 Ընկան ծերուկներն, ընկան բյուրերը,
 Ընկան հայերը՝ թուրքաճալ մերժող,
 Ընկան կրակից՝ վերից վար խուժող...
 Համազարկերից այն դժոխասաս.
 Ընկան բյուրերը եղեռնասողաս,-
 Ո՞րն առնեմ գրի հայոց վերերի,
 Հայոց վերերի ո՞րն առնեմ գրի,
 Ո՞րն առնեմ գրի, որ չմոռացվեն,
 Որ գոնե կլոր սեղաններ բացվեն՝
 Ահեղ դասասանն աշխարհ բերելով...
 Ընկան բյուրերը՝ լուռ գալարվելով,

Ընկան անդնդում ծաղկունքն իմ բալիկ,
 Շեմակ ծաղիկներս՝ արյունավիկ,
 Ընկան անմեղներն իմ ցեղի անմեղ,
 Ընկան ֆնուռներն իմ օուռանագեղ,
 Ընկան բզկսված ու մերկամարմին,-
 Բայց եղեռնահաղթ այս մահաժամին,
 Երբ որ ֆիչ մնաց, որ ջնջվե՛ր խոթառ
 Ծառ ու ծառ մորթվող հայ ողջ մի արևառ,
 Այս ազգիս օրհաս դժոխաժամին,
 Երբ մոլեգնում էր ցեղաստղան ֆամին՝
 Քաջ Անդրանիկի զորքը հայսնվեց.-

Ի՞նչ զորք՝ մի բուռ, մի բուռ, բայց հայ,
 Չորքն հայսնվեց,
 Վրա սվեց,
 Հանկարծակի, հանկարծավայ,
 Վայը բերեց զորքին թուրֆաց,
 Ու մոնչաց, ճչաց՝ «Ու՞ր, կա՞ց»:-
 Կայծակից էլ հանկարծակի
 Գրոհ սվեց զունդը մի բուռ,
 Գոչով՝ իբրև մեծ բանակի...
 - Թապի՛մ,- գոչեց միահամուռ,
 Չայնեց մթնում, ու ձայնից օուս
 Մի գունդ զորքի սուրը շաչեց
 Չարոց գլխին արյունըռուս:
 Մի բուռն՝ ինչդես ծով շառաչեց
 Ամեն մի հայ զինվորն հայդուկ
 Յոթ զինվորի ձայն էր հանում,
 - Էնվե՛ր փառա, շնամարդո՛ւկ,
 Այս ո՞ւմ ազգին սուր ես սանում,
 Չփվիր... դեռ կա հայը հայդուկ...-
 Ու թրասեց ու թրասեց՝
 Աջ ու ձախից, ձախ ու աջից,
 Հանկարծակի ահով դասեց

Թորքաց սիրելի հայոց գոչից...
 Գլխաստելով հանդիտողին՝
 Նեղը զցեց զորք ոտխին:
 Մի բուռ գնդով՝ ռխով անհագ՝
 Նեղեց մի ողջ զորաբանակ,
 Ջարկեց մթնում, հրաբխի ղես,
 Կարծեց՝ մի խոլ, մեծ բանակի
 Երախն ընկավ հանկարծակի,
 Կարծեց՝ իր ծով մեղին իմացել՝
 Ողջ ազգերն են մի զորք դարձել՝
 Վրա սվել... Վրա սվին,
 Գեւը վրա սվեց ծովին,
 Ջարկեց մթնում, շանթի նման,
 Ջարկեց ռխով մեր անսահման,
 Գաղսնազինված մի գունդ խուժով՝
 Ջարկեց անզուսդ հայ վրեժով...

- II. «Ի՞նչն էր մեղքը հայ գութանի,
 Որ ջանդամ ձորն էլ Տուսանի
 Դարձրիք դազադն անզեն հայոց,
 Անխունկ դազադն՝ հայ սղայոց,
 Խորունկ դազադն անմեղներաց,
 Մոռցա՞ք հացս ձեր էլ կերած...», -
 Խոսում էր սուրն հայ զորհիկի,
 Շաչում էր թուրն Անդրանիկի,
 Փերում թրե, վզեր կտրում,
 Նոր վզեր են մթնում փնտրում,
 Գճնում կտրում էր անդադար,
 Վրիժառու թուրն՝ հայ-սրդար:
 Եվ Ամբասի սուրն էր շաչում՝
 Չարը իսկույն շունչն էր փչում՝
 Մթնում թրի բերանն ընկած...
 «Ախ, թե չէի՞ք զարկի հանկարծ...», -
 Կաղկանձում էր շունչը վերջին

Անիծելով հայոց ֆաջին,
 Որ ծիծաղեց ռխով հայոց,
 Գոռաց՝ «Ա՛ն ֆեզ, եղեոն, ա՛յ օձ,
 Չփվիր մինչեւ դժոխիս հեռու»:
 Չարկեց թուրփն գոչն էլ Քեռու,
 Գոչն էլ գոռաց գոռ Թորգոմի.
 «Սասկի՛ր, գոմե՛՛ Էնվե՛ր գոմի,
 Սասկի՛ր, ֆա՛ծդ, ա՛ն ֆեզ Տոսան,
 Տոսանում էլ ֆեզ վերջ կուսան
 Թրերն հայոց...»:

Ու մոնչում

Հայ վրեժն էր առաջ թոչում
 Հազած ցասման զենի ու զրահ,
 Հեծած ձիերն հայոց հույսի,
 Խուժում թուրֆաց զորփի վրա՝
 Ոխով հայոց մորթված կույսի,
 Ոխով հայոց մորթված մանկան,
 Հայոց ռխով հերոսական,
 Հարձակումով հանկարծակի,
 Դառած մի գունդն Անդրանիկի՝
 Հայոց զինված ռխն էր շաչում,
 Հայ վրեժն էր թուրփն ջնջում,
 Հրեժակի թեով հասած՝
 Հայ կոսորածն աչֆով շեսած...

12. Ու ծառս եղան այս ու այն կողմ
 Թուրֆերն ինչդես դժուսահողմ,
 Ծառս հանեցին զայրույթն ու ձին,
 Չայրույթն ու ձին ծառս հանեցին.
 - Չենի ես ծարե՞լ, խային գյավոր,
 Ծո՛ւն Էրմանի, ո՞ւմ մա՞նըմ վոր,-
 Բայց թուրֆ խոսքը քերնում մնաց՝
 Ինֆն էլ, ձին էլ ընկան անդունդ,
 Իրեն գոովեց անդունդը մութ:

- Էլ մեզ կասե՞ք շուն Էրմանի.
 Հոր փորոզը հորը կընկնի.-
 Չայնեց Սմբատն ու ծառս հանեց.
 Բայց ասկյարը չսասանեց՝
 - Իմ վրա՞ էլ թուր կփառես.
 Չլինի՞ թե Անդրանիկն ես...-
 Սա էլ ճշաց. բայց շանթի դէս
 Քաջ Թորգոմի սուրը շողաց՝
 Չիու բաւին թուրքը դողաց.
 Հայ թուրն իջավ թուրքի գլխին:
 - Քե՛զ մահ կսամ. ո՛չ քո խալխին.
 Խաբված խալխդ խելքի կգա՝
 Ե՛ս կփառվի՝ գանգո վկա...
 Հայոց թուրը ցեղ չի ջնջի՝
 Ցեղ ջնջելը գյուսն է դահճի.-
 Ճշաց հայոց ցավով լիքը՝
 Ինքը՝ հայ թուր Անդրանիկը.
 Եվ թենամին իսկույն շիջավ.
 Երբ հայ թուրը գլխին իջավ.
 Գլխի կեսը՝ ինչ-որ ճիշով՝
 Չիու աջ կողմն ընկավ կանչով.
 Մյուս կեսը ձախ կողմն ընկավ.
 Չին էլ սիրոջ մեղքից հանգավ:
 Չին ծառս հանեց մի ուրիշ թուրք՝
 Հայ զինվորի վրա հայդուկ.
 Բայց հայդուկի թուրն էլ շաչեց՝
 Թուրքին ձիու վրա... խաչեց:
 - Ո՞ւմ եղբորը, խային գյավուր.-
 Ճշաց ուրիշ թուրք մի՛ գաճուր.
 Չիուց փառեց փաջ հայդուկին.
 Հայդուկն ընկավ. ելավ կրկին.
 Թուրք ասկյարին փառեց ձիուց.
 Ասաց՝
 - Ինձ որք թողիք մանկուց,

Կախ սվեցիք զանգալասան
 Մայր գնբեթից ժամկոչ հորս՝
 Լեզուն դոկած զանգի նման,
 Թոնիր գցիք անգին մորս,
 Զինվոր տարաք մեծ եղբորս,
 Շանադարհին զենքերն առաք՝
 Անգեմի դեմ կտրիճ դառաք...
 Ինձ ո՞րք թողիք, ա՛ն քեզ որքեր,
 Ա՛ն քեզ եղեմն, ո՛վ հայակեր,
 Թող որքանան րոնոնք հիմի՝
 Կտրած զխուվդ, ա՛ն, հարամի,-
 Ասաց՝ մանկուց վրեժն հանեց:
 Ուրիշ մի թուրք չվարանեց,
 Զին ծառս հանեց՝
 Թուրք խրեց
 Կուրծքը ուրիշ մի հայդուկի,
 Բայց ցած ընկավ այս էլ թուրքի
 Գոռոզ կառափն՝ իր թրի հետ,
 Վիհի եզրից անդնդավիհ
 Թռավ, որ իր մեղքը քավի...
 - Դո՞ւ ես Աղբյուր Սերոբը քաջ,
 Որ ցցվեցիր իմ էլ առաջ,
 Դե եկ, շատ եմ քեզ ծարավել...
 - Մի՛ դարձենա քեզնից՝ ավել...-
 Պատասխանեց Աղբյուրը քաջ,
 Եվ թուրքն ընկավ Աղբրի առաջ
 Ոչ թե ինչ-որ ջուր խմելու,
 Այլ իր արյան մեջ սողալու:
 - Ո՞ւմ եղբորը, գյավուր խային
 (Մա էլ վրա սվեց հային),
 Մահ կգնեն շուտով մթնում
 Վերջին հայերն այս անդնդում,
 Հայը փայն է միայն մահի:
 - Ձենդ, շունդ շնագահի...

- Դո՛ւ սասըն՝ Բյաս, հայդ հայդուկ,-
 Գոռաց մթնում ուրիշ մի թուրք,-
 Ես չորս հարյուր հայ մանուկի
 Սիրս եմ կերել, չեմ կօսացել.
 Էլի՛ կուտեմ... - քայց այս թուրքի
 Սեւ կառափն էլ մեծաբերան
 Ընկավ առանց կառափնարան.
 Պոկվեց մարմնից, ընկավ ձիուց՝
 Սուրբ վրեժով մեր հինավուրց
 Եվ նորավուրց սուրբ վրեժով:
 - Հային չէի՞ք տեսել ուժով,
 Այժմ տեսա՛ք, այժմ տեսե՛ք,-
 Ու ծառս հանեց նժույզը սեզ
 Թուրքի վրա մի աժդահա
 Մեր աժդահա Ամբասն ահա,
 Ու ծառս եկած՝ իրար դիպան
 Ձիերն՝ երկու սարի նման,
 Թուրքինն ընկավ, տերն էլ հեռը,
 Ժոթաց Սմբաս խմբադէտը.
 Ինչդէս հայ սուրբ Գետուզն ինքը:
 Բայց թե՛ ո՞ւր էր Անդրանիկը՝
 Հայ վրեժի Աստվածն հայդուկ,
 Հանկարծ, ինչդէս կայծակն անգույզ
 Խոլ հայտնվեց
 Ու ձայն սվեց.
 - Դուք այս ո՞ւմ եք տեղահանում
 Իր դարավոր հող ու հանդից,
 Ո՞ւմ եք ձորում դժոխք սանում
 Պոկելով մայր Արարաշից:-
 Ու Եփրատեց թուրքը խոլոր
 Խավարի մեջ գիւերվա խոր,
 Հսկա գորքը գցեց գույնը,
 Քիչ էր մնում՝ զենքն էլ գցի...
 Լսեց հայոց քաղմությունը

Մոնչյունը հայ առյուծի,
 Լսեց ծորում, անդնդի մեջ
 Շղթայակառայ ամբոխը խեղճ.
 Կյանք ու մահվան արանքն ընկած,
 Լսեց հույսի գոչն ահագնած՝
 Անդրանիկի մոռնչը՝ հույս.
 - Եկա՛, հասա՛, քայրենի՛ր իմ կույս,
 Հե՛յ, դիմացե՛ք, հայե՛ր, քիչ էլ,
 Էլ չի կարող սա ձեզ ջնջել,
 Ակն ընդ ական, վա՛յ Թալեաթին...
 Ասծո՛ւ համբույրն Արարաթին...
 Եկա, հասա՛

Կասկի սա...-

Ու ծառս հանեց ձին-սղիսակ,
 Սղիսակ ձին սեւ-թուր-կայծակ.-
 Պատերազմի Ասվածն ի՞նքն էր,
 Թե՞ բոռնցված հեյրենիքն էր՝
 Իջավ գլխին թուրք բանակի,
 Ինչդեռ ամողը, երբ սրափի,
 Ու մոլեզունեց հայդուկը մեծ.
 - Ո՞ւմ մոլեզունեք... իմ հայ ցեղի՞ն,
 Ո՛վ իթթիհաս, վա՛յ իմ բեղին,
 Վա՛յ իմ թրին՝ թե սաղ մնաք...-
 Ու ծառս հանեց ձին սղիսակ,
 Օղակելով ժանճ ոսխին,
 Անդունդ հրեց թրասողին,
 Մի բուռ գնդով գորքն օղակեց,
 Թուրքը ճչաց՝ «Անդրանի՞կն է»,
 Մրի շաչյունն սաաց՝ «Ինքն է...»,
 Ու գլոխներ՝ դարձան զանգեր,
 Դառան՝ լեզվակն հանված զանգեր:
 - Հե՛յ ջա՛ն,- կանչեց Սմբատը մեծ,
 Քաջ թիկնադահն Անդրանիկի.-
 Օրհասն հասավ մեծ ոհմակի...

- Ա՞յս եր թուրքը հերոսական,
Որ գունասվեց... իր դիերից...

.

13. ... Ընկնում-ելնում էին սակայն...

.

Տեղ-տեղ՝ հայերն հուր ձիերից
Իջնում էին՝ մենամարտում,
Խեղդում էին, կամ թրատում,
Կամ ցած նետում ծորաեզրից՝
Անդունդն ի վար...
Հեծնում նորից,
Ու թրամերկ, թրաւառայ՝
Հայ վրեժն եր սուրում առաջ,
Առաջ մղվում կովով-բոցով,
Մի բռոռ գունդը թվաց մի ծով՝
Երբ ծայն սվեց հայդուկը մեծ,
Ձին ծառս հանեց, թամբին կանգնեց,
Կովից ինքն էլ ձին սոխիսակ,
Դիեր փռեց սմբակոց սակ,
Դիեր, դիեր,
Հետն էլ՝ ձիեր...
Ընկճեց գորփին գերմանազեն,
Ինչդեռ գայլին զարկեր բազեն,
Որ մութ ամդից սլանում ցած՝
Գայլի աչքն է հանում հանկարծ,
Ազատում է իր ձագերին,-
Այդդեռ զարկեց սեւ գորփերին՝
Վերջին զարկով հայդուկն հայոց,
Գոռաց՝ «Այս էս է հայն, ա՛յ օձ,
Անգեն մանկա՞նց էիր տեսել՝
Չորֆով էիր վրա հասել...»:-
Այսդեռ իր ողջ գունդը գոռում՝
Գոռում էին, արդեն գոռում,

Հայ մի բունն էլ՝ գոռոս գորհին,
 Անողոփը՝ անողոփին...
 Նախճիրում եր սուրբ վրեժով
 Վայրագի դեմ վայրագ ուժով,
 Թրասում եր, հա՛ թրասում,
 Գլխասում եր, հա՛ գլխասում,
 Գլխասելով, թրասելով՝
 Չարին մահով խրատելով՝
 Տազնադ գցեց քանակի մեջ,
 Չորհն եր... դարձավ ոհմակ մի խեղճ:
 - Չենհերդ ցա՛ծ,- կանչեց ինքը՝
 Հաղթության թուր Անդրանիկը,-
 Բայց՝ «Սասըն ֆյա՛ս», - գոչեց փառան,
 Ու գայլացավ ոհմակն իր շան,
 Բայց մոնչյունն Անդրանիկի
 Սանձեց սիրքը նոր քանակի:
 Եվ Սասնա ծուռն՝ հազար շիտակ՝
 Մեկին ճգմեց իր ձիու քակ,
 Մեկի ձեռքից թուրը խլեց,
 Թուրը թուրքի կուրծքը խրեց,
 Թուրը թուրքի կուրծքը մնաց,
 Ցցվեց՝ մնաց, ֆանգի զարկող
 Հայդուկն Հայկազ ինքն էլ գնաց
 Հեովից տեսած՝
 Վրա հասած
 Ուրիշ մի գոռ թուրքի թրով,
 Սա էլ սակայն, Հայկի սրով
 Ընկավ իսկույն դիերի մեջ,
 Ընկավ հանգավ այս գոռն էլ խեղճ...
 Ու սասկացավ կոխվը բոց.-
 - Չարկե՛ք, թուրքեր, վերջն է հայոց,-
 Այսդես հեովից նոր գոչն հասավ՝
 Չորի գլխին նոր զորհն հասավ
 Ու կաղկանձեց՝ «Փա՛նք Թալեաթին.

- Չարկենն գորված՝ Արարաշին...»
14. Չորի խորում հայերն՝ անգոր...
 Չորի գլխին հայերն՝ հգոր...
 ...Չորի գլխին արդար վառվում
 Չորքը գորի դեմ էր կոպում.
 Չորքը՝ գորի, գոյգն էլ զինված.
 Այնինչ՝ ձորում զինաթափված
 Մայր ու մանուկն էին ընկել.
 Հարս ու ծերուկն էին հանգել.
 Մերկ ամբոխն էր լալահառաչ
 Չոֆել զինված գորի առաջ.
 Չեռերը դեռ կաղված մեջքին՝
 Հայ զանգվածն էր... վա՛յ մեր աչքին:
 Եղեռնվում էր ազգը ձորում,
 Քամին ողբը վեր էր քերում՝
 Լսում հայ գունդն ու կասաղի
 Նմանվում էր հարթած փղի,
 Խողխողում է ու խողխողում,
 Բայց նոր գորքը դեռ չէր դողում,
 Արյան մեջ էր լողում թեղետ,
 Քանգի գերմանն էր թորքի հետ՝
 Թնդանոթված, եղբոր նման...
 «Ա՛խ, թե մի գունդ զար օգնության՝
 Հրաբխի տես Չառուս հասներ՝
 Գետրգ Չառուս իմ թեղբայր,
 Թորքն՝ հայությունն նոր կեսներ...», -
 Մսածում էր Անդրանիկը,
 Ինչդեռ գայլոց մեջ եղնիկը.-
 Երբ ֆիչ մնաց օրջադասվեր
 Հայոց գունդը եւ թրասվեր...
 Բայց ծառս հանեց հսկան իր ձին,
 Ասաց՝ «Վա՛յ իմ կերած հացին՝
 Թե չկոսրեմ մեջքն այս գորաց»,
 Ու թրամերկ առաջ սուրաց,

Ու քահար արավ մեկից
 Յոթն ասկյարի... Այս որ տեսավ՝
 Ինչդեռ նախիրն՝ հուր կայծակից՝
 Թորքն՝ իր ահից՝ «ամա՛ն-ն,- ասավ,-
 Չլինի՞ թե Անդրանիկն է...»:
 Այս նոր գորքն էլ ասաց. «Ինքն է»...
 Չին ծառու հանեց մեծ Ֆիդային.
 - Չինված չէի՞ք տեսել հային,
 Դե լավ տեսե՛ք հային զինված՝
 Վրա հասե՛ք ազրախված...
 Գանգու դե՛ս է շուն սուլթանի՞ն,
 Որ հայ զանգով հայոց զինին
 Անու՛ւ, անի՞ ահա՛ ձեզ զանգ...-
 Եվ զրնգաց թուրն հայազանգ.
 - Ա՛ն ձեզ եղեոն, ա՛ն քեզ, ա՛ն ձեզ,-
 Կանչեց զարկող կայծակի դես,
 Կայծակի ամոլ Անդրանիկը.
 Եվ գունդն, ինչդեռ փոթորիկը,
 Իր ետեից իսկույն հասավ
 Թորքին՝ «Ա՛ն քեզ եղեոն»,- ասավ:
 Հասավ գունդը, զորքին զարկեց.
 Նախձիրելով՝ առաջ վարգեց,
 Աղաղակեց եւ այս անգամ՝
 Նորն էլ բեկվեց արյունաբամ,
 Բյուրերն ընկան շատերի մոտ...
 - Ա՛ն քեզ գերման ու քնդանոթ...-
 Ու գրոհող զնդի հողմից
 Քարեր էին՝ իր չորս կողմից
 Մթնում թռչում դիմչում թուրբաց
 Ճակասներին բախվում «Ո՞ւր, կա՛ց,
 Ո՞ւր ես անմիտ առաջ գալիս՝
 Գիտե՛ս անգե՛ն հա՞յն է լալիս...
 Կա՛ց, ա՛ս է քո տեղն հավիտյան».-
 Ու դիակված նորերն ընկան:

Այդ հողնը չէր դիւր փոռում,
 Մեծ Հայդուկի թուրն էր գոռում,
 Չայնը նորից
 Լսում ձորից,
 Մոր վաւեր էր դիւր դարձնում,
 «Չէի՞ք ծեր ու մանուկ հարցնում
 Ողջ Հայաստան իմ երկրով մեկ
 Մորթում էիք ամենուրեք,
 Բնաջնջում էիք վայրագ՝
 Մեր վե՞րջն էիք բերում արագ»:-
 Եվ մի զարկով Նազըն փաշին
 Պատանի դարձուց կողքի նաւին՝
 Լեզը լեւին դարձուց դատանի,
 Գոչեց՝ «Եղեոնված էլ՝ դեռ կանի,
 Կանի, կլինեն՞ք երբ էլ լինի՝
 Քանի կա հողն Հայաստանի...
 Ով ջանում է ցեղ ստանել՝
 Այսպէս դիւր վրեժն հանել...»:

15. Երբ մերոնք էին ժողովում հաղթելիս՝
 Լուսինը ամոլից միտք դուրս էր գալիս,
 Երբ թեմամին էր հայերին ընկճում՝
 Լուսինն ամոլերի մեջ էր լուռ թափչում:
 Եվ ահա սեռուկ թուխտից հայտնվեց՝
 Երբ հայոց գունդը իր մեղքը քաղեց,
 Երբ կոծն ընկավ դիւրի մեջ.
 - Ալլահ, կադիր վերերս խեղճ...
 - Մեղա՛ քեզի, հայոց Ասված,
 Իմ մեղքերն են վրաս քացված,
 Այս իմ վերերն անբուժելի՝
 Անեծքներն են գոհված հայոց...
 - Հայն էլ ազգ է անմեղքելի...
 - Իմ էլ թաղած մայր ու մանկան...
 - Խաբար չսաք իմ յոթ կնկան...

- Յոթանասուն հայ կույս ողծել՝
 Գեսն եմ գցել հրամանով,
 Չեմ կեսացել... հայ արյունով,
 Այս վերերս ինձ չեն ների
 (Պիղծ գոջանով... դիակների),
 Այս վերերս, հայեր, մեղա՛,
 Փռեման եմ Եւս, այս ի՞նչ եղա...
 - Սասկե՛ք, շնե՛ր, դո՛ւք անուղղյա,
 Եղեոնից ես՝ էլ ի՞նչ մեղա:-
 Ասկյարն ընկավ հասկի ոյես խեղճ
 Այն փռեմանամ դիերի մեջ,
 Որ վերերին մի ճար փնտրում
 Վերջին ներումն էին խնդրում,
 - Ես մեռնում եմ հայ արյունի
 Արդար թրով, սեղն է ինձի...
 Մեղքը մերն է, ախ, շուն Թալեաթ,
 Հայոց հողը ինձ ի՞նչ խալաթ...
 Մի հազարի աչքը հանել,
 Բայց ո՞վ կարա ցեղ սղանել,
 Այն էլ ցեղին Անդրանիկի,
 Մեր ինչին եր մի հաւես ազգի
 Եղեոնը սեւ... -
 Այսդես վիաս
 Սասկում էին, ո՞վ Արարաս,
 Զո թեմամիք մարտի դաւեսում,
 Այսեղ սուրք է հայն անկեսում
 Թրերի դեմ անկեսումի,
 Շաչում եր թուրն հայ ցասումի,
 Շաչում եր թուրն Հայկի հայդուկ,
 Մոնչալով՝ «Կգոջա՛ք դո՛ւք...»:
 Շաչում եր թուրն անհաւես Սասնա,
 Շաչում եր թուրն իմ դաւես Վանա,
 Շաչում թուրը Մախլուսոյի,
 Շաչում թուրը հայոց գոյի.

Եաչում եր թուրն հաղթ Ֆիդայու.
 Եաչում եր թուրն անմեղ հայու,
 Եաչում էին. վա՛յ մեզ, Մոսե՛.
 Եաչում եր թուրն հարսի Մոսե.
 Եաչում թուրը Մանավազի,
 Եաչում թուրը Փարամազի,
 Եաչում շաչով հազարաթուր
 Թուրֆաց զլիսին զորագարհուր.
 Թուրֆաց զինված զորքի կրծքին.
 Չորքի ճակցին, զորքի հունքին.
 ...Ո՛չ թիկունքին...

16. Եաչում էին ու շառաչում...
 - Այն ո՞ն էիք բնաջնջում,-
 Մոնչում եր ցավով լիքը
 Թուրֆաց սարսափ Անդրանիկը.
 Կայծակածեւ թուրը փառում,
 Փոքսում եր թուր ու դառույն.
 Թափում թուրքի ուղեղն՝ ուսին,
 Ցայտեցնում եր մինչեւ լուսին
 Սեւ արյունը ոտիսի սեւ,
 Եվ թուրքերին այտուհե՛տեւ
 Դեւ եր թվում աստվածային...
 «Զինված չէի՞ք տեսել հային,
 Դե՛, լավ տեսե՛ք հային զինված՝
 Այս եղեռնի արնից ծնված»:
 Եվ դիրքերից հայոց գնդի
 Մոնչում եր հույսն անդնդի.
 Որոտում եր մեր աներկյուղ
 Կրակն՝ ինչո՞րեւ սուրբ հրաբուխ
 Չարհուր զորքի հեռվի վրա:
 - Ո՛վ ֆաջ հայեր, կացե՛ք մի դահ,-
 Ճչաց ջահել թուրքն ահառած:-
 -Չենդ, շնու՛կ, զենքերդ ցած:

- Մի՛ սղանե, քաջ երմանի,
 Դեռ ջիվան է, մի՛ սղանի,-
 Չայնեց հեովից ուրիշ մի թուրք.
 Բայց մոնչաց արծիվն հայդուկ՝
 Ինքը՝ հայ գութ Անդրանիկը.
 - Չիվան չէի՞ն մերոնք հաղա...
 Որ չսղասեց գորհ մի դահ.
 Այս ծորում էլ սրի քաշեց,
 Ղազանի մեջ հայեր խաշեց՝
 Սելջուկի դես ձեր նախաթուրք,
 Էզուց կզգաք՝ ինչ արիք դուք,
 Թեթեւ արսով, որդես մի ծառ՝
 Կսրաւեցիք մի ողջ անսառ...
 Մենակ ա՞յս է, ո՛ր մեկն հիշեմ.
 Գլխիդ ինչդե՞ս թուր չքաշեմ,
 Երբ կենդանի թաղեցիք դուք
 Վաթուն հազար ձեր ու մանուկ,
 Երբ մորթեցիք, որդես ճայեր,
 Երեք հարյուր հազար հայեր
 Միայն ծորում ձեր Չանգլի,
 Իսկ Դեր Չորում (ձեր խնկելի...)՝
 Յոթը հարյուր հազար անմեղ
 Հայեր կերաք, ո՛վ գայլացեղ,
 Այս էլ երեք տասնյակ տարի
 Հայ եղեռնը չի դադարի...
 Ամայացալ աշխարհն հայոց,
 Ծովից ծով է ձեր մեղքն, այ՛ օձ:
 Ո՞նց չսղանեմ, ո՛վ անկեցում,
 Ազգս կերաք Մեռ դաւեցում,
 Ազգս կերաք ծովում Վանա,
 Ազգս կերաք ամենուրեք:
 Կերաք՝ հիմա դե ձե՛զ կերեք,
 Թե գոջում եք, խելի գալիս.
 Այս ողջն ասեք թուրք ծնելիս.

Որ խելքի գան՝
 Մերը մեզ սան:
 Մե՛րը... - ճշաց հույսով լիքը՝
 Չին ծառս հանեց Անդրանիկը:
 Սակայն փառեն թուրը ֆառեց,
 Անդրանիկի վրա խուժեց՝
 Ինչդէս հավը արծվի վրա,
 Գույնը գցեց գորքը նրա,
 Երբ Անդրանիկն հայ վրեժով
 Գեհնեց՝ ազգի սուրբ վրեժով՝
 Իր դեմ խուժող ասկյարներին,
 Նորեր փռեց հին դիերին,
 Որ հների վրա դարձան
 Շիրմաքարեր հոնդաձայն...
 - Ո՛վ ֆաջ հայդուկ, խղճա՛ վեցից,
 Ինձ թող՝ փախչեմ կովի դաշից,
 Կհայանամ թուրֆս անչար:
 - Սասկե՛, մեղքի ծով ենիչար,
 Խղճի բան է կրոնն, ո՛վ թուրֆ:-
 Ու գլորվեց ասկյարը թուրֆ,
 Կողքին ընկած իր նմանի,
 Կաղկանձելով՝ «Ա՛խ, երմանի՛»:
 - Չարկե՛ք, թուրքե՛ր,- գոռաց դաժան՝
 Նոր հայտնված Ալի փառան,-
 Ալլահ կանչեք, մի՛ք վախի, մի՛ք,
 Չարկե՛ք... չկա՛ էլ Անդրանիկ,-
 Մի՛րս եր սալիս գորքին ծածուկ,-
 Ընկավ լերանց մեջ Մարաթուկ,
 Ընկել է նա Դիլմանի մեջ...
 - Այդ ո՞վ չկա, ո՛վ ճնախեղճ,
 Ո՞վ է ընկել, ո՛վ դիվային,
 Մի՛ Անդրանիկ գիտես հայի՞ն...
 - Նա՛ չես, դու՛ չես Անդրանիկը,
 Դու հայդուկ ես, ոչ թե ինքը,

Մեռած ֆաջը՝ Երեւն հազած,
 Դիմանում է նա զարկված,
 Չէ՛, սասկէ լ է, սասկէ է նա՛
 Կոիվներում գոռոզ Սասնա,
 Կամ Վանա մեջ կամ Խարբերի,
 Խառնուրդի մեջ հայոց ջարդի,
 Գարահիսար շունչը փչեց,
 Կամ Ջեյթունի ժայռին խաչվեց
 Էնվեր փառի ձեռքով, այ՛ խեղճ,
 Էլ Անդրանիկ չկա՛ ձեր մեջ,
 Դու չես կարող գործիս խաբել,
 Իր ողորդի խյուսն ենք թափել
 Սուր Կարադէս վանքի ֆարին,
 Վերջ կրերի ձեզ այս սարին,
 Այս անդունդից հայ դուրս չի գա,
 Հայ չի փրկվի՝ սուրս վկա,
 Ձեր Անդրանիկ հայ... կնիկը...
 - Սասկէ՛, - գոռաց Անդրանիկը,
 Ձին ծառս հանեց փառի վրա,
 Ու ֆիչ մնաց՝ նաւը նրա
 Անդունդ ձգեր,
 Բայց անվեհեր
 Իմաստունը՝ «Բռնե՛ք», - ասաց,
 Դեռ ինձ ողբէք է լեզուն անսանձ,
 Իր զաղսնադահ լեզուն ինձ դեռ...
 - Դու չես գնի լեզուս, ո՛վ նեռ,
 Ո՛վ դու դաժան,-
 Ասաց փառան,-
 Դու իմ ազգը մի՛ փնովե,
 Դեռ ֆեզ կասեմ, թե թուրքն ով է,
 Մերոնք մենակ չեն թողնի ինձ,
 Շուտով կզան յոթը կողմից:-
 Իրավ... նորոգ գործերն հասան
 Փառաներով Օսման, Հասան,

Հասան յոթը սար ու ձորով՝
 Լցրին մութը նոր ժխորով,
 Քանզի լուր էր փառան ճամփելի,
 «Շանթով ծոցվոր էրմանն ամոլելի՝
 Եղեռնելը դժվար է աս.
 Չորք են կազմել հայերը գաս,
 Չորք են հանել՝ թուրք կջարդեն,
 Իմ մի աչքն են հանում արդեն,
 Չեր ճամփին է մեկս մնում,
 Հան գնդեր են անվերջ հանում,
 Հայդուկ-մայդուկ, խուժան-մուժան,
 Բայց կովում են գայլից դաժան
 Հայդուկ գնդերն հայ Ֆիդայի,
 Մենակ էլ ո՞նց հանեմ հայի
 Վերջին աչքն էլ, հասե՛ք, Հասան,
 Օսման, զորքով՝ էրման-ֆյասան,
 Հասե՛ք իմ հույս Օսման, Ջեմալ,
 Նեղն են, հասե՛ք, սխոտս Քեմալ,
 Հասե՛ք, թուրքե՛ր.
 Հույսիս կուտեր,
 Անկուտ... հայ ցեղ չի սղառվի,
 Ողջ անսառը լիճի վառվի»:
 - Հասա՞ն,- գոռաց Անդրանիկը,-
 Ու՞ր է զորհիդ նոր կծիկը,
 Որ այս թրով այնոյնս ֆանդեմ,
 Որ անդնդում լոկ ձեզ բանեմ:-
 Եվ հայդուկի ոխն ամբոխվեց,
 Վազր փառան կասվի փոխվեց,
 Անդրանիկը վրա հասավ,
 Բռնեց մազերն, «Ա՛ն քեզ»,- ասավ
 Եվ գլխասեց ժանճ փառային,
 Ինչո՞ւնս արծիվն՝ անգոր ճային...
 Եվ սկսվեց կոխվը նոր
 Խավարի մեջ գիշերվա խոր,

Ջարդն սկսվեց երկու կողմից.
 Հող եր թոչում կռվի հողմից,
 «Ալլահ ակդար» էին կանչում՝
 Նորերը նոր կռվի թոչում,
 Առաջ էին թոչում ու ետ,
 Ինչդեռ ափը լինո մի գետ.
 Ոմանք իրենց գեները գրկած,
 Ոմանք իրենց գեներից գրկված՝
 Անդրանիկի առից ճչում,
 Եվ դուրս էին կռվից փախչում:
 Եվ մոլեգնեց
 Հայդուկը մեծ.
 Մեկին ճգմեց իր ձիու սակ,
 Մեկի ձեռքից թուրը խլեց՝
 Թուրը թուրքի կուրծքը խրեց.
 Հույս ձայնելով ձորին լիքը...
 Չին ծառս հանեց Անդրանիկը,
 Փայլասակեց ամոռի սակին
 Անդրանիկի Թուր-Կայծակին.
 Եվ այս անգամ Խալիլ փառան
 Բաժին դարձավ դժոխքի շան՝
 Ալի փառի կողքին դդերգ...
 Մեծ մի զարկով Անդրանիկի
 Մեջքը քեկվեց նոր բանակի,
 Խուճաղն ընկավ թուրք զորքի մեջ՝
 Անդրանիկից ծղտալով խեղճ,
 Փախավ ճեղով, խոլ հաղճեղով,
 Այս նոր զորքն էլ ցրիվ եկավ՝
 Ավար թողած գեներն անհամբավ...

 Եվ ձորն իջավ Անդրանիկը՝
 Հայ ազատմանց հույսով լիքը,
 Ոսկերն ընկան անդնդի մեջ
 Դեռ շոթայված հայերը խեղճ.

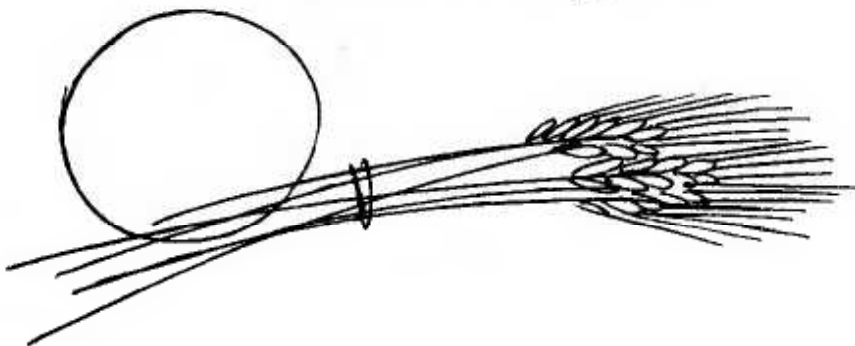
Հայերն անմեղ, հայերը սուրբ,
 Կանայք, մայրեր, կույսերը նուրբ,
 Ծերունիներն հազարավոր,
 Մանուկները դեռ վիրավոր,
 Վեր բարձրացան խոր անդնդից՝
 Ազատվեցին թուրքի բանսից:
 Անդրանիկը ճերմակն հեծավ՝
 Քարավանի առաջն անցավ,
 Եվ դեռ ձորում ձին կախավեց,
 Քանզի ձին էլ մեղքը քավեց,
 Ինչդեռ Դանթեն խորհրդավոր,
 Որ վկայեց դժոխքը նոր
 Եվ քավարան իջավ... Սակայն
 Մեծ հայդուկին ի՞նչ քավարան:
 Եվ իր փրկած կես հայոց հետ
 Մերթ առաջ էր ընկնում, մերթ՝ ետ,
 Պաշտամանելով հույս ու լացով
 Դժոխախույս քարավանը ծով,
 Պաշտամանելով վշտագորհից,
 Որ հետամուտ էր մութ խորհից:
 Անդրանիկը իսկույն տեսք
 Մերթ առաջ էր ընկնում, մերթ ետ,
 Մերթ կրակում գայլի վրա՝
 Ետ էր խլում որսը նրա...
 Եվ սանում էր, որ փրկվեին՝
 Գոնե կյանքից չզրկվեին...
 Այսդեռ թուրքաց զորքը բեկվեց,
 Քանզի հայ զորքն անդրանիկվեց՝
 Յոթ խմբադաս իրար գալով,
 Մասներիս դես բռունցքվելով,
 Խմեց արյունն արևախումի՝
 Հանեց վրեժն հայ ցասումի,
 Հայ գոհերի վրեժը սուրբ,
 Հանեց վրեժն ընկած Վանա,

Հայ զոհերի վրեժն անգուտ,
 Հանեց վրեժն՝ ընկած Սասնա,
 Հայ զոհերի վրեժն հանեց,
 Հանեց վրեժն՝ հայ Խարբերդի.
 Հայ զոհերի վրեժը մեծ.
 Հանեց վրեժն, Հայկակերտի,
 Հայ զոհերի վրեժն արդար,
 Հանեց վրեժն՝ անհավասար
 Կոիվների Գարահիսար,
 Խմեց արյունն արնախումի՝
 Պիղծ Տոսանի վրեժն հանեց,
 Սրով Սմբատ ու Թորգոնի՝
 Պիղծ Դեր Չորի վրեժը մեծ,
 Սրով Սեդոսի ու Մեսրոպի՝
 Հանեց սրով վրեժը սուրբ,
 Սրով Հակոբ ու Ջերոբի՝
 Հանեց հայոց վրեժն անգուտ,
 Սրով Հայկազ ու Վահրամա՝
 Վրեժն հանեց վիրավորաց,
 Սրով հանեց վրեժն անմահ,
 Վրեժը մեծ բյուրավորաց,
 Հանեց՝ կիսեց վրեժը ծով,
 Վրեժն անթիվ նահաւակաց,
 Կեսը մնաց դեռ հայ լացով,
 Կես վրեժը յոթնախոկաց...
 Եվ ձին հեծավ արծիվն հոյսի՝
 Հանման հոյսով մյուս կեսի:

17. Եվ ճամփա ընկանք դեղի արեւելք՝
 Լույս ձիավորի ետեից ընկած,
 Եվ մեր դեմ շողաց մայր Արաբսը հեք՝
 Հանց մեծ հայդուկի թուրը մերկացած.-
 Ախ, չէ՛, իզուր են ինձ մխիթարում,
 Ինձ հոյսն անմիտած անարդաս է քար,

Անբույժ է հավերժ հայ վիճակն աշխարհում,
 Այս ձիահույսն էլ Հիսուս է անկար,
 Ահեղ դասասանն հույս էլ չի խոսում
 Քանի Արագը բանված է հոսում,
 Քանի հայերեն սա էլ չի հոսում,
 Քանի նրա հեռ գերի է նա՝ էլ՝
 Ով հավիսյան է մեզ ուզում նայել,
 Մեզ այսֆան մոտիկ, քայց այնֆան հեռու՝
 Ինչդեռ էութունն հայոց Աստու,
 Քանի հույսս չեմ, ո՛վ մարդաթծեր,
 Այս ողբագիրքս դասագիրքն է ձեր,-
 Իրար հողելուց ձեռն փաշտեմ, մարդիկ,
 Դժոխքն էլ կընկնեմ հազարադասիկ՝
 Դարձյալ կմնան աշխարհն ու լուսին,
 Չդիտի մոռնաք եղեռնի մասին,
 Դարձյալ կծաղկեն սերունդները նոր,
 Դարձյալ կհերկեն ազգերը բոլոր,
 Դարձյալ իրար՝ մահ դիտի սերմանեն,
 Դարձյալ ֆարից էլ հաց դիտի հանեն,
 Դարձյալ Մասիսին ձյուն դիտի դնի՝
 Անմեղության դեռ Մասիսի սիրոջ,
 Դարձյալ արգանդից կխաակենդանի
 Հայն աշխարհ կգա՝ հայ հողով իր ողջ,
 Այս յոթնադժոխք սարսարոսներից
 Իր Լյառը դիտի քարձրանա նորից,-
 Ահեղ դասասանն աշխարհ է գալու,
 Միտ չի եղեռնված ազգն էլ սգալու:

.
 Կես հայ էլ ընկնի՝ լուսնի էլ վրա՝
 Հայ ցեղ կծնվի սուրբ սերմից նրա:

ՎԵՐՁԻՆ ԳԻՇԵՐ

ԳԼՈՒԽ ՎԵՐՁԻՆ

Ո՛վ աշխարհ, այս եղեռնը քո խղճի վրա է ծանրացած: Աչքերդ, թեև չոր, բայց հայոց այս մեծախարույկ ցավերի եւ տառադանձների, խոցերի ու վերքերի վկան եմ, խլված հողերի եւ չթաղված դիակերպների վկան եմ...

Այն օրերում տեսաք, շլացիք, գեթ այժմ եկեք լալու, գեթ լալու, գեթ ողբալու եղեռնացավերն անբժեկելի... ո՛վ լռիսմանիներ...

... Ո՛վ ազգեր, թող աչքերս հանվեն՝ թե ձեր մեկն ու մեկի աչքից մի անմեղ թարթիչ դուրբի... Բայց թող երկնառաք անեծքս հրաբխովի ձեր ականջների մեջ՝ թե նորից լռեմ... Ո՛վ գոհար ազգեր, աղամանդ ազգեր. ինչո՞ւ թողեցիք ոսկին փերվի... ո՛վ մարգարսածովեր:

Ո՛վ անտեսանելի, անհնձելի Աստված, գոնե դու մի ձայն տուր խղճուկիս, մի շունկ համիր, թե կաս, որ հավասար՝ արժաններիդ սանդղակների քարը դառնալով...

Գոնե դո՛ւ մոռնա, ո՛վ հավիտյան անմոռունչ անիծված:

2. Ու ոլորվում էր մեր հոգևած ճամփան,
Եւ ասդերն էին դեռ մեզ ուղեկցում՝
Նահասակների աչքերի նման,
Նրանց աչքերում էլ ցոլն էր առկայծում,
Ու մեծանում էր լուսաստղը դայծառ,
Մոտենում բացվող աղոթարանին,
Հորիզոնների հեռուներն անծայր՝
Մեր հույսի նման հայտնվում էին,
Եւ Անդրանիկի մոռնչան ոգին
Ծիածանաձեւ իր սուրն է սրում
Գերի Մասիսի ժայռե շրթունքին,
Ինչդեռ արծիվն է՝ որսի լեռներում՝

Որսի դուրս գալով՝ հույսով սրբաձեռ,
Մում ժայռերին կսուցը իր կեռ...

3. Եւ թողնում Դեր Չորն ու անցնում էին՝
Մեր ետեւ թողած դժոխքն անհանգել,-
Օ՜.ի՛նչ եմ հեգում, ո՛վ դասակնիք,
Ո՛վ ազնիվ Դանթե, հայտնվիր մեկ էլ,
Տես ի՞նչ է մեր հոսկ սեւ ճամփին ընկել...

... Ու երբ դուրս գալով համբ ու սխրագին՝
Լուռ ընկել էին մեր հույսի ճամփան,
Մեր առջեւ տեսանք դեռ հղի մի կին՝
Հղի, բայց մեռած, ո՛վ հույսի կաղան,-
Ուռել, կաղսել էր մարմինը ճերմակ,
Ծվասված էին ստիճակները գույգ,
Բայց կյանք կար, օ՜. կյա՛նք՝ մեռած կրծքի սակ,
Տեսանք՝ բարձրում էր անտես մի մանուկ,-
Այդ վաղվա հայոց հունդն էր, որ տեսանք,
Որ հույսի մման՝ թե՛ կյանքն էր, թե՛ մահ,
Եւ մահն ինձ թվաց դժոխք սնամեջ,
Մահն էլ վերջ ունի, ա՛զգ իմ, հավասա՛,
Շարժվում էր մանկիկն իր մեռած մոր մեջ՝
Մեռած արգանդում ա՛րեւ կար մի խեղճ...
Եղեռնատեսիլ խավարի ծովում
Մեր անցած ճամփան այն մայրն էր թվում,
Մեր գալիք ուղին՝ մանկիկը նրա, վա՛յ մեր ռոտխին,
Մեռած մայրն, ասես կենդանի մանկան բարուրն էր դեղին,
Ու ոչ թե դասանք՝ իր մահանման,-
Ու բարձրում էր մանկիկը վաղվա՛
«Հարյա՛վ» հուշելով մեր մորթված երկրին...
Եւ անցնում էին գրկած... մանկիկին:

4. Օ՜. կենաց մանուկ, դու չես մեռնելու,

Օ՛. դու չե՛ս հանգչի, մեր հույսի կանթեղ,
 Խոցված հողից էլ աշխարհ ես գալու՝
 Մեղոքված մայրն էլ կդառնա անթեղ...
 Ոչ ոք չի կարող կյանքը սղանել,-
 Մեր մահվան մեջ էլ մեր կյանքն հունդ ունի,
 Թեկուզ մորն ուզես դժոխքը սանել,
 Կյանքը դուրս կգա նորից կենդանի՝
 Մահվան համբուրած արգանդից անգամ,
 Ինչդեռ մահազարմ արգանդից ձյունի՝
 Թաղված թվացող ծաղիկն հայազարմ:

5. Ու երբ սուկահար ելանք Բաղդադից, Միջագետք հասանք՝
 Հայոց օթեան մեծ անադատք, տեսի՛ր ի՞նչ տեսանք.
 Տեսանք հայ մի կին՝ վեճով իմասուն՝
 Հայոց ոգին էր ցույց տալիս որդուն,
 Ավազի վրա գրելով գրերն հայոց սուրբ ոգով,
 Գրում էր այբուբենն ու որդուն այսդեռ ասում զուկով.
 - Այբ-բեն-գիմ-դա-ե՛, ձա՛գս, լավ նայե՛ որ թուրքը վայե,
 Որ լավ սովորես՝ մորդես քեզ դիտի Ասված փայփայե,-
 Ասում, գրում էր մայրը հայ գրերն ավազի վրա,
 Բայց քանի՞ն գալիս՝ ջնջում էր հայոց գրերն հնօրյա,
 Ինչդեռ յաթաղանն ինքն էր ջնջելով արել տղահան,
 Անադատ քեզ ողջ հայոց ազգին անգորք, անվահան,
 Ջնջում էր քանի՞ն, բայց ջնջածները գրում էր տղան՝
 Գրում էր նորից ասվածադարձու գրերը բոլոր,
 Բայց քանի՞ն էլի թուր-սամունի դես գալիս էր խուր,
 Խուժում, ջնջում էր, բայց նորեն գրում, գրում էր տղան
 Հայոց անխորհակ գրերն ազգադատի՝ թերն արմաղան,
 Գրում էր մայրը ավազի վրա այբուբենն հայոց.
 «Ի՞նչ ես թուրքացել, դու՛ էլ, ո՛վ քանի, ի՞նչ կուզես, այ՛ օծ»,
 Ասում, գրում էր մայրն իմասնախոս գրերն ավազին,
 Մասիս էր գրում, որ շնորհաբար որդին Մասիսին.
 Որ շնորհաբար՝ անադատուն էլ՝ հայերին խլված,

Գրում էր մայրը՝ հույսը անխորհակ եւ թե խաբխոված:
 Ու Վանա ծով էր գրում ավազին հույսով անկասար,
 Բայց նորից գալիս՝ նորից էր ջնջում ֆամին խելագար,
 Նորից էր գրում, նորից էր ոռնում ֆամին խելահեղ,-
 Ահա՛ ձեզ, մարդիկ, հայոց լուսնային ամենաբեղ-
 Մայրը ցույց տալիս՝ գրում էր որդին մահից էլ համառ,
 Գրում էր որդին... թեկուզ յաթաղան-սամումն ինքը գար...
 «Չես կարող ջնջել,- մոռնա՞ծ Մեսրոպ Մաեսոցի ոգին,-
 Ջնջել չես կարող, ո՛վ հողմածնունդ, վա՛յ քո մողոմին,
 Չես կարող կրել հայոց մասները, ո՛վ թուր անիրավ,
 Մեծ արարչի հրաբ քի մասն է հայ ժողովուրդը՝
 Միջնամասը չէ, բայց ո՛չ ճկույթը...»:
 Ու մեծ Մաեսոցը համբուրեց այն մոր մասները դողող,
 Աղա լուսնա՛նու ճակասն համբուրեց ոգով էլ մեր ողջ:

6. Ու գնում էին հայոց փրկության հույսի դաշտում,
 Բարուն հե՛սանու՝ գալիքսեսիլ նոր ճանադարհով,
 Ու հողն էլ թեկուզ երկինք ամբառնա՛
 Հայոց է եղել, հայո՛ց կղառնա...
 Ու դիտի լուսնե նոր Հայաստանը բարուն աղեկեզ՝
 Մեռնող արգանդից հայոց հրաբով էլնող մանկան դես,
 Երբունքին առնի՝ Արագածն իրեւ սփնքը մոր կույս,
 Մինչեւ ազատի Արարան ինքը՝ սփնքը մյուս,
 Չորսհազարամյա սփնքը մյուս՝ սփնքն Արարաւ,
 Մի կույս էլ մնա՛ կվերածնվի իմ ազգն անարաւ...
 Եղնիկի հես էլ թե որձն էլ ֆնի՝ որձ հայն էլ մի օր՝
 Հայեր կծնի, կվերածնի Հայաստանը նոր,
 Լուսնայակի մեռած արգաղն էլ հայը կբեղմնավորե,
 Հայը կրակն ծովերը ճեղքող Վահագնի թռն է...
 Նա, որ ճգնվեց, ինչդես հասկը ջրադափարի սակ
 փոփանալիս՝
 Բայց փոփն խլեց՝ ճեղքեց ջրադափարն ու, տես, ծաղկելով
 աշխարհ է գալիս:

Օ՛, ինչդեռ նաե՛ին՝ արքափոռին ցանես եւ ծիլ տա,
 Փոռիացածը դառնա նորից նոր հաշիկ մարգարայա,
 Եղնիկի ծամածն հույսով ընծյուղվեց՝ հրաճ հարությամբ,
 Խաչվածն հիսուսվեց մի բուռ հայությամբ:
 Իմ Հայասանին՝ երկնի գմբեթով՝ թե սաճար ատեմ՝
 Մասիսն ու Սիսը իր ասվածադիր զանգերն են վսեմ,
 Լոին դողանջը լոկ հայոց արտի համար լսելի՝
 Ղողանջում է նա դեռ սագնադալի...
 Եւ դիտի գոչը աշխարհի խցված ականջն էլ լսե՛
 Քանզի Մասիս-մայր զանգի լեզվակը՝ երկնի փիրուզե
 Չֆնադատեսիլ նոր Երեսանն է՝ ելնող ու լուսե,
 Պիտի ազատի հայոց սաճարի վիթխարի զանգը...
 Ռ՞վ, հա՞յը մեռներ, բա՛վ հաչես, ինչդեռ լուսնի դեմ շունը,
 Հա՛յ... մի կարճ բառիկ, բայց ձգված մինչեւ հավերժությունը:
 Ժողովուրդ մի հին, բայց ահա եւ նոր, հզո՛ւր ժողովուրդ,
 Քո յաթաղանի ընդդեմ անթեղված լեռներում այս լուրթ՝
 Միակ աչքով էլ՝ իր Սեանով էլ՝ հույս ցնցողելով,
 Փրկությունը հար վեր ընծյուղելով՝
 Քո յաթաղանից վրեժ է հանում՝ ծաղկումով ահա,
 Հավաքական է փերաններով էլ՝ բանակվում անմահ՝
 Ուժի, հավերժի ազգահավաքով, կյանքով գմբեթի՝
 Մեջենեջ բացած հույսի դռները՝ որ Մասիսն հաղթի,
 Մասիսի լացին թաւկինակ դառնա՝ ծաղկումով թավեյա...
 Ծուրջը Հայկ աստղի, որ դասգամում է՝ եղեռնն էլ հիւշա՛
 Համայն հայության ցրված ասղերիդ ասղախմբումով՝
 Հայությամբ նորոգ, որ արեանաս խմբվող ասղերով,
 Քո Վանա ծովից մինչեւ Սեանա ցամաքայլն էլ սեւ,
 Իմ հայ ժողովուրդ՝ որ ասղափնջվես, որ դառնաս արեւ,
 Որ չարյունոսվես էլ այսուհետեւ...
 Մասյաց ձյունի դեմ մաքուր եւ եղել, հավերժվես մաքուր՝
 Գեթ լուսաստղի չափ լույս տա անսնգույր,
 Որ Մասիսն ինքը վերսին դառնա թագն Հայասանի,
 Այն թագը, որ մեժ աշխարհակալդ նորից դիտի՝ դնի...
 Չե՛զ լինի, ազգե՛ր, ծովից ծովն իմ հին, ազգե՛ր չարաղես,

Միայն թե թողե՛ք համբուրվի Սեւանն իր Վան ֆրոզ հետ,
Միայն թե հասնի Մասիս թագավորն իր Արագածին՝
Միակ թագուհուն՝ միակ թագավորն իր հավերժածին...

7. Լուսինն էլ այժմ հույսի կանթեղ էր.-
Եւ անցնում էին՝ շողերով լուսնի,
Դուք էլ ինձ վկա հավերժե՛ք, աստե՛ր,
Մորթված արգանդից մանուկը կելնի՝
Չի թողնի իր հայ Վանա ծովն անտեր,
Իր Մասիս լեռներն անտեր չի թողնի,
Կհասնի հայ ցեղն իր հայր Մասիսին
Եւ հայ գրերը ոչ թե ավազին,
Այլ Արարաշի ճակատին կգրեն...

ՎԵՐՁԵՐԳԱՆՔ

Ես այս դարի արհն յիսի
 Փորագրեմ, որոյես վերեր,
 Որոյես հեճերն հայոց վճի՝
 Երեւ միլիոն հայ անուններ,
 Որոյես մեղերն հողագնդի,
 Երեւ միլիոն անմեղ զոհեր,
 Որ մորթվեցին յաթաղանով
 Քար մարդկության աչի առաջ,
 Հարբած հայ ծով արյան գինով՝
 Այն օրերում հայահառաչ,
 Որ դարերից ծանր են վճով՝
 Հայաստանով այն ամայի,
 Խլված հազար լեռ ու դաճով,
 Խլված բախտով ամեն հայի,
 Եվ լուսինը դեռ զարհուրիկ
 Մեր դասմության մահակնիք
 Մագաղաթի մի էջն է ցուրս,
 Որ եղեոնի հողմերն անգութ
 Պոկել-նեճել են մինչ երկինք:-
 Ահա՛ ինչեր են արնաւաղ
 Մեր լեռների գլխով անցել,
 Ահա՛ ինչու վիճադասաղ
 Ծովից մի բունն են մնացել:-
 Ու սոսիսի արհն յիսի
 Ես դեռ փորեմ, փորեմ, փորեմ,
 Որոյես վիհերն Արարաթի՝
 Երեւ միլիոն հայ անուններ,
 Անմեղ, ինչոյես ոյսն իմ արթի,
 Ինչոյես մանուկ մորթված ձյուներ՝
 Մորթված հին ցեղն Արարաթի:
 Ախ, դեռ յիսի փորեմ, փորեմ՝
 Որ հովանա վերն իմ արթի՝
 Կոսորածներն հայոց դժխեմ՝
 Մեղերի մեղն հողագնդի...

...
Աւխարհի շեղ մի թանգարանում
Դեռ մի մամոնիսի ժանիֆ է մնում
Ոսկեգօծ ու դերձ
Պահարանի մեջ,-
Կհանեն աչքը այն դահադանի,
Թե մի դահ հսկումն իր աչքից հանի:
Բայց երբ ուզեցին կեր սալ սև հողին
Մի բուռ մնացած իմ հայոց ցեղին՝
Թողնելով մի «թայ»՝
«Մուգեի մի հայ...»-
Ոչ մի գահ-մամոնս մի ծայն չհանեց,
Երբ չարն իմ ազգին խաղառ կործանեց՝
Ջինված ազգերի այն դիղծ լուսթյամբ,
Որ քաղեց ինքը՝ Դանթեն սրբությամբ:
Եվ կայծակում էի ամողը ոտիս՝
Անունն հայ հողի, անունն Արարւս,
Որ դրախտ էին, դարձան անադատ՝
Թաղել ջանալով անունն հայ ցեղի...
Օ՛, մի՞թե, չարժեք ազգն աղերջանիկ
Այսօրն քախտավոր մի չնչին ժանիֆ,
Որ փայփայում էֆ ոսկե սուփի մեջ՝
Թանգարանելով լոկ փոշին այս խեղճ:
Մինչ քանի մեջ է՝ մամոնսներ ծնող
Մամոնս Արարւսն իմ հայրենախող:
Թողե՛ք ելնեմ Մեծ Մասիսի ասվածամերձ գագաթին՝
Որ վերժս հրաբխեմ յաթաղանված ճակատին...

ԿԱԶՄՈՂԻ ԿՈՂՄԻՑ

Սույն 5 հասոյակում փորձել ենք իմի բերել մեծ բանաստեղծի երկերը: Ընդունված հասոյային կառուցվածքից դուրս, այս հրատարակությունը ավելի շատ կարող է ընտրանի հիշեցնել:

Այստեղ չենք դաժնանել նաեւ երկերի թվային աճի հաջորդականությունը, նկատի ունենալով առաջիկայում սղասվելիք ակադեմիական հրատարակությունը:

ՍԻՓԱՆ ՇԻՐԱԶ

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

ՆԱԽԵՐԳԱՆՔ

Երկիր Նաիրի 8

ԱՌԱՋԻՆ ԳԻՇԵՐ

Գլուխ առաջին 10

ԳԻՇԵՐ ԱՅԳԱՀԱՌԱՉ

Գլուխ երկրորդ 18

ԳԻՇԵՐ ՎՇՏԱՀՈՒՇԻ

Գլուխ երրորդ 30

ՍՊԱՍՄԱՆՑ ԳԻՇԵՐ

Գլուխ չորրորդ 34

ԳՈՂԳՈԹԱՅԻ ԳԻՇԵՐ

Գլուխ հինգերորդ 43

ԳԻՇԵՐ ԽԱՉԵԼՈՒԹՅԱՆ

Գլուխ վեցերորդ 62

ԳԻՇԵՐ ԳԵՏԱԹԱՌԱՆՉ

Գլուխ յոթերորդ 71

ԳԻՇԵՐ ՀԱՌԱՉԱՆՔԻ

Գլուխ ութերորդ 96

ՏԱՌԱՊԱՆՔԻ ԳԻՇԵՐ

Գլուխ իններորդ 105

ԳԻՇԵՐ ՆՇԱՎԱԿԻ

Գլուխ տասներորդ 111

- ԱՆԵՃՁԻ ԳԻՇԵՐ
124 Գլուխ սասնմեկերոյ
- ԳԻՇԵՐ, ՏԻԵՉԵՐԱՎՇՏԻ ԳԻՇԵՐ
130 Գլուխ սասնեկութեանոյ
- ԳԻՇԵՐ, ՏԻԵՉԵՐԱՎՇՏԻ ԳԻՇԵՐ
138 Գլուխ սասնեքեանոյ
- ԳԻՇԵՐ ԼՈՒՄՆԱՀԱՌԱՉ, ՊԱՌՆԱՍԱԽԵՂԴ ԳԻՇԵՐ
147 Գլուխ սասնչոքեանոյ
- ԳԻՇԵՐ ՄՇՏԱՎՇՏԻ, ՄԱՀԱԴԱՇՏԻ ԳԻՇԵՐ
164 Գլուխ սասնիկներոյ
- ԱՊՇԱՆՁԻ ԳԻՇԵՐ
176 Գլուխ սասնվեցեանոյ
- ԳԻՇԵՐ ՄՇՏԱՆՈՒՅՆ ԵՂԵՌՆԱՎՇՏԻ
192 Գլուխ սասնյոքեանոյ
- ԴԺՈՒՄԱԴՈՒՌ ԳԻՇԵՐ
203 Գլուխ սասնութեանոյ
- ԳԻՇԵՐ ԱՐԵԻԱԾԱԳԻՑ ԱՌԱՉ
219 Գլուխ սասնիկներոյ
- ԼՌՈՒԹՅԱՆ ԳԻՇԵՐ
228 Գլուխ քաններոյ
- ՄԵՃ ՄՌՈՒԲՆՉԻ ԳԻՇԵՐ
250 Գլուխ քանմեկերոյ
- ՎԵՐՉԻՆ ԳԻՇԵՐ
285 Գլուխ վերջին
- 291 ՎԵՐՉԵՐԳԱՆՔ

Գիրքը ձեռավորված է
Apple® Macintosh® II fx, IIsx
համակարգիչներով եւ
QuarkXPress®

հրատարակչական համակարգով:

Տարածատեղը ArmTimes՝ Պավել Դավաթյանի

Նկարիչ՝ Վահան Զոչար

Սրբագրիչ՝ Uens Գալսյան

Համակարգչային ձեռավորումը՝

Արսակ Մելիքոյան, Արթուր Ղանդիլյան

Վերջնական էջերը տպագրված են

Laser AccelaWriter®-ով:

ԱԳԳ® Newspaper Production

Տպագրված է

Հայաստանի Հանրապետության

Նախարարների խորհրդին առնթեր

«ՊԱՐԲԵՐԱԿԱՆ»

հրատարակչության տպարանում

Հանձնված է արտադրության՝ 07.04.1992 թ.:

Չափսը՝ 60x84 1/16: Տպագրությունը օֆսետ:

Տպ. 18,5 մամ.: Պատվեր՝ 224: Տպաքանակ՝ 20000:

Գինը՝ պայմանագրային:

